

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, Књ. XVI

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

№ XVI

Rédacteur

MIHAÏLO STEVANOVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut de la langue serbocroate

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

B E O G R A D

1966.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XVI

Уредник

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1966.

Штампа : Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5.

САДРЖАЈ

	Страна
1) Данило Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори	1.
2) Берислав М. Николић, Маџвански говор	179.

ДАНИЛО БАРЈАКТАРЕВИЋ

НОВОПАЗАРСКО-СЈЕНИЧКИ ГОВОРИ

Докторска дисертација одбрањена 5. маја 1958. год. на Филозофском факултету у Новом Саду, Београдског универзитета, пред комисијом коју су сачињавали:

Др Миливој Павловић

редовни професор универзитета

Др Јован Вуковић

редовни професор универзитета

Др Павле Ивић

доцент универзитета

Примљено на II скупу Одељења литературе и језика 9. априла 1960. године
и решено да се упути Институту за српскохрватски језик ради штампања у
Српском дијалектолошком зборнику.

САДРЖАЈ

Литература	V—VIII
Увод	1—13

I ФОНЕТИКА

А. Вокалски систем	14—49
1. Глас јат	14—43
2. Полугласничка вредност код скраћених вокала	43—46
3. Остали вокали	46—47
4. Квалитативне измене вокала	—47
5. Сажимање вокала	47—49
6. Ишчезавање вокала	—49
Б. Консонантизам	50—75
1. Гласови <i>ћ</i> и <i>ђ</i>	50—52
2. Јовање	52—54
3. Гласови <i>џ</i> , <i>џ</i>	54—55
4. Гласови <i>љ</i> , <i>њ</i>	55—58
5. Сугласник <i>в</i>	58—60
6. Сугласник <i>ј</i>	60—63
7. Глас <i>х</i>	63—65
8. Сугласник <i>з</i>	65—66
9. Сугласници <i>џ</i> и <i>ф</i>	—66
10. Задњонепчани гласови	66—68
11. Сугласничке групе	68—69
12. Дисимилација	69—70
13. Промена места артикулације сугласника	—70
14. Једначење сугласника по месту образовања	70—71
15. Губљење и отпадање сугласника	71—73
16. Губљење звучности на крају речи	—73
17. Развој секундарних консонаната	73—74
18. Метатеза	—74
19. Хапнологија	—74
20. Партикуле	—75

II МОРФОЛОГИЈА

1. Именице	76—88
а. Именице м. рода без наставка у ном. једн.	76—83
б. Именице ж. рода без наставка у ном. једн.	83—84
в. Именице ж. и м. рода са наставком <i>а</i>	84—87
г. Именице м. и с. рода са наставком <i>о-е</i>	—87
д. Именице с. рода са основом на самогласник	—88

X

2. Заменице	88— 92
3. Придеви	92— 96
4. Бројеви	96— 97
5. Глаголи	97—107
α) Прости глаголски облици	97—103
β) Сложени глаголски облици	103—105
γ) Глаголски прилози и придеви	105—107
6. Непроменљиве речи	107—110

III СИНТАКСА

1. Именице	111—112
2. Заменице	112—115
3. Синтакса падежа	115—123
4. Синтакса глагола	123—138
а. Презент	123—126
б. Времена за прошлост	126—136
в. Будућа времена	136—137
г. Начини	137—138
д. Глаголски прилози	—138
5. Везници	138—144
6. Конгруенција	144—147

IV ЗАКЉУЧАК	148—160
-----------------------	---------

V ТЕКСТОВИ	161—166
----------------------	---------

Les parlars de Novi Pazar et de Sjenica	167—177
---	---------

ЛИТЕРАТУРА

- Др А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905 г.
- Др А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас СКА, LXXVIII
- Др А. Белић, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик (Глас СКА 82).
- Др А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику (ЈФ VI).
- Др А. Белић, Анценатске студије I, Београд 1914 г.
- Др А. Белић, Српскохрватски језик — предавања на Универзитету у Београду.
- Др А. Белић, Галички дијалекат (СДЗБ VII).
- Др А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, Београд 1941 г.
- Др А. Белић, Прилози историји словенских језика (ЈФ IV).
- Др А. Белић, Аорист имперфективних глагола (ЈФ V).
- Др А. Белић, Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику (ЈФ XVII).
- Др А. Белић, Дијалект. карта сербског језика Санктпетербургъ 1905 г.
- Др А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе (Глас СКА CLXIV).
- Др А. Белић, О двојини у словенским језицима, Београд 1932 г.
- Др А. Белић, Синтаксички, морфолошки и семантички односи у језику и граматици (Славистична ревија III 1950 г.).
- Др А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, гласови и акценат, Београд 1951 г.
- Др А. Белић, Историја српскохрватског књижевног језика, речи са деклинацијом; речи са конјугацијом, Београд 1951 г.
- Др А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, наука о грађењу речи, Београд 1949 г.
- Др М. Павловић, Говор Сретечке Жупе (СДЗБ VIII) Београд 1939 г.
- Др М. Павловић, Неке особине горњореканског говора (ЈФ XV).
- Др М. Павловић, О становиштву и говору Јајца и околине (СДЗБ III).
- Др М. Павловић, Принцип коретивности у еволуцији језика (Годишњак Скопског филозофског факултета, 1930 г.).
- Др М. Павловић, Грачаничка Повеља (Гласник Скопског научног друштва, књ. III, 1928 г.).
- Др М. Павловић, О писању слова у старим јеванђељима (Зборник А. Белића 1921 г.).
- Др М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, Београд 1935 г.
- Др М. Стевановић, Баковачки говор (СДЗБ XI).
- Др М. Стевановић, Систем акцентуације у шиперском говору (СДЗБ X).

- Др М. Стевановић, Неке особине Његошева језика (ЈФ XIX).
- Др М. Стевановић, Попридељивање глаголских прилога на -ић (ЈФ XVIII).
- Др М. Стевановић, Питање значења глаголских времена у релативној употреби њиховој (ЈФ XVII).
- Др М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951 г.
- Др М. Стевановић, А. Стојићевећ — Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику (ЈФ XIX).
- Др Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, Београд 1940 г.
- Др Ј. Вуковић, Акцент говора Пиве и Дробњака (СДЗБ X).
- Др Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика (ЈФ IX).
- Др Д. Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине (СДЗБ III).
- Др Б. Милетић, Црмнички говор (СДЗБ IX).
- Др Б. Милетић, Извештај о испитивању говора око Бијелог Поља (ГЗС II 1935 г.).
- Др П. Ивић, О говорима Баната (ЈФ XVIII).
- Др П. Ивић, Систем значења претериталних времена у говору галипољских Срба (ЈФ XX).
- Др П. Ивић, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с не-замењеним јатом (Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду I 1956 г.).
- Др Т. Маретић, Граматика и стилистика хрватског или српског књижевног језика, Загреб 1899 г. (латиницом).
- Др Р. Алексичић, Језик Матије Антуна Рељковића, Београд 1931 г.
- Др М. Реџетаг, Der štokavische Dialekt, Wien 1907 г.
- С. Ившић, Шаптинувачко наречје (Рад ЈА 168 — латиницом).
- С. Ившић, Данашњи посавски говор (Рад ЈА 196, 197 — латиницом).
- С. Ившић, Прилог за славенски акценат (Рад ЈА 187 — латиницом).
- Др А. Ивић, Историја Срба у Војводини, Н. Сад 1929 г.
- Ђ. Даничић, Српски акценти, СКА, Београд-Земун 1925 г.
- Др Милка Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (САН) 1954 г.
- Др Милка Ивић, О предлогу *по* у српскохрватском језику (ЈФ XIX).
- Др Р. Бошковић, О природи, развојку и замени гласа х у говорима Црне Горе (ЈФ XI).
- Др Р. Бошковић, Развојак суфикса у јужнословенској језичкој заједници (ЈФ XV).
- Др Р. Бошковић, Извештај о испитивању говора Озринића (ГЗС II 1935).
- Вошковић Р. — Малески М., L'examen des dialectes du Vieux Montenegro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins Extrait du Bulletin de l'Academie Polonaise des sciences. . . Cracovie 1932.
- Др И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и другим синтаксичким појавама (САН) 1954 г.
- Др В. Томановић, Акцент у говору села Лепетана — Бока Которска (ЈФ XIV).
- М. Мплас, Далапњи мостарски дијалекат (Рад ЈА 153 — латиницом).

- А. Мусић, Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику (Глас СКА, СХХI, СХХIII, СХХVI).
- Лj. Стојановић, Dialektologische Miscellen aus der Gegen von Vrñci (Archiv XXV).
- Љ. Стојановић, Реченичке конструкције без *verbum-a finituma* (ЈФ III).
- Љ. Стојановић, Записи I—V књ.
- Љ. Стојановић, Типици (Спонемик III).
- Ј. Цвијић, Основи за географију и геологију Македоније и Ст. Србије III 1911 г.
- Ј. Цвијић, Метанастасичка кретања (СЕЗБ XXIV).
- П. Будмани, Дубровачки дијалекат (Рад ЈА 65 — латиницом).
- Г. Ружичић, Акценатски систем пљеваљског говора (СДЗБ III).
- Г. Ружичић, Један незапажен босански говор (Прилози 16, 2).
- М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928 г.
- Др М. Московљевић, Данашња граница између екавског и јекавског говора у Србији (Прилози IX).
- Др М. Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине (Гласник Југосл. професорског друштва књ. XVIII).
- Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат (СДЗБ II).
- Вук Ст. Карацић, Српске народне пословице, Београд 1900 г.
- Гл. Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта (СДЗБ IV, VI).
- Гл. Елезовић, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи (СДЗБ II).
- Ј. Томић, О Арнаутима у Ст. Србији и Санџаку, Београд 1913 г.
- К. Н. Костић, Наши нови градови на југу (Српска књиж. задруга, коло XXV, Београд 1922 г.).
- Др Мих. Драгић, Гружа (Насеља српских земаља, књига X).
- Др Б. Дробњаковић, Крагујевац (Гласник Географског друштва, Београд 1926 г.).
- Др Ј. Ердџелановић, Етнолошка грађа о Шумадинцима (СЕЗБ LXIV).
- Др М. Павловић, Напомене о народним говорима Шумадије (ЈФ XX).
- Др М. Павловић, Примери историског развитка српскохрватског језика (Научна књига, Београд 1956 г.).
- Др М. Павловић, Проблеми Стила (скрипта, Филозофски факултет у Н. Саду 1956 г.).
- Др Ј. Вуковић, Модални облици с имперфектом и перфектом глагола бити + инфинитив главног глагола (ЈФ XX).
- Др Ј. Вуковић, О падежним конструкцијама с предлозима над, изнад и сл. (Питања књижевности и језика, књ. I, Сарајево 1954 г.).
- Др В. Марковић, Православно монаштво и манастири средњовековне Србије, С. Карловци 1920 г.
- Др Ст. Станојевић, Народна енциклопедија III.
- Др К. Јиречек, Историја Срба I—II књ.
- И. С. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, Београд 1879 г.
- Гастон Гравјес, Новопазарски Санџак, Београд 1913 г.
- Др В. Петковић, Петрова црква код Новог Пазара (Народна старина II, Загреб — латиницом).

XIV

- Др В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа (САН) 1950 г.
- Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика старог и српскословенскога, Београд 1889 г.
- Драг. Костић, Тајно писање у споменицима српским (Глас СКА LIII).
- Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века књ. V.
- Иван Брабец, Рад на испитивању говора тузланске области (Љетопис ЈАЗУ 59).
- Рибарић Јосип, Извештај о проучавању Перојскога говора на полуотоку Истри (Љетопис ЈАЗУ 57).
- Др М. Храсте, Испитивање акценатске системе на Цресу (Љетопис ЈАЗУ 59).
- Др М. Храсте, Особине говора отока Шолте и сусједне обале (Рад ЈАЗУ 272).
- Влад. Бабић, Употреба историског инфинитива у говорном језику (ЈФ XIX).
- С. Куљбакин, Старословенска граматика, Београд 1930 г.
- П. Шафарик, Типик студенички (Гласник Српског ученог друштва XL).
- Вл. Ђоровић, Слиси св. Саве (СКА књ. XVII, први разред).

НОВОПАЗАРСКО-СЈЕНИЧКИ ГОВОРИ

— Увод —

Да би се могла довољно осветлити проблематика ових говора, треба првенствено поћи од њиховог географског положаја и односа према другим, суседним крајевима, а сем тога треба се осврнути и на улогу овог подручја у политичком погледу у прошлости. Овај други момент значајан је због тога што се историјска сграда, централног путања ових говора — питања јата, не може потпуно осветлити ако се одатле не пође. Имајући то у виду, мора се истаћи некадашњи центар ове области, тј. стари град Рас, као и сва она места у његовој најближој околини за која је непосредно везана појава старих српских (рашких) споменика.

Град Рас играо је врло значајну улогу у српској средњовековној историји. Налазио се у близини данашњег Новог Пазара, а познат је још у IX веку зато што је у његовој близини било седиште епископије¹, као и због тога што га је Манојло Комнен, грчки цар, походио у три маха да би угушио побуну српског племена које се борило против византијске власти². У тим побунама Рас је доста страдао, али је ипак остао као центар те области зато што је по природи имао утврђен положај, што је имао леп и отворен излаз ка северу и истоку и што се у његовој околини налазио рудник сребра (на Рогозци) и гвожђа (у Глухавици)³.

Када је Немања дошао на великожупански престо, узео је за седиште град Рас зато што се истицао као географски и привредни центар читаве области од Ибра до Лима.

Према граду Расу названа је река Рашка⁴, а доцније према њој прозвала се Немањина држава — Рашка (земља, држава).

У близини града Раса налазила се Петрова црква, где је било седиште епископије за време византијске управе у овим крајевима. Ова црква значајна је у српској историји због тога што је Немања у њој, као

¹ Василије Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, стр. 42—43; К. Јурчек, Историја Срба, књ. 2, стр. 225, Београд 1922.

² Ст. Станојевић, Народна енциклопедија књ. III.

³ Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, књ. V, стр. 629, 649.

⁴ Ст. Станојевић, Народна енциклопедија књ. III.

црквеном седишту, прешао у православље, ту је одржао сабор против богумила, одрекао се престола и у њој се замонашио⁵.

Живећи у Расу, као средишту своје области, Немања је сазидао, на североисточној страни од Раса, манастир Ђурђево Стубове⁶ који је у току бурне српске историје уништен.

Недалеко од Ђ. Стубова и Петрове цркве налази се Дежева (Дђежево), изванредно леп предео поред реке Дежеве. Тај предео био је центар световне и духовне власти српске државе у XIII веку где су се одиграли крупни државни догађаји од којих је у унутрашњем политичком животу био најзначајнији дежевски уговор између браће Милутина и Драгутина (1282. г.) који представља прекретницу за даљи живот и развитак српске средњовековне државе.

Значај овог краја није престао ни касније иако је државно средиште умерено из Раса и Дежеве после великих освајања краља Милутина на истоку (Приштина, Скопље, Призрен).⁷

Владарске задужбине на подручју ових говора (Ђ. Стубови код Н. Пазара и Сопођани) као и стара Петрова црква одржале су и касније прстиж овога краја над другим областима доцније велике српске државе, иако је сам град (утврђено место) од друге половине XIV века почео да се замењује називом Трговиште, откада, управо, и почиње његово опадање.

Истицање ове области (Рашка област) над осталим покрајинама средњовековне српске државе дошло је као последица пијетета према родоначелнику немањићке династије—Немањи почевши од његових синова па до прауника (Растка-Саве, Ст. Првовенчаног; Радослава, Владислава, Уроша; Драгутина и Милутина), чему је сам Немања, управо, поставио темељ што се види из Хиландарске повеље у којој он каже да је бог дао Грцима царева, а Угарима краљеве, а њега је поставио за великог жупана „и постави ме велиега жупана, нареченаго въ свѣтѣмъ крѣщени Стѣфана Неману“ (Mon. serb. 4).

Стари Рас-Трговиште одржало се све до аустро-турских ратова 1689. када је опустошено и разорено. Замирању живота у њему помогло је и ново насеље које се било развило, после доласка Турака, у његовој близини — Јени Пазар, данашњи Нови Пазар (о којему се напред говори).

Споменуте историјске чињенице од нарочитог су значаја и у лингвистичком погледу. Из њих се види да је у Расу, тј. у његовој ближој околини, било седиште духовне власти—Рашке митрополије и ту остало све до 1807. г. када је извршено њено спајање са Призренском митрополијом.⁸

За ближу околину старог града Раса везан је у великој мери културни и политички рад монаха Саве, а исто тако и прве повеље српских владара: Ст. Првовенчаног, Радослава, Владислава и Уроша, као и њихови велики подухвати за унапређење материјалне културе.

⁵ В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, стр. 42; К. Јиречек, Историја Срба, књ. 1, стр. 148, Београд 1922 г.

⁶ К. Јиречек, Историја Срба, књ. II, 225; В. Марковић, ib. 60.

⁷ А. Велић, Дијалек. карта, стр. 2.

⁸ И. С. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, Београд 1879 г., стр. 32—33.

Споменици који су поникли у Расу, као и многи други који су посредно везани за њега, служе као ослонац за одређивање основне одлике говора ове области и са данашњим језичким материјалом чине целину — о чему ће се напред говорити.

Подручје које захватају новопазарско-сјенички говори има природне границе и простире се од планинских венаца: Голије-Јавора-Златара и Јадовника до Бихора (скоро) и од Ибра готово до Лима.

Ови говори у одређеним границама чине део новоштокавскога говора и представљају посебан говорни тип у којем се налазе архаичније и новије говорне црте, а њихов развитак везан је за специфичне околности условљене економским и друштвеним животом низа племена-носилаца разноврсних говорних типова — која су се стекла на простору о којем говоримо.

Знатан део новоштокавских говорних типова познат је у светлу расправа М. Решетара⁹, Г. Ружичића¹⁰, Д. Вушовића,¹¹ М. Стевановића¹², Ј. Вуковића¹³ и Б. Милетића.¹⁴ Тематика ових расправа су говори јекавског типа. Овај, пак, говор који представља посебан тип, прелазан између јекавских и екавских говора, није обрађен. Код њега су узете само основне црте према којима је сврстан у групу јекавских говора. Полазећи од потребе да се захвати и овај део, тим пре што се налази у суседству територије коју је испитао М. Стевановић („Источно-црногорски дијалекат“, Београд 1935 г.) — узео сам да га прикажем са гласовне, морфолошке и синтаксичке стране. Али испитивања у поменутих правцима нису довољна, нарочито у погледу утврђивања међудијалекатских односа и односа међу говорним варијантама, јер се ти односи непрестано мењају, па се поред испитивања у поменутих правцима узима и акценат ради добијања пуне слике једног говорног типа. Да би се та потпуност постигла, обрадио сам и акценат на бази досадашњег испитивања суседних говора и у односу на Даничићеву акценатску систему.¹⁵ Та обрада акцента представља засебан део и њиме се утврђују како неслагања међу његовим деловима тако и пут заједничког развитка.

Испитивање новопазарско-сјеничких говора у појединим језичким деловима (фонетика, морфологија, синтакса и акценат) даје могућност да се ово подручје разбије на мење делове, а са друге стране његова структура као и опште црте захтевају да се ти делови групишу у једну целину.

Потстрек да узем овај простор лежи у самом познавању овога говора и упутствима која су ми пружили „Дијалекти источне и јужне Србије“ проф. А. Белића. Ово дело ми је служило и као путовања и кон-

⁹ М. Rešetar, Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907.

¹⁰ Г. Ружичић, Акценатски систем пјеваљског говора (СДЗБ III); Један незапажен босански говор (Прилози, књ. 16, св. 2).

¹¹ Д. Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине (СДЗБ III).

¹² М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат (ЈФ XIII).

¹³ Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака (ЈФ XVII).

¹⁴ Б. Милетић, Црмнички говор (СДЗБ IX).

¹⁵ Ђ. Даничић, Српски акценти, Београд-Земун 1925. г.

трола при раду, а сем тога, као практични саветник за рад на терену, служиле су ми „Мисли за прикупљање дијалекатског материјала“, А. Белића — писмо упућено Бодуну које је отштампано у ЈФ књ. VI, 1—2. Исто тако при раду помогла су ми упутства дра М. Павловића, дра М. Стевановића и дра П. Ивића — на чему им срдечно захваљујем. Сем тога служио сам се литературом коју сам навео у почетку рада као и оном коју сам спомињао уз објашњења.

Овај рад има задатак да пружи слику говора са доста великог подручја које досад није испитивано. Сматрао сам да то треба учинити што пре, зато што оно данас није као што је до недавно било беспутан крај, крај без школа и културних тековина што све утиче на померање и губљење особености говорних.

Приликом прикупљања материјала, трудио сам се да пронађем она лица која у свом говору немају примљених елемената, тј. код којих се не осећа утицај других дијалеката као ни књижевног језика. Овде су пре свега долазила у обзир лица која су мало путовала ван своје околине. Сем тога узимао сам грађу и од људи који су учествовали у ратовима, или служили у војсци, али су сачували особине свога говора. Ова два последња типа служила су ми као мерило за одвајање оних црта које карактеришу овај говор и одвајају га од оног што је унесено са стране.

Узимао сам материјал и од деце, јер сматрам да она врло добро чувају одлике говора своје најуже околине. Наиме, деца у игри, као најизразитијем облику свога живота, не употребљавају никада оно што су научила из књиге. Код њих упоредо са слободом у акцији иде и широка слобода у говору. Узимање грађе од деце, сматрам, да је исправно и због тога што много детаља везаних за игру, начин живота, врсту рада, народног лечења итд. не можемо ухватити од старијих. Деца, пак, све то спонтано и брзо испољавају.

Индивидуалне појаве нисам нигде уопштавао зато што представљају оно што још није нашло широку примену. Ширина испитивања, како по обимности и разноврсности материјала тако и у географском простирању, давала ми је довољно могућности да са лакоћом одвојим опште од случајног, индивидуалног.

Поред примера свуда сам ставио називе места као и ознаку зоне којој припада то место (I, II, III), а ако је било потребно, нагласио сам да ли је нека црта општа или је позната само једној говорној зони.

За време испитивања трудио сам се да не пропустим ниједну говорну особину, него сам ишао за њима и прибирао их, систематисао и објашњавао; доводио их у везу са другим говорним типовима и поредио их. Настојао сам да пружим науци што више материјала из овога краја, те да се на основу њега стече јасна слика. (Тај материјал у тези је врло обиман, али је у редакцији за штампу морао бити знатно смањен).

Ради прикупљања материјала обишао сам целу територију 1946. и 1947. г., а ради употпуњавања и проверавања грађе обишао сам све три варијанте у току 1948, 1949. и 1950. После овог дошао сам до закључка да је испитивање спроведено систематски и у периоду од 1955. до 1958. дат је дефинитиван облик овој расправи са неким исправкама које су вршене у току обраде појединих питања.

Проверавање материјала учинило је да сам неким питањима приступио смелије, али никад нисам губио из вида основни задатак, тј. реално изношење чињеница. При доношењу закључака руководио сам се и унутрашњом страном језика у овим говорима. Сама његова структура можда ме каткад водила закључцима који њој одговарају те се зато разликују од неких мишљења о сродним говорима. То у основи не значи негирање утврђених поставки него допуну или пак констатацију нових момената који ће се у даљем развоју језика, на истом овом подручју, морати допуњавати новим елементима.

Полазна тачка за прикупљање и испитивање грађе био ми је Нови Пазар. Пошто сам побележио особине тога говора и у њему констатовао пресецања разних струја, проблематика превирања вукла ме је даље, те сам са тим повезао суседну територију — Сјеницу са околином и Тутин са околином.

Ова говорна група захвата велики простор, али није могла бити цепана на мање и међу собом удаљеније делове, јер то нису допуштали извесни моменти који играју значајну улогу на целом овом подручју. Они везују ово подручје скоро од Лима до Ибра и од Крушчице до Јавора и Голије — према назначеним границама које се виде из приложене карте. Јединство ових говора заснива се, дакле, на географском моменту иако су на овом подручју испреплетане екавске и полуекавске замене јата. Исто тако њихово јединство заснива се и на извесној процесуалној заједници јер је цело ово подручје обухваћено дијалекатским укрштањем у којем кристализација још није дефинитивно спроведена.

Јужну границу ове говорне групе чини линија која спаја ушће реке Видрењака у Ибар, иде на Вучу-Крушчицу, одатле скреће северозападно на Бољаре и излази на Гиљево, прелази средњи ток реке Дубочице и иде на планину Озрен.

Са источне стране граниче се ови говори реком Ибром (од ушћа Видрењака) до Рибарића, а одатле иде на Вранојке преко Рогозне (источно од насеља Рајетића, Бара, Бреберишта) до Језерина где излази на Ибар па иде њиме низводно до села Никољаче.

Северну границу чини линија која спаја Никољачу-Драганиће-Себемиље-Жари-Голију-Јавор-Дивљу ријеку-Олујачу-Кањевско брдо-Бели камен-Равну орницу-Пећанско брдо-Прцијељ-Тетребиште и скреће на Јадовник.

Полазећи од гласа јата као критерија за класификацију новоштокавских говора као и других особина фонетске, морфолошке и синтаксичке природе, ово подручје може се поделити на три зоне:

- а) новопазарску (I),
- б) штавичку (II) и
- в) сјеничку (III).

Новопазарска зона захвата простор источно од штавичке и сјеничке, тј. од линије која спаја Миље-Дугу Пољану-Коштанпоље-Рибариће и иде на југ, север и исток све докле се простире ова говорна група као целина.

У овој зони прикупљао сам грађу из ових места: Нови Пазар, Окошани, Осоје, Трнава, Брђани, Рајетиће, Змијинац, Рожнице, Бре-бериште, Врба, Дренова, Језерине, Врачеви, Матовиће, Јабланица, Орахово, Пиларета, Панојевиће, Гњилица, Никољача, Љутаје, Војселиће, Жуњевиће, Војковиће, Ораше, Златари, Грубетиће, Слагина, Дољане, Дојевиће, Сопоћане, Тврдошево, Присоје, Осаоница, Јанча, Чебинац, Тенково, Гошево, Драмиће, Полокци, Жари и Велепоље.

Новопазарска зона разликује се од других двеју зона тиме што једним делом представља чисту екавску област где је и дуго и кратко јат замењено рефлексом *e* и где је у употреби старија акцентуација. Тиме се ова област јако приближава косовско-ресавском дијалекту. Ова област захвата простор северно од Н. Пазара, тј. од линије која спаја Бребериште-Врболази-Штитаре, али, ипак, нисам издвојио овај говор као посебан тип зато што га везује низ момената са читавим подручјем ових говора (новопазарско-сјеничких).

Јужни део ове зоне место кратког јата има увек рефлекс *e*, а место дугог јата код муслимана претежно рефлекс *e*, а код православних рефлекс *e* и рефлекс *ije*. И овај део има незавршен процес померања старих силазних акцената са унутрашњих слогова. По овим особинама овај део новопазарске зоне показује неуједначеност, тј. код муслимана има више екавски карактер те иде са првим делом ове зоне; код православних има полуекавски карактер и стоји на прелазу од зетских ка косовско-ресавским говорима.

Ову зону карактерише и то што не познаје претварање задњо-непчаних гласова у личним именима типа Миланка, Станка, Даринка; не једначе се *з*, *с* испред *љ*, *њ* (изљубит, с његовом); наставак вокатива једине именица женског рода на *-ица* често је једнак са књижевним језиком (Милица-Милице, јадница-јаднице, тица-тицо); удвојена употреба личне заменице (мене ми га е жо, тебе ти га даем); употреба акузатива мношине личне заменице 1. и 2. лица место датива мношине истих лица (да нас дате место да нам дате, да вас оћупам лук место да вам оћупам лук); новији енклитични облик заменице 3. лица жен. рода *је* и инструменталски облик једине личне заменице 1. лица *моном* поред *миом*, а каткад и *меном* и 2. лице *џебом* поред *џобом*.

Штавичка зона граничи се са севера линијом која спаја Гиљеву-Расно, пл. Пинају-Коштанпоље; источну границу чини линија која спаја Моране-Глухавицу-Паљево и Рибариће; јужну границу чини Ибар до ушћа реке Видрењака, затим линија која спаја Вучанску Клисуру-Крушчицу; западну границу чини линија која спаја Крушчицу-Бољаре-Гиљеву.

На обележеном простору обишао сам: Тутин, Дубље, Добрињу, Батрге, Рибариће, Коваче, Мелаје, Делимеђе, Шароње, Ноћаје, Митрову, Лукавицу, Берекаре, Суви До, Угао, Буђево, Бороштицу, Долиће и Бољаре.

Карактеристике ове зоне су: доследна замена кратког јата рефлексом *e*; претежна замена дугог јата рефлексом *e* код муслимана и двојаки рефлекс дугог јата код православних *-e*, *ije*; архаичније акценатске особине на целом њеном простирању, тј. чување старих акцената на

унутрашњим слоговима и старога дугог на крају. По овим особинама у овој зони постоји двојност: муслимани се приближавају косовско-ресавском, а православни су као у јужном делу новопазарске зоне-полуекавци према замени дугог јата.

Сем ова два момента има читав низ других особина које карактеришу ову зону као: скраћивање вокала *a* у одређеном положају што оставља утисак полугласности (уредан, памета^{ан}); промена гласова *k*, *z* у именима лица (Станка-Станци, Велика-Велици) и у географским називима (Рашка-Рапци); двојак наставак у вокативу једине код заједничких и особних именица женског рода на *-ица* (кукавица-кукавицо и кукавице, Милица-Милица и Милице); краћи стари облик генитива множине (стотин, годин); енклитични облик акузатива једине личне заменице трећег лица женског рода само *ју*; једначење *з*, *с* испред *љ*, *њ* (иж његовија, ш његовијем); присвојна заменица 3. лица женског рода *њен*; прилошко образовање са бројем један + мах — једаман (место једанпут); мали остаци старог партиципа презента на *-е* (*сѣдѣ*, *сѣдѣ*).

Сјеничка зона захвата простор северно од штавичке пружајући се на исток до развођа између Голије и Јавора почевши од Јанкова камена, иде на Букову раван-Дугу Пољану-Жабрен-Јаблан и Коштанпоље.

У овој зони обишао сам насеља: Сјеницу, Чедово, Страхиниће, Лопиже, Аљиновиће, Горачиће (Доње и Горње), Криваје, Тријебине, Медаре, Брезу, Крће, Зајчиће, Раждагину¹⁶, Дубницу, Кијевце, Расно, Крњу Јелу, Драгојловиће, Градац, Житниће, Штаваљ, Вишњице, Дуннишиће, Вапу, Чипаље, Брњицу, Распоганче, Ступ и Кокочиће.

Особине које карактеришу ову зону јесу: замена кратког јата рефлексом *e* увек (као и у првим двома зонама); двојака замена дугог јата рефлексима *e* и *ије* — као и у првим двома зонама. Изоглосе рефлекса *e* место дугог јата не могу се повући зато што су муслиманска и православна насеља измешана или пак и једни и други живе у истим насељима. Новија акцентуација захватила је западни и северни део ове зоне што се данас може сматрати утврђеном цртом у западном делу све до насеља која везује линија Камешница-Житниће-Ступ. Источно од ове линије запажа се изразито превирање, али се још осећа доминација архаичности те иде заједно са сличним деловима друге две зоне.

Полазећи од јата и акцента, ова зона показује неуједначеност као и прве две. Наиме, једним делом, тј. муслимани претежно екавци са новијом акцентуацијом својим говором приближавају се шумадијско-војвођанским говорима. Код православних, пак, будући да је чешћи рефлекс *ије* место дугог јата, запажа се приближавање херцеговачком јекавском, а са употребом рефлекса *e* место дугог јата приближавање шумадијско-војвођанским говорима. Дакле, они стоје између источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанских говора.

Сем споменутог ову зону карактерише скраћивање неакцентованог *a* што оставља утисак полугласности (у извесним насељима); двојак енклитични облик личне заменице 3. лица женског рода у акузативу једине (*ју*, *је*); присвојна заменица трећег лица једине женског рода гласи *њојн* и *њојзин* (поред *њен*).

¹⁶ Топоними на овом подручју представљају материјал за посебну обраду.

Оно што даје утисак јединства ових зона, сем географског момента и момента процесуалности, и што их спаја у једну целину, јесте исти рефлекс кратког јата (*e*); двојака замена дугог јата (*e*, *ије*) изузев северног дела новопазарске зоне; особине дугих вокала, квалитативне измене вокала, сажимање вокала; јотовање; особине гласова *л*, *н*; заједничке особине гласова *ђ*, *ћ*, *в*, *ј*, *х*, *ц*, *џ* и *џ*; неке особине задњо-непчаних гласова; сугласничке групе; дисимилација; промена места артикулације сугласника; губљење и отпадање сугласника; губљење звучности на крају; развој секундарних сугласника; метатеске особине и хаплоглогија; употреба *-ијем-а* у инструменталу једнине, дативу, инструменталу и локативу множине придевских заменица, придева и броја један; неосећање хипокористичке нијансе именица мушког рода на *-о* и наметање наставка *e* где за то нема разлога (Луко, Ђорђо, Микаиле); двојака промена неких именица (јад-а, јад-и, добит-а, добит-и); наставак *о* у вокативу једнине именица типа Мара, Стана-Маро, Стано; остатак номинатива множине консонантских основа у називима места (Дунишиће, Горачиће); наставак *а* у генитиву множине (чворова, ливада, места); наставак *-има*, *-ама* у дативу, инструменталу и локативу множине; употреба енклитичних облика личне заменице 1. и 2. лица *ти*, *ви*, *не*, *ве*; употреба етичког *си* (тешко си га тебе); употреба *-ија*, *-ије* у генитиву множине придевских заменица, придева и броја један као резултат старог наставка *-ѣхъ* генитива и локатива множине; супстантивизирање присвојних и показних придевских заменица (својак, вашковић, овакик, такик); губљење разлике и процес уједначавања промене придева одређеног и неодређеног облика (Илинога-Илиноме, сестринога-сестриноме као сеоскога); компаративни наставци *-ији*, *-ји*, *-иши*; употреба префиксалне деминуције *ѣо*, *ѣри* † *ѣозитѣив*, компаратив; краћи облик инфинитива на *-ѣи*; фонетски облик инфинитива са отпаѓањем дентала иза *з*, *с* (мус, грис, дуис) и на *-ј* (реј, пеј); наставак *у* у 3. л. множине презента код глагола свих врста: претварање *к*, *г*, *х*, у *ч*, *жс*, *ш* у лицима глаголских облика (печу, печите, печија) — по аналогiji; шира употреба наставка *-ју* у 3. лицу множине имперфекта (гледају, чувају, сметају); употреба *ѣе*, као наставка 3. лица множине презента за разлику од једнине, у 3. лицу множине футура (радите, скупите, ослободите иј); употреба енклитичног *би* у облику 1. и 2. лица множине потенцијала (ми би радили, ви би радили).

У новопазарско-сјеничким говорима чува се извесна акценатска архаичност, нарочито у новопазарској и штавичкој зони, али, по мом мишљењу, то се не може узети као доказ припадности старијем типу новоштокавских говора, већ као мерило колико се отишло од њих ка млађим говорима. Ова констатација се потврђује материјалом о именицама, придевима и глаголима, као и о другим категоријама речи, што је детаљно анализирано у мојој расправи „Акцентат новопазарско-сјеничких говора“. Самим тим овде нема потребе да се задржавам на питању акцента, сем уколико се акцентом објашњава каква друга особина. Овде само спомињем као карактеристичну особину арбанашко наглашавање када Шиптари говоре српским језиком у неким насељима штавичке зоне (Бороштица, Долиће, Угао). У овом случају, код Шип-

тара, чује се акценат у којем се разликује момент постепеног дизања са већом експираторном бојом и опадање од тачке највишег тона: љивада, косијо, марама, невѣста и сл.

НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

Један део представника ових говора (присељеници) не зна много о свом пореклу, али то није ништа необично зато што су друштвене и политичке прилике биле такве да се порекло није могло истицати, него се каткад брижљиво и прикривало што потврђују измењена презимена. Последица тога је блед траг: о њиховој старини, кретању, боравку на неком другом месту, мешању са другим групама у покрету, о мешању са оним на које су наишли на новоме месту живљења, о начину живота од доласка до данас и о дужини времена од доласка до данас. О свим овим питањима традиција је доста бледа. У већини насеља ових говора носиоци говора обично знају да су дошли „однекуд пре (и пријен) сто, двеста или триста година“. Да би се бар приближно одредило то непрецизно „однекуд“, морало се прибећи истраживању врло обазриво, јер писаних споменика о томе нема. Потребу за овим наметао је и сам језички материјал који упућује на такву проблематику.

Кад се дискутује о једном говору или говорном типу, потребно је дати синтетичан преглед етнографских одлика и из тог шаренила, као што је случај у овом питању, извући закључке који дају основу за разумевање говорног склопа од најстаријег његова живота до данас. Према томе, природно је да сам морао поћи од података које пружају досадашња испитивања. Међутим, ти радови не дају довољно материјала у извесним ситуацијама, па сам се служио и својим запажањима. Пут ка закључцима води нас преко насеља која представљају центре појединих зона, а пошто се то покаже, даће се принципско образложење процеса његова формирања имајући у виду све оне моменте који су условили, или условавају, његов развој као и правац којим се ови говори данас крећу.

Средиште новопазарске зоне је Нови Пазар који се помиње први пут 1461. године, а основао га је турски војсковођа Гази-Иса-бег Исаковић.¹⁷ 1467. године помиње се у Новом Пазару турски кадија и субаша. Због свог положаја у стратeгиском погледу Нови Пазар представљао је најважнију војну станицу, односно упориште на путу за Босну и био главна база одакле је вршено продирање у околне српске земље.

После пада српских земаља (Босне и Херцеговине), војни значај Н. Пазара замењен је трговачким, те је он опет остао средиштем и раскрсницом главних путева за Македонију, Цариград, Босну и Дубровник. Ово место је скоро два века било центар трансбалканског караванског саобраћаја.¹⁸ У XVI веку Н. Пазар био је најбогатија варош између Дубровника и Ниша. У XVII веку нарочито је развијена трговина и већином је у рукама Дубровчана. Сматра се да је пре рата 1689. Н. П. био

¹⁷ Ст. Станојевић, Народна енциклопедија, књ. III.

¹⁸ Ј. Цвијић, Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије III, 1911 године.

најјаче трговачко средиште на овом делу Балкана. Тако га приказују многи путници.¹⁹

За време рата 1689. г. Срби су узели видног учешћа у борби против Турака. Чак су и освојили Н. П., али пошто се ратна срећа окренула у корист Турака, Срби су се склонили испред турске освете. То је био почетак великог страдања које се привидно завршило престанком рата између Турске и Аустрије 1739. г. За време ратних година настала је анархија. Није било слободних путева и личне и имовинске безбедности. То је проузроковало стагнацију живота због тога је Н. Пазар почео да опада и никад се више није подигао на висину на којој је био раније. За време првог српског устанка Н. Пазар је страдао (1809. г.) када су га Срби заузели и попалили. 1838—1839. г. Н. П. је седиште енглеског вицеконзула што значи да је сматран важнијим местом.

Данас у Н. П. има око 1045 муслиманских кућа и око 10754 становника. Најстарије муслиманске породице су Дервишалитовићи, Хаџи-Ибрахимовићи, Имамовићи, Табаковићи, Мисирлићи и Ђилерџићи. Остали су досељени од Бијелог Поља, Колашина (Ц. Г.), Косовске Митровице, Пећи и из Босне и околине Новог Пазара. Има их који су се задржали у Н. Пазару враћајући се после похода на Беч као Омербеговићи и Османбеговићи. Сви говоре само српским језиком.

Јеврејских породица има две са девет (9) чланова, а пре рата их је било око 40 кућа са 350 становника. У току рата фашисти су их уништили.

Становништво околине Н. П. чине православни и муслимани. Православни су насељени претежно у брдовитијим крајевима сем Дежеве. И једни и други деле се на староседеоце, којих има, како они тврде, више од досељеника као и у другим двома зонама.

Срби староседеоци потомци су старих Срба Немањина Раса, а присељеници су они који су дошли у XVIII веку, али су се асимилирали са старинцима. Један део Срба старинаца примио је ислам. Те исламизирани Србе сматрамо старинцима муслиманима за разлику од оних муслимана који су овде дошли од Никшића, Колашина (црногорског), Корјенића, Ругове (од Пећи) и Косовске Митровице.²⁰ Ови присељеници повећали су муслимански живаљ и утицали и на психу староседељаца муслимана.

Прилив муслиманског и православног живља изазван првенствено економским моментима био је осетан после аустро-турских ратова 1689-1739. г. када црногорска и друга племена попуњавају проређени живаљ у Санџаку. Измешавши се са староседеоцима, присељеници су унели

¹⁹ Споминју га: Хаџи Калфа (в. Споменик XVIII, 79), Курипешкић (в. Рад ЈАЗУ LVI, стр. 171, 173, 201, 214, 217, 218), Шепер (в. Рад ЈАЗУ LXII, 60), *Jean Shesneau* (в. Рад ЈАЗУ LXII, 71), Х. Пуквиљ (в. Год. Николе Чушића 8, 276—277), *de He* (в. Споменик XXXVII, 95), *Ami Boué* (в. *Itinéraire* I, 188—189), Катарин Зен (в. Рад ЈАЗУ LXII, 98), као и др. путописци XVI века који су путовали по Турској. Споминје га Бенедето Рамберти у свом путопису 1534 г. (*Tre libri*, 6); в. Ј. Цвијић, Основни за географију и геологију Мак. и Ст. Србије III, стр. 1151—1157.

²⁰ Цвијић каже: „У метанастазичким областима има један део нашег народа који је био најмање покретљив. То су муслимани Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака до планине Рогозне. Међу њима је највише старинаца“. (Метанастазичка кретања, 14, СЕЗБ XXIV).

у њих дух и свежину, пробудили у њима мржњу према угњетачу и створили услове за ишчезавање духовне учмалости и физичке тромости, али су и староседеоци утицали на присељенике не само у говорном погледу него и психички. Из те мешавине произишао је нов менталитет: унуграшња тиха јачина и одлучност, отпорност и умерена отвореност.

Центар сјеничке зоне је Сјеница. Спомиње се у XIII и XIV веку²¹ као царинска станица на путу између Дубровника и Н. Пазара (в. К. Костић, Наши нови градови на југу).

Будући да је центар Немањине државе био Рас, односно Дежева свакако су Немањићи, и властела тог доба, имали своје летњиковце на овој површи где се данас налази Сјеница, односно у њеној ближој околини, што потврђују и топоними (Царичинац-извор у околини Сјенице, Кнежевац-заселак у Штављу, Царичине-село у даљој околини Сјенице итд.).

Познато је да је цар Душан помагао трговину Дубровчана у својим земљама. То је продужио и његов син Урош, који је потврдио повељу свог оца у Сјеници 1360. г. ослободивши дубровачке трговце сваке царине (в. Моп. serb. LXIX, Законски споменици књ. V, 182, XLV). Нешто више од сто година после ове повеље Мухамед II потврдио је у Сјеници Дубровчанима повељу о слободном трговању (1463. г.). Од насеља у сјеничкој околини најчешће се спомиње Дубница (Законски споменици, књ. V, 506, 613, 670). По легенди у њој је живео Васојевић Стево.

У XIV веку спомиње се Сјеница поред Увца, а код дубровачког посланика М. М. Кабога, као и код Ђ. А. Растића спомиње се Сјеница као „Паланка Сјеница (1706. г.). За време рата између Турске и Аустрије 1736—1739. г. опет се спомиње „Паланка Сјеница“. Исто тако спомиње је барон Божур (в. К. Костић, Наши нови градови на југу). 1809. г. Сјеницу су освојили српски устаници и попалили је приликом истеривања Турака из ње.

Гиљфердинг бележи у свом путопису да је приликом његове посете Сјеници било у њој 304²² куће од којих је било само 4 српске, тј. православне. По традицији најстарији Срби у Сјеници су Карамарковићи (2 куће), Парталевићи (2 куће) и Керковићи (изумрли). Најстарије муслиманске породице су Мујагићи (3 куће), Абдагићи (1 кућа), Ђатовићи (7 кућа). Данас у Сјеници има 106 српских кућа са 1548 становника, а муслиманских кућа има 245 са 3230 становника (према статистици Среског одбора 1954 године).

Српске породице, сем најстаријих, досељене су највећим делом из околине, затим из црногорских крајева и само једна из Ђаковице. Муслиманске породице, исто тако, досељене су из околине, од Н. Пазара, Бијелог Поља, или Босне и Херцеговине, нарочито после берлинског

²¹ 1253 г. краљ Урош потврдио је повластице Дубровчанима о слободној трговини. Тада се спомиње Сјеница први пут (Моп serb. LXII).

²² Помиње је Корнелије Дуплиције Шепер 1533 г. (в. Рад ЈАЗУ LXII, 59; Катарин Зен 1550 г. (в. Рад ЈАЗУ LXII, 98; путописац де Не каже: „*En sortant de la vallée Milosofdo l'on trouve une grande plaine nommée Cenisse qui en Esclavon signifie terre de foin*“ (Споменик XXXVII, 94).

конгреса 1878. г. (в. А. Белић, Карта 5). Само једна породица води порекло из Азије (Черкези).

Околина Сјенице представља мешовита насеља православних и муслимана. Први су староседеоци или присељеници, а исто тако и муслимани. Засебну целину представља шиптарски живаљ на Пенштери.²³ Он управо чини оазу која се упорно одржала више од 150 година упркос навали разних утицаја.

Ј. Томић сматра да су пештерски Арнаути Клименте које је Ходаверди паша преселио из Селца (Албанија) 1700. г. (в. Ј. Томић, О Арнаутима у Старој Србији и Санцаку, 73). Један део тих присељеника вратио се 1707. г. (по Томићу), а остатак „Климената“ на Пенштери доцније је примио ислам. Стари људи су ми саопштили (Тахир Адем) да су пре њега у трећем пасу били „Латини“. Пошто је овај човек имао преко 120 година, излази да су ти албански католици примили ислам око 1737. године. По причању овог старца ови досељеници из Албаније воде порекло од Хота, Кастрата, Климената и од Скадра. Потомци тих албанских племена данас живе у Биоцу, Бороштици, Долићима, Набојима и Љесковој и у кући говоре само арбанашким језиком.

Центар штавичке зоне је Тутин (33 км од Н. Пазара ка Рожајама). Откада постоји ово насеље, није познато. Изгледа да се раније звало Доња Митрова судећи по насељу Митрова у непосредном суседству Тутина. У Тутину данас има око 90 кућа са 750 становника. Најстарији су Хамзагићи, а остали и православни и муслимани досељени из околине или од Ибра из Старог Колашина. Овај крај био је насељен и за време српске феудалне државе, јер се нека насеља спомињу у XIII веку као: Пъшьчаница Вса сь пъчаномъ (данас Печаоница близу Тутина), Гнила, Добрина (данас Гњила и Добриња — Горња и Доња — XVIII). Догађаји су изменили састав становништва нарочито после сеобе под А. Црнојевићем као и новији догађаји.

УЗРОЦИ СЕЉЕЊА

На подручју ових говора има, по мом мишљењу, више од половине присељеног становништва, а узроци померања из старог места живљења двојаке су природе: политички или економски због тога су се увек одвајале мање или веће групе од своје матице и тражиле боље место за живот. Сиромаштво као узрок често се прикривало, а истицало се бежање од крвне освете „због крви“. Присељеници су често овим себи обезбеђивали ауторитет међу старинцима да би се ови прибојавали као храбрих и одлучних људи, спремних на све. То им је често и успевало.

Исељеници у покрету нису ишли речним долинама јер нису ни тражили равнице него су се држали брдовитијих и шумовитих предела поред река и ближе њима. По својој конфигурацији Санцак је био веома погодан, бар за извесно време, за њих јер су у њему могли имати и довољно земље за обраду и погодне услове за гајење стокe.

²³ Шиптарска насеља нису посебно обележена на карти, већ као муслиманска, али су у дискусији споменута.

Као последица удаљавања од матичних места, јавило се постепено одступање присељеника од својих навика и старих обичаја, што је омогућавало њихову бржу асимилацију. Њу је условљавала и сама њихова појава која у принципу представља инфилтрат који никада није могао имати доминацију над затеченим становништвом.

Начин формирања овога говора. Долазак ових присељеника за нас је од двоструког значаја: прво што повећава проређени живаљ и друго што је он донео говорне одлике краја из кога је дошао. Тако се у једном месту могло стећи по неколико типова говора. Наиме, староседеоци су имали свој тип, а дошљаци из разних крајева опет сваки свој. Створило се шаренило, али током времена извршила се кристализација и диференцирање ишчезло. Формиран је тип говора са основом оних говорних особина које су имали староседеоци, али су у њега унесени неки елементи из суседних говора. Носиоци овога говора нашли су се у додиру са херцеговачким говором са западне стране (преко Пријепоља и околине) откудa је снажно продирао утицај четвороакцентне системе; са севера су се ови говори нашли у додиру са старовлашким говорима који су такође на њих доста утицали, јер су преко Ст. Влаха (од Голије) водили путеви ка северу пошто је кретање низ Ибар било немогућно. Са источне стране наслањали су се ови говори на косовски говор, те су и отуда уношене говорне особине. Али оно што је нарочито значајно то је да је наслањање на косовски говор и на говор источног дела Ст. Влаха учинило да се његов првобитни карактер одржи и наметне присељеницима. То би била тачка ослоњаца да се објасни начин формирања овога говора посматраног у целини и да се увиди да је стари говор овог краја био екавског типа. Он ће се доцније развијати у засебном правцу баш због ових веза са суседним говорима које потичу из разних узрока. Његова структура показује: уколико је био тешњи додир са тим говорима, утолико се код њега јаче осећа тенденција да се што више удаљи од оних елемената који су унесени из јекавских крајева — зетскога говорног типа.

Да ли овај говор, као целина, представља саставни део оне групе говора под називом „зетско-сјенички“, видеће се из материјала који омогућава да се дође до закључака, који се каткад и сами намећу, посматрајући га како из историске перспективе тако и из пресека данашње његове проблематике.

Начин формирања и развој ових говора, посматраних данас, представља дуг и сложен процес који датира од половине XVIII века, узимајући у обзир иновације са стране, када су у Санџак дошли носиоци особина црногорских говора и измешали се како са староседеоцима тако и са разним другим струјама укрштеним на овом подручју.

Развој овог говора везан је за живот оног великог броја становништва које је прошло на свом дугом путу кроз разне згоде и незгоде. Борба самог становништва за опстанак носи и обележје за формирањем како психичких тако и говорних одлика. Упоредо са формирањем менталитета човека овог краја ишло је и стварање услова за развој овог говора као целине. То се изразито запажа у материјалу који показује његову још незавршену еволуцију чија је тенденција јасна: кретање ка млађим екавским говорима.

ФОНЕТИКА

А. Вокалски систем

Својим вокалским системом ова група говора не разликује се у великој мери од књижевног језика, гледана у целини, али у појединостима има особина којима чини отступања и због тога је нужно дати слику тог система.

Из низа питања везаних за вокалски систем истиче се проблематика гласа јата (џ), која карактерише ове говоре зато је и стављам на прво место.

1. ГЛАС ЈАТ (џ)*

Питање гласа јата у овим говорима од посебног је значаја, јер оно, у односу на друга питања, заузима централно место због тога што је везано за говор подручја које се налази између два говорна типа-екавскога и ијекавског — те се њиме утврђује однос међу овим говорима и осветљава унутрашња страна овог питања у вези са другим говорима.

Дијалектолошка испитивања нашег језика дају занимљиву слику живота и особина говорних типова у штокавском дијалекту, али питање саме класификације говорних типова новоштокавских говора захтева да се о њему дискутује, што се, разуме се, не може одвојити од гласа јата. Материјал који нам пружа овај део новоштокавскога говора несумњиво потврђује ову потребу. Ово је утолико разумљивије што је и поред велике пажње посвећене испитивању новоштокавских говора, ово подручје остало изван тих истраживања, а само према неким његовим цртама извршено је његово сврставање.

Сматрам да је период, који је протекао, од давања тих општих особина досад, с обзиром на материјал који данас пружа ово подручје, могао бити довољан за диференцирање извесних језичких питања која

* Поглавље о јату дато је у изводу у часопису „Књижевност и језик“ бр. 3 1964. године.

у моменту давања те опште слике нису била довољно изражена ни прецизирана због уношења страних елемената са других дијалекатских територија. Те иновације тичу се првенствено рефлекса гласа јата и с обзиром на резултате добијене у процесу те још незавршене еволуције, може се о њему говорити са више сигурности као о појаву који данас има одређену физиономију иако са специфичним одликама, него што се то могло учинити када су подаци о говорима овог подручја били врло оскудни.

Овом питању посветио сам велику пажњу и сви моји закључци заснивају се на вишегодишњем и пажљивом испитивању на овом подручју, те из саме замене гласа јата, ако се то узме као критериј за одређивање места једном говору, као и неке друге особине, проистиче нужно одређивање места и овом говору који захвата релативно велики простор.

Према класификацији проф. А. Белића коју је саопштио у неколико својих веома познатих расправа (Дијалектолошка карта српског језика 1905. — на руском језику; У Гласу српске краљевске академије наука LXXVIII; у одговору М. Решетару *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie* (Rocznik slawistyczny III, 82—103) и у предавањима на Универзитету — фонетика стр. 14—16, — цео Санџак обухваћен је „јужним или јекавским говором“. Самим тим ово подручје као источни део Санџака сврстано је у „зетско-сјеничку говорну групу“ коју одваја од млађих јекавских говора линија „Которски залив -Никшић-Брсково-Сјеница“, а на исток се пружа „до Ибра“.

Као мерило за класификовање говорних типова и његово груписање проф. А. Белић узео је низ језичких особина које сматра општим на простору где живе многи говорни типови.

Али пре него пређем на анализу овог питања, држим да је веома потребно размислити у којој се мери у језичком погледу Новопазарски санџак може узети као целина, ако се појмом „Новопазарски санџак“ обухвата цела област која се, уопште узевши, подразумева под овим називом. Цела ова област према свом географском положају, а то се одразило у економском и политичком животу њену у прошлости, дели се на западни и источни део.

Без сваке сумње западни део, који обухвата Пљевља, Пријеполје, Прибој (на Лиму) и Нову Варош — са околином, у језичком погледу чини целину са млађим јекавским говорима: има све акценатске особине као херцеговачки јекавски говор и савремену дефлексију.

Овај други део Санџака обухвата, као што је познато, Сјеницу, Нови Пазар, Тутин, Беране и Бијело Поље, али према говорним особинама које постоје у њему — дели се на два дела, тако да се Беране (данас Иванград) и Б. Поље, због утицаја који су овде извршили црногорски говори, издваја и иде ка црногорским говорима зато тај део источног Санџака није обухваћен овим радом.

Подручје овога говора у лингвистичко-географском погледу представља изузетно значајну метанастијичку област где су се укрштале струје нарочито са Косова и Метохије и Црне Горе. Носиоци тих струјања испресецали су језичке особине староседелаца на овом подручју. Због свега тога ово подручје према западном делу Новопазарског сан-

цака у језичком погледу показује нешто друкчију слику. Сем архаичности у акценту и делимично у деклинацији, овај део (источни) у знатној мери разликује се и према замени гласа јата од западног дела Санџака.

А

Историјска страна гласа јата на овом подручју веома је тамна, али посматрана из перспективе данашњег материјала она задира у далеку прошлост те се цео проблем који овај феномен представља не може потпуно одвојити од свих споменика и анализирати у светлу само данашње грађе. То би се у основи противило оном што представља „изворе у народном говору“ књижевног језика XII и XIII века код Срба којих је, бесумње, морало бити као што их је било и у језику св. Браће.

Црквенословенски језик код Срба добио је своју индивидуалност српском рецензијом, а то је, уствари, озакоњење онога што је већ дотада постојало. Но, и поред тога питање јата, гледано у светлу старосрпских споменика, остаје на истој дистанци као и дотле. Традиционални знак *ѣ* брижљиво се чува мада се већ у најстаријим српским споменицима срећемо у писању са одступањима у неколико видова од тог знака. Та одступања, свакако, имају свој корен у народном говору и било би неправилно да се прећуте тим пре што каснији облици из XVII, XVIII и XIX века имају исту фонему (*e*) место традиционалног знака *ѣ*, а то ће рећи да се поклапају са веома давним одступањима од знака *ѣ*.

Посматрано ово питање са ове тачке гледишта води нас даље и, оно што смо назвали одступањима, већ се у XIV веку генерализује не само на подручју централних области немањичке државе него се уопштава и на подручју данашњег македонског језика о чему II. Скок овако каже . . . „да је данашње македонско *e* за *ѣ* очито српскохрватске провенијенције, тј. да је ова промјена настала на овој територији ширењем српскохрватскога фонема на југу према Солуну. Центар прадијације *ѣ* > *e* су српскохрватске земље“. . . (JФ XII, 77).

Да ли се генерализацијом фонеме *e* место јата — што се распрострло са земљишта српског језика на македонско подручје — може обухватити подручје овога говора или не, мислим да се може потврдно одговорити, јер је ово била централна област Немањичке државе (Рас). Она је била, свакако, добро насељена не само за време трајања немањичке државе него и пошто су Турци дошли. Овај момент је значајан за одређивање историског лика јата на овом подручју, јер се он не може одвојити од носилаца говора који су се на овом подручју смењивали, али никако није могло доћи до потпуног исељења староседелаца.

Полазећи од данашњег материјала, а ослањајући се на прошлост, може се претпоставити да су носиоци говора на овом подручју, како за време немањичке државе тако и доцније све до половине XVIII века, имали говорни тип који је био у вези са оним говорима, који данас чине екавску групу новоштокавског типа.

Додуше не можемо се ослањати на чињенице које пружају стари српски споменици XII и XIII века, јер се мора имати на уму оно што

ондашњи књижевни језик чини општим типом. Елементи који би нам могли помоћи у овом правцу (изговор јата као е) не могу се узети као сигурно мерило зато што се нигде не зна порекло писара, а тај момент чини изговор гласа јата врло сложеним проблемом. Сем тога црквени карактер језика нигде не допушта да се може говорити о локалном говорном типу ни у једном споменику почевши од типика па до XIV века.

С обзиром на све ово може се рећи да је од свих елемената народног говора који су се налазили у ондашњем књижевном језику природа гласа јата најнеодређенија и то траје за све време средњовековне Србије — у чију се проблематику овог пута не могу упуштати. И поред такве ситуације, тај период строге традиције, у погледу чувања знака ђ, не може се мимоићи. Због тога, мислим, најбоље је, а и најзгодније, проблем јата на овом подручју посматрати кроз три временска раздобља:

а) прво раздобље обухвата материјал од XII до краја XIV века;

б) друго обухвата материјал од XVI до краја XIX века и

в) треће обухвата материјал од XIX века до данас, а представља га данашња дијалекатска грађа на овом подручју.

а) Прво раздобље не пружа нам готово никаквих конкретних и убедљивих доказа о изговору јата мада има велики број речи у којима се одступа од традиционалног знака ђ. То одступање представља знак е у разним положајима, а среће се: у *Тийику хиландарском* (в. Гласник српског ученог друштва X, Споменик XXXIV), у *Тийику сѣуденичком* (в. Гласник СУД XL), у *Писму Сѣ. Првовенчаног између 1195—1224.* (в. MS XVI), у *Писму архиепископа Саве из 1233* (в. MS XXII). Запажа се напоредна употреба е и знака ђ у истим речима: у *Тийику хиландарском* (в. Гласник СУД III, Споменик XXXIV), у *Повељи краља Уроша Дубровчанима 1253. г.* (MS XLII) или писање знака ђ место е од њ у *Тийику хиландарском* (в. Гласник СУД III), у *Тийику сѣуденичком* (в. Гласник СУД XL).

Сем речених споменика, где се среће замена јата гласом е, има и других, на пример *Светостефанска хрисогуља* (в. Споменик IV), али њу не бих истицао да не садржи неколико топонима са овог подручја: на *Ћкнидађь*, *Ћкково*, *Дѣжека*, *кѣ Сѣѣѣлино* где се јат данас изговара као е — Бекова, Дежева, Себемиле, али Сеница и Сјеница.

Између каснијих споменика из XIV века, где се пише е место знака ђ (в. MS LXXXII, LXXXIII, CXII, CXVIII, CXXV, CXXVII) споменићу и запис из Сопоћана који датира из времена краља Душана: *велики краљ Стефан вѣ хта благоверни самодръжць вѣѣи српьскине з(ε)мла(и)(и) поморскии*. Напомена: Овај запис налази се споља са десне стране западних врата поред фреске краља Душана са Јеленом и Урошем. Објавио га је и Љ. Стојановић (Записи бр. 5092), али између Стојановића и оригинала има неких неслагања: код Стојановића Стефань, у оригиналу Стефан; код Ст. В Христа Бога верни, у оригиналу В Хта Благоверни, код Ст. српьских, у оригиналу српьски(х).

Будући да овај запис представља оригинално писмо из прве половине XIV века, може се сматрати једним од значајнијих сведочанстава о изговору гласа јата на овом подручју. *Према њома, мислим, може*

послужити као основа веровању да је изговор јата као е био оштрији јојас још од половине XIII века.

Овим се не губи из вида порекло писара, али ако се узме у обзир чињеница да је у XIV веку *е* место јата продрло из Србије у Македонију, како то тврди Скок (ЈФ XII, 77), онда је сасвим разумљиво да *е* место јата представља фонетску вредност и у овом споменику, тј. да је *е* < ђ фонема која представља појав ширих размера и у том светлу питање порекла писара може да отпадне. Ово потврђује и чињеница што су данашњи новоштокавски говори онда били у основи истог типа, а данашњи многобројни дијалекти представљају резултат кретања „од почетног јединства српског језика“ (в. А. Белић, Карта, 7) и да је диференцирање наступило тек каснијих векова (XV—XVI).

Уз материјал овог раздобља споменућу још два записа са овог подручја (из Сопоћана) на које се досада није указивало. Ни они нам додуше не дају слику народног говора, али су карактеристични због тога што се види начин писања и чување традиционалног знака ђ:

бр. 1. „Въ ђ. ђъ прѣстави се рабъ божи Илија товистијаръ всеју српскије и грчск(ије)“

бр. 2. „Въ лѣт ѢѠНѢ

Месеца нојebra въ. А. прѣстави се рабъ божи Исаија Симон се же и гробъ јегов. Вечна му памег амин“

Петнаести век на овом подручју не пружа никаквих података.

б) Други део материјала који служи за осветљавање проблема јата, на овом подручју (у времену од XVI—XIX в) карактеристичан је по томе што се традиционални знак јата (ђ) све чешће, и готово редовно, замењује фонемом *е*.

Материјал овог раздобља није много обиман и чине га, углавном, кратки записи и натписи и административна акта Рашке митрополије чије је седиште било у Н. Пазару.

1) С краја XVI века²⁴ потиче запис рашког митрополита Висариона у којем се говори о прилагању књига Јелениној задужбини у Грацу (на Ибру). У овом запису срећемо се са *е* место јата вѣлѣге (акуз. множ.) намѣсте и са знаком ђ место *е*: от стадинѣ, житије свете Ѣленѣ, Божидровѣ фомѣ (Љ. Стојановић, Записи 4329).

2) У манастиру Сопоћанима сачуван је овај натпис из XVII века: Обнови се сај (свети храм) ЗРЛГ при игумене, јему би ктитор јеромонах с братијама. От села бише рѣ ѡ ѡрпавиш *

Овај споменик карактеристичан је зато што се срећемо са *е* место јата (при игумене) што сведочи да се јат тако изговарало.

²⁴ Крају XVI в. припада и један натпис на црквици у селу Кузмичеву. Ни он не пружа ништа ново за објашњење овог питања, али га спомињем као документ који припада овом раздобљу. Досад није објављен, али не износим његову садржину због простора.

* Види о овом натпису моје објашњење „Питања књиж. и језика“, књ. IV и V, св. Б.

Ако и допустимо да се у овом периоду у локативу јединице именуца мушког рода већ употребљава наставак *у*, а да оваква замена јата обележава манир канцеларије, црквени изговор, то опет значи да је одступљено од уобичајености зато што је писар узео место јата глас *е* и тиме потврдио народни изговор јата.

3) Из XVII века имамо и овај запис: Сије евангелије приложи рабъ божи Никола Богу и светому Георгију иже въ Расе. . . . лето /Ѣ. Р̣. Ѣ. Д̣. — (Љ. Ст. Записи, бр. 1535), — значајан је по томе што садржи и црквене и народне црте, али бесумње, замена јата гласом *е* у црквеном изговору представља особину народнога говора.

4) Из прве половине XVIII века сачуван је запис на Петровој цркви код Н. Пазара. У њему налазимо само једну црту народнога говора, али ћу ипак изнети цео:

Изволенијем отца и са поспешенијем сина и свршенијем светаго духа обнови се сај храм светих врховних апостол Петра и Павла трудом и иждивенијем господина патриарха Мојсеја, тогдa же правешту престол српски господину патриарху Арсенију и митрополиту Рашком господину Јевтимију, лето от битија (Ѣ С̣ Л̣ Ѣ̣ от рожства Христова) АѢ.К. И. месеца јул .к. дн индиктион С круг слнцу .ВІ.

5) Посебну врсту споменика представљају документа Рашке митрополије (са седиштем у Н. Пазару). У њима је до пред крај XVIII века, јат писано као *е*: *всем, ѿребизајетѣ, всеми, да весѣе ѿѿребнаја, дано в нашеј Митрополији Рашкој месеца јунија*; из 1772. г.: *ѿресвейлаго, ѿрежде, грех, Бела Река, да венча, у верности, на домех, на чадах*; из 1781. г.: *село Бела Река, венчаѣи, ѿрефаѣиѣи, леѣо, ѿреносиѣи*; из 1782. г.: *Бела Река, ѿрекословиѣи, ѿрежде, месеца*. (в. М. Ђ. Милићевић, Прилози за историју Рашке митрополије, Споменик X).

6) Из писма архиепископа и митрополита рашког-Никодима, од 4. августа 1780. г. види се, као и горе, јат се замењује са *е*: *ведомо, венчаѣи, венчане, ѿѿребна, во времја, с всеми* (в. Љ. Ковачевић, Синђелије лечког и дубовачког попа Марка, Споменик X).

Од значаја је споменути да се овде први пут срећемо са јекавском цртом *ие* место јата-*оѣило*. На основу овог може се закључити да се до краја XVIII века овим једним изузетком не може потврдити утицај јекавскога говора на овом подручју. То ће рећи да унесених елемената са стране нема све до половине XVIII века, а то значи да до тада није ни било присељеника зато што је то време великих ратова те се о сталном насељавању не може ни говорити, пошто је читаво ово подручје било заталасано ратном олујом и изложено страховитој обести и освети Турака. Усељавање се вршило касније када су се стишали догађаји, а то је могло бити тек половином XVIII века — после мира између Аустрије и Турске 1739. г. (Овде се не узимају у обзир појединачна усељавања којих је, свакако, могло бити).

7) Из аката Рашке митрополије издатих почетком XIX века запажа се *е* место јата: из 1803. г. — *оѣило, венчане, месеца* (в. М. Ђ. Милићевић, Споменик X).

8) У Тутинској цркви нашао сам натпис који има и народних елемената поред црквене уобичајености: *ва леѣо* где се огледа замена јата са *е*. Црква датира из 1647. године и ова замена представља старији појав иако је овај крај био јаче изложен јекавском утицају. Исто тако у Никољачкој цркви, саграђеној на рушевинама манастира Кончулића, имамо црту народнога говора — *ѣресѣѣлосѣбски*, тј. замену јата гласом *е*.

9) Једно писмо Рашко-призренског митрополита датирано у Н. Пазару 14. децембра 1852. г. показује изговор јата као *е*: *венчане, оѣело* (Писмо у Државном архиву у Крагујевцу бр. LXXIX).²⁵

10) Из једног судског акта у Н. Пазару од 1879. г. види се мешање рефлекса *е*, је: *вјера, сѣарјешине*, али: *нисмо могли, извесѣиѣи* (Државни архив у Крагујевцу, бр. LXXIX).

11) На крају овог раздобља износим неколико гробних натписа одакле се лепо види оно што представља црту народнога говора, а шта традиционални моменат:

а) из 1825. г. *Овде* почива раба божија Тада кћерка Борисава *ѣресѣави се . . .* (Старо гробље у Н. Пазару);

б) из 1829. г. *Зде* почивајет раб божи Милоје Брајановиц *ѣресѣави се* марта (Старо гробље у Н. Пазару);

в) Из 1831. г. *Зде* почива раб божи Никола син Марка *Цвѣѣиѣића* (Старо гробље у Никољачи);

г) Из 1836. г. *Зде* почивајет раба божија Марија *ѣресѣави се* мѣца сетврија (Старо гробље у Н. Пазару);

д) Из 1843. г. *Овде . . Младен* син Милка *Цвѣѣиѣића ѣресѣави се* 23. ноје . . (Старо гробље у Никољачи);

ђ) Из 1850. г. *Здѣ* почивајет раб божи Риста *ѣресѣави се* мѣца августа . . . (Старо гробље код Петрове цркве).

Овде је потребно указати на то да се само у речи *зде* која се не употребљава као народна, чува знак *ѣ*, иначе у другим речима место њега (*ѣ*) свуда имамо *е*. То значи, уопште узевши, у споменицима имамо и књишке црте и црте говорног језика и због тога се ти споменици морају узимати са резервом.

В. У данашњем материјалу овога говора глас јат првенствено је замењен гласом *е*, а сем тога јавља се рефлекс *ије* и *и*.

С обзиром на то да је свако јат у кратком слогу замењено са *е*, као и иза гласа *р* и у префиксу ПРЋ — код глагола као и у саставу именица и придева, — то ћемо најпре тај материјал анализирати, а потом разгледати изговор дугог јата као *е* и као *ије*.

а) Свако кратко јат иза *б, ѣ, в, м, д, ѣи, з, с, ц* и *л* без одступања замењено је фонемом *е* и код православних и код муслимана, што

²⁵ Цео архивски фонд из Н. Пазара носи једну ознаку (LXXIX).

чини једну од најбитнијих ознака овога говора и одваја га од групе јекавских говора.²⁶

α) белѣга (Митрова II), од белѣгѣ (Н. Пазар), белѣгѣм (Окосе I), код белѣгѣ (Кузмичево I), на белѣгу (Чедово III), белѣг и биѣг (Сјеница), обелѣжи га (Судско Село I), белѣло (Црквине II), од белѣла јој зѣби исѣла (Н. Пазар), белѣлом (Пожега I), белѣлом (Гоње III), белѣсање (Шушуре III), белѣжѣи, белѣжѣење (Трнава I), белѣило (Дежева I), кад белѣило уфѣи (Суви До II), белѣсање (Читлук III), белѣра (Постење I), њобѣсней, њобѣсѣо (Тушимља I), њобѣсѣише му чѣлѣд (Горачиће III), Да њобѣсѣиш ако бѣг дѣ (Дуга Пољана I), забелѣжѣјо (Дежева I), збѣг (Дујке III), белѣсанѣја (Вапа III), с белѣсанѣјѣм (Шароње II), избелѣжѣише (Селац I), дѣбелѣжѣа (Тврдошево I), ѣрѣбег (Аљиновиће III), ѣрѣбелѣжѣе свѣ (Дољани I), рѣзбелѣжѣе се свѣ жѣвѣо (Попе II), обѣсѣиш (Долиће II), обѣсѣише га (Ораше I), обѣсѣишѣј (Цоковиће I), обѣшен (Никољача I), обѣшенѣк (Окосе I), обѣсила се јѣдна жѣдна (Глоговик II), обѣсијо се о врбу (Тушимља I), обѣшенѣк (Берекаре II).

β) ѣѣсма (Бреза III), од ѣѣсмѣ (Сјеница), с ѣѣсмѣм (Штаваљ III), не знам нѣвѣ ѣѣсѣе (Брѣница III), сѣѣрѣ ѣѣсма (Беле Воде I), ѣѣсма-рица (Угао III), ѣѣвѣчи (Постење I), ѣѣвѣч (Црквине II), ѣѣвѣчица (Н. Пазар), ѣѣвѣње (Кузмичево I), ѣѣсмѣр (Крће III), заѣѣвѣиш (Врбозлази I), заѣѣвѣише ѣо двѣ и двѣ (Дежева I), кѣ ѣѣвѣа злѣ не мѣслѣи (Кузмичево I), ѣѣа ѣи ѣѣсма нѣје дѣбра (Шароње II), слѣбо ѣѣвѣиш ѣз гусле (Попе II), зна мѣдѣо ѣѣсѣмѣ (Врсенице III), кѣ оѣи ѣѣнѣ (Гутин), заѣѣнѣшѣиш (Драмиће I), ударила му ѣѣна на зѣсѣа (Лопиже III), заѣѣнѣшѣали (Кањевине III), ѣѣрѣкиѣдѣло ми (Никољача I), ѣѣскѣише мѣкѣо (Жабрен III), ѣѣшѣчѣки сѣиш (Мур I), ѣѣшѣчѣисѣо (Врановина I), ѣѣрѣиш (Долиће II), наѣѣрѣисѣо се (Рибариће I), не мѣре се ѣѣрѣиш (Рајетиће I), наѣѣрѣисѣо се свѣга (Тврдошево I).

γ) вѣра (Годово II), без вѣрѣ (Камешница III), ѣѣури га у вѣру (Добриња II), вѣрѣ ѣиш (Дујке III), моѣ ми вѣрѣ (Д. Пољана I), ко му вѣруе (Дежева I), невѣран (Драмиће I), невѣрѣнѣк (Попе II), нѣверѣнѣк (Шушуре III), нѣвера е ѣѣо (Тријѣбине III), дѣ ми вѣрѣ ѣиш (Постење I), жѣвѣиш (Врановина I), нажѣвѣиш (Горачиће III), не жѣвѣе дѣбро (Вапа I), нѣ дѣ ми жѣвѣиш (Житниће III), нажѣвѣе се (Постење I), нажѣвѣиш се (Годово II), дожѣвѣисѣо слѣбѣду (Тријѣбине III), нажѣвѣише се (Гоње III), дѣжѣвѣе из мѣрѣвѣјѣа (Д. Пољана I), ожѣвѣисѣо га (Дежева I), ѣѣрѣжѣвѣисѣо мѣдѣо (Тушимља I), вѣишѣо (Батѣнѣк I), вѣишѣак си ѣиш (Дегане II), вѣишѣица (Штаваљ III), од вѣишѣишѣе (Попиће II), вѣишѣина (Брѣница III), кѣ вѣишѣишѣа (Трнава I), вѣриѣдѣа (Суви До II), с вѣриѣдѣе ѣ шуму (Шушуре III), ѣѣо јѣ е

²⁶ Рефлекс *e* место кратког јата констатовао је В. Милетић у бјелопољском говору (в. Годишњак С. и В. Стојановић II, 14, 1935 г.) што представља ванредно значајан момент који показује докле се простирао рефлекс *e* пре његова сукоба са рефлексом *-ije*.

вѣренѣк (Тушимља I), завѣрѣше се (Добриња II), заверѣник (Лопиже III), изгубѣю ѿверѣње (Избице I), ѿверѣлив (Раждагина III), не ѿверѣлив (Дољани I), с неѿверѣњем (Н. Пазар), изневѣрѣше не (Д. Пољана I), вѣшар (Трнава I), ѿвѣсмо (Врболази I), с вѣшром (Рамошево II), ѳз вѣшар (Горачиће III), јак вѣшар (Чедово II), ѿрѣча ѳ вѣшар (Аљиновиће III), ѿдс лѣе вѣшар ндси (Сјеница), однеће гл вѣшар (Кузмичево I), вѣшровиѣи (Бољаре II), вѣшромѣиѣина (Кузмичево I), вѣшройѣр (Н. Пазар), ѿрѣви вѣшройѣр (Штитари I), звѣрка (Расно III), звѣрови (Козарево I), звѣрсио (С. До II), невѣшта (Врановина I), с невѣсѣом (Косуриће I), за невѣстиу (Шушуре III).

ѿ) мѣра (Годово II), без мѣрѣ (Пожега I), на мѣру (Распоганче III), мѣркаѣи (Д. Пољана I), измѣри ѿо (Врановина I), мѣрило (Трнава I), мѣсѣц (Мелаје II), за свѣки мѣсѣц (Штитари I), мѣсио (Сјеница, Н. Пазар, Тенково I, Горачиће II, Ковачи II), мѣсни (Врановина I, Црквине II, Попе II, Раждагина III, Штаваљ III), мѣсечѣр-кромѣйѣр (Никољача I), мѣсечѣрка-ѿѿйѣрка (Н. Пазар), ѿрѣмена (Сопѣани I), замѣниѣи (С. До II), нѣмера (Попе II), нѣмѣрѣник (Детане II), нѣмѣран (Кузмичево I), нѣсмо нѣмерни (Шушуре III), умѣрен (Црквине II), измѣрѣсмо свѣ (Митрова I), замѣрѣше ни (Д. Пољана I), мѣшѣја (Делимеђе II), намѣшиѣѣи (Окосе I), намѣшиѣѣе (Добриња II), намѣсти се (Угао II), ѿмѣри се мѣло (Никољача I), ѿремѣшѣѣи (Паљево II), намѣшѣѣи (Рамошево II), зѣгрме (Долово II), загрмело (Увац III), ѿрегрмѣсмо зѣму (Врановина I).

ѣ) дѣд (Н. Пазар), дѣдино (Трнава I), с дѣдѣом (Кузмичево I), ко(д) дѣдѣ (Врановина I), код мѣга дѣдѣ (Шароње II), дѣдина глѣва (Рајетиће I), у дѣдино крѣло (Риково I), дѣдина снага (Црквине II), дѣд и ѣд (Штаваљ III), дѣвѣр (Вапа III), о(д) дѣвера (Д. Пољана I), дѣвѣр и ѣвѣр (Бујево, Сјеница, С. До), дѣдовѣша (Штаваљ III), дѣдовѣном (Врановина I), дѣверѣша (Пожега I), дѣвѣјка (Угао II), дѣвѣјка (Кузмичево I), дѣвѣјке (Жуњевиће I), дѣвѣјку и ѣвѣјку (С. До II), дѣвѣјчкѣ сѣрѣма (Вишњице III), дѣвовѣње (Врсенице III), недѣља (Тушимља I), недѣљѣом (Требиће I), у недѣљу (Никољача I), од недѣлѣ (Гоње III), недѣљѣним (Шушуре III), вѣделица (Лукавица II), вѣдеѣи (Годово II), вѣдеѣемо се (Врановина I), жудѣи (Полокци I), свѣдѣше се јѣдно дрѣгом (Постење I), свѣдело ми се (Горачиће III), ѿрѣвѣдело му се (Врановина I), ѿрѣдѣни (С. До II), нѣдели му ѿме (Распоганче III), нѣдениѣе му дѣдино ѿме (Дујке II), задѣно ѿерѣшкѣ за кѣѣу (Долово II), удѣни кѣнац ѳ иглу (Кањевине III), удѣни му у иглу (С. До II).

ѝ) ѿѣскоба (Врановина I), ѿѣскобно (Бујево II), ѿѣрѣ га (Кузмичево I), ѿѣрѣше не (Тенково I), ѿѣрѣј- (ѿѣѣера их) (Никољача I), ѿѣрѣ му сѣдкѣ (Делимеђе II), ѿѣрѣше га ѿси (С. До II), ѿѣрѣ ме у кѣѣу (Рамошево II), ѿѣрѣше га (Вапа III), ѿрѣѣрѣсѣмој ѿрѣ брѣда (Гоње III), доѣрѣше свѣ жѣво (Мелаје II), ѿрѣѣрѣвѣјѣу жѣѣи (Д. Пољана I), доѣрѣ жѣну (Крће III),

е) *изѣлица* (Јанча I), *изѣден* (Окосе I), *изедѣна* (Кањевине III), *изедѣше не* (Врановина I), *све изедѣше* (Тутин), *изѣли га* (Попе II), *изес* (Н. Пазар), *изѣшиће не* (Рватска I), *изѣшиће ше* (Батњик I).

у) *сѣвѣр* (Црквине II, Риково I, Детане II, Попе II, Д. Пољана I, Долиће II), *од сѣвера* (Жабрен III), *на севѣр* (Горачиће III), *севѣрац* (Сјеница), *йоикѣчи севѣрац* (Кузмичево I), *осевѣрић* (Штаваљ III), *дсѣвѣри* (Врсенице III), *осевѣрило* (Гоње III), *сѣвѣрни вѣшар* (Пожега I), *од сѣвернѣ сѣрѣнѣ* (Угао II), *осѣћаш ли* (Драмиће I), *сѣћаш ли се* (Житниће III), *не могу се сѣићи* (Точилово II), *осѣићио е он иѣ* (Бскова I), *сѣшан* (Вуча Локва I), *секѣра* (Полокци I, Врановина I, Трнава I, Пожега I, Рибариће, Попе II, Црквине II), *сѣкура* (Кањевине III, Тријебине III, Вапа III, Гоње III, Горачиће III, Камешница III), *са секѣрѣм* (Алуловиће I), *секѣрама* (Годово II), *секѣрица* (Батњик I), *секѣрачки* (Лукоприво I), *иосѣчен* (Тутин), *иѣсече се* (Трнава I), *иосекѣићина* (Долиће II).

ј) *дѣена* (Постење I), *уѣењивѣо нѣ* (Трнава I), *уѣена* (Д. Пољана I), — речи усвојене утицајем школског језика.

к) *лѣшо* (Бреза III), *лѣши* (Врановина I), *у лѣшо* (Себечево I), *иѣко лѣша* (Тушимља I), *овдѣ лѣша* (Добриња II), *свѣкѣга лѣша* (Жабрен III), *лѣшошњи* (Рас I), *лѣшовѣ* (Штаваљ III), *лѣшовѣли су гѣре* (Врановина I), *дѣбра лѣшина* (Добриња II), *с овѣм лѣшинѣм* (Дежева I).

б) Доследна замена кратког јата фонемом *е* среће се иза гласа *р*: *врѣмена* (ген. једн.) — Годово II, *иѣишка врѣмена* (Дежева I), *у сѣрѣ врѣмена* (Попе II), *ружна врѣмена* (Кањевине III), *овѣкѣг нѣврѣмена* (Тушимља I), *дѣшла су нѣвѣ врѣмена* (Вапа III), *ио овѣм врѣићишу* (Пожега I), *грѣићи* (Батњик I), *кѣко ћем, грѣићиче* (Ковачево I), *грѣвѣи* (Дујке III), *грѣвѣиће дѣнас* (Попе II), *за иѣку грѣишу* (Себичево II), *грѣићик се не кажуе* (Н. Пазар), *зѣмрѣжѣ ми се иѣрѣд очи* (С. До II), *мрѣжа* (Раждагина III), *иѣгрѣшан* (Чедово III), *иѣгрѣић* (Добриња II), *рѣићѣ* (Трнава I), *сѣрѣлица* (Д. Пољана I), *сѣрѣићинѣм* (Врановина I), *без сѣрѣићинѣ* (Гоње II), *сѣрѣићинѣ* (Штитари I). На овом подручју нигде нема групе *рје* која се среће у неким јекавским говорима (Бјелопавлићи) мада и они теже упрошћавању њену.

в) Код глагола, глаголских именица и трпних придева ових глагола префикс *иѣрѣ* > *иѣре*:

а) *иѣрѣбраи* (Годово II), *иѣрѣбрѣи* (Судско Село I), *иѣрѣбрѣише* (Дежева I), *иѣрѣбрѣише* (Угао II), *иѣрѣбрѣишмо* (Јанча I), *иѣрѣгѣић* (С. До I), *иѣрѣгѣиће ше кѣла* (Кањевине III), *иѣрѣгѣи вѣјска свѣ* (Буђево II), *иѣрѣгѣи кѣћу* (Постење I), *иѣрѣкѣи мѣћу* (Долиће II), *иѣрѣгѣи* (Попе II), *иѣрѣкѣи дѣ нѣ зѣ мѣћу* (Гоње III), *иѣрѣкѣи* (Добриња II). Изговор јата као *е* у оваквом положају познају и источноцрногорски говори (в. М. Стевановић, *ib.* 22—23). Стевановић констатује да је „код глагола вокалска дужина *ѣ* постала

e“, у овом говору *e* се скраћује у презенту ако није под акцентом: *ѣрѣскѣчим* (Н. Пазар), *ѣрѣвѣдим* (Буђево II), *ѣрѣндси* (Кузмичево I), али *ѣрѣскочим* (Вапа III), *ѣрѣводим* (Чедово III), *ѣрѣлазим* (Врснице III).

β) Код глаголских именица на -ње: *ѣресељење* (С. До II), *ѣребројавње* (Осоје I), *ѣрескакање* (Н. Пазар), *ѣревеживање* (Угао II), *ѣребачивање* (Д. Пољана I), *свѣкѣ ѣрейричавање* (Опаве I), *ѣреваљивање* (Брњица III), *ѣресађивање* (Избице I), *ѣрекоревање* (Трнава I), *ѣрекаљивањем* (Н. Пазар), *ѣремошавање* (Врболози I), *без ѣресуђивања* (Добриња II), *ѣрейричавање* (Гоње III).

Утицај глаголског префикса *ѣрѣ* на именице представља широк појав у новоштокавским говорима те сматрам да је то црта из епохе заједничког живота екавских и њекавских новоштокавских говора.

γ) И код трпног придева: *јѣѣрѣѣс* је *ѣрѣвийи* (Кузмичево I), *није ѣрѣвийи* (С. До II), *ѣкѣ е ѣрѣвийи* (С. Село), *ѣрѣклѣн* (Штаваљ III), *ѣрѣклѣна сѣпом* (Градац III), *није дѣбро ѣрѣливѣна* (Житниће III), *ѣребивѣна му рѣка* (С. До II), *ѣрейѣѣѣне му нѣге* (Дежева I).

Код именица образованих од општега глаголског дела и префикса *ѣрѣ* постоји двојност, тј. у једном случају прѣ > *ѣре* а у другом *ѣрије*:

а) *ѣрѣрод* (Кузмичево I), *од ѣрѣрода* (Буђево II), *од ѣгдѣѣѣ ѣрѣкѣра* (С. До II), *с ѣрѣкѣром* (Тушимља I), *мѣјѣѣ ѣрѣкор* (Штаваљ III), *ѣрѣлѣѣѣ* (С. Село I), *ѣри ѣрѣлѣѣѣ* (Сопоћани I), *оѣѣѣѣ бес ѣрѣлѣѣѣ* (Н. Пазар), *с ѣрѣлѣѣѣѣѣ* (Рајетпће I), *за јѣдан ѣрѣлѣѣѣ* (Вапа III), *у ѣрѣсек* (Кузмичево I), *ѣза ѣрѣсѣка* (Врановина I), *ѣразан ѣрѣсек* (Шушуре III), *нѣсѣѣ у ѣрѣсек* (Сјеница), *ѣрѣвод* (Вапа III), *за ѣрѣвод ѣѣѣѣѣ* (Н. Пазар), *ѣдѣ на ѣрѣглед* (Житниће III), *дѣѣѣ на ѣрѣглед* (Беле Воде I), *регѣрѣѣѣѣ ѣрѣглед* (С. До II), *ѣрѣѣѣрес* (Чедово III), *ѣрѣѣ ѣрѣѣрес* (Каменница III), *ѣдѣѣ ѣрѣѣрѣсѣ* (Кузмичево I), *ѣрѣлаз* (Багњк I), *ѣрѣнос* (Н. Пазар), *на гѣрѣѣ ѣрѣлаз* (Тушимља I), *ѣрѣлаз ѣсѣѣѣ нѣѣѣ* (Врановина I), *нѣмѣ ѣрѣлѣѣѣ* (Добриња II);

б) у непосредном додиру са јекавцима *ѣрѣ* > *ѣрије* у именица под тачком а): *ѣријѣрод* (Кањевине III), *ѣријѣсѣк* (Горачиће III), *ѣријѣлаз* (Алиновиће III), *ѣријѣлѣѣѣ* (Бољаре II).

С обзиром на то да прѣлаз *ѣрѣ* у *ѣрије* представља местимичан и узак појав то нема никаква значаја за говор као целину.

Придеви изведени од горњих именица су ретки, али у њима се примећује двојност што зависи од квантитета јата: *ѣрѣ* > *ѣре-ѣрѣвѣрѣѣ* (Шароње II), *ѣрѣлѣѣѣѣѣ*, *ѣрѣсѣѣѣѣѣ* (Н. Пазар, Црквине II, Трнава I), *ѣрѣлѣѣѣѣѣ* (Чедово III) и *ѣрѣ* > *ѣрије*: *ѣријѣѣѣѣѣѣѣ* (Кањевине III), *ѣријѣсѣѣѣѣѣѣѣ* (Тријѣбине III), *ѣријѣкѣѣѣѣѣѣѣ*, *ѣријѣкѣѣѣѣѣѣѣ* (Горачиће III, С. До, Бољаре).

III), *лечити*, *излечити* ме, *залечити* му рãне (Годово II), *лечење*, *без лечења*, *ни лечак* (Делимеђе III), *леть*, *пдлеть* (Долово II), *излечи*, *од лечења*, *лѣво*, *уљѣво* (Црквине II), *с лѣвѣ стѣранѣ*, *брѣг* (Беле Воде I), *обѣдити* (Жабрен II), *на лѣвѣ рѣку*, *лѣи*, *лѣк* (Раждагина III), *од брѣга* (Берекари II), *брѣг*, *лечење* (Бороштица II), *брѣс(ти)*, *бѣда* (Крѣе III), *набѣдити* (Медаре III), *излечисмо се* (Жирче II), *набѣдити* не (Камешница III), *погрѣшити*, *дѣлѣ* (Набоје II), *обѣдити* *ѣ*, *бѣдан* (Долиће II), *ѣи*аде у бѣду, *дѣмити*, *издѣлѣти* се (Рамошево III), *раздѣлѣти* се (Шипче II), *поделѣти*, *набѣди* га (Ковачи II), *оделѣ се*, *поделѣла* (Расно III), *удѣли*, *вѣнац* (Глухавица I), *свѣи* вѣнац (Делимеђе II), *грѣшила* е млдго (Долово II), *зайленѣи* му *сидку* (Мелаје II), *ѣромѣнѣи* коња, *кѣйѣи* једнога бѣлца, *ѣдарѣ Нѣмац* (Н. Пазар), *ѣрѣ ѣрѣ Србѣѣ*, *ни*смо чуѣли, *ни*су *ѣд* мѣњали, *сѣи*ѣсе Нѣмац на Дубиње, *ѣси*адоше на брѣг *дѣлѣчкѣ ѣдо свѣи* (Сјеница), *ѣи*аде у *снег*, *извѣсѣи*ти не (Мур I), *ѣрѣи*аде му *ѣрѣсѣи*в (Лукоцрево I), *ѣрѣсѣи*ѣнѣ гддина, *ѣресѣи*, *поделѣти* ним *жѣи*ио (Себечево I), *поделѣи* *ѣрѣво ѣа* *коѣикѣ* е *дѣ* е (Осоје I), *ко ѣмѣ маѣрѣме* за *свѣи* (Угао II), *ѣосвѣи*ли мдло *ѣи*ѣѣм *луѣм*, *зѣрѣи*ѣи *ѣрѣлаз* на *мѣс(ти)* — Бороштица II, *бѣч*нуше Нѣмци у *ѣноѣи* и *оѣѣрѣи*ше *ѣи* (Пожежина I), *излечѣла* се (Врсенице III), *огрѣшила* се, *дѣи*е (Раждагина III), *бѣдан* и *јѣдан* (Тузиње II), *дрѣн*, *о(д)* *дрѣна* (Делимеђе II), *на дрѣн*, *поделѣти* (Долиће II), *ѣд(д)* *снег* (Бороштица II), *слѣи*, *дѣи*е, у *слѣи*ца *дчи*, *с лѣвѣ стѣранѣ* (Бољаре II), *залѣи*ти, *залѣи*ѣи *га*, *одлѣи*ти *дѣца*, *залѣи*ѣи*немо дѣи*ѣи, *ѣрѣк*, *ѣрѣко*, *ѣрѣко рѣкѣ*, *надѣшла рѣка* (Вапа III), у *рѣку*, *крај рѣкѣ*, *слѣи*ац (Багачиће III), *оснѣжѣло* (Црквине II), *удѣли* му (Гутиће II), *леть*, *код рѣкѣ* (Берекари II), *сѣд*, *ѣод вѣнац* (Житниће III), *осѣдела* на *дѣни*и*и*е (Врсенице III), у *рѣку* (Угао II), у *рѣку ѣа* *рѣкѣм* (Расно III), *лѣи*д му *кѣжа* (Рамошево II), *од лѣи*бѣга, за *лѣк*, *више ѣѣи*нѣ *дрѣн* (Бороштица II), *лѣгнѣ ѣо(д)* *дрѣн*, *поделѣти* га (Долиће II), за *лѣи*у *јѣбуку* (Набоје II), *од лѣи*бѣга (Ковачи II), *размѣнѣи*ли *смо се*, *одмѣнѣи*ѣо *дѣца*, *одмѣнѣи*ѣо *ме*, *од мѣка* (Липице II), *млѣчан* *крѣј*, *млѣчна ѣлани*на (Тузиње II), *одѣлѣла* се (Осаоница I), *погрѣи*шѣла, у бѣду (Митрова Река I), *Бѣлѣ* Вдде, *обѣдити* не, *вѣнац* (Беле Воде I), *окрѣи*ти, *ѣдѣрѣко*, *ѣомѣшѣле* се *дѣце*, *ѣоред рѣкѣ*, на *лѣвѣ стѣрану*, *одрѣи*ѣи (Трнава I), *ѣромѣнѣи*ѣо, у *дѣѣ*, к *Мѣи*ѣровѣј *Рѣци* (Осаоница I), *дѣи*е, *од лѣка*, за *лѣк*, у *ѣдо вѣк*, *ѣрѣкѣи*м *ѣѣи*ѣем (Долово III), *рѣи*шѣла *д ѣдѣ*, *ѣри*ѣрѣи*и* му, *онѣмѣсмо*, из *Бѣлѣи*ѣ Вддѣ, *смѣшан*, *зѣлѣи*ти, *ѣлѣи*ти не *сидку* (С. До II), *дднѣла*, *сѣи*ѣна, *од стѣрѣлѣ*, *више брѣга* (Јеребице II), *крај свѣѣ* (Бобовик I), *дѣи*е, *размѣнѣи*ѣо (Врболази I), *лѣи*а *рѣч* *млдго врѣдѣи*, *лѣи*м *ѣѣи*ѣем (Тутин), *о(д)* *цвѣѣа*, *вѣнац о(д)* *цвѣѣа*, на *лѣвѣ рѣку* (Д. Пољана I), *с лѣвѣ стѣранѣ* (Пожежина I), за *лѣи*у *дѣвѣјку*, *о(д)* *сѣи*ѣнѣ, *обѣдити* (Пожега I), *сѣваи*, *сѣвѣи*е и *грмѣѣвина* (Долиће II), *зѣвѣ*, *задрѣмѣла* (Бороштица II), *свѣи*, *излечѣи*ѣо (Мухово I), *млѣка*, *ѣоцѣи*в *кошѣѣу*, *ѣоцѣи*ѣа (Бобовик I), *ѣсѣи*ѣа *сѣв*, *сѣвѣ* *кѣ* *гѣѣа* (Паљево II), *сѣвѣ ѣо* *кѣѣи*, *ѣѣвѣац*, *зѣдѣвѣ* (Себечево I), *ѣѣвѣем* (Пожежина I), *ѣомрѣи*ше (Трнава I), *ѣри*ѣдѣдѣ *се*, *ѣорѣкло* (Чипаље III, Вапа III, Тријебине III), *зѣ лѣк* (Бреза III), *од лѣка*, *ѣо свѣи*у

(Камешница III), *порéклом* (Долиће II), *ждрéбац* (Врсенице III), *у цвѣт* (Расно III), *и́рѣки и́чи* (Осоје I), *подо́лство* (Чебинац I), *идсече тје* (Набоје II),

б) Сем *е* среће се и рефлекс *ије*, али у мањој мери: *сијено* (Долово II), *лијевā рука* (С. До II), *сијена* (Сјеница), *за лијек* (Распоганче III), *ријекѡм* (Жабрен III), *ииз ријеку* (Бољаре II), *обиједѣше не* (Тузиње II), *иосијѣчи* (Делимеђе II), *иријекѣ ичи* (Мелаје II), *дијѣше* (Вапа III), *сијед* (Угао II), *нијесам чљо* (Н. Пазар), *уз бријег* (Годово II), *иодијѣли ирѣво* (Себчево I).

Однос *е* према *ије* као рефлекс дугог *јата*, код муслимана на подручју овога говора стоји као 15 : 5 ако се пође од оних речи које се свакодневно и најчешће употребљавају. За утврђивање ове сразмере узео сам реч *лек*. Од значаја је споменути и то да се рефлекс *-ије* задржао најчешће код људи који су дошли из јекавских крајева (од Бијелог Поља, из Бихора, из милешевског или новозарошког краја) и код људи који су скоро насељени из јекавских крајева, а стари су преко 70 година.

Код православног живља постоји двојност у замени дугог *јата*, али у неједнакој мери у зонама овога говора:

а) а. У новопазарској зони у насељима северно од линије која спаја Бребериште-Врболази-Штитаре дуго *јат* је замењено гласом *е*: *дѣше* (Постење I, Пиларета I, Будићи, Тенково, Љуљац, Свираново), *врѣме* (Штитари, Троштице, Косуриће, Кузмичево), *за дѣше* (Полокци), *мрѣ, дѣше* (Ковачево), *на овѣ врѣме* (Риково), *лѣшо врѣме* (Дежева), *брѣга* (Љуљац), *за брѣг* (Косуриће), *у мѣј вѣк* (Дежева), *цѣлѣг вѣка* (Рвацка), *дрѣн* (Кузмичево), *родѣло на дрѣн* (Бекова), *лежи љо(д) дрѣн љо цѣлѣ лѣшо* (Никољача), *вѣлѣки сѣг* (Кузмичево), *и(з) снѣга* (Постење), *и́рѣк* (Свираново), *слѣйѡц* (Врановина), *са слѣйѡм кѣ слѣйѡ* (Ковачево), *нѣм* (Косуриће), *сѣд* (Тенково, Кузмичево, Пиларета), *од вѣка* (Будиће), *у мѣј вѣк* (Биочин), *цѣо вѣк* (Бекова), *у́вѣк* (Драмиће), *у црѣво* (Кузмичево), *мѣна* (Никољача), *с мѣнѣ на ушѣйѡ* (Постење), *до мѣнѣ* (Риково), *у сѣйѣну* (Будићи), *код сѣйѣнѣ* (Тушимља), *сѣйѣнѣм* (Козарево), *крај сѣйѣнѣ* (Глушци), *седѣ на сѣйѣну* (Прѣнова), *с бѣдѣм* (Постење), *цѣна* (Требиће, Полокци, Троштице), *љо(д) и́рѣ сѣйѣну* (Свираново), *сѣрѣла* (Штитаре), *умрѣй* (Тенково), *љомрѣше* (Ковачево), *умрѣше му родѣйѣли* (Окосе), *бѣсан* (Врановина), *бѣсно и́сѣшо* (Страдово), *од беснѣга и́сѣ* (Паресије), *и́рѣйѣња* (Троштице), *ош и́рѣйѣнѣ* (Постење), *огрѣйѣшѣ* (Дежева), *огрѣйѣшѣ дѣнас* (Врановина), *сѣно* (Ковачево, Кузмичево, Будићи, Бекова, Врановина), *и́љри у сѣно* (Цоковиће), *од бѣлѣ вѣнѣ* (Окосе), *у цѣлу* (Паресије), *од овѣг дѣла* (Будићи), *дѣнѣла* (Драмиће), *и́днѣла* (Цоковиће), *звѣзда* (Кузмичево, Љуљац, Тенково), *крај онѣ звѣздѣ* (Брезовица), *љомѣйѣли сѣдѣку* (Троштице), *снѣме* (Батњик), *и́ришѣдѣйѣ* (Будићи), *сѣвѣ* (Милатковиће), *зѣвѣй* (Требиће), *и́шѣ зѣвѣли* (Никољача), *намѣнѣйѣ* (Ковачево), *намѣнѣйѣ јѣј* (Кузмичево), *замѣнѣйѣше тје дѣна* (Тушимља), *дошлѣ му мѣна* (Косуриће), *свѣна* (Бекова, Љуљац, Пиларета, Постење), *од свѣнѣ* (Тушимља), *дрѣмѣ* (Глушци), *ждрѣбац*, *иосѣло*,

на *посело* (Алуловиће), за *ждрејца* (Митрова Река), *ново одело* (Кузмичево), *поделијо* (Паресије), *оделијо се од дца* (Кузмичево), *осветили мало* (Дежева), *заирејијо ми* (Никољача), *ирилэйили се за земљу* (Дежева), *залэйи му ову банку* (Бекова), *йевац* (Врановина, Дежева, Бекова), *код бѣлца* (Косуриће), *сйречији* (Полокци), *исйречијо се на јаз* (Врановина), *излечији* (Троштице), *лечијо се* (Рас), *йресан* (Прћенова), *умесиља* (Требиће), *о(д) йвсиа* (Брезовица), *йрѣзан* (Дежева).

Како се види овај део новопазарске зоне има рефлекс *е* место дугог јата свакако због тога што је овде било мање усељавања носилаца јекавских говорних особина и што се непосредно наслања на екавске говорне типове — косовски, студенички, копаонички.

б) Док северни део новопазарске зоне представља целину са одређеном ситуацијом у погледу рефлекса дугог јата, дотле њен јужни део има два рефлекса дугог јата (*е*, *ије*), што представља процес превирања. Полазећи, пак, од састава становништва, на овом делу, могу се констатовати три уже области:

1) насеља између река Рашке и Јошанице већином су муслиманска. Оно што је речено о замени јата код муслимана у тачки а, вреди и за овај део.

2) Насеља источно од реке Јошанице, почевши од њена извора па до Н. Пазара и даље докле се пружа јужни део новопазарске зоне, већином су мешовита и ту се поред рефлекса *е* чује и рефлекс *ије*, али је први чешћи код млађег света:

снег (Рајетиће), *исйо(д) снега* (Баре), *лежѣ у снег* (Рајетиће), *убѣлиља се* (Грубетиће), *аман шито бѣше лей* (Грубетиће), *никло, ама рѣико* (Избице), *исйрћи на брег, исйод брега* (Цврње), *йрчи кб бесан* (Трнава), *уфатий га дрѣм, задрѣма* (Војковиће), *идий лек и црче* (Цврње), *ймā и лѣка, ако йма вѣка* (Вуча Локва), *у ово мде вѣка, на посело, йдем на йрело* (Рајетиће), *йаде у реку* (Смилов Лаз), *йѣшко време бѣше* (Рајетиће), *док је лейо време* (Трнава), *крај сйѣнѣ* (Војковиће), *йришѣснйли смо се* (Гошево), *онв ждрѣбе* (Жуњевиће), *дошдо сѣд* (Н. Пазар), *узми сѣно* (Трнава), *дофайа га йрдиѣй* (Избице), *залэйи шй йѣнѣр* (Цврње), *залэйијо се за њу* (Баре), *млѣко* (Рајетиће), *киселѣ млѣко* (Смилов Лаз), *лей ши шā лонац* (Цврње), *рѣч* (Грубетиће), *не држи рѣч* (Вуча Локва), *йосѣкѣ би се за рѣч* (Баре), *мѣнйјо сѣ* (Гошево), *цѣна* (Рајетиће), *бес цѣнѣ* (Баре), *рѣкѣ ши је цѣну* (Вуча Локва), *одмѣнйше ме дѣца* (Трнава), *замѣнйјо га мдйђи снн* (Војковиће).

Рефлекс *ије* место дугог јата среће се у овим речима:

цйјо вйјек (Гошево), *лијѣа нѣфака* (Жуњевиће), *зййриѣ га снйјег* (Трнава), *йосијѣли мало* (Грубетиће), *одмијенйјо* (Гошево), *ицйѣвац* (Трнава), *цйјо свијѣш* (Избице), *обиједйли га* (Смилов Лаз), *без млијѣка* (Грубетиће), *двйје* (Трнава).

3) Насеља северозападно од реке Рашке, а јужно од линије Штитари-Врболази (Селац, Тврдошево, Дољани, Забрђе, Грачане, Живалићи и Праштевина) — су православна у којима је рефлекс *ије* чешћи од рефлекса *е*. Овај појав може се објаснити усељавањем већег броја породица из црногорских крајева (Шекулар, Колашин, Пипери) зато што су насеља око манастира Сопоћана, сеобом под Арсенијем Црнојевићем, била проређена више од околних насеља:

*ирије, у снџег, вијек, од ријечи, од снџега (Забрђе), ријеч, сџед
ијев, дријем̄а, нијема цијена, њомијениа̄ли, замијенили, ослијеијо
иослијена̄к, сџијенџм (Дољани), млијемо и млијемо, од млијема и
млијема, ријема и ријема, сџијена, снџег, бијели се (Тврдошево),
онијемисмо, нијем, Нијемац, љдар̄и Нијемац, цијенијо, сџијенџм,
ирициједи (Грачани), ријема и ријема, код ријекѣ, ријекџм, из ријекѣ,
иоријекло, вијек, њо вијема и вијема, замијенијо се, до мијенѣ, лијема
кџ ијис, бијела кџ вила, крај бријега, иди ријекџм (Селац), њо
сџијегу и сџијегу, мијениа̄, замијесила, иијесџом, лијейџа, у мџ
вијек, биједџм, обиједише не, ирдмијени ка̄не (Праштевина), једно
дијете, на снџег, крај сџјена, сџјена, издрџебе, ири Нијемац,
ослијеијо (Живалићи).*

3а) Рефлекс *е* чује се у овим речима:

*мена, реч, од речи, у реч, беда, од бедѣ, сџарџ време, бџше ни иџсно
(Дољани), и(з) Срѣма, оселијо се у Срѣм, вѣк, њџ вѣка, уфатиј га за
реч, њомрѣше, лѣџм рукџм, од мѣнѣ, бѣло, низ реку, на село, крај
брега (Селац), леџа, дџнѣла иџвар сѣна, њо(џ) дрѣн, низ реку, умѣси,
иодѣисмо, бѣло кџ сџѣг, убѣли илаиџно, од сџрѣлѣ, њомѣна га, замѣни
ми (Грачани), ождрѣџила се, освѣиџли, иоџѣнаџи, забѣдиџи, забѣдијо,
осѣчи, ириџтесни га, у реч, иѣиџџо, сѣва̄, иоџѣнаџи, белџм марџџм,
залѣиџ га њо лиџу, за мѣко, мѣси, да иромѣнимо (Тврдошево), ирѣиџ
ни, ирѣиџџџм, од рѣчи не бѣва иџиџиџа, иџџџа рѣч кџ свѣиџиџа, мѣшамо
се с њѣма, немџ се мѣнаџи, ирѣ вѣкиџа, одѣло, иодѣлиџи очѣвину, ни
свѣѣѣ, иосѣдѣџо кџ џвѣца (Живалиће), иџиџсно бѣ, кџ бѣла вѣна, ни за
лѣк, кад осѣдѣ, у мѣко, онџ дѣиџе, рѣкџм, џгрѣиџ се, на време (Забрђе).*

β) У штавичкој зони код православних постоје два рефлекса дугог јата — *е* и *ије*, али како су им насеља јако измешана са муслиманским, а сем тога велики број насеља им је заједнички, — то је први рефлекс (*е*) као код муслимана у широкој употреби код млађег света:

*дѣиџе, код рѣкѣ, на онѣ сџѣну, илѣиѣ сѣде код џца, осѣдѣла, иџгрѣиџијо,
зѣпѣме о(џ) сџрѣа, онѣмѣла, нѣм, иреко рѣкѣ, рѣчи, на рѣч, иџирѣ-
чијо се, леџу жѣну, иџиџрѣко, излѣчијо се сџѣџом, бесџџа џиџа, дџнѣ-
ла му жѣна, иџнѣли њо пѣиџиџо, измѣиџиџе се вџјске, кад ми дџѣѣ иѣ-*

(Добриња), лѣви, од лѣвога, млѣком, двѣ пѣре, од мѣне, поцѣйѣ се, исїод брѣга, онѣмѣла, за вѣка, у цѣо вѣк, лѣњ, снѣгом, поред сѣна, замѣнїше, замѣнї га, рѣпѣка, на рѣку, звѣздѣм, уїѣкла звѣзда, у сїѣну, по свѣшу, у свѣш, од пѣна, измѣњаше сїѣдку (Дуљебе), Нѣми, за вѣнац, црѣва, лѣком, лѣчијо се, у сѣно, измѣнїли, поменї се, подѣлїше ко свѣде, оїлѣнїше не, поїрѣчијо се с пѣшкѣм, расцѣпї, све рѣкѣм, с брѣга, ко слѣпац, побѣло (Шароње), подсече брѣс(ш), исцѣйѣ, одмѣнїјо, по лѣвѣм крају, низ рѣку, рѣкѣм, лѣпа водѣка, нїје лѣк, поделї на двѣ, ко сїрѣла, са звѣздѣм, лѣвѣм рукѣм, о(д) снѣга (Митрова), прѣ рѣпа, нѣшнїо замѣшѣ, рѣч, на лѣвѣ сїсу, беснѣга, набедї га, цѣо свѣш, бѣлї се ко снѣг, умѣсїла, од бѣдѣ, заїрѣпїшїше ни, свѣк зѣнѣме, пофѣзан, лѣви (С. До), с млѣком, исцѣди, расѣчи, грѣда снѣга, нѣмузе млѣко, кої лѣскѣ, белѣга коња, прѣко рѣкѣ, поделїше се, двѣ грѣше, не чѣе се рѣч, погрѣшїли смо, на прѣкї пѣш, послѣнѣ (Годово), лѣвѣм рукѣм, на лѣви крај, забѣлѣла здрѣ на прѣсїѣ, замѣнїјо дѣше, лѣпа девѣка, мѣнїјо се, кѣкурѣкѣм, не смѣм, јѣдан цвѣш, исцѣйѣ, намѣнїш, пола свѣша, љвѣк пѣакѣ, цѣпѣње, смѣшнѣга, о(д) снѣга, насѣчи, помѣидїли, врдан, поред рѣкѣ, исїовѣдѣ, на исїовѣс(ш), исїо(д) брѣсїа (Црквине), поблѣдѣ, озлѣдїјо, рѣчија, заїовѣдѣ, заїовѣс(ш), поїшовѣдѣ, подрѣшкѣ, рѣдак (кукуруз), уїпоїрѣбїли, на прѣкї пѣш, на цѣну, у цѣв, занѣмѣли, лѣвѣ сїрѣану, рѣшїсмо, поделїш, у свѣш, дѣдѣ се, близу рѣкѣ, сїрѣљаше пї, посїрѣљашїѣ, уцвѣлїше не, заїрѣшїѣ му кѣшу, пормѣшїсмо, сѣвнѣ цѣв, не смѣш (Добри Дуб); или са рефлексом ијз: дїшїше, вїјек, вїјѣком, ко дрїјен, рїјѣкѣм, пїјѣсак, за мїјѣко и мїјѣко, рїјѣчїма, замїјѣни и замїјѣни, од лїјѣка и лїјѣка, порїјѣснац, бїјѣла и бїјѣла, смїјѣшан, блијѣда, лїјѣгѣ, погрїјѣшїјо (Црквине), умїјѣмом, нїјѣм, донїјѣли, сѣ свїјѣшѣм, од лїјѣка, нѣ сїјѣно, одрїјѣши, сїшїјѣном, сїшїјѣснї.ли се, подрїјѣко (Бољаре), порїјѣшї.ли, порїјѣзан, рїјѣч, порїјѣчаше се, дѣнїјѣли, цвїјѣше му по образѣ, бїјѣдо лїјѣнѣ (Митрова), у свїјѣш, поїшовїјѣдѣ, лїјѣска и лїјѣска, из лїјѣшїа, измїјѣшїанѣ, сїјѣном, сїјѣвалѣ, лїјѣвї пѣш, код рїјѣкѣ (Добри Дуб), нѣ рїјѣч, заїовїјѣс(ш), лїјѣком и лїјѣком, пїјѣвац, лїјѣшїјѣм, лїјѣјѣом, поромїјѣшїјо, заслїјѣшїли, цїјѣном (Ковачи), љ двїје, порїјѣшїјо, поромїјѣни, огрїјѣшїсмо се, порїјѣјѣди, окрїјѣшїјо, звїјѣздѣм, нѣ брїјѣг, нїз рїјѣку, донїјѣли, прїјѣшїом, пїјѣска и пїјѣска (Шароње), подрїјѣнѣ, у грїјѣ(х), од грїјѣ(х)а, донїјѣли, сїјѣна, помїјѣшїѣ, подрїјѣко одрїјѣши и одрїјѣши, наїрїјѣд, послїјѣнаке, за ждрїјѣбе, исїовїјѣс(ш), мїјѣшїна (Дуљебе), црїјѣва, од мїјѣнѣ, блијѣдїјѣма, сїјѣвалѣ годѣ, за лїјѣк, снїјѣжан, на врїјѣме, Нїјѣми, исїрїјѣчїјо се, пїјѣснїјѣм, однїјѣшї га, љ свїјѣш (Годово), рїјѣкѣм, врїјѣднѣ, лїјѣшїјѣм, рїјѣчїма, орїјѣдїло се, смїјѣмо, подрїјѣшї, расцїјѣшїсмо се, двїје, до снїјѣга, бѣ(з) сїјѣна, за дїјѣше и дїјѣше (Попе), свїјѣшѣм, у сїшїјѣну и сїшїјѣну, сїшїјѣном, цїјѣла, лїјѣшїјѣм, окрїјѣшїсмо, порїјѣшїшїше, рїјѣшїко, заїовїјѣдїшї, сїрїјѣљашїе га (Тутнї), двїје, Нїјѣми, за свїјѣш, о свїјѣшѣ, замїјѣни лѣву, пїлїјѣшїше не, уїрїјѣсмо се, умрїјѣшїше, побїјѣљѣла, црїјѣшїом, за пїјѣсак (Добриња), помїјѣшїашїе се, поцїјѣшїѣ, лїјѣвѣ, орїјѣдїли, не смїјѣмо, пїјѣсно, окрїјѣдѣ, порїјѣкло, поромїјѣшїјо, врїјѣдан, заслїјѣшїли, порїјѣшїнѣ (Буѣво).

свијетѝ, млијѣком, замјѣнијо (Чедово), зайовијѣдаѝ, блågвијѣс(ѝ), врѣјѣме, ўмрѣје, ѝдѣрѣје, ријѣишмо, донијѣсмо, задријѣма, уѣријѣше, нaјѝослѣје (Вапа), забијѣдиш, ѝдслѣје, рѣјеч двѣје, сѣјевнѣ, цѣјѣлѣ сѣло, занијѣишмо, блијед, сријѣда, ѝо снѣјѣгу, ријѣишкѣјем, на цѣјѣну, звѣјер, сѣјена, одѣјѣли, ѝдѣрѣјѣко, лијѣскама (Увац), врѣјѣдно, рѣјѣишкѣ, ѝоријѣчали се, лијѣјѣјем, ѝрѣјѣзан, бијѣла, смијѣнише, вијѣѣшѝ, млијѣчан, нијѣсу, ѣѝоѝријѣбѝ, донијѣла (Караула), нaјѣријѣд, брѣјег, лијѣска, дрѣјѣном, цвѣјѣће, ѝоријѣклѣм, лијѣкѣдѣ, ѣвѣјѣк, ѝонијѣсмо, мијѣшaли, лијѣвѣјѣм, корѣјѣње, дијѣше, ѝлијѣнише, разѣријѣше, ѣријѣовијѣдаѝ (Брѣѣица), двѣјѣ рѣјѣчи, одѣјѣљѣна, измѣјѣнијо, ѣријѣовѣјѣдa, мијѣиa рѣјѣч, ѣријѣишѣснѣ га, уѣѣкла звѣјѣзда, нијѣсмо, ѝо вијѣка, огријѣишѣсе (Штавалѣ), сѣјѣли су ѣријѣ, ѝијѣсно, нѣз ријѣку, сѣјѣно, ко(д) сѣијѣнѣ, ѣз брѣјег, лијѣѣѣјѣм, с млијѣком, врѣјѣма (Распоганче), ѣроцијѣни, забијѣљѣло се, ѣријѣѣшѣа, вијѣнац, ѣрѣнијѣше га на врѣјѣме, ѣѝоѝријѣбѣшѣмо (Ступ), ѣѝоѝријѣбѣи, смѣје, цѣјѣнѣли, у врѣјѣме, ѣрдѣцијѣнѣ, лијѣк, умѣјѣси, оцијѣдѣла, корѣјѣње, намијѣнили, дијѣше (Градац), ѣријѣ снѣјѣга, ѣвѣјѣк, на врѣјѣме, нѣ смѣјѣше, ѝосѣјѣлѣјо, ријѣѣшѣма, код ријѣкѣ, одѣјѣли су се, разумѣјѣмо ми, ѣријѣсна, улијѣнијо га (Распо), мијѣнѣѣѣ, нaјѣријѣе, олијѣнѣла се, ѣријѣзан, задријѣмаѣ, сѣријѣѣшѣмо, донијѣли, озлијѣдѣјо (Драгој.ловиће).

Изговор дугог јата као *ије* на овом подручју показује црту унесену са стране и заслужује посебну пажњу.

Дифтоншка вредност гласа јата представља и овде значајан момент као и у другим говорима јекавског типа, али је занимљиво то што досадашња испитивања тих говора нису дала једнаке резултате, што је и разумљиво, јер су испитивачи имали неједнаке методе. Наиме, једни су се задовољавали дескрипцијом (Решетар, Вушовић, Милетић), док су други узимали као полазну тачку унутрашњу страну језика (Вуковић, Стевановић, Бошковић).

Скуп *ије*, као рефлекс дугог јата, посматраћемо посебно, у изводу у свакој зони због тога што међу њима има извесних разлика; а потом ћемо сумирати резултате полазећи од места акцента на овом скупу:

а) новопазарска зона:

α) двѣје, брѣјѣгом, снѣјѣга, у снѣјѣг, од снѣјѣга, вѣјѣк, рѣјѣч, од рѣјѣчи, лијѣн, мрѣјѣш, звѣјѣр, сѣјѣд, ѝлијѣн, сѣјѣном, дрѣјѣн;

β) млијѣком, млијѣко, ријѣка, на врѣјѣме, ѝијѣсна, сѣијѣна, нијѣма, мијѣна, ѣријѣѣшѣа, намијѣниш, ѣроцијѣниш, ѝомијѣшѣи, ѝлијѣниш;

γ) ријѣѣшѣма, звѣјѣрѣшѣма, сѣијѣнѣшѣма, свијѣѣшѣма, ѣријѣѣшѣшѣма, звѣјѣздѣшѣма, сѣријѣлѣшѣма; оцијѣшѣмо, ѣромијѣнишѣмо, ѣроцијѣдѣшѣмо, замѣјѣнишѣ, залијѣѣшѣли, огријѣшѣли, сѣјѣлѣјо; ријѣкѣм, свијѣѣм, ѣријѣѣшѣм, цѣјѣнѣм, мијѣнѣм, ѝијѣснѣм, ѣријѣзнѣм, блијѣдѣм, ријѣѣшѣкѣм, бијѣснѣм, лијѣѣм, ѝослијѣнѣк;

δ) *кдрѣјен, љвѣјек, ѡдѣрѣјен, ѡдслије, ѡднѣјем, ѡдцијейѡ, шарѣнѣјем, мѡдрѣјем;*

б) штавичка зона:

α) *вѣјек, снѣјег, дрѣјен, звѣјери, лѣјешѣ; црѣјей, цвѣјѣѣ, ждрѣјѣбѡѡѡ, лѣјей, бѣјеснѣѡ, умрѣјеш, сѣрѣјѣљѡ, мѣјенѡмо, дѣјѣљѡше, дѣјѣлѣм, ѣрѣјѣшѣ, двѣјѣ;*

β) *рѣјѣка, млѣјѣко, цвѣјѣшак, свијѣћа, сѣјѣјѣна, ѣјѣјѣсак, звијѣзда, сијѣна, мијѣнѣш, уцвијѣлѣш, излијѣчѣш, оснѣјѣжѣш, цѣјѣјѣшѣ, ѡсвијѣлѣш, рѣјѣдак, мѣјѣчак;*

γ) *рѣјѣјѣма, сѣјѣјѣнѡма, ѣрѣјѣјѣнѡма, ѣрѣјѣјѣјѣјѣ, мијѣнѣјѣ се, рѣјѣкѡм, рѣјѣкѣ, мијѣнѣ, сѣјѣјѣнѣ, ѣрѣјѣјѣнѣ;*

δ) *кдрѣјен, заддвѣјек, ѡдслијен, кдрѣјенѡм, ѣрѣјѣјѣјѣ, висѡкѣјем, мѡлѣјем, јунѡчкѣјем, ајѡучкѣјем;*

в) сјеничка зона:

α) *ѣлѣјен, сѣјѣно, рѣјѣч, дрѣјен, цвѣјѣш, снѣјѣга, лѣјѣјѣо, рѣјѣјѣшѣ, блѣјѣд, млѣјѣшѡн, лѣјѣвѣ, ѣјѣјѣсно, сѣјѣјѣшѣнѣ, дѣјѣлѣм, дрѣјѣмѡ, дрѣјѣшѣш, ѣрѣјѣјѣшѣшѣ, ѣрѣјѣ, ѣрѣјѣко, двѣјѣ;*

β) *ѡрѣјѣкѣло, ѣјѣјѣсак, рѣјѣка, свијѣћа, сѣјѣјѣна, ѣрѣјѣјѣнѡ, рѣјѣкѡм, бијѣдѡм, блијѣда, ѣрѣјѣсан, ѣрѣјѣсанѡм, намѣјѣнѣјѣо, умѣјѣсѣш, ѡбијѣлѣш;*

γ) *вријѣме, одијѣло, сијѣло, ѣромѣјѣнѣшѣ, заѣријѣјѣшѣшѣ, ѣроцијѣнѣшѣ-* дакле, од извора реке Вапе на исток ка новопазарској зони још није снажно продро утицај млађег јакавског говора као што је то случај у западном делу ове зоне.

δ) *кдрѣјен, ѡдслијен, ѡдѣрѣјѣ, љвѣјек, шарѣнѣјем, зѣленѣјем, лѣјѣшѣјем, мѡдрѣјѣ, лѡжнѣјѣ, брѣјѣјѣ* итд.

Када се група *ије*, као рефлекс јата, посматра у разним положајима с обзиром на акценат, запажа се:

а) (ѣ >) *ѣје* у свим варијантама;

б) (ѣ >) *ијѣ* у новопазарској и штавичкој зони и источном делу сјеничке зоне;

в) (ѣ >) *ијѣ* у западном делу сјеничке зоне;

г) ѣ испред акцента > *ије*;

д) ѣ иза акцента > *ије*.

Напомена: Као посебан појав спомињем изговор првог елемента *ије* под ^ акценатом. Ово се среће код пештерских Шиптара: *нѣјем, брѣјѣг, мѣјек, дрѣјем, дрѣјен, звѣјер, бијѣл* и сл. — у свим оним случајевима где се први елемент *ије* налази под " акценатом.

На основу ове особине, која представља подвргавање арбанашком изговору, не може се давати никакав закључак, зато што је она својствена

мањини којој српскохрватски језик није матерњи језик, али је интересантна као билингвистички појав у чије се објашњење сада не могу упуштати.

Досадашња испитивања јекавских говора као што је речено дала су, у погледу јата, различите резултате, тако нпр. код Д. Вушовића имамо ову констатацију. . . „обично изговарају глас дуго јат као гласовну групу *ие*, где се између *и* и *е* чује само нека врста прелазног *и*, а каткада као да се чује *ие*.“

Узећемо неколико примера из Вушовићева материјала због по­ређења са другим испитивачима: „бријег, снџег, вијек, лијек; миџна, циџна, стиџна, биџна; или риџка, миџна, циџна“ и сл. Даље Вушовић каже: „потпун звук *ј* чује се увек: обијелити, ослијепити“, или да се овакве речи могу чути и са дугоузлазним акцентом: обијелити, набијелити, ослијепити“. У даљем излагању Вушовић каже да „у инструменталу сингулара, генитиву, дативу и локативу плурала код придева и заменица имамо: дивнијем, мантијем, дивнијег, лијепијег, ђвијема, тџјема“ и сл.

Одавде се не може извући поуздан закључак када се јавља потпуна артикулација гласа *ј*, када је редуцирана у извесној мери, а када је уопште нема. Вушовићева констатација није поткрепљена убедљивом аргументацијом и не може се рећи да код њега акценат има неку значајнију улогу, јер речи под истим акцентом једанпут имају глас *ј* у скупу *ије*, други пут се јавља само дифтонг *ие*; или једанпут се чује непосредно после акцента „прелазни и“ („лијеп“), а други пут далеко од акцентованог слога имамо „потпун звук *ј*“ („лијепијег“) (В. СДЗБ III, 7—8).

Проф. М. Стевановић испитивањем говора у источном делу Црне Горе, утврдио је „да је *ј* у *ије* од *џ* унеколико редуцирано“, а даље констатује: „И у овом је случају као у осталим индивидуална особина да ли ће *ј* бити јаче или слабије. . . У речима са акцентом на непосредно претходном слогу и он је потпунији, а у речима у којима тај слог није акцентован, између оба вокала чује се само несложен звук: свијет, клијен, дријен, командџер“ и сл., али „блиједџ, свиједџ, стриједџ“. У вокативу ових речи „у којима је акценат при повлачењу доспео на слог непосредно испред *ј*“ артикулација је пунија (стријело, дџјете) (М. С. *ib.* 28—29).

Проф. Ј. Вуковић анализирајући материјал Д. Вушовића, констатује да се „у овом гласовном скупу *ј* уопште слабо чује, да немамо, уопште, примера у којима бисмо чули пуну артикулацију гласа *ј* као што би нам то показивао Вушовићев пример обијелити и сл.“ Вуковић даље каже: „У свим оваквим примерима, мислим, *ј* је онолико артикулисано, колико је, по природи овога говора, потребно за прелаз од артикулације гласа и до артикулације *е*. Он се и ту толико чује, колико и онамо где ије није постало од јата: инације (ном. пл.), Анђелије (ген. синг.), историја“ и сл. Значајна је и ова Вуковићева констатација: „Разлика у јачини изговора гласа *ј* у гласовном скупу *ије* (био он од *џ* пореклом или не) постоји, али она зависи од реченичког акцента: од тога да ли се извесна реч мање или више изразитије изговара у реченици“ (Ј. В. Говор Пиве и Дробњака, 13).

Да би се осветлила унутрашња страна овог проблема, анализираћу га у вези са акцентом јер ми се чини да је то најбољи пут којим се може доћи до правилних закључака, поготову што нам то намеће и сам материјал.

Анализом скупа *ије* у разним положајима у вези са акцентом откривају се извесни моменти којима се користим за одређивање принципа обавезних првенствено за говоре овог подручја:

а) Када је први елемент скупа *ије* под " акцентом, интензитет гласа *и* појачава спону између *и* — *е* те се сасвим изразито чује глас *ј*. Његова артикулација у овом положају одговара интензитету претходнога акцентованог вокала, а исто тако условљена је и концентрацијом психофизичких момената који диригују артикулацијом гласа.

б) Ако се други елемент скупа *ије* налази под ' акцентом, артикулација гласа *ј* пуна је јер се јавља као елемент за који се везује слогоносни глас *е* чијим је акцентом појачана прецизност артикулационих органа.

в) Посебан појав представља двосложна замена јата када се други елемент скупа *ије* налази под ' акцентом. У овом се случају вокал *и* у скупу *ије* скраћује до извесне мере и тада цео скуп стиче дифтоншку природу (*ријџка -ријџка -ријџка -рјџка*). Због такве природе групе *ије* јавља се дуљење ' акцента до извесне мере те се у оваквом положају својим квантитетом он разликује од ' акцента у другом положају.

Ј. Вуковић је општоумно уочио разлику у квантитету ' акцента у споменутом положају (Ј. В. *ib.* 15), али се није задовољио тиме; него је пружио и друге доказе. Наиме, он је пренео тежиште своје дискусије и на групу вокала *о е* да би доказао константну дужину ' акцента на скупу *ије*.

Полазећи од материјала који му је пружила група *о е*, констатовао је „један процес скривене дифтонгизације“.

На подручју овога говора (а то не мора бити тако уско) појав скупа *ије* са ' акцентом на другом елементу ја доводим у везу са продирањем акцентских особина млађег јекавског говора што се шири од централног језичког подручја ка периферији.

Познато је да рефлекс *јата* не представљају статичне моменте, него резултат процеса који се непрестано развија и јавља у све новијим видовима. Језички материјал из прошлости, почевши од наслеђених особина из најстарије словенске језичке заједнице, па заједно са оним особинама које су се развиле на нашем језичком подручју, показују сву динамичност у проблему јата.

С обзиром на разноврсност у нашем језику која се развила из основне вредности гласа јата (*іѣ*), појава константне квантитетске вредности у скупу *ије* са ' акцентом на другом делу представља сасвим нормалан ток развоја који се потврђује постојањем групе *је* место *ије* у неким областима нашег језичког подручја (дубровачки, лички говор, па и чакавско, ластовско *је* као резултат штокавског утицаја).

Да ли ће се процес дифтонгизације убрзати или ће ићи спорије, зависи од елемената разне природе од којих, мислим, најпре треба истаћи

моћ продирања особина новије акцентуације новоштокавских говора, што, бесумње, зависи од културног прогреса језичке заједнице и језичког осећања једне епохе.

г) У скупу *ије*, када се налази испред акцентованог слога, артикулација гласа *ј* неизразита је, што је дошло због подређености акцентованом слогу свих других слогиносних елемената исте речи.

д) Када се скуп *ије* налази непосредно иза акцентованог слога, артикулација гласа *ј* изразитија је него у претходном случају, али ипак има природу несложног гласа *и* (i). Ово је условила, мислим, дужина која долази после акцентованог слога, а налази се на првом елементу скупа *ије*.

О скупу *ије* у наставку неких падежа говори се напред, те се на томе сада нећу задржавати.

На основу изложене анализе може се утврдити: артикулација гласа *ј* у скупу *ије* изразита је када се један од његових елемената налази под акцентом, а има природу несложног *и*, ако овај скуп стоји испред или иза акцентованог слога. Додуше, у сваком од ових случајева има нијансирања, због тога што су психо-физички моменти једини регулатори који условљавају активнију или пасивнију артикулацију гласа уопште за што се везује семантичка страна речи као симбола у друштвеној пракси.

Двојност у замени дугог јата констатовао је Г. Ружичић у говору Маглаја и Тешња (в. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 16, св. 2, стр. 236—254). Замена дугог јата у новопазарско-сјеничким говорима није онаквог порекла као што је то код Ружичића. Наиме, Ружичић претпоставља да је овакво стање у Маглају и Тешњу проистекло из мешања двају рефлекса јата „у време када се мењала дифтоншка вредност *џ*“, како он каже „негде на граници екавскога и јекавскога говора“, што је доцније сеобом унесено у места о чијем говору пише (в. Прилози, 16, 2, стр. 254).

Долазак носилаца јекавскога говора на ово подручје пада у другу половину XVIII века, а тада је, бесумње, диференцирање гласа јата било завршено. Према томе, овде није могло бити никаквог мешања рефлекса јата, јер је код присељеника стара дифтоншка вредност јата била прерасла у скуп *ије*, па се такво стање сукобило у овој области Санџака са гласом *е* као рефлексом јата.

Сем досадашње анализе материјала о изговору дугог јата као *ије*, посебну пажњу заслужује рефлекс јата у инструменталу једине, дативу, инструменталу и локативу множине и генитиву множине (*-ијем-а*, *ије-ија*) у придева, придевских заменица, броја један (*unus*) и редних бројева. Овај појав шири је од изговора дугог јата као *ије* у другим положајима. То је могло доћи, мислим, због тога што изговор јата у падежним наставцима није још био чврст у време доласка носилаца јекавских особина у овај крај. Управо, XVII и XVIII век представља период када се озлом гласу, у овом положају, у екавским говорима, одређује стања вредност. Појав нестабилности изговора јата у падежним наставцима показују и млађи екавски говори, па није немогућно да је замена јата са *ије* потиснула другу вредност:

а) *овијем, шијем, овијем, ковијем-а, некакијем-а, никакијем-а, накијем-а, овакијем-а, шакијем-а, онакијем-а, свијем-а, мојијем-а, шведијем-а, сводијем-а, нашијем-а, вашијем-а, свдчијем-а; овије, овија, овије, овија, какије, какија, нашије, нашија, вашије, вашија, свдчије, свдчија, никакије, никакија* и сл.

б) *високијем, зеленијем, шаренијем; маленијем-а, ирпенијем-а, вунонијем-а, дисенијем-а, мудријем-а, илмеинијем-а, лудијем-а, згоднијем-а, ишидмијем-а, дивљијем-а, доцнијем-а, дугачкијем-а, кривијем-а, сеоцијем-а; злашњије, злашњија, шдиљеније, шдиљенија, бџковије, бџковија, дубокије, дубокија, јаловије, јаловија* итд.

в) *једнијем, једније, једнија;*

г) *седмијем-а, осмијем-а; деветије, деветија* и сл.

Стабилност изговора јата као *ије* у наставку врло је карактеристична јер се из тога може видети неколико момената који осветљавају јат са неколико страна.

Пре свега грађа нас упућује да у изговору јата као *ије* посматрамо његову унутрашњу и спољашњу страну. Унутрашња почива на психолошкој основи и везана је за појаве аналогije, а спољашња је везана за становништво и његово кретање и како каже проф. М. Павловић „продирање динарских елемената ишло је дуговременим присељавањем (у Шумадији) и као резултат тога јавиле су се мале измене, јер су придошлице постепено примале тип затеченог дијалекта“ (М. П. Принципи корелативности у еволуцији језика, Годишњак Скопског филозофског факултета I, 1930, стр. 300).

Имајући у виду ову констатацију, може се рећи да су придошлице из ијекавских крајева и на овом подручју примале главно обележје „затеченог дијалекта“, тј. изговор гласа јата као *е* у једном положају без изузетка (у кратким слоговима). У другом, пак, положају (у дугим слоговима) изговор јата представља резултат не само донесених јекавских одлика него и новостворених појава на самом подручју овог дела новоштокавског говора о чему ћу још говорити мало касније.

До стабилности изговора јата на овом подручју није дошло као у другим говорима зато што су то спречавале прилике у којима су живели његови носиоци. Оне су и уносиле сложеност у јат и учиниле да се и данас о овом питању говори као о питању које је у процесу кристалисања. Због свега тога овде је потребан осврт на све оне моменте који могу допринети осветљавању овог питања.

Засебно развијени рефлекси јата нашли су се на истом подручју један наспрам другог и сукобили се. Из те мешавине отишло се у два правца у стабилизацији његова изговора:

а) Један правац представља замена гласа јата рефлексом *е* и њега објашњава низ лингвистичких момената:

α) Изговор гласа јата као *е* наговештавају одступања од традиционалног знака *љ* у старим споменицима што би могло да се узме као основни момент за даљи живот и развитак говора на простору некадашњег центра Немањине државе.

β) Други момент чини неприхватање умекшавања сугласника испред *j* од јата (џ) што су донели носиоци јекавскога говора зато што није одговарало језичком осећању носилаца рашкога говора, те су и придошлице у том правцу потпуно прихватиле изговор гласа јата као *e* и прилагодили се стариначком елементу.

γ) Као посебан момент треба истаћи број носилаца посебно развијених рефлекса јата што чини регулатор у развоју говора на овом подручју, јер су присељеници, губећи се међу старинцима, по економском и психолошком основу продужавали стариначке особине.

б) Други правац у процесу стабилизације изговора гласа јата огледа се у изговору тога гласа као *-ије* у дугим слоговима, али то није општи појав, јер двојност постоји и данас. Овакво стање веома је карактеристично и покушаћу да га осветлим у кратким цртама и са друштвено-економске и са лингвистичке стране.

Долазак Турака, поред осталих промена, створио је могућност ширењу исламске вероисповести. Верска подвојеност била је погодна, у доцнијим вековима, за стварање разлика и у другим правцима. То се, бесумње, огледа и у језику у извесној мери, јер су муслимани, како староседеоци тако и присељеници, далеко доследнији екавци од православних. Такво стање не може се одвојити ни од економских момената јер из њих проистиче однос међу носиоцима овога говора. То се запажа касније када су почела мања или већа присељавања из јекавских крајева који су нешто слободније живели. Овај други моменат учинио је да се православни староседеоци поведу за православним присељеницима и прихвате изговор *-ије* као ознаку социјалне повезаности.

Лингвистичко објашњење овог питања везано је за аналогију као психолошки појав, а резултира из природе гласа јата у корену и наставку.

Будући да је изговор гласа јата као *e* био много лабилнији у наставку него у корену, дошло је до прихватања других рефлекса: *-ије*, *и*. Период учвршћивања једног одређеног рефлекса јата у наставачким морфемама поклапа се са највећим присељавањем из јекавских крајева на овом подручју.

Како је глас *e* у оваком положају (инстр. јед., дат., инстр. и лок. множ.) потискиван гласом (рефлексом) *и* (који је добијен гласовним путем од вредности јата на екав. и ијек. подручју), што се види из материјала млађих екав. и ијек. говора, то је сасвим разумљиво да је лабилно *e* потиснуто и на овом подручју снажним таласом присељеника из јекавских крајева, те је у време колебања између *e* и *и* учвршћено *-ије* у наставку.

Пошто се изговор *-ије* донекле стабилизирао у овом положају, преношен је и на корен те се и ту јавља двојност која и данас постоји.

Није без интереса споменути ни други рефлекс јата у дугим слоговима *-e*. Ово је утолико значајније што показује не само паралелизам него, чини ми се, извесну сложеност која је опет непосредно везана за лабилан изговор *e* место јата у наставку.

Горње објашњење о појави и учвршћењу изговора *-ије* у дугим слоговима, очекивало би се, не даје места неком другом рефлексу. Међутим, срећемо се и са *e* и потребно је задржати се на том појаву.

Анализом материјала утврдили смо да се *e* чује у доброј мери, претежно код муслимана, али узимати верску подвојеност као полазну тачку за осветљавање овог питања, ипак не представља довољно убедљив доказ тим пре што се и код једних и других среће двојност. Према томе, овај појав треба довести у везу са старим изговором јата у рашком говору. Наиме, свако јат изговарано је као *e* све до оног периода када је у наставку *e* (од јата) постало лабилно и потиснуто са *-ије* или *и* у екавским говорима, што се може сматрати првим степеном померања рефлекс *e* рефлексом *ије*, *и*. Тај момент може се узети као почетак двојаког изговора јата у дугим слоговима. Ширење *ије* место *e* у корену, што се може сматрати другим степеном померања, било је утолико лакше што га је потпомагао положај *ије* у наставку. С обзиром на горње чињенице, држим, изговор *e* место дугог јата представља продужење старог стања које је постојало до друге половине XVIII века када је помућено доласком присељеника јекаваца.

Ова црта постоји и у источноцрногорским говорима сем код муслимана, како констатује М. Стевановић (ib. 26), а исто тако бележи је и Вуковић у говору Пиве и Дробњака (ib. 17).

Код муслимана дуго јат у овом положају изговара се и као *и* што, по мом мишљењу, представља оригиналну црту меснога говора која је била потиснута скупом *-ије* у наставку. Међутим, она потискује скуп *ије* и овај процес вероватно ће се завршити уопштавањем гласа *и* у овом положају:

мр̄кѝм, јес̄ѝнѝм, ша̄р̄ѝнѝм, осп̄ѝр̄ѝсенѝм, онѝм (Долиће II, С. До II), *дѝа̄кѝм, дд̄бр̄ѝм, мр̄кѝм, ѝд̄а̄кѝм, мр̄ѝвѝм* (Пожежина I), *за̄творенѝм* (Вана III), *оволикѝм, ѝа̄кѝм* (Пожега I), *ѝд̄мѝнѝм, лудѝм, јакѝм, ѝѝм, дебѝлѝм, овѝм, злѝм, вѝнѝм, бѝковѝм* (Годово II). Проф. М. Стевановић констатовао је ову црту код муслимана (ib. 26).

Упоредо са овим споменућу и замену кратког јата испред *j* у компаративу гласом *и* — на целом подручју ових говора:

сп̄тарѝ-сп̄тарѝј̄а-ѝ, корѝсп̄-корѝсп̄нѝј̄а-ѝ, мѝлѝ-мѝлѝј̄а-ѝ, ѝамѝнѝнѝ-ѝамѝнѝнѝј̄а-ѝ, радоснѝ-радоснѝј̄а-ѝ, јѝшнѝ-јѝшнѝј̄а-ѝ, лакомѝ-лакомѝј̄а-ѝ, вреднѝ-вреднѝј̄а-ѝ, доконѝ-доконѝј̄а-ѝ, ѝд̄ѝлѝ-ѝд̄ѝлѝј̄а-ѝ, ладнѝ-ладнѝј̄а-ѝ (у новопазарској и штавичкој зони), *окрѝшнѝ-окрѝшнѝј̄а-ѝ, ва̄ѝанѝ-ва̄ѝанѝј̄а-ѝ, ѝшѝд̄мѝ-ѝшѝд̄мѝј̄а-ѝ* (и питомѝ), *лој̄д̄вѝ-лој̄д̄вѝј̄а-ѝ*, (сјенгчка зона).

Двојак изговор *-ије* и *и*- среће се и код трајно-учесталих глагола, где се *ије* јавља као рефлекс аналошког јата:

салијѝваѝ, залијѝваѝ, кукуријѝкаѝ, ѝрезѝјѝваѝ и ѝрозѝјѝваѝ, ѝоручѝјѝваѝ (Буђево II), *наручѝјѝваѝ, снѝјѝваѝ, зашѝјѝваѝ* (Горачиће III), *ѝрошѝјѝваѝ, сакријѝваѝ, нагорѝјѝваѝ, загорѝјѝваѝ* (Боларе, Дољани).

Иста особина позната је старијим и млађим јекавским говорима и бележе је М. Стевановић (ib. 27) и Ј. Вуковић (ib. 16).

У Бољарама и Углу чује се и глагол пријенут и пријенути (место прионути). Горњи облик инфинитива добијен је од *ѝриљнжѝи* пошто је прегласом *o > e* па се после у међувокалском положају развило *j* од несложног *i*: *ѝриљнжѝи-ѝрионуѝи-ѝриенуѝи-ѝриенуѝи-ѝријенуѝи*. У истим местима чује се и глагол *ѝијенуѝи* (код Вука пијехња, пијехање, пијехнути), — облик без гласа *x* — значи умрети. Сродан му је глагол пијати (пихати-пиати-пијати-пијати): *Душа му ѝијѝ*.

Једна група речи изговара се са *ије* и *и*: пѝнѝјер и пѝнѝјр, кѝлјер (и кѝлјр), кѝсјер (и кѝсјр), пѝтјер (и пѝтјр), вѝдјер (и вѝдјр) -брушњача, (Лопиже, Караула, Горачиће).

О двојаком изговору са *-ије* и *и-* може се говорити ако се најпре расветли двојност у речима наслеђеним из старог словенског језика као *косир*, *ѝасѝир* и сл. Овим старим речима које су имале *-ѝрѝ* придружиле су се туђе речи као кондир, путир, манастир и њихов изговор је утврђен, тј. онакав какав је у књижевном језику (кондир, путир, манастир). Примањем туђих речи са суфиксом *-iere* из романских језика (италијанског и француског) као нпр. *panziere*, *colliere*, *officiere* и сл. створила се могућност да се код старих речи (косир, пастир), појави облик и са *ије*, јер је *ије*, у неким случајевима, одговарало замени јата. Исто тако старе речи својим суфиксом *-ир* утицале су на туђе са *-iere* те се и код њих јавила двојност. Према томе, двојак изговор ових речи представља резултат узајамног подвргавања.

Д. Вушовић бележи овај појав у источној Херцеговини (СДЗБ III, 10) и констатује да је настао „утицајем талијанског језика“, а није споменуо и могућност утицаја изговора старих речи са *-ѝрѝ* на туђе речи са суфиксом *-iere*. Као Вушовић мисле Вајан и Милетић.

Код Стј. Ившића (Рад ЈАЗУ, 196, стр. 167) имамо констатацију да је *ијер* у косијер, пастијер, манастијер, добивено гласовним путем од *ир* под утицајем гласа *p* па каже: „Да ијер у речима као косијер, не треба изводити од некадашњег *ѝрѝ*, могу потврђивати и примјери као мијер (мјесто мир) и пијер (мјесто пир) што се налазе у неких писаца.“ Тако мисле Решетар и Маретић.

Гледишта М. Стевановића и Бернекера заснована су на наслеђеној двојности из прошлости (в. М. Стевановић, ib. 27, Бернекер, ib. SEW, s. v.)

Двојака је замена кратког јата испред л (> o) и у неких глагола испред ј:

дѝо и *дѝјо* (Вапа III), *цѝјо* и *цѝјо* (Сјеница), *бѝо* и *бѝјел* (С. До II), *срѝо* и *срѝјо* (Мур I), *умѝо* и *умѝјо* (Дољани I), *изумѝо* и *изумѝјо* (Распо III), *разумѝо* и *разумѝјо* (Сјеница), *идѝе* и *идѝјо* (Гоње), *изѝо* и *изѝјо* (Детане II), *дѝнѝо* и *дѝнѝјо* (Шароње II), *узаврѝо* и *узаврѝјо* (Избице I), *ѝрѝврѝо* и *ѝрѝврѝјо* (Рајетиће I), *ѝрѝрѝо* и *ѝрѝрѝјо* (Селац I), *ѝрегрѝо* и *ѝрегрѝјо* (Дољани I), *разболѝо* (Д. Пољана I), *сѝјѝо* и *сѝјѝо* (Багачиће III), *сѝјѝше* и *сѝјѝше* (Н. Пазар), *вѝјѝо* (Мур I), *вѝјѝо* и *вѝјѝо* (Годово II), *грѝјѝше* и *грѝјѝше* (Војковиће

Г), *грѣја̄ӣ* и *грѣја̄ӣ* (Селац I), *бѣја̄у* (Камешница III, Глухавица I, Жирче II), *умѣја̄ше* и *умѣја̄ше* (Мелаје II, Орље II, Паљево II), *смѣја̄ше* и *смѣја̄ше* (Буђево II) и сл. Ова напоредност слична је двојакој замени јата у корену, али ваља нагласити да је, у овим положајима, замена са *e* честа код муслимана.

Најзад ћу споменути неколико случајева изговора гласа јата као *и*: *сидӣӣ*, *сӣђелӣ*, *сидӣо* и *сидӣјо*, *сӣђели*, *сӣђесмо*, *сӣђѣстӣе*, *сӣђеше*, *сӣђаше*, *сӣђа̄(x)*, *ӣӣра̄ӣ*, *цӣдӣӣ*, *оцӣдӣӣ*, *ӣроцӣдӣо*, *ӣрцӣдӣӣ* *крѡза зѹбе*, *ӣроцӣди*, *ӣроцӣдила*, *цӣдалка*²⁷. Ове малобројне примере замене јата са *и* забележио сам у Кањевинама (сјеничка околина) и у Сјеници (*Мућаџер Маћала*)²⁸ где живе досељеници „из Гацка“ како они кажу, а биће да су досељени из западне Херцеговине. По њихову казивању дошли су непосредно после берлинског конгреса, тј. негде у 1879. години. Они су, бесумње, донели више икавских црта, али су се асимилирали са новом језичком средином. Чување икавских црта потиче из два разлога: због посеђивања родбине као и због тога што су муслиманске жене у прошлости биле неприступачне утицају споља.

Полазећи од материјала који нам пружа ово подручје почевши од XIII и XIV века, долази се до закључка да су носиоци говора на простору данашњих новопазарско-сјеничких говора изговарали и дуго јат као *e*. Додуше, данашњи материјал не показује чистоту првобитног стања, али се са сигурношћу може рећи да је она постојала не само до доласка Турака, него и касније, тј. до друге половине XVIII века, када су ратови и њима проузроковане миграције, створиле промене како у саставу становништва тако и у говорним особинама овога краја, а нарочито у изговору гласа јата у дугим слоговима.

Великом сеобом под Арсенијем Црнојевићем 1690. г. проредило се становништво овог подручја и тиме створила могућност за усељавање мањих и већих група присељеника из других крајева. Они су носили собом и своје говорне одлике, али нису били носиоци истих особина. Тако, нпр. они који су долазили са Косова и из Метохије, у погледу изговора јата, нису се разликовали од старинаца ове области. С обзиром на то, носиоци екавских говорних особина бројно су појачани. Међутим, присељеници из јекавских крајева, место јата у дугим слоговима, донели су *ије* и тиме је створена могућност за неједнак изговор. Објашњење ове појаве проистиче из момената непосредно повезаних са историјским категоријама проистеклим из политичких и друштвених промена на овом подручју:

а) После доласка Турака, носиоци говора на овом подручју, као староседеоци, у верском погледу нису представљали јединство, већ су једним делом прешли у ислам. Ови исламизирани Срби све присељенике муслимане из јекавских крајева подвргли су свом утицају те се у кратким слоговима увек, а у дугим врло често јат изговара као *e*.

²⁷ М. Решетар бележи и место јата у Подгорици код муслимана (ib. 79), а тако и М. Стевановић (ib. 25).

²⁸ Данас их има 12 кућа у Кањевинама и у Сјеници.

б) Срби, пак, староседеоци који су остали у православљу, иако су били многобројнији од Срба присељеника из јекавских крајева, нису подвргли присељенике изговору јата у дугим слоговима у правцу *e* у оноликој мери као муслимани-староседеоци. Мислим да се овде може узети у обзир и утицај оних српских крајева који су слободније живели. Пошто су црногорска племена сматрана таквим, то је долазак из тих крајева радо дочекиван од овдашњих Срба староседелаца (православних). Ово је могло учинити да се изговор јата као *ије* схвати као национална ознака, што је помогло да се *ије*, које је иначе врло отпорно према екавском изговору, прихвати код православних. Разлика између православних и муслимана у изговору дугог јата подржавана је са обе стране, отуда доследнија употреба *e* код муслимана него код православних.

Ова двојност у изговору јата у дугим слоговима, као што се види, има стварну лингвистичку вредност јер почива на историјској, психолошкој и социолошкој подлози и само се тако може објаснити. Било би неправилно објашњавати овај појав бројношћу носилаца јекавских особина јер је извесно да су старинци били бројнији, а сем тога изговор јата као *e*, без обзира на квантитет, утврђивао се доласком носилаца екавских особина из Метохије и Косова и најзад да су присељеници, јекавци, били бројнији, јекавски утицај могао би се бар осетити другим рефлексом у кратким слоговима (*je*) на овом подручју. Међутим, њега уопште нема.

Ако се и претпостави снажнији утицај јекавских особина, донесених доласком присељеника, мора се поставити питање: зашто је код муслимана, на овом подручју, доследнији екавизам када се они, свакако, нису сви доселили из екавских крајева? Одговор на ово питање иде у прилог тези о првобитном изговору јата као *e* у сваком положају и његову чувању и касније пошто су муслимани брижљивије преносили тај изговор на присељенике. Такво стање је, у основи, и код православних староседелаца.

Уједначени ток језика на овом подручју, као што показују историјске чињенице, могао је бити поремећен и чињеницом што је ово подручје као пролазно било изложено утицајима са стране. Касније, међутим, када је наступио период усељавања мањих или већих група из јекавских крајева, после извесног исељавања из ове области, сасвим је логично да је морало доћи до мућења првобитне чистоте говора овог подручја.

Упоредо са овим чињеницама, створеним историјским збивањима, постоји још један значајан момент којим се допуњава анализа овог проблема посматраног у целини. Наиме, у поменутих сеобама, које су захватиле и ову област, није се иселило много становништва.²⁹ Да се то догодило, не би било континуитета између језика и културе старог и данашњег становништва. Међутим, тај континуитет постоји и он најјасније говори не само о језику него уопште о утицају старинаца на присељенике.

²⁹ Др А. Ивић износи да је масовније исељавање у аустро-турском рату (1689) захватило околину Призрена, Пећи, Скопља, Вучитрна и Приштине, а не околину Н. Пазара (в. Историја Срба у Војводини, Н. Сад 288—289, 1929 г.).

Када изложено не би било тачно, била би аномалија оваква широка замена јата гласом *e* и могло би се поставити питање: Где треба тражити корен овом појаву? Да ли данашњи изговор јата као *e* представља стање које је постојало до XVIII века или створено после тога времена? На ово питање може се одговорити само ако се узму у обзир елементи који показују да је јат, несумњиво, у свим позицијама изговарано као *e* чак и у споменицима који су својим постанком везани за Рашку, а напосе за ово подручје чије је средиште био Стари Рас. Отуда излази закључак: друкчији изговор гласа јат у разговорном језику не би се могао претпоставити него какав се среће у одступањима од књижевног језика у старим споменицима рашке школе почевши од XIII века.

Када се говори о утицају носилаца једних говорних особина на носивоца других говорних особина треба имати на уму да бројност носилаца једних говорних особина није одлучујући фактор, него су значајнији психолошки и други моменти који проистичу из економских односа староседелаца и присељеника. У вези са тим може се са сигурношћу претпоставити да су староседеоци у економском погледу били у много повољнијем положају и сасвим је разумљиво да су се присељеници морали прилагођавати у том правцу. Као последица прилагођавања новом начину живота јављају се и померања у језику присељеника, мада прилагођавање не може бити у потпуности, зато што се унесени елементи полако талоче и у погодном моменту постају изразитији. Језички материјал ове области показује да је тај процес био и овде заступљен. Но, и поред свих одступања, која смо констатовали у досадашњој анализи, психолошка основа старинаца остаје доминантна како у језику тако и у материјалној култури. Због тога се с правом може рећи да старинци боље чувају духовно и материјално наслеђе него присељеници.

Асимилација присељеника долазила је и због тога што је њихов заједнички живот под туђинском влашћу од њих захтевао компактност те се и процес асимиловања непрестано обнављао. Ово је утолико вероватније што размак од једног усељавања до другог није морао бити кратак и сасвим је могућно да су се ранији присељеници према новим понашали као старинци, па је и нормално што се тенденција уједначавања, са доминацијом старинаца, осећала у свим облицима живота.

Овакав однос између старинаца и присељеника среће се и у другим областима нашег језика. Карактеристичан случај о утицају малобројних старинаца на присељенике у Шумадији и у погледу језика и материјалне културе саопштио је Ј. Ердељановић³⁰ (в. Цвијећев зборник 1924 г., стр. 375).

Анализа овог проблема јавила се као последица стања које постоји на овом подручју. Није дата у превеликој мери, а то се и није могло учинити зато што су досадашња испитивања у овом правцу доста уска.

³⁰ Спомињем овде карактеристичан случај породице Никшић из Сретечке Жупе (Драгичићи) која је као присељеничка, јекавска, наметнула старинцима артикулацију гласа *ћ*, али се у погледу изговора јата асимилирала са њима (в. М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, СДЗб VIII, 35).

Проблематика гласа јата на овом подручју, макар била осветљена са свих страна, не може бити себи довољна, јер се не може посматрати изоловано од суседних делимично сродних говора. Самим тим недостатак дубље анализе овог питања у тим говорима, сметао је и овде. Моја намера да што више продрем у суштину овог питања свела се, углавном, на посматрање и објашњење материјала овога краја.

Тенденција анализе овог питања у целини, и о скупу *ије* напосе, јест да повеже елементе који чине могућним објашњење, или доприносе томе, једне појаве која почива на психолошкој основи. Сем тога ова анализа има задатак да покаже како односе међу говорним типовима које везује исти проблем, тако и еволуцију тог проблема у оноликој мери колико то пружа језичка грађа овог подручја.

2. ПОЛУГЛАСНИЧКА ВРЕДНОСТ КОД СКРАЋЕНИХ ВОКАЛА

Вокал *a* у положају иза акцента скраћује се у *aʷ*. Простирање ове црте није једнако заступљено у овим говорима, већ се налази на крајњем југу и северу њихову, тј. у штавичкој и сјеничкој зони.

У сјеничкој зони забележио сам траг полугласничке вредности скраћеног *a* у Лопижама код породица које се презивају Васојевићи и Киковићи. Исто тако забележио сам је у Аљиновићима и Доњим и Горњим Горачићима — у малом броју речи:

*сѣдаʷм, дѣаʷц, пѣсѣособаʷн, ѡдмѣѣаʷн, сѣѡваʷц, кѡнаʷц, ѡрѡсаʷц, за-
клоѡаʷц, нѣсрѣѣаʷн, ѡмѡћаʷн, јѡдаʷн, кѡкаваʷн, намераʷн, сладаʷк,
нѣзаʷк, ѣѣѣаʷк, ѡзаʷк, врѣдаʷн, мѡдаʷр, ѡѣдаʷн, крѣѣаʷк, вѣдаʷр,
мѡкаʷр* и аналошко: *ѡаренѡјаʷ*, *зѣленѡјаʷ* и сл. поред *ѡаренѡјеʷ*,
зѣленѡјеʷ, *ѡскѡјеʷ*; *свѣкаʷр, вѣѡаʷр, ѡдсаʷн, дѡбаʷр, јѡдаʷн, ѡносаʷн,
ѡдмѣѣаʷн* (Аљиновиће, Горње и Доње Горачиће).

У штавичкој зони забележио сам исти појав код вокала *a* у Вучој код муслимана чији су преци досељени из Куча и Братоножића:

*ѡсудаʷн, ѡдѡдаʷн, срѣѣаʷн, мѡлосаʷн, дѡѡсаʷн, ѡндсаʷн, угѡдаʷн,
свѣѡаʷц, мачаʷк, чвѡраʷк, ѡѣваʷц, ѡнѡѣваʷц, слѣѡаʷц и сѡнѡѣваʷц,
ѡдрѣбаʷц и ѡдрѡѣбаʷц, нарѡмаʷк, ѡдѡнаʷк, сѡѡѡаʷц, ѡрѡсаʷн,
ѡнѡѣнаʷц, заѡбраʷњ, сѡѡраʷц, дѡкаʷнѡ, вазаʷн, бѡгаʷнѡ, муʷанаʷн,
Агаʷн, Осаʷн.*

Ако би се ова појава посматрала према пореклу њених носилаца, могло би се рећи да представља особину црногорских говора. Међутим, природа овог појава показује да ово није продужење стања које постоји у црногорским говорима с обзиром на полугласничку вредност. Овде се, што је веома карактеристично, редуковани вокал *a* налази у затвореном слогу (не узимам у обзир аналошке облике генитива множине придевских заменица и придева), па би се могло рећи да не представља нешто случајно, већ се може сматрати фонетским правилом које обухвата не само вокал *a* (< ѡ) него и *a* које не води порекло отуда. У суседним насељима (Годово, Попе, Дегане, Добриња) овај појав није познат.

Разлика између сјеничке и штавичке зоне у погледу полугласничке вредности редукованог вокала *a* у томе је што се у сјеничкој нијанси осећа јачи траг полугласности, али редуцирани вокал увек задржава природу гласа *a* (*a^b*).

Споменуто насеља за која је везана констатација о постојању овог појава имају и аналошке облике-шаренија и шареније, тј. *a^b* или *e^b*, али се вокалска вредност *e* чешиће среће у сјеничкој него у штавичкој зони. Мешање ових елемената постоји само у генитиву множине придевских заменица и придева, а другде га нема мада сам за њим трагао на што ме подстакло порекло породице Киковић и Васојевић у Лопижима јер су обе досељене из племена Васојевића. Познајући васојевички говор, очекивао сам и овде код присељеника изговор полугласника у затвореном крајњем слогу у правцу *e³¹*: *неџиособен*, *ручек*, *мачек*, *сџ* (Коњухе, Цецуне, Трешњево) ван генитива множине придева и придевских заменица, али на то нисам наишао, што значи да се та црта брзо губила због утицаја староседелаца.

У штавичкој зони, у Вучој, полугласничка вредност представља скраћено *a* и има јачу вокалску боју него у сјеничкој зони: *глада^ан*, *жџџа^ан*, *жџџа^ан*, *јада^ан*, *изда^ан^ак*, *иуџиџа^а каиџа*, *дубџкија^а њџџа*, *иџмеџиџа^а глаџа*, *дџбџиџе^а глаџџа* итд.

Услови под којима се чува овако добијена полугласничка вредност у овом говору нису исти као у другим говорима јекавског типа који познају полугласник. М. Стевановић у спомињатој расправи (на страни 11 и 12) наводи пример: *зада^џк*, *дода^џк*, *пе^џк* итд. са констатацијом „види се да је полугласник, без обзира на претходни слог, а иза непчаника и меких консонаната увек вокалске боје а јер је под акцентом“ и даље додаје на истом месту (10): „у истом положају и у исте категорије речи, ако слог с полугласником није под акцентом већ иза њега, онда је овај затворенији и вокалска боја његова је реда *e*: *отпа^џк*, *по^џџџк*, *на^џра^џмџк*, *па^џсторџк*, *трџшџк*, *тџчџк*, *нџвџџ* итд. Овако и код придева: *дџџџџџ*, *тџџџџџ*, *јџџџџ*, *дџџџџџ*, *к^џра^џџџџ*“ итд.

Овај материјал веома је драгоцен за утврђивање карактеристичних црта између група говора.

Црногорске говоре гледаћемо кроз расправу М. Стевановића, коју сам досад спомињао, јер представља најисцрпнију обраду овог питања и примљена је у науци.

Према материјалу изнесеном у овој расправи запажамо да полугласник представља централно питање и да је његова вокализација везана за акценат. Природа ових говора као целине, није таква да се полугласник поставља као центар расправе. Уствари, то се и не чини, али гледано ово питање принципски, као проблем сродних говора, захтева њихово међусобно упоређивање. Због тога сматрам да је потребно баш на овом месту да подвучем оно што одваја црногорске говоре од новопазарско-сјеничких говора.

Чување полугласника и његова вокализација у црногорским говорима представља најјаче сведочанство према којему можемо тврдити

³¹ Види Р. Алексић, Годишњак С. и В. Стојановић II, 1935. г.

да црногорски говори и ови чине међусобне опоненте у овом правцу, јер ови не знају за полугласник, већ само за местимичан, спорадичан траг полугласничке вредности констатован у сјеничкој и штавичкој зони, а јавља се у облику редукованог вокала *a*.

Значајна црта ових говора је потпуна вокализација полугласника у једносложним речима што није особина црногорских говора, што се види из материјала који износи проф. М. Стевановић у пом. расправи (стр. 14).

У овом говору код једносложних речи запажа се скраћивање вокала *a*, што се јавља као траг полугласничке вредности, само код прилошких речи *ка^{вд}*, *са^{вд}*, *ка^{ви}*, *са^{ви}* — ако се налазе у говорном ланцу. Ако су, пак, ван тог положаја и ненаглашене, имају нормалну артикулацију гласа *a*.

Још једна значајна особина ових говора је то што нема полугласности ни у префиксима, већ срећемо пуну вокалску боју гласа *a*: *иза^ика^и*, *иза^гна^и*, *иза^сла^и*, *са^зна^и*, *са^си^и*, *са^кри^и*, *са^ии^и*, *са^ви^и*, *са^би^и*, *са^ли^и*, *за^ви^и* се, *за^ии^и* се и сл. док у црногорским говорима „у префиксима, ако нису под акцентом, мада су испред њега, вокалска нијанса полугласника је опет палаталне боје: *из^вт^ка^т-из^вт^ка^м*, *раз^вг^на^т-раз^вг^на^м*“ итд. (М. Стевановић, Источ. црн. диј. 13).

Колики је утицај померања акцента, најјасније се види из овог појава. Онамо где се чува стара акцентуација, као што је случај са црногорским говорима, одржао се и полугласник. У овим говорима, пак, вокализовани полугласник постао је носилац акцента: *из^ат^ка^т-уз^ат^ке^м*, *из^аг^на^т-из^аг^на^м*, *са^зна^т-са^зна^м*, *са^плес-са^пл^ет^ем* и сл.

Појав скраћивања вокала *a* у презенту није ограничен само на презент код глагола са префиксом *са* ако је овај спојен са речима које почињу сугласником *s*: *са^всу^и*, *са^вси^иа^ви^и*, *са^вси^иа^ви^јо*, *са^вси^иа^ла^и*, *са^вси^иа^на^к*, *са^вси^иа^ла^{ње}*, *са^вси^иа^лб*, *са^вси^иа^ла^{ње}*, *са^вси^иа^ла^{ше}* и сл., сем ако је а под акцентом или дужином када се скраћивање не врши: *са^с-си^иа^ва^к*, *са^с-си^иа^вци*, *са^с-си^иа^ва*, *са^с-си^иа^в*, *са^с-си^иру^г* итд., — него се среће и код предлога за узетог као префикс, а тако и у другим речима код којих прва два слога почињу истим сугласником: *за^взу^ја^и*, *за^взи^да^и*, *за^в-зи^ра^и*, *за^взеле^ње^и*, *за^взеле^ње^ло* се, али: *за^зор* и сл.

Редукција вокала среће се и код речи којима прва два слога имају исти вокал: *ја^вја^{ра}*, *ша^ви^аба*, *ша^ви^аз^ја^ни^{ја}* (Н. Пазар, Пожега, Тутин) и сл. као и код речи где се понавља исти консонант: *ма^вму^рлук*, *ша^ви^ри^{ка}* (Н. Пазар) итд.

Редукција вокалске вредности среће се и код вокала *e*, *o*, *y* ако су у претоничким слоговима: *и^ел^ена*, *и^ел^енама* (Вапа II), *и^елен^дм* (Бекова I), *зе^лена*, *зе^лени^ло* (С. До II), *ше^вис^ија*, *ше^вис^ица*, *ше^вф^ки^ја*, *ве^врес^ија*, *ве^врес^иј^дм* (Годово II), *ле^леш^ак*, *бо^вбо^ви^к* (Сопоћани I), *гло^в-го^ви^к*, *по^ви^дви^ћ* (Попе II), *ку^вку^вруз*, *ку^вку^вруза* (Тријebene III), *ку^в-ку^ври^кну^и* (Постење I) и сл., али: *ку^вкур^ек*, *за^вд^ран*, *бу^вбу^л*, *и^еи^ео*, *и^еи^еа^в*, *и^еи^еа^с(и)* и сл. што потврђује да се скраћивање никада не врши у оним случајевима када је вокал носилац акцента или ако је под дужином.

Скраћивање вокала *e*, *o*, *u* данас у овим говорима представља врло широк појав те се они приближавају редукованом вокалу *a* тј. и код њих се стиче утисак полугласничке вредности.³²

На крају напомињем да је у овим говорима, као и у другим њима сличним, у двама речима полугласник њ замењен гласом *o* где се огледа остатак рускоцрквенословенског језика: *восійийѣне*, *восійийѣн* (Годово II), *восійийѣи*, *восійийѣ га* (Д. Пољана I), *невосійийѣи*, *дѣбро иѣ мајка восійийѣла* (Себечево I), *иѣкѣ су га восійийѣли у чкѣлу* (Дежева I), *вѣздѣх* и *вѣздѣ* (Штаваљ III).

3. ОСТАЛИ ВОКАЛИ

Глас *a* је нормалне артикулације, изузев појава у претходном одељку. Одступања од нормалне артикулације срећу се у новопазарској зони (у самом граду) где је *a* затвореније боје када се јавља напрегнутост језика у јачем степену. У процесу артикулације оваквог *a* (*a*) предзадњи део језика је ангажован тако да се стеже језичка маса што повлачи кретање предњег дела према непцима, а обод средњег дела његова опире се о ивицу горњих кутњака. Усне се могу активизирати у већој или мањој мери од чега зависи лабијални карактер гласа. У том случају глас ниског реда (*a*) прелази у глас средњег реда, а од гласа отвореније нијансе добије се глас затвореније боје, тј. вокалска боја креће се од *a* ка *o*: *Пазар- Паџар- Позар* и сл. (види следећи одељак — Квал. измене вокала).

Глас *e* је предњег реда и нормалне артикулације. Али сем оваквог *e*, као у књижевном језику, чује се и лабијализовано *e* (*e*) чија се артикулација креће од *e* ка *y*: *Шѣа ђј, е? Јѣс, е!* Овај глас затворене боје обично се чује у негодовању или неодобравању са упитном, а каткад и подругљивом нијансом. Познат је на целом подручју.

Затвореније боје *e* од *e* нормалне артикулације среће се приликом певања (*мѣне мајка лѣио удомѣла* — Бољаре II). Такво *e* познато је у Бихору па је отуда и унесено. Иначе познато ми је као особина беранскога говора да сем *e* и свако *и* приликом певања прелази у отворенији глас *-e^a*, *и^e* што је, свакако, дошло као последица велике напрегнутости, када артикулациони органи спорије заузимају правилан положај из чега проистиче померање карактеристичне боје вокала; *Те иѣла кошѣљу- Те иѣла*. . . (Петњик, Луге, Загорје, Дапсиће).

Затворено *e* (*e*) место *и* у певању констатовао је др М. Павловић у Сретечкој Жупи (СДЗБ VIII, 19).

Вокал *i* нормалне је артикулације на целом подручју ових говора. Минимално одступање од тога срећемо у Н. Пазару где се *i* јавља слично француском *i* (*ipe*). То је ниже, шире, лабијализовано и пенапрегнуто *i* које се чује само у претњи и при нартању једног лица на друго: *И, иѣа ђј! И, иѣ мене да удѣриш! Удѣри ме, љ!*

³² Проф. М. Павловић констатовао је полугласнички елемент добијен редукијом вокала задњег реда (Говор Сретечке Жупе, СДЗБ VIII, 22).

Глас *и* овакве артикулације чује се и у екскламативним изразима: *Удари ме, њк! Погди га, њк* (Н. Пазар).

Овакво *и* чује се на целом подручју, само када се гони коњ: *Ди, ддрати! И, белац!*

Гласови *о* и у задњег су реда са обичном лабијалном артикулацијом. Међу њима може бити каткад прелива, тј. прелажења од отвореније боје ка затворенијој, што је изнесено у следећем одељку— Квал. измене вокала.

4. КВАЛИТАТИВНЕ ИЗМЕНЕ ВОКАЛА

Одступања од прецизне артикулације вокала срећу се само у потпуно извршеним квалитативним променама које, ипак нису широко заступљене. Оне се јављају понекад као последица утицаја артикулације суседнога гласа.

Најчешћи, односно најшири појав ове врсте је промена вокала *а* иза *и*, *б* у *о*.³³ *Позар, њбзарски, њбџика, бодијава, њбодијава, не воља, воља ми, бдџва и бдџва* (Н. Пазар, Осоје, Пожега). Врло је распрострањено и *ћорџије* (и чораве) према турском *џогаб*.

Овамо иде и промена *а* у *о* ван горње позиције: *бџга ми и бџгомни* (на целом подручју).

Измена се није задржала на овоме, него се даље ишло ка затворенијој нијанси: *бџгомни-бџгуми*. Овај појав могао би представљати и мешање двају облика ген. *о* основа и у основа: *град -града, брод -брода: сын -сыноу, Доух -доуху*. Задржавање вокала у могућно је зато што је облик богу са енклитиком *ми* постао скамењени облик (богу-ми — богуми) — психолошки оправдан.

Широк је појав *е* место *а* у разним положајима: испред *а*, *а* иза *е*— *не велам, велџи-велџа, велџмо-велџије-велџју, невелџико, невелџино*; или испред *е*: *јеребица, Јеребице* (место), *џријеијељ, џријеијељов, џријеијељски* или само испред *а*: *џемџдан*.

Замена *и* гласом *е* није честа: *џрефџи* (место при-), *фамеџија, офинџер*; са овим ћу споменути и ове појаве: *е* место *о*: *мџрем-мџреи-мџре-мџремо-мџреије, не мерем*; *и* место *а*: *мџкни џб, мџкни га* (према мџцати); *и* место *у*: *бџднџм, бџднџи, бџднџу, бџднџије* (према бити); *е* место *у*: *кумбџсџи* (кумбусат); *о* место *у*: *вџљо* (м. вџљу) и у место *о*: *рџциму* (место рецимо) — код других глагола нисам чуо.

5. САЖИМАЊЕ ВОКАЛА

Контракција вокала *а* + *о* на подручју ових говора креће се у једном правцу, али пре него пређем на ту проблематику, сматрам да треба споменути констатацију проф. А. Белића (Глас IXXXVIII, 73) по

³³ А. Белић каже „сугласници б, м, п, л, р, к, утичу на самогласнике који се пред њима или за њима налазе тако да се самогласник *а* мења у *а^о* или у *о*, *е* у *е^о* или *о,о* у *у*“ (Дијалекти, 23).

којој говори Боке, Црне Горе и Новопазарског Санџака имају *a* у радном глаголском придеву у једнини мушког рода, што би представљало кон-тракцију $a + o = a$. Ова констатација је значајна, јер нам допушта да успоставимо перспективан однос у самом процесу превирања.³⁴

Сажимање $a + o$ у *a* у радном глаг. придеву у мушком роду у једнини на подручју источног дела Санџака које захвата новопазарско-сјеничке говоре не постоји као црта о којој се може дискутовати уопште. Такав појав забележио сам само у Горачићима у три речи: *река*, *гледа*, *знава-* и нигде више на целом подручју.

Сажимање вокала $a + o$ креће се вазда у правцу другог вокала у мушком роду једнине раднога глаг. придева:

дошб, *ошшиб*, *јришб*, *обшб*, *изшб*, *нашб*, *јрешб*, *брисб*, *чѣкб*, *глѣдб*, *јошб*, *јошрчб*, *вѣкб*, *рѣкб*, *смѣкб*, *ушѣкб*, *илѣкб*, *сѣѣкб*, *завѣкб*, *исѣѣкб*, *сѣрѣгб*, *кѣвб*, *рѣчб* и *рѣћб*, *чѣвб*, *лѣгб* итд.

Оно што је битно за ове говоре, а што напомиње и проф. Вуковић, јест да се сажимање не врши ако се глас *a* налази под акцентом, или ако је ма како истакнут: *узѣмѣо*, *издѣвѣо*, *дѣо*, *знѣо* (при истицању).

Ако се ови гласови (*ao*) налазе у средини речи, такође се јавља сажимање у правцу *o*: *грѣрѣс(ѣ)*, грахораст-, али ако је неки од њих под акцентом, нема сажимања: *сѣрадба*, *сѣрадвѣш*, *грѣбрѣка*, *сѣрадвѣш*, *илѣдвѣш* и сл.

Сажимање $a + o$ у *a* као дијалекатски појав среће се само у речи *зѣва* и сложеним од ње: *дѣлизѣва*, *бѣг-зѣва*, *бисер-зѣва*.

У источноцрногорским говорима „сажимање се врши према предњем вокалу: $a + o = a$ — као-ка, читао-чита, писао-писа, копао-копа, орао-ора, плѣвао-плѣва“ и сл., сем у васојевичком говору где оно остаје несажетом, што проф. Стевановић објашњава утицајем санџачких говора или се „та особина у њима самостално развија“. (М. С. *ib.* 59). Ову констатацију, у погледу санџачких говора, треба допунити утолико што је у њима сажимање доследно заступљено, тј. $a + o = o$. У говору Пиве и Др. $a + o = a$ или $a + o = o$ (Ј. В. *ib.* 20).

Сажимање вокала среће се и у овим случајевима:

$e + a = a$: *нако* (некако- после испадања к), *накав*, *нака* (некакав, некаква) (в. Ј. Вуковић, *ib.* 22); $e + o = o$: *јзб*, *вѣдб*, *вома* (веома), *јрѣбѣче* (преобуче) *зѣклб* (заклео), *дѣтеб* (отео), *сѣдб* (седео), *вѣсб* (весео), *иѣѣб* (пепео), *грѣѣа* (грехота), *јрѣ* (преко), *јрѣ брѣда* (после дисимилације к), *вѣдб*, *вѣћб* (видео, виѣео)³⁵, али само *иѣѣѣо*, *јрѣѣѣо*, *иѣѣѣо*, *зѣѣѣо*, *навѣѣо*; $y + o = o$: *грѣѣно*, *врѣнб*, *дрѣмнб*, *крѣнб*, *дѣрнб*, *јокрѣнб*, *укрѣнб*, *кѣѣнб*, *лѣѣнб*, *мѣнб* итд.

Асимилирање $a + e = e$ среће се и у бројева од 11—19: *јѣданѣс*, *двѣнѣс(ѣ)*, *јѣрѣнѣс*, *чѣѣрнѣс*, *иѣѣнѣс*, *шѣснѣс*, *сѣдмнѣс*, *осамнѣс*, *дѣвѣѣнѣс*. За бројеве двадесет, тридесет, четрдесет, шездесет — вреди правило о

³⁴ М. Решетар износи сажимање $a + o = o$, ако није акцентован вокал, поред сажимања $a + o = a$ (Der štok. Dialect, стр. 107).

³⁵ М. Решетар је забележио сажимање $e + o = o$ у Прчњу (Der štok. Dial. 110).

испадању дентала. У овим бројевима нема сажимања због акцента: *двѣес, дваѣстѣак, дваѣстѣина* (в. Ј. Вуковић, *ib.* 21).

Из показаног материјала види се да је општа тенденција у овим говорима сажимање ка потоњем вокалу, сем у једној речи (зава) где $a + o > a$ и то не сматрам цртом црногорских говора, већ лексичком јединицом и као такав усамљен појав не може се узети у обзир за доношење закључка општије природе.

Напомена: Особина сажимања, како је изнесено, у потпуности обухвата све зоне ових говора те је непотребно наводити места одакле су примери узети.

6. ИШЧЕЗАВАЊЕ ВОКАЛА

Када се говори о особинама вокала, није без интереса напоменути и ишчезавање њихово у извесним положајима:

а) У почетку речи — (афереза): торник (уторник), (Сјеница, Н. Пазар), *двокаѣи, двокаѣуки, двокаѣѣвв, двокаѣѣуица, двокаѣѣура* (на целом простирању).

Оваквих примера нисам више чуо. Претпостављам да је облик торник могао бити образован преко вторник где је *v* имало билабијални карактер (ω) чија је артикулација слаба због чега је дошло до губљења гласа *v*, а то је помогла интензивнија артикулација следећег лабијалног вокала (в. А. Белић, Дијалекти, 160).

У другим случајевима — двокат итд. дошло је до губљења вокала због тога што је то страна реч, а подвргнута је промени према осећању носилаца говора. Овај појав уопште представља укидање зева у елизизи, *д'идѣм, н'умѣм, да г'узѣм* итд. — појав врло широк и познат другим говорима.

б) У средини речи: *бѣѣ* (brate) — Мур I, *ѣѣгаѣ* (трагат) — Паљево III, *ѣѣгаѣмо, ѣѣгаѣње* (Жирче II), *ѣѣѣило* (цретило) — Детане II, *вѣѣѣило* (вратило) — Н. Пазар. Ови појави представљају редукуцију вокала коју је, у овом случају, проузроковала артикулација гласа *p*(ра — *p*_с; *p*е — *p*_с). Проф. А. Белић каже за овакве појаве: „Последњи степен редукуције представља потпуно ишчезавање самогласника.“ (Дијалекти, 255) и даље додаје „за све ове појаве може се рећи да могу да наступе, а могу се и не јавити: они зависе од темапа говора и других погодаба“ (*ib.* 256).

Упоредо са овим напомињем отпадање гласова двеју засебних речи у почетку или на крају речи што проистиче из редукуције гласова *j*, *x* или пак без тога: *ѣѣли* (Бекова I), *ѣѣли* (Штаваљ III), *ѣѣли* (Тушимља I) — *од хоѣеш ли — оѣеш ли — оѣли — оѣли-оѣли-оли, а оѣли* од *хоѣе ли-оѣе ли-оѣли* (в. М. Стевановић, *ib.* 60); *ѣѣој* (Н. Пазар) — од где хоѣеш; *видѣѣ* — од види овога (Кузмичево I), *вѣѣѣѣ* — види ту (Штаваљ III), *енѣмо* — ено онамо (Д. Пољана I), *енѣмо-ето* тамо (Попе II), *вѣѣѣѣ-види* тога (Крће III). Појав *вѣѣѣѣ* и сл. условљен је редукуцијом читавог слога што је проистекло из потребе за лакоћом у изговору.

Б. Консонантизам

1. ГЛАСОВИ Ћ И Ћ

Гласови *ћ* и *ћ* изговарају се потпуно као у књижевном језику. У томе ови говори чине јединство са свима околним говорима.

О гласовима *ћ* и *ћ* говори се и у другим одељцима (јотовање, умекшавање група жд, шт), али треба и на овом месту да се истакну оне прте које чине специфичност овога говора, а оне се састоје у непретварању *јд*. Тих појава је врло мало, али и уколико се јављају, не представљају општу црту свих зона овога подручја, већ само крајње западне тачке штавичке зоне поред Бихора:

ђјдѐм-ђјдѐш-ђјдѐ-ђјдѐмо-ђјдѐше-ђјдѐу, ђјдо, ђјде, ојдѐсмо, ојдѐсиѐ, ојдѐше. Како се види заступљено је само од глагола *оићи* у презенту и аористу. Код глагола *наћи, заћи, доћи* и сл. увек имамо *нађем, зађем, дођем; наћо(х)-наће, заћо(х)-заће, доћо(х)-доће* итд.

Ову особину непретварања не срећемо источније од Бољара и унесена је из Црне Горе, а представља резултат процеса губљења дентала: *оићидем-о-и-идем- о идем-оидем-ојдем* (в. М. Стевановић, *ib.* 38). За нас је од значаја губљење дентала, мада му је артикулација у међувокалском положају стабилна, што потврђује императивни облик истога глагола *-оићи*. Појава која се извршила у презенту и аористу показује две етапе једног процеса. Наиме, прва етапа је губљење дентала, а другу представља задржавање индивидуалности гласова *јд*. У другој етапи главну улогу игра граница слога: *о-и-до- ој-до*. Због њене општрине глас *ј* није могао прићи следећем гласу и умекшавати га. Ово је везано за унутрашњу страну израза као и за његово значење, а ово преко границе слога за психолошки момент. Говори са овом особином, ако су изгубили дентал што је редак случај у међувокалском положају, ипак су сачували значење речи задржавајући индивидуалност гласова *ј-д* (в. о граници слога код А. Белића, ЈФ књ. 2, св. 3—4, стр. 217—221).

Отпадање дентала с краја речи нарочито је често код именица, али то се није задржало само ту, већ се пренело и на глаголе, односно инфинитив који се овде готово увек чује у краћем облику:

илѐсѝи-илѐсѝ-илѐс, јѐсѝи-јѐсѝ-јѐс, мѐсѝи-мѐсѝ-мѐс (муз), *довѐсѝи-ддовѐсѝ-ддовѐс, одвѐсѝи-одвѐсѝ-одвѐс, извѐсѝи-извѐсѝ-извѐс, ирѐвѐсѝи-ирѐвѐсѝ-ирѐвѐс, вѐсѝи-вѐсѝ-вѐс, дѐјѝи-дѐјѝи-дѐјѝ* и сл. — у свим зонама.

Као што се види, отпадање дентала јавља се код глагола којима се краћи облик инфинитива завршава на *-си*. Губљење дентала могло је, држим, утицати на формирање облика инфинитива који се завршава гласом *ј*, код неколико глагола на *-ћи*, а чују се на овом подручју. Наиме, формирање облика инфинитива на *ј* извршило се, верујем, пре него је завршен процес умекшавања гласа *и* код глагола типа *доићи- доићи -дојѝ, дој, ѝој, зај, ириј, нај* (доћи, поћи, заћи, прићи, наћи) и сл. (в. Д. Вушовић, СДЗБ III, 24).

Може се претпоставити да је овде било извесне поступности. Први степен представља губљење дентала када се инфинитив у краћем облику завршава скупом *-сѝ*; други степен представља губљење дентала код глагола типа *доћи* пре умекшавања гласа *ѝ*. Другог је типа појава гласа *ј* место *-ћи* код глагола типа *рећи*, *пећи* (реј, пеј) где је дошло до развоја јачег степена палаталности после губљења фрикативног елемента као нпр. у позицији *рећи ѝе- рећ ѝе-рећѝе- рећѝе-рећѝе-рејѝе*. Посебног је типа, опет, појав *ис*, *оѝис*, *изис*, *обис* и сл. (ићи, отићи, изићи, обићи) где се огледа утицај аналогije. Наиме, овде је према *ѝрес* образован облик *ис* пошто су облици презента слични *-ѝредем-идем*.

Проф. М. Стевановић, бележи обе ове црте — отпадање дентала у краћем облику инфинитива и формирање инфинитива на *ј* — у источногорским говорима и претпоставља, односно сматра, да је формирање инфинитива на *ј* вероватно дошло „губљењем фрикативног елемента и развијањем палаталности до пуног умекшавања и стварног прелазу у одређен глас *ј*“ (в. М. Стевановић, *ib.* 39). Стевановић своје тврђење заснива на томе што мали број глагола типа *дој*, *пој*, *ѝриј* и сл. није могао наметнути инфинитив на *-ј* великом броју глагола типа *рећи*, *лећи* и сл. и друго, могућност умекшавања види у промени *ћ*, *ћ* у *ј* у средини речи.

Друга ц, га, тј. прелажење *ћ*, *ћ* у *ј* у средини речи уопште није заступљена у овом говору и то ми даје могућност да сматрам да је прелажење *ћ*, *ћ* у *ј* преко умекшавања мало вероватно код глагола типа *доћи*, *поћи-дој*, *пој*-. Према томе и формирање инфинитива на *-ј* није ишло једним путем, него је као што је споменуто, код глагола типа *доћи* образовано на један начин, а код глагола типа *пећи* на други, док инфинитив глагола *ис*, *оѝис*, *изис*, *оѝис* (ићи, обићи, изићи, отићи) *ѝредставља резултативну аналогује*.

Замена гласа *ћ* са *ј* среће се и код именица: *пој* (поћ) — Н. Пазар, *ѝдмој* (помоћ) — Штаваљ III, *свѝмој* (свемоћ) — Добриња II, као и прилог *сѝној* (синоћ) — Трнава I, и свезице *вѝј* (вех) — С. До II — која је према ситуацијама и прилошког значења, још више. Овде је *ћ* замењено гласом *ј* као код глагола типа *рећи*- развојем палаталности на штету фрикативности гласа *ћ*.

Исти такав појав срећемо и код гласа *ћ*, тј. његов прелаз у *ј*: *когђ* (Д. Пољана I), *ѝѝогђ* (Н. Пазар), *ѝѝогђ ѝј* (Попе II), *свѝкуј* (свукућ) — Лишице II.

У вези са овим спомињем примере: *гдѝоја* и *гдѝоѝица* који су примљени посредним путем. Први је чешћи у варошима, а други у селима. Проф. Белић тврди да је то дошло из чакавског дијалекта преко што-кавског, икавског (А. Белић, Предавања, Фонетика, 149).

У туђим речима гласови *ћ* и *ћ* имају нормалну артикулацију: *Ђорђе*, *Ђорђе*, *ћрђе*, *ћрђе*, *ћакон*, *ћермејда*, *ћермејѝија*, *ћар*, *берѝеѝи* и сл.

На целом подручју ових говора муслиманско становништво, а првенствено варошко, изговара *ћ* место *ч*, а *ћ* место *ѝ*:

ћдвек и *ћдек*, *ћаѝа*, *ћаѝка*, *ћардак*, *ћорба*, *ћаѝаѝаѝ*, *ћаѝр* (чаѝр), *ћардѝаѝе*, *ћелик* (челик), *ћелићни* (челични), *ћѝѝкаѝи* (четкати),

ћекáӣ, ће̄ӣка, ће̄мер̄ика (чемерика), ћ̄ӯћ̄ӣ, ћ̄ӣћа (чича), ћ̄ӣћ̄ино (чичино), њор̄ӯћ̄ӣјо, ур̄ӯћ̄ӣјо, ом̄р̄ћ̄ӣјо, ом̄р̄ћ̄ӣјо ӣи се дáн е̄ӣо га бáбо; кӯће (куче), кӯћ̄ка, кӯћ̄кин-а-о-, рӯћ̄ак, ћ̄е̄рек, м̄д̄ћ̄ка, о̄ӣӣра̄ћ, њ̄ла̄ћ̄ка̄ӣ, вика̄ћ, скӣӣа̄ћ, о̄ӣан̄ћáр, ћ̄в̄др, ма̄ј̄ћ̄ин, д̄ћ̄ин, ње̄ћен̄ӣца, д̄ћи, лон̄ћáр; д̄ђа (хоџа), а̄ћ̄ӣја, ћ̄ам̄ӣја, ћ̄е̄џ, ћ̄áндáр, ћ̄ебáна (џебана), ћ̄ӯкн̄ӯӣ, ћ̄ӯм̄ле (џумле-сви), њ̄е̄н̄ћ̄е̄р, а̄ћ̄ӣница, ћ̄áн̄ћáр (ханџар), а̄н̄ћ̄ӣја, м̄л̄е̄ка̄ћӣја, кӯј̄ӯн̄ћ̄ӣја, áба̄ћӣја, д̄ђино, ћ̄андáрск̄б, ћ̄е̄ма̄дан, мер̄ћ̄áн, казáн̄ћ̄ӣја, áмӣћа, áмӣћ̄ин, о̄ћ̄áк, сáћ̄áк, нáћ̄áк, фил-ћ̄áн, бӯћ̄áк, фӯр̄ӯн̄ћ̄ӣја, сáј̄ћ̄ӣја, нанӯл̄ћ̄ӣја, симӣћ̄ӣја, фе̄њер̄ћ̄ӣја, вика̄ћӣја, с̄иле̄ћӣја.

Ова особина није својствена само овом говору, већ постоји и у суседним, као нпр. косовском код муслимана и Шипгара, у западносанџачком који има све одлике херцеговачког јекавског говора — такође код муслимана. Сем тога ова црта је својствена и босанским муслиманима (в. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, 139). Имајући све то у виду, може се тврдити да је распрострањена, у овом говору, под утицајем суседних говора због сељења и укрштања становништва, те се стиче утисак балканске ширине.

Спомињем још једну особину овога говора у вези са гласом *ћ* код глагола *хтети* у презенту: наиме, у граничном појасу, поред Ст. Влаха (Милиће, Паресије, Тушимља), место *ојли* и *оли* чује се *ошми*, као утицај старовлашкога говора.

2. ЈОТОВАЊЕ

Заједничкословенске групе *ѡ, б, в, м + ј > ѡ̄, б̄, в̄, м̄* познате су овде као и свим новоштокавским говорима: р̄б̄б̄ље, гр̄б̄б̄ље, сáб̄ља, к̄б̄п̄ље, кáп̄ље, к̄уп̄љен, мáм̄љен, рáм̄љ̄е (храмље), д̄з̄ив̄љ̄е итд., али ове групе (п̄, б̄, в̄, м̄ + ѳ̄) што познају неки јекавски говори — овде су непознате зато што је *ѳ̄ > е*: ѡ̄д̄на, ѡ̄д̄сма; б̄е̄ж̄а̄ӣ, бел̄ѡ̄ло; в̄ѣра, н̄ев̄д̄с̄ӣа; м̄д̄с̄ӣо, м̄д̄с̄е̄ц̄.

Проф. Ј. Вуковић у споменутом делу (стр. 47) напомиње да је понекад најновије јотовање обухватило и уснене гласове, али истиче да постоји паралелна употреба, тј. са јотовањем и без њега. М. Стевановић у пом. делу (стр. 36—37) даје преглед овог питања у источноцрногорским говорима и констатује да јотовање уснених гласова представља општи појав сем у Кучима и Братоножићима и у југозападном делу Васојевића.

Материјал новопазарско-сјеничких говора показује кретање у другом правцу, што зависи од рефлекса јата (ѳ̄) иза лабијала.

Овде се среће, као посебна црта, појав неизвршеног јотовања у речима *ѡд̄в̄јен* (Вапа III), *зáв̄јен* (Бекова I), *ѡр̄е̄б̄јен* (Постење I), *ѡб̄јен* (Годово II), *ѡм̄јен* и *ѡм̄ив̄ен* (Д. Пољана I), *зáб̄јен* (Орље I), *рáз̄б̄јен* (Расно II) и сл., што ремети процес јотовања после развоја гласа *ј* преко скраћеног *и*. За овим се повела и реч *ср̄б̄јáнск̄и-á-б̄* (србијански).

У географском односу овај појав познат је свим зонама ових говора, али поред ових облика чују се и облици са јотовањем — *зáв̄љен*, *ѡд̄в̄љен*

и сл., као шири од првих. Може се претпоставити да је појав неспајања уснених гласова са *j* новији и да проистиче из губљења побочне артикулације гласа *л* у групама *в^лј*, *б^лј*, *м^лј*.

Групе *шј*, *жј* и *чј* > *ш*, *ж*, *ч* на целом подручју ових говора:

Ораше (назив места), *мишиј-мишега*, *Прилуше*, *орушем* (Дежева I), *к оружу* (С. До II), *вражји*, *вражега* (Опаве I), *бдји* (Вапа III), *бдјему* (Чедово III), *Вуча Лдка*, из *Вуче Лдкве* (Требиће I), *Вуча клсљра* (Годово II), *лисчи* (Дежева I), *иичи* (Окосе), *сврчи* (Дуљебе II), *зљчи* (Ковачеви I).

Напомена: Гласови *ч*, *ж*, *ш* умекшани су до извесне мере у Сопонанима, Дољанима, Тврдошеву, Прѣнови и Дежеви- *ч'*, *ж'*, *ш'*.

Иза гласа *р* чује се *j*: *Задорје*, *борје* (са збирним значењем), *Борје* (назив места), *мраморје*, *иририје*, *ивѣрје*, *ивѣрје*.

Код М. Стевановића имамо констатацију: „и у случају где се између *р* и *j* налази полугласник после његова испадања нестало је и сугласника *j*“ (ор. сит. 34). У овом говору, као што видимо, није тако те и то показује засебан живот и развитак његов. Ова особина раширена је на целом простору говора о којим говоримо.

Особина новог јотовања коју познају сви говори јекавског типа условљена везом дентала *д-и*, и ликвида *л* и *н* са *је* од кратког јата среће се у овом говору само у насељима која се непосредно додирују са јекавским говорима, а наилазимо је, мада ретко, и изван тих граничних зона у ограниченем броју речи:

а) *дје* = *ђе*: *ђеџ*, *ђеџка* (и *дџ* и *дџка*) — С. До II, *ђеца*, *ђеђе* (где *де*) — Расно II, *ниђе*, *свљђ* (свуј) — Штаваљ III, *свљђе* (Ступ III), *виђеи* (Буђево II), *виђи*, *неђе* (Годово II), *ђеџи*, *ђеџиџ*, *ођеџи* (одети се) — *нађеџ* (Сјеница), *нађеџо* (Д. Пољана I), *нађеџи му џме* (Камешница III), *ириђеџи*, *зљђес*, *зљђеџо*, *иођеџиџ* (Бољаре II).

б) *ије* = *је*: *ђеџаџи*, *иођеџаџи* (С. До II), *иођеџај* (поћера их), *иођеџџ* (Угао II), *врђеџи*, *изврђеџи* (Тријевине III), *уђеџиџи*, *уђеџаџи* (Буђево II), *дођеџасмо*, *дођеџџ* (Долиће II).

Овде ћу споменути и гласове *ђ*, *ћ* од *д*, *џ* у вези са *j* од гласа јат после испадања *в* иза дентала: *међеџ*, *међеџина*, *међеџа*, *међеџица* (С. До II, Набоје II), *ђеџаџи* (Штаваљ III), *иођеџџо*, *иођеџџаџи* (Бољаре II), *ђеџџа* (во), *ђеџџа* (крáva) — Угао II.

У вези са овим треба споменути и појаву гласа *ћ* од *џ* + *џ*: *ћевњаџ*, *ћедџо*, *ћеџџица* (поред *џ* цедило, *џ* цепаница, *џ* цевњаџ што је и *џ* чешће).

Јотовање *ијј*, *џј* у *ћ* могло је послужити као полазна тачка за уједначавање сибиланта *с* у *ш* у гласовној групи *сијј*: *рашћеџаџи*, *ишћеџаџи* као и у *рашћеџаџи*, *ишћеџаџи* после извршеног једначења *з* у *ш* и испадања гласа *в*.

в) *лје* = *ље*: *љеџџа* (Ђерекаре II), *љеџџџ*, *љеџџина*, *љеџџиџ* (Бољаре II), *вљеџи* (Штаваљ III), *љеџџ*, *љеџџски* (Шушуре III), *љеџџаџ* и *лџџаџ* (Д. Пољана I), *жџџиџ*, *љеџџо* (Вапа III).

г) *пје* : *ње* : *њѣдра*, *њѣговѣи* (Бољаре II), *њѣжан* и *њѣжан* (Брњница III), *црвѣтѣи*, *зацрвѣтѣи се* (Н. Пазар), *зелѣтѣи*, *йо-зелѣтѣи* и *зазелѣтѣи* (Угао II).

3. ГЛАСОВИ Ѕ, Ћ

Имајући у виду онет старије црте нашег језика, познато је да иза *з*, *с* (као и иза *ч*, *ш*, *ш*) није могао стајати глас *ј*, а када се налазио, добивени су гласови *ш*, *ш* (од *зј*, *сј*). Овде се запажа да се отишло у другом правцу, како то примери показују. Наиме, јотовање гласа *ј* са гласовима *з*, *с* развило се у нове фонеме палаталне природе *ѕ*, *ћ*. Ови се гласови добијају и једначењем *з*, *с* испред *ћ*, *ћ* — *йзћес*, *йзћикат*, *йћетат*. У овом говору локација ових гласова је исто где и гласова *ћ*, *ћ*. Разлика је у томе што се код *з*, *с* припијање језика уз непца не врши у оноликој мери као код *ћ* и *ћ*, тј. код *ѕ* и *ћ* имамо редуцију палаталности у корист фрикативног елемента. Тако је и код Вушовића, тј. и он истиче да су гласови *з*, *с* палатализовањем добили друкчију модификацију изговора (СДЗБ III, 16). Та особина и чини интересантним ове гласове и добије се акустички утисак прелазних гласова од врло меког *ш* и *ш* к палаталном *ћ* и *ћ* и зато их и називамо палаталним.

М. Стевановић износи да се *ѕ*, *ћ* образује где и *ћ*, *ћ*, али да је притисак врха језика на алвеоле врло слаб „да се додир једва осећа“ (ib. 34).

Б. Милетић се не слаже са описом ових гласова код Вушовића и Стевановића. Он каже: „При артикулацији *ѕ*, *ћ* опире се врх језика о доње зубе (као при *з*, *с*), док се предњи и средњи језик у јачој мери диже ка тврдоме непцу.“ (СДЗБ IX, 341—342).

Мени се чини да је приликом описа ових гласова Б. Милетић изнео индивидуалну прту и сматрам да се његов опис не слаже са оним што стварно постоји у говорима о којима говоре Вушовић и Стевановић. Наиме, врх језика се не опире о доње зубе, нити је јасно изражена тенденција кретања предњег и средњег дела језика ка тврдом непцу.

Гласови *ѕ*, *ћ* добију се на разне начине: од *з*, *с* + *ј*, или од *з*, *с* + *ћ* или једначењем *з*, *с* испред *ћ*, *ћ*:

козѣк, *козѣчки*, *козѣоц* (ручица на ралу) — Штаваљ III, *сѣиѣра-дѣн*, *йрѣѣк*, *сѣјан* (Брњница III), *сѣјѣње*, *сѣјна* (Буђево II), *йа-сѣлук*, *йасѣн* (Сјеница); *йзѣша*, *йзѣлица*, *йзѣшко*, *йзѣден* (изести), *йзѣдено* (Лопиже III), *йзѣдена*, *йзѣдемо*, *йзѣли* (Буђево II), *Сѣ-ниѣца*, *Сѣиѣчашн*, *Сѣиѣчѣк*, *Сѣиѣчѣлка*, *сѣиѣчки* (Штаваљ III), *сѣдѣјо*, *сѣдѣница*, *зѣседа*, *исѣкоше* (Бољаре II), *йрѣсѣдѣник*, *сѣкира*, *сѣме* (Брњница III); *йзѣхумбѣсѣи*, *йзѣћѣкаш*, *йзѣћес*, *йзѣћѣриш* (Аљиновиће III), *исѣћѣиш*, *исѣћѣиш*, *исѣћѣкаш* (Бољаре II).

Сем споменутих случајева глас *ћ* среће се и у личним именима као хипокористика: *Миѣо* (Милорад) — Штаваљ III, *Миѣула* (Распоганче III), *Гаѣо* (Бољаре II), *Гаѣов* (Лопиже III), *Пеѣо* (Перо) — Житниће.

Гласови *з, с* срећу се у зони поред Бихора, што представља утицај бихорскога говора, а у сјеничкој зони чују се углавном у Штављу, Лопижама и Житнићима што представља сачувану црту донесену из јекавских крајева; у личним, пак, именима ови гласови, чини ми се, више представљају индивидуалну црту, него генералисани појав.

4. ГЛАСОВИ Л, Н

Као у свим новоштокавским говорима тако и у овој групи говора свако вокално *л* замењено је рефлексом *у*: *сунце, вуна, јабука*.

На крају слога и речи *л* је прешло у *о* сем код неких придева као: *шдџал, дбал, цијел, бијел, свијеӣал* поред *свијеӣао* и именица примљених из других језика као: *бокáл, ђенерáл, бакáл, вѣл, канáл, шдл* и *Аранђел* (у сјеничкој варијанти *канáл, ђенерáл*). Код свих ових речи сем *вел, цијел* и *свијеӣал* доследно се употребљава *л* на крају. То значи да су оне новијег порекла и код њих није могло бити претварања. Код једне групе речи као *цијел, анђел* и сл. које су прво биле захваћене општим законом о претварању *л* на крају речи, доцније је *л* аналогijом враћено из зависних падежа.

У примерима *засџок, владџоц, козџоц, њреџоц, жсџџоц*, имамо супротан однос према *вел* и *цијел*. Наиме, док се код *вел* и *цијел* *л* уноси из косих падежа, дотле се у *џрегаоц* и сл. уноси *о* из генитива у номинатив.

Општа особина ових говора, и као једна од карактеристичнијих њихових црта, јесте умекшавање гласа *л* ако се налази испред старог *и* (које није од јата):

колџба, ливада, дољина (Бољаре II, Угао II), *лџс (џи)*, *фамелџја* (Долиће II), *мољџва* (Мур I), *на мољџву* (Глоговик II), *мољџви* (Осоје I), *чуљи* (чули), *лџсá* (Пожега I), *лџсџина* (Набоје II), *Веселџнић* (Бобовик I), *вѣлџи* (Годово II), *велџаи*, *некољко* (Детане II), *никољко, овољко* (Врболази I), *шољко, онољко* (Црквине II), *миљина, буљин* (булин) — Угао II, *муљин* (мулин) — Вапа III, *лџра* (лира) — Годово, *џвѣлџкџ* (Крће III), *шољџџи*, *Велџчко, Велџчџв-а-о-* (Дољани I), *Велџка, Миљка, Миљкин* (Грачани I), *Веселџин, Веселџнџв-а-о, Веселџновић* (Д. Пољана I), *Јагљка, Јагљкин* (Раждагина III), *Миљја, Миљин, Иљја, Иљин* (Шароње II), *дољџџо, лџчџо*, (Јеребице II), *уливџџо, џливаџи имање* (прокоцкати имање) — Н. Пазар.

Умекшан глас *л* среће се у истој позицији код глагола на *-џи* и *-џи*:

миљџи, миљџи, миљџо (Пожега I), *жселџо, гуљџи* (Пожежина I), *гуљи, гуљџо* (Врболази I), *мџи, мџи, мџо* (Добриња II), *ужселџо, зажелџо* (Страдово I), *џоселџо, измџи, џмџи* (Дубово II), *џомџи, џосџи* (Орље I), *џосџи, џосџо* (Мелаје II), *џсиџи се* (Шипче II), *џосџџо, џосџџи, осџџо* (Делмеће II), *џресџи, џресџи се, џресџџо* (Морани I), *исџџи, џселџи се*

(Набоје II), *осељијо, огуљий, огуљи, огуљијо* (Жирче II), *осокдљий, расељий* (Медаре III), *рәсељ не* (Црквине II).

Умекшано л среће се често испред вокала е :

Данїље (Дежева I), *Миље* (Миле), *Вуље, Доље* (Доле), *браље, Браље* (Брале) — Јанча I, *Микайље* (Караула III), *Аљемиије* (Бреза III); *Милѣнијије, најољѣни* (Д. Пољана I), а у групама -кле, гле увек: *кљен, гљен: кљѣйва, укљѣо га, закљѣо се, маљеновѣ* (Годово II), *ирѣгљед, ирѣгљедѣ не, ирѣгљедѣ* (Крће III), *идгљедѣ, загљедѣ ме* (Угао II), *изгљедѣ ми, гљедѣнац, гљедѣна, гљедѣи* (Трнава I).

Пошто је извршено умекшавање гласа л пред палаталним вокалима, где има и могућности, отишло се даље у том правцу, тако да се оно јавља и када глас л стоји пред тврдим вокалима :

чкдљовѣ (Себечево I), *чкѣљац, чкдљовѣн* (Жирче II), *чкѣљарина* (Делмеђе II), *дгљодѣ, огљодѣше ме* (Бороштица II), *огљувѣо* (Пожежина I), *огљувѣсмо, дгљѣве* (Бољаре II).

Умекшавање гласа л иако се може сматрати општим појавом ипак је доследније код муслимана него код православних.

Овај појав се развио под албанским утицајем и може, на овом подручју, да се прати од почетка XVIII века, тј. откада су се Арбанаси населили на Пештери (Угао, Долиће, Бороштица) — в. Ј. Томоћ, *ib.* 73.

Напомена: Умекшавање гласа л у истим положајима срећемо у великом броју речи код Милмана Пари-а (Milman Parry) — Српскохрватске јуначке пјесме, II књ. Нови Пазар у издању САН у Београду 1953 г.

Језик ових „српскохрватских јуначких пјесама“ не само што је лишен снаге, свежине и лиризма чиме се одликују наше јуначке песме, него је уопште врло слаб. У њему има низ елемената који представљају опоненте осећању српскохрватског језика: неосећање рода, неосећање правилности у слагању елемената реченице, подвргавање изговора албанском утицају итд. Но, све ово не представља никакво изненађење када се има у виду да је Милман Пари пронашао само Шиптаре (изузев Сулејмана Фортића) као певаче српских јуначких песама, док је друге певаче, са којима је дошао у додир, окарактерисао или „неспособним“ или да „претстављају само непријатност“.

Немам намеру сада да улазим у анализу ове књиге Пари-евих песама из Н. Пазара, али хоћу да истакнем ово: „Певачи“ који нису пореклом Срби (било православни или мухамеданци) и који не знају српски језик — не могу у једном крају бити представници ни српског језика нити српских јуначких песама, али и поред свих тих недостатака због дијалекатских особина које се срећу у овим песмама, Милман Пари ипак заслужује извесно признање уколико се и ту дијалекатски материјал може узети.

Доцније се овај утицај појачавао досељавањем Шиптара са Косова и из Метохије.

Умекшавање л испред е и и познају и други наши говори. Решетар је констатовао ову црту код подгоричких муслимана (Der štok. Dial.

126) и у Братоножићима (ib. 127). М. Стевановић износи да се свако *л* испред *и* изговара као *љ* у Кучима и Братоножићима (ib. 44). Б. Милетић је утврдио да црмнички говор не зна за ову „типично арбанашку црту“, али је ипак забележио у Драчевици овај појав „где су Срби билингви“ (СДЗб IX, 281). Белић је саопштио, у вези са расправом М. Стевановића, „најзад, у кучко братоношком говору, за који је несумњиво да је изложен јаком арбанашком утицају, имамо систему од три гласа *л* (веларног), *л* (место старог и новог *љ*) и *љ* новог, када је *л* испред старог *и*“ (А. Б. ЈФ XIV, 172).

Насупрот умекшаном гласу *л* испред *и*, *е* и преношењу те особине на *л* испред самогласника задњег реда стоји тврдо — веларно *л*³⁶ — испред тврдох вокала:

кѝла, *сѝла*, *сѝама* (С. До II), *сѝава*, *магѝла*, *куѝла*, *лѝла* (Набоје II), *муѝла*, *буѝла* (Пружањ III), *ѝлам* (Бољаре II), *мѝаѝиш*, *гѝоба*, *лоѝаѝа* (Дежева I), *дѝово*, *Мѝлош* (Грачани I), *магѝовиш*, *ѝладвиш*, *сѝломѝи* (Медаре III), *лѝжѝи*, *бѝл* (доста) — Сјеница, *кѝуѝко* (Штавањ III), *каѝуѝ*, *буѝла*, *кѝлуѝ* (Н. Пазар).

У источноцрногорским говорима М. Стевановић је утврдио две врсте гласа *л*: *ѝврдо* и *меко л* које се својом природом изједначује са гласом *љ*, али напомиње да „нема разлике у артикулацији ових типова *л* и гласа *љ*“ (М. С. ib. 43).

Б. Милетић је констатовао у црмничком говору тврдо *л* за које сматра да је доцније уопштено пред вокалима задњег реда и држи да разликовање два типа *л* представља архаично стање (СДЗб IX, 280).

На подручју ових говора гласови *л* и *љ* по својој природи потпуно се разликују и међу њима нема мешања мада се *л* изговара као *љ* у одређеним положајима.

Умекшавањем гласа *н* широк је појав у овим говорима и представља резултат аналогije било према именицама на *-ѝна* (босотиѝна, голотиѝна, сиротиѝна, кѝегиѝна) као:

дѝиѝиѝиѝна (Дујке III), *дѝиѝиѝиѝи*, *дѝиѝиѝиѝу* (Раждагина III), *Рѝжѝдагиѝи*, *Рѝжѝдагиѝѝм* (Медаре III, Крѝе III), *скѝуѝиѝиѝиѝна*, *скѝуѝиѝиѝиѝи*, *скѝуѝиѝиѝиѝу*, *кѝнѝжѝиѝна* (Раждагина III); било према глаголским облицима где је *њ* добијено умекшавањем (учиѝет, ураѝен) као: *учиѝеѝи*, *учиѝѝо* (Д. Пољана I), *начиѝеѝи*, *начиѝѝо* (Ботуровина I), *зачиѝеѝи*, *зачиѝѝо*, *зло ѝочиѝѝе* (Дољани I), *ѝораѝиѝи* (Себечево I), *ѝораѝиѝѝо* (Крѝе III), *ѝораѝиѝиѝе* (Пожега I), *ураѝиѝи*, *ураѝиѝѝо га* (Годово II), *нараѝиѝи* (С. До II), *зобраѝиѝи*, *зобраѝиѝиѝе* (Дражевиће III), *сараѝиѝи* (Вапа III),

Група *ни* задржава се непромењена: *Рѝѝиѝи*, *Сѝѝаѝиѝи*, *Аѝкѝиѝи* (и *Аѝчѝиѝи*), *ѝѝаѝиѝи*, *маѝиѝи*, *ѝо доѝиѝи*, *ѝо леѝиѝи*, *ѝланиѝкиѝм*, *ѝланиѝѝѝм* — на целом подручју.

Умекшавањем гласа *н* и *л* често је и када се налазе на крају речи у чему се огледа заједничкословенска појава добијена старим наставком

³⁶ Види Х. Барић, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 16.

-*јъ, ја, -је: *Илић-дан* (Гоње III), *Туцић-дан*, *Ивањ-дан* (Дежева I), *Јовањ-дан* (Кузмичево I), *Трифун-дан*, *Сидевањ-дан* (Дољани I), *Мижол-дан*, *Никол-дан* (Добриња II).

Осећање гласова *н* и *њ* врло је стабилно у овом говору и међу њима нема мешања. Њихову стабилност нимало не ремети умекшавање гласа *н* у одређеним положајима.

5. СУГЛАСНИК В

На подручју ових говора, као и у другим говорима, запажа се двојака природа овог гласа: слаба артикулација и губљење до потпуности и природа прелазности његове која условљава развој пуног гласа *в*, у извесним случајевима, и употребу где није постојао.

Слаба артикулација гласа *в* редовна је када се он налази између два вокала од којих је први *о* а други *а* или *и*, а редовно иза акцентваног слога:

йрѣзно^ваји, *свѣйко^ваји* (Д. Пољана I), *йдиши^ваји*, *болд^ваји* (Штаваљ III), *ладд^ваји*, *зимд^ваји* (Требиће I), *брѣго^ви*, *йрши^во^ви* (Црквине II), *сидго^ви* (Штаваљ III), *зѣи^во^ви*, *врѣго^ви* (Долово II), *смѣи^во^ви*, *снего^ви* (Прћенова I), *дуо^ви*, *грдмо^ви* (Аљиновићи III).

Редукција јаче артикулације гласа *в* везана је за природу гласа *о* где се положај усана не мења до прелаза на следећи вокал. Из примера се запажа да је редукција редовна само у крајњем слогу; ако је он са гласом *в* под акцентом или дужином, ако је акценат иза тога слога или ако слог са *в* није крајњи — глас *в* се чува: *Јованка*, *йова^ваји*, *зимд^вање*, *йови^ваји*, *йови^вање*, *Милован^вдић*, *зайови^вјѣдаји*, *довик^виваји*, — на целом подручју.

У источноцрногорским говорима М. Стевановић је констатовао да се место гласа *в* чује прелазни звук у оним облицима где је акценат „непосредно или уопште испред њега“ (испред *в*), а да се не јавља никакав звук „када акценат пада иза места на коме се иначе развија“ (М. С. ib. 31). Овај говор пружа нешто друкчију слику уколико се тиче акцента иза слога у коме се налази глас *в*, а поклапа се са источноцрногорским говорима уколико се тиче акцента пред редукованим *в*.

Преко несложности овога гласа (*и*), у међувокалском положају, развила се његова артикулација уместо ишчезлога гласа *х*, као у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 31): *д^вваји*, *д^вваји*, *й^вваји* и *й^вваји*, *зду^вач*, *м^ввање*, *суд^ва*, *д^ввање*, *д^вван* и *д^вван*, *с^вва* и *с^вва*.

Сем тога овај се глас супституише по артикулацији себи сличним гласовима:

ојсѣни (овас, овсени) — Долиће II, *цми^вјѣламо* (Аљиновиће III), *цми^вјѣлаји* (Гоње III), *цми^вјѣлаји* (Бобовик I), *цмили*, *цми^вјење* и *цми^вјење* (Детане II), *крѣф* (крв) — Н. Пазар, *накаф*, *некаф* (некакав) — Пожега I, *назиф* (назив) — Црквине II, *његоф* (његов), *офца* (овца) — Д. Пољана I, *овкаф*, *ш^вкаф* (Пожега I), *љубаф* (Трнава I).

Из показаног материјала може се закључити: или се јавља замена *v* гласом *ʔ* што је свакако дошло преко замене *v* гласом *ʃ* преношењем енергичности ваздушне струје са гласа *s* на *v* (односно губљењем звучности код гласа *v*) и то је створило могућност за супституцију, јер се осећа да је глас *ʃ* ближи гласу *ʔ* него *v*; или се јавља глас *m* место гласа *v* што представља промену места артикулације гласова (уснено-зубне у уснено-носну); или се јавља десоноризација код гласа *v* када је на крају речи.

Упоредо са овим ваља споменути да и ови говори познају „преношење фрикативне артикулације на потоњи сугласник“ (А. Белић, Предавања на Универзитету, фонетика 156), као што је случај код речи *хвала-хфала -фала*, *хваџаџи-хфџаџи-фаџаџи*, *хваџаџе-хфџаџе-фаџаџе* и сл.

Нема вероватноће да је ма који од ових појава унесен са стране, већ представљају резултат гласовних промена ужих размера.

Овај говор познаје и замену *ʃ* гласом *v*: *вамџије*, *ваџи се*, *виџан*, *Вџиџи*, *заваљуе се* и сл.

Не може се рећи да облици *вала џи*, *вали се*, *заваљује се* и сл. представљају те исте облике са изгубљеним гласом *x*, већ су добијени преко *хвала-хфала-фала* и *вала*, *захваљуе се- захфаљуе се- зафаљуе се* и *заваљуе се*. Ако би се предпоставило оно прво, не бисмо имали облике *фали се*, *зафаљуе се*. Да овде постоји супституција гласа *ʃ* гласом *v*, показују примери: *Вилиџи*, *Вилимон*, *виџан*, *вамџија* и сл.

Особина замене *ʃ* са *v* није распрострањена на целом овом подручју, већ само у граничном појасу према старовлашком говору — у сјеничкој и новопазарској зони (Себемиље I, Паресије I, Ступ III, Бачије III).

На крају напомињем редукцију гласа *v* у наставку — *сиџво* као и испред глас *љ*:

срџио (Гоње III), *рџиџио* (С. До II), *срџиџио* (Д. Пољана I), *богџиџио* (Постење I), *рџиџио* (родство) — Пожега I, *сасџиџаџи* (Брњица III), *сасџиџаљб* и *сасџиџаљб* (Дежева I), *сасџиџаљње* (Дољани I), *џосџиџаџи*, *џосџиџаљње* (Грачани I), *насџиџаџи* (Н. Пазар), *насџиџаљње* (Добриња II), *џресџиџаџи*, *џресџиџаљње* (Живалиће I), *изосџиџаџи* (Попе II), *изосџиџаљње* (Себечево I), *џоздрџаџи*, *џоздрџаљње*³⁷ (Трнава I), *џрљив* (Годово II), *џрљивка*, *џрљивица* (Детане II), *џирљаџи*, *џирљало се* и *џирљало* (Берекаре II); али увек *накрвљаџи* (Кузмичево I), *накрвљала овца* (С. До II), јер би се редукцијом *v* померило значење речи. Носиоци говора то осећају и због тога чувају глас *v*.

На крајњем западу штавичке зоне (Бољаре) наилази се врло ретко на редукцију *v* између *s* и *j*: свједок = *сџедок* (и сведок -сџедок) као и иза *д'* и *а* испред *је* од кратког јата: медвјед = *мџед*, цвјетат = *ћџаџи* поред *мџедвед* и *цвџаџи* што је мало шире од првог појава. Ову особину бележи Ј. Вуковић у говору Пиве и Дробњака (стр. 45), као и М. Стевановић у источноцрногорским говорима (стр. 54 и 55).

³⁷ Губљење гласа *v* испред *љ* познато је и старим споменицима: в. Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма (110, 172, 173, 216 итд.), MS 144, 191 итд.

6. СУГЛАСНИК Ј

Као глас *в* може имати јачу и слабију артикулацију што зависи од места где се налази.

Ако се налази међу непалаталним вокалима, заступљен је интензитет фонационе струје који условљава пуну артикулацију овога гласа у свим зонама: *кумџӯ, куйџӯ, њљџӯ, Вӯјо, Мӯјо, Ма̄јо, Во̄јо, Лӯјо, жџја, ма̄ја* итд. Таква је особина и у говору Пиве и Дробњака (стр. 42).

Слаб интензитет ваздушне струје повлачи са собом померање нормалне артикулације што доводи или до редукције његове или до развоја међувокалског несложног *и* (*ѝ*).

Редукција гласа *ј* среће се иза вокала *о*, а пред палаталним вокалима *е*, *и*: било то у личним именима, заменицама, збирним бројевима или глаголским речима што је везано за акценат слога непосредно испред или иза редуцираног *ј* или за акценат првог слога речи; или *ј* може испасти испред *е*, а иза неког другог вокала:

Радѝбе, Милѝбе, Бљадѝбе, Радоѝца, Вукоѝца, Белоѝца (С. До II, Шароње II), *Воислѝв, Гдислѝв* (Шушуре III, Гоње III), *мде, њвде, свде, моѝга, њвоѝга, своѝга, чѝе, чѝега, коѝ, дѝде, дѝбе, њрдѝе, обадѝде* (Грубетиће I), *доѝм, освѝм* (Никољача I), *наѝоѝм, њрѝброѝм* (Караула III), *сѝоѝм, броѝм, кроѝм* (Н. Пазар), *кроѝм* (Долиће II), *двоѝца, њроѝца* (Буђево II), *Рождѝе* (Годово II), *Сарѝево* (Н. Пазар), *зѝедно* (Гоње), *зѝеднички* (и *зеднички*) — Вапа III, *зѝедница* (Дежева I).

Код глагола IV врсте (по Белићу) не чује се глас *ј* у презенту сем 3. лица множине:

уѝишиѝем-уѝишиѝем-уѝишиѝе-уѝишиѝемо-уѝишиѝеѝе-уѝишиѝӯ (Ковачи II), *уѝишиѝемо* (Детане II), *даѝм-даѝм-даѝ-даѝмо-даѝше-даѝӯ* (Вапа III), *очеѝкуем* (Гоње III), *дочекѝем-дочекѝеѝе, очекѝем, довикѝем-довикѝемо-довикѝеѝе* (Дежева I), *доѝшерѝем-доѝшерѝем-доѝшерѝемо* (Кузмичево I), а код глагола VI врсте (по Белићу) — са *а* у обема основама — губи се у 3. лицу множине презента: *чѝкаѝӯ, глѝдаѝӯ, њѝдраѝӯ* (Попе II, Гоње III, Увац III), *минѝрѝаѝӯ, њикѝрѝаѝӯ, њресѝаѝаѝӯ, њосмаѝрѝаѝӯ, њѝваѝӯ, зѝваѝӯ* (Н. Пазар, Трнава).

М. Стевановић такође бележи редукцију *ј* код глагола „са а у обема основама“. Сем тога он је констатовао у источноцрногорским говорима да се *ј* изговара као редуцирано, несложно и у средини речи ако се налази испред *и*, *е* а иза неког другог вокала: *кајеш се, вљерујеш, купује, продајем, змаејви, обоје, мојега, дојим, предвојит*, итд. (М. С. *ib.* 28).

У оваквим позицијама глас *ј* потпуно је редуциран у овом говору, што се види из примера.

Природа гласа *ј* између *и* — *е* изнесена је у одељку о гласу *јат*.

Глас *ј* губи се у компаративном наставку *-ији* после чега се јавља контраховано *и*:

стѝарѝ (С. До II), *наѝсѝарѝ* (Д. Пољана I), *злаѝнѝ* (Трнава I), *чуднѝ* (Црквине II), *ученѝ* (Годово II), *моћнѝ, сјајнѝ* (Бекова I),

богаић, *шарени* (Брњица III), *йошићени* (Вапа III), *одморни* (Гоње III), *вредни* (Попа II), *најрадни* (Избице I), па чак и *ћорави* и *сакати* (Н. Пазар).

Ову црту познају и црногорски говори (в. М. Стевановић, *ib.* 80), као и херцеговачки (в. Ј. Вуковић, *ib.* 42).

Код помоћног глагола *јесам* у 3. лицу једине презенте, као дублетног облика који се ослања на акцентовану реч, такође се губи *ј*: *шиј̄а е?* *Кд̄ е доишб?* *Узб̄ му е вилу;* *Тб̄ е ш̄ајкб̄;* *Рекла м̄у е* и сл. — особина позната источноцрногорским говорима и говору Пиве и Дробњака (в. М. С. *ib.* 26 и Ј. В. *ib.* 42). И најзад у облику императива губи се глас *ј*, тако да — *ај* вазда даје *а*, *иј* — *и*: *догна̄-догна̄ише* (Кузмичево I), *ш̄ѣра̄* и *ћѣра̄-ш̄ѣра̄ише* (Дољане I), *ӣрича̄-ӣрича̄ише* (Н. Пазар), *кӯйа̄-кӯйа̄ише* (Осоје I), *кӯйа̄-кӯйа̄ише* (Батњик I), *зб̄а̄* (Вапа III), *зб̄а̄ише* (Попа II), *шӣ-шӣише* (С. До II), *изб̄ӣ-изб̄ӣише* (Трнава I), *обр̄ӣ-обр̄ӣише* (Шароње II), *сакрӣ-сакрӣише* (Попа II), *идкрӣ-идкрӣише* (Алиновиће III), па тако и *-уј* > *у*: *изӯ-изӯише* (Крушево II), *обӯ-обӯише* (Будиће I), *-ој* > *о*: *немб̄-немб̄ише* (Н. Пазар), свуда уз низлазни акценат или дужину где је некад био акценат.

Губљење *ј* у оваквом положају може се објаснити његовом слабом артикулацијом као у *немој-немој* *-немо*, према чему је образовано *немоте*.

Показне заменице као и неки предлози показују да је на крају речи слаба артикулација гласа *ј*, што доводи до његова губљења:

ова̄, *ш̄а̄*, *она̄* (овај, тај, онај) — *Селац*, *Трнава I*, *кра̄(ј)*, *накра̄(ј)* (Годово II), *иокра̄(ј)* (Детане II), *о̄ва̄ зид* (Вапа III), *о̄ва̄(ј) кд̄њ* (Н. Пазар), *ш̄а̄(ј) чдек* (Бекова I), *ш̄а̄(ј) њлас̄(ш̄)* (Прћенова I), *о̄на̄(ј) Чедо* (Сјеница), *о̄на̄(ј) иӯи узбрдо* (Годово II), *кра̄(ј) иӯиша њма̄ извор* (Гоње III), *ӣрб̄и иокра̄(ј) он̄е кѣћ̄е* (Пожега I), *кад̄ бидн̄еш̄ накра̄(ј) с̄ела* (Горачиће III).

Насупрот досадашњем излагању о губљењу гласа *ј* имамо његово развијање. Ова особина није усамљена на овом подручју, већ се јавља као општа црта црногорских а унеколико и херцеговачких говора. Индивидуални карактер те појаве среће се кад слабије а кад јаче — исто онако како се то запажа у материјалу код других гласовних појава. Спорадична појава некога гласовног закона и потиче отуда па се то уопштава несвесним одступањем или хотимично у циљу подражавања. Такво схватање и довело је до развоја гласа *ј* и тамо где за то нема могућности. Према томе, развој гласа *ј* условљен је: било међувокалским положајем у једној речи или на прелазу између две засебне целине; било утицајем аналогиче, тј. наметањем прве могућности другим категоријама.

Појава међувокалског *ј* у једној речи среће се у највећој мери код радног глаголског придева и у 3. л. множ. имперфекта иза *и* и *а*, а испред *о* и *у* — заступљено на целом подручју:

ра̄д̄ӣјо, *сар̄ан̄ӣјо*, *зак̄ӯӣјо*, *изгубӣјо* (Бекова I), *с̄идб̄ӣјо*, *сед̄ӣјо* (и *седо*), *нос̄ӣјо*, *кос̄ӣјо* (Трнава I), *ӣрос̄ӣјо*, *саш̄ӣјо*, *ӣоднос̄ӣјо*, *ӣокло̄нӣјо*, *ӣокло̄ӣјо*, *забранӣјо*, *ӣр̄к̄д̄сӣјо* (Кузмичево I), *зак̄д̄сӣјо*, *мӣ-*

слијо, висийо, љнијо (и унео) — Попе II, *занијо* (и занео) — Добриња II, *носијо, радијо, саранијо* (Караула III, Шушуре III); *везају, вршају, њечијају, куидвају* (Н. Пазар), *кажывају, дркитијају, знадијају* (С. До II), *имажу, имадијају, смияју, кдсају* (Распоганче III), *идрају, илаишају, сирисају* (Буђево II), *идечијају* (Вапа III).

Артикулација гласа *j* у радном глаголском придеву везана је за акценат, или квантитет слога који му претходи, а у имперфекту се јавља место ишчезлог гласа *x*.

Развој гласа *j* у оваквом положају познат је источноцрногорским говорима као и говору Пиве и Дробњака (в. М. С. *ib.* 30 и J. V. *ib.* 43).

Као веза између две засебне речи јавља се *j* у овим случајевима као општи појав, а условљен нестанком гласа *x*:

Нађе лиј (Д. Пољана I), *Да виј дам* (Вапа III), *Да њиј ирдаам, да њиј донесем* (Гоње III), *Виде лиј* (виде ли их) — Штитари I, *Мд-жсиј видеи* (можеш их . . .) — Годово II; *Слдобно муј да* (Штаваљ III), *Да ниј узмеш* (Да ни их. . .) — Попе II, *Ја биј волјо* (Ја бих их. . .) — Бекова I, *Чекаји њи* (Чекај их ти) — Орље I, *Погледјаи малко* (Погледај их. . .) — Црквине II, *Видишиј* (Видиш ли их) — Трнава I, *Чуешиј* (Чујеш ли их) — Градац III, *Чувашиј* (Чуваш ли их) — С. До II.

Ова особина позната је и црногорским говорима [в. М. Стевановић, *ib.* 30; М. Стевановић, Ђак. говор, 53; Вук, Даница 1827 (II), 1834 (V)].

Наставак раднога глаголског придева *-ијо* утицао је да се развије глас *j* и тамо где за то нема гласовних услова: *погинујо* (Себечево I), *седнујо* (Долиће II), — поред редовног *погинуо, седнуо* (и *сво, сијо*). Овај појав сматрам индивидуалним.

Остатак партикуле која се додавала облицима заменица и прилогима нашла је примену и у овом говору и сачувала се до данас како код заменица: *овдгај* (Дежева I), *ондгај* (Лукавица II), *идгај* (Штаваљ III), — тако и код прилога: *идадај, сддај, дндај, куддај* (Д. Пољана I), *иуддај, овуддај, евеј, енеј, ешеј* (Н. Пазар) од *ево их, ето их, ено их; оволикбј, иоликбј* (Црквине II).

Уопштавање партикуле која се додавала генитиву заменица било је спречено придевским наставцима. Остаци тога свели су се на поменуте примере, али овде се уочава и друга могућност, тј. појава секундарног *j* у примерима *евеј, ешеј, енеј* и *евој, ешој, еној* што нас упућује на епоху губљења гласа *x*: *ено их- ено и- еноⁱ -еној* и сл. и *ене их-ене и -енеⁱ -енеј* или на везу два прилошка израза гласом и: *иада* и *иада-иадаи иада-иадај*. У сваком случају *j* се развило преко везе међу засебним речима.

Што се тиче појаве гласа *j* место гласа *ђ, њ* то је изнесено у одељку о гласовима *ђ* и *њ*; о губљењу гласа *j* иза старих меких гласова *ч, ж, ш* споменуто је у одељку о јотовану. Одступање од системе наслеђене из прошлости у погледу развоја прелазнога гласа *л* иза лабијала, а испред *j*, тип *завјен* — не може се сматрати као прелаз *љ* у *j*, већ задржавањем индивидуалности *б-ј, в-ј* о чему је раније говорено.

7. ГЛАС Х

Процес губљења гласа *x*, који се вршио од XVI до половине XVIII века, захватио је и ову област поред осталих делова штокавског подручја у којима је овај процес извршен. Према томе ови говори не разликују се од суседних (бихорског, пријеполског, студеничког, косовског) у овом погледу. Имајући ово у виду, може се рећи да констатација проф. А. Белића⁴ да се у Новопазарском Санџаку чува глас *x* и делимице прелази у *k*, *g*⁴ (Глас СКА 73) не може да обухвати данашњи материјал овог подручја.

Што се тиче црногорских говора, Р. Бошковић је саопштио да се глас *x* не чува ни тамо сем у малом делу, већ се губи или замењује другим гласовима или се место *x* јављају прелазни гласови *v*, *j* у зависности од вокала (в. ЈФ XI — О природи, развитуку и замени гласа *x* у говорима Црне Горе).

Место гласа *x* срећу се данас разни појави на овом подручју: или се оно замењује сродним му гласовима по артикулацији, или нема ништа место њега, или се јављају секундарни гласови, преко несложних, или се чује аспиратна вредност.

Замена гласа *x* сродним му консонантом може бити у почетку и средини речи: *к ђи* (хрт) — Вапа III, *Крваџи* (Кузмичево I), *крабар*, *кднџк* (Бекова I), *кирурико одељење* (С. До II), *џрикод*, *раскод* (Н. Пазар), *Микајле*, *Микајловић* (Дежева I), а на крају само у речима: *мишљаг*, *гледџаг* и *њик* (Доње и Горње Горачиће III, Аљиновиће III) и *вдздук* и *вдзду(е)*. Замена *x* у почетку и средини речи представља супституцију, а на крају речи везана је за акценат и квантитет последњег слога. Замена гласа *x* сродним му гласом у почетку, у споменутих позицијама среће се и у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 45—46) и у говору Пиве и Дробњака (в. Ј. В. ib. 34—35).

Разлика између овога говора и споменутих је у томе што овде замена гласа *x* гласом *k* на крају речи, тј. у I. л. једнине имперфекта и аориста, није распрострањена те због тога нема места дискусији. Овај појав запазио сам у два места сјеничке зоне (Горачиће, Аљиновиће). Другим зонама је уопште непознат.

б) Место гласа *x* нема никаква гласа у почетку, средини или на крају речи:

лад, *ладовџна* (Штавалџ III), *лџб*, *лџбнџ* (Крће III), *лџбарица* (буба) — Бољаре II, *лџбдња* (онај који тражи много хлеба) — С. До II, *џка* (*џка нџ вука*, а *лицице мџсо јџдџ*) — Црквине, *џм* (Хум-планина) — С. До II, *џмка* (Шароње II), *џсна*, *рањџи*, *рања* (Бекова I), *ришџанин* (Дољани I), *рџвање*, *рџкаџ* (Н. Пазар), *зџдуа*, *дуџна* (Д. Пољана I), *дуа* (духа), *муа* (муха) — Митрова II, *сирџа* (стрџа) — Цврње I, *од сириџа* (страха) — Буђево II, *бџар*, *беарџло* (Пожега I), *јодџа*, *јодџина* (Јеребице II), *снџин*, *снџи* (Брџница III), *нџрџџини* (Н. Пазар), *сириџџа* (Аљиновиће III), *џојџаше* (С. До II), *гредџа* (Дежева I), *меџнциџа* (Врановина I), *зџдуа* (Рамошево II), *исџод*

ijāzūa (Штаваљ III), *naod̄is̄mo se* (Постење I), *rad̄iiluk* (Н. Пазар), *dra(x)* (Постење I), *sird̄ma(x)* — Н. Пазар, Вапа III, Црквине II, Дежева I, *kōz̄su(x)*, *vid̄o*, *r̄eko*, *sīrigo* (Трнава I, Постење, Дубница III), *ōdmā(x)*, *zāmā(x)* — Штаваљ III, Годово II.

в) Развој секундарних гласова место ишчезлог гласа *x* среће се у овим речима:

sn̄āja (Јбуљац I), *ir̄ōja* (Лукавица II), *ir̄ōja* (мрва) — С. До II, *m̄ājāi* (Н. Пазар), *ōmāja*, *m̄ūva* (Штаваљ III), *āz̄daja* и *az̄d̄āja* (Н. Пазар), *čōja* и *čda* (Митрова II), *b̄ūva* и *b̄ūa* (Селац I), *duv̄an*, *r̄ūvo* (Прћенова I), *s̄ūvo*, *gl̄ūvo* (Дежева I), *gl̄uvāh̄* (Буђево II).

Веза сугласника *x* са експлозивним *ij̄* повлачи прелаз *x* у сродан глас *k*: *kij̄do* (Селац I), *dr̄kij̄ānje*, *dr̄kij̄im* (Попе II), *dr̄kij̄im* (Гоње III), *zakij̄ēv̄am* (Н. Пазар), *zakij̄ēvai* (Раждагина III), *zakij̄ijēv̄ānje* (Дољани I).

Ова особина везана је за најновије јотовање (познато и црногорским говорима) па се умекшавање пренело и на сугласнички скуп *kij̄*: *k̄h̄ē* (Читлук III), *bāk̄h̄ai*, *dāk̄h̄ē* (Добриња II). Умекшавање у инфинитив унесено је из презенте.

Упоредо са скупом *k̄h̄* чује се и *ih̄*: *ih̄do* (Дубово II), *ih̄ēla* (Тузиње II), *ih̄ēnēm*, *ih̄ēdnēm iā* и *h̄ēdnē*, *h̄ēdnēmo* (Н. Пазар), *h̄ēdnēmo* (Крће III), *h̄ēo*³⁸ (Детане II).

Траг аспиратне вредности која се среће у говору муслимана, показује да је слабом артикулацијом гласа *x* до извесне мере био умекшан његов изговор у речи *x̄heo* што је дало двојак резултат *-ih̄eo* и *heo*. У првом случају постоји једначење сугласника, а у другом потпуна редукција гласа *x*.

Предавање фрикативне артикулације потоњем сугласнику захватило је и скуп *xv*, те је добијена група *xv̄*, а после губљења гласа *x*, остао је само глас *v̄*:

fāla (Штаваљ III), *uf̄āij̄ij̄i*, *ir̄if̄āij̄ij̄i* (Н. Пазар), *ioij̄f̄āij̄ij̄i*, *zaf̄āij̄ij̄i* (Годово), *sf̄āij̄ij̄jo*, *ir̄ef̄āh̄en*, *f̄āven* (Трошнице I), *fāliša*, *id̄fāla* (Чедово III), *zaf̄ālij̄vai*, *zaf̄ālij̄vānje* (Ковачи II).

У сјеничкој и новопазарској зони, у самом појасу поред северне границе, среће се употреба гласа *v* утицајем моравичког и студеничког говора: *vāla* (Бекова I), *ir̄iv̄āij̄i* (Паресије I), *uv̄āij̄i* (Милиће I), *vālij̄m ije*, *b̄ōje* (Себемиље I). Код муслимана овај појав нисам чуо.

Аспиратна вредност доследно се чује само код муслимана не само на месту ишчезлога гласа *x* него и где га није било.³⁹ Она се образује

³⁸ М. Решетар износи да нема контракције код глагола на *-b̄ij̄i* у Сарајеву (Der štok. Dial. 110).

³⁹ М. Решетар констатује да изговор гласа *x* код мухамеданаца у Босни и Херцеговини представља нарочиту ознаку (ib. 119). То се може рећи за муслимане и на овом подручју. Чување гласа *x* са редуцираном фрикативном артикулацијом код муслимана у централној Босни и западној Херцеговини износи и др П. Ивић (Дијалектологија српскохрватског језика, 177, Н. Сад).

слабом артикулацијом, тј. струјањем ваздуха „пре образовања вокала“ (А. Белић, Дијалекти, 207):

halyina, hānyuma, hanḥār и *hānḥār* (Н. Пазар), *hamām, hārem, hōḥa* (Раждагина III), *haḥijja, mūha, būha* (Тутин), *beḥarālaḥ, doḥodīle, Aḥmei, kāḥva* (Црквине II), *reḥoḥ, uzeḥ, oiḥḥaḥ* (Бобовик I) — место гласа *x*; или: *hūḍri* (Липице II), *hōnāmo* (Вапа III), *hōvākō* (Осоје I), *hōiēi* (Бреза III), *viḥḥei, seḥḥei, namēḥḥijjo* и *namēḥḥijjo* (Ораше I), *kīmēḥiḥli, liḥḥe* (лишће) — Угао II, *sluḥḥe* (слушче), *īāḥḥe* (пашче) — Тузиње II, *vrāḥḥe* (враг, врашче) — Пожега I, *rāḥḥe* (растова шумица) — Детане II — где није било гласа *x*.

Примери показују да се аспиратна вредност, где није било гласа *x*, не јавља у истом положају. Наиме, када се среће у почетку речи пред вокалом, онда је аспиратна вредност физиолошко-фонетског порекла, а када се јавља у положају иза вокала, у речи, мислим, да се развила према аспирацији која се чује у турским речима место гласа *x*: *kāḥva, Mēḥmed*.

8. ГЛАС S

Глас *s* јавља се често као индивидуална црта, што служи као полазна тачка за његово ширење. Сем тога његова употреба има и општији карактер јер се јавља као фонема где се запажају елементи африкате, или као фонема добијена уједначавањем сугласника или нарочитом артикулацијом појединих сугласника због нарочитог намештања артикулационих органа у овим речима:

odʒid, odʒem.ʎu (Постење I), *odʒeca* (С. До II), *odʒuja, odʒula, odʒeka* (од Зуја, од Зула, од Зека) — Н. Пазар

Појава гласа *S* добијена нарочитом артикулацијом гласова *z, ḥ* и *u* у шалливој ситуацији и у милошти чује се у овим речима:

dʒvdo (С. До II), *dʒvijezda* (Дољани I), *dʒub, jēdʒero* (Раждагина III), *brondʒin* (Сјеница), *dʒevdʒka, dʒavole* (Бољаре II), *Redʒo, krdʒo* (Н. Пазар), *Dʒujo, Dʒule* (Зујо, Зуле) — Богуровина I.

Глас *dʒ* као резултат једначења дентала *ɟ* испред *b*: отац би реко = *oʔadʒ* би *reḥō* (Постење I), зец би потрчо = *zēdʒ* би *ioiḥriḥ* (Жуњевиће I), месец би изишо = *mēsēdʒbi iziḥō* (Попе II).

Посебно истичем појаву гласа *dʒ* у хипокористичким изразима због тога што у овом случају постоји знатна разлика између ових говора и црногорских јер се, како износи М. Стевановић, глас *dʒ* не јавља као резултат једначења сугласника *ɟ-β* (= *dʒ*), нити као остатак старе африкате (одземљу, одзид), па ни као нарочито артикулисано *ḥ* и *u*, већ само као резултат посебне артикулације *z* (в. М. Стевановић, *ib.* 49).

9. СУГЛАСНИЦИ Џ И Ф

Као и у другим говорима српскохрватског језика ови се гласови срећу првенствено у речима примљеним из турског језика или преко њега :

џам, џанум, џемедан, џабайсаџи, џамбас (Н. Пазар), *џевџи, џна, аџија, џида, аџиџија, џебџана* (Тутин), *џомба, џенети, џелеџи, џулџуса, џеџи, џиљџи, џџба* (Сјеница), *џеферџар*, (Д. Пољана I), *џџс, џџда, фисџан, фџља, фџен* (игра), *фџениови* (изигравање) — Сјеница, *фџеџер, фџерман, фџереџа, филџиш* (Бања I), *фџишџиљ, фџишек, фџлаке, фуруна* (Н. Пазар), *фукџара, Фџиџима, фџермен* (Годово II), *фџишекџија* (Долиће II); — али сем овог извора они се чују и са другим пореклом. Наиме, глас *џ* чује се место *ж* у туђим речима: *инџилџир* (Дежева I), *џандџар* (Н. Пазар), *џандџарски* (С. До II), *џбџир* (Горачиће III). У вези са последњим примером треба споменути да се ова африката јавља место прострујног *ж* испред гласа *б*, али опет у туђој речи. Иначе *џ* се добије гласовним путем од *ч* пред звучним *б*: *џибеник-џибеник, џбан-џбан* (Штаваљ III).

Глас *ф* чује се место *в* у почетку неких речи: *фрба* (Вапа III), *фрбџак, фрбџвина* (С. До II), *фрбовџак, фрббов* (Брњица III), *фресџина* (Долиће II), *фриџесло* (Долиће II), *фир* (вир), *фриска* (вриска), *фрисак* (врисак) — Буђево II, *фаџиш, фаџљено* (С. До II), *фџџи* (Н. П.) од старог *вейџхџ* (в. Ј. Вуковић, ib. 41, М. Стевановић, ib. 48, Милетић, СДЗБ IX, 361). Сем тога среће се у изразима за подражавања каквом звуку из природе: *фиџкаџи, фиџнуџи* (Раждагина III), *фиџфџириџи, фиџјукнуџи* (Трнава I), *фиџфџирикаџи, фиџфџирикнуџи, фиџкаџе* (Годово II).

Појаву ових гласова у истим ситуацијама констатовао је М. Стевановић у црногорским говорима (ib. 48—49).

Најзад у именима и презименима овде такође имамо *ф* или је супституисано гласом *џ*: *Триџковић* (Сјеница), *Триџдевић* (С. Д. II), *Триџковиџа, Триџковџе* (Штаваљ III), али и *Триџфџуновић, Триџфџунџов, Триџфџун*. Примери са *џ* распрострањенији су у штавичкој и сјеничкој зони, него у новопазарској.

10. ЗАДЊОНЕПЧАНИ ГЛАСОВИ

Промена задњонепчаних гласова *к, г, х* заступљена је испред палатала *е, и* код именица, придева и глагола. Карактеристика ових говора је у томе што су ови гласови подвргнути процесу палатализације и тамо где се њиме чини одступање од књижевног језика, тј. пред наставком за облик у личним именима или пред наставком *-ин* при творби присвојних придева, као и у географским називима или код глагола са наставком *-ћи* пореклом од *-киџи, -гиџи, -хиџи*,

а) Код именица пред наставком *e* и *и* у наставку за облик:

нећак-нећаче-нећацма (Гоње III), *шурак-шураче-шурацима* (Н. Пазар), *шурацима* (Шушуре III), *враг-враже-врацима* (Добриња II), *дѹ(х)-дѹше-дѹси-дѹсима* (и *дѹови, дѹовима*) — Врановина I, *сирѹма(х)-сирѹмаше-сирѹмаси-сирѹмасима* (Годово II), *дра(х)-орѹси-орѹсима* и аналошки облик *орѹсе* (акуз. мн.); *Рѹшка-Рѹшци* (Постење I), *Пѹжега-Пѹжези* (Пожега I), *Тодѹрка-Тодѹрци* (С. До II), *Сѹѹанка-Сѹѹанци* (Добриња II), *Дарѹнка-Дарѹнци* (Попе II), *Сѹѹанѹка-Сѹѹанѹци* (Буђево II). Претварање ових гласова вреди за све гране ових говора, изузев у личним именима што је својствено само штавичкој зони. Дакле, у сјеничкој и новопазарској зони не претварају се *к, г* у именима лица: *Велики, Заѹрки, Борѹки* (Постење, Кузмичево), а у сјеничкој: *Дарѹнки, Сѹѹанѹки* (Чедово, Вапа).

У говору Пиве и Дробњака *к* испред *и* прелази у *ц* „иза низлазног акцента и иза неакцентованог слога“ (Миличи, Анѹци и сл.), али иза узлазног акцента *к* остаје неизмењено. Тако је и овде те се ови говори у том слажу.

б) Код придева изведених са *-ш*, као наставком за основу:

Јеличѹн, Величѹн, Јагличѹн (Попе II), *Тодѹрчѹн, Сѹѹанчѹн* (С. До II), *Анѹчѹн, Дарѹнчѹн* (Лукавица II), што вреди само за штавичку зону, док у сјеничкој и новопазарској имамо увек: *Анѹн, Дѹнѹн, Велиѹн* (Аѹиновиће III), *Сѹѹанѹн, Сѹѹојѹнѹн* (Кузмичево I, Н. II, Врановина I).

Овакав начин промене *к* у *ц*, пред наставком за образовање нове речи, утицао је да се измени *ц* у *ч* код вишесложних именица са наставком *-ѹца*:

Радоѹца-Радоѹчѹн (Брѹница II), *Милоѹца-Милоѹчѹн* (Н. Пазар), *Вукоѹца-Вукоѹчѹн, Грѹѹца-Грѹѹчѹн* (С. До II), *Анѹца-Анѹчѹн, Јѹлиѹца-Јѹлиѹчѹн* (Попе II), *Сѹѹѹанѹца-Сѹѹѹанѹчѹн* (Дежева I), *Мѹриѹца-Мѹриѹчѹн* (Годово II), *кумѹца-кумѹчѹн* (Постење I), *јѹнѹѹца-јѹнѹнѹчѹн* (Чедово III). Ова особина позната је и источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 52).

в) Код глагола пред наставком *e-иј*ах и *-ах*:

ѹечѹм-ѹечѹјѹ(х)-ѹечѹ (Д. Пољана I), *ѹечѹм-ѹечѹјѹ(х)-ѹечѹ* (Н. Пазар), *вѹшиѹм-вѹшиѹјѹ(х)-вѹшиѹ* (Попе II), *ѹеѹѹѹм-ѹеѹѹѹјѹ(х)-ѹеѹѹѹ*, *ѹеѹѹѹ*, *ѹеѹѹѹм-ѹеѹѹѹјѹше-ѹеѹѹ* (Гоње III) — у свим говорним зонама.

Поред овакве промене где има услова за њу, ови су гласови претрпели промену и где нема гласовне могућности за то, тј. подвргнути су утицају оних лица у којима је извршена палатализација те прелазе у *ч, ѹс, ш* и у 3. л. множине презенте: *ѹечѹ, ѹечѹ, ѹеѹѹѹ, вѹшиѹ, вѹчѹ* итд. — на целом подручју. Ова особина позната је и другим говорима: црногорском, косовском и шумадијском.

Упоредо са овим споменућу групе *сѣр*, *здр* које се не мењају: *сѣрана* (Селац I), *сѣрина* (Чедово III), *сѣрашан* (Бекова I), *Здрáво* (Н. Пазар), *здрáвље* (С. До II), *здрáво* и весело (Дујке III).

Групе *шиј*, *жд* чувају се ако нису на крају речи: *шијѣиá* (Тушимља I), *ѣшијар* (Батњик I), *ѣрѣшијѣи* (Брњица III), *ѣрдишијѣц* (Постење I), *бријждеи* (и *бријждеи*) — Црквине II, *бријждеáње* (Д. Пољана I).

Са овим групама уземемо и *шијр* и *ждр* које се не мењају: *шијрѣгља* (С. До II), *шијрајѣц* (Н. Пазар), *шијрѣáлка* (и *сѣрѣáлка*) — Лукавица II, *ждрѣбе* (Н. П.), *ждрáлови* (Штавал I), *ждрáње* (Врановина I).

Групе *сн*, *зн*, *сл*, *зл* — не мењају се: *снаá*, *снага* (Вапа III), *снег* (Бекова I), *снóваи*, *ѣнеснац* (Постење I), *ѣриѣнесниј*, *ѣсно* (Добриња II), *знање* (Н. Пазар), *ѣознаáње* (С. До II), *ѣрѣзно*, *ѣразно* (Шароње II), *ѣзнаáда* (Кузмичево I), *слѣка* (Гоње III), *јáсле*, *гѣгле* (С. До II), *слѣѣц* (Батњик I), *ѣслѣ* (Трнава I), *злáйо* (Н. Пазар), *излѣчиј* (Буђево II).

У сјеничкој зони код скоро досељених из југозападног дела Црне Горе гласови *з*, *с* испред *л*, *н* дају *жл* и *шл*: *жнáм*, *бѣжноса*, *шлáва*, *шнáга* (Горачиће III — код старих особа).

Групе *ѣш* и *ѣч* не мењају се или се у њима губи први, праскави глас: *ѣшѣвен* (С. До II), *ѣшенѣца* и *шенѣца* (Дежева I), *ѣшенѣчно* и *шенѣчно* (Прѣнова I), *ѣчѣла* и *чѣла* (и *ѣшѣла*) (Бекова I), *ѣчѣлѣњáк* и *чѣлѣњáк* (Косуриће I).

Групе *ск* и *сѣ*- чувају се: *скѣдаи* (Добри Дуб II), *скѣваи* (Вапа III), *скѣйна* (Н. Пазар), *ѣрескок* (Дежева I), *сѣáвáње* (Угао II), *сѣáваи* (Шароње II), *ѣрсѣѣи*, *сѣáјѣи* (Калудра I).

Група *ѣи* у почетку речи губи *ѣ*: *ѣиѣца* (Кузмичево I), *ѣиѣѣца* (Лопиже III), *ѣиѣуриња* (Н. Пазар), *ѣиѣѣ-á-ѣ* (Велепоље II).

12. ДИСИМИЛАЦИЈА

И у овом говору познато је разједначавање сугласника истог начина образовања. Глас *м* у суседству са другим назалним гласом врло је нестабилан, било то у почетку речи или даље од почетка.

мн > *мл*: *млдо* (Дежева I), *млзйна* (С. До II), *намлдожсиј* (Чедово III), *ѣомлдожсиј*, *намлдожсáвáње* (Попе II), *најáмлѣк* (Бољаре II), *на-јамлѣчкѣ* (Сјеница);

мн > *вн*: *ѣавниѣк* (Детане II), *ѣавниѣца* (Дежева I), *ѣáвно*, *зайáвнило се* (Гоње III), *гивнáзија* (Дубово II), *обрáвница* (Дољани I), *гѣвно* (Себечево I);

мњ > *мљ*: *дѣмљáк* (Чедово III), *дѣмљѣчáр* (Н. Пазар), *ѣáмљан* (С. До II), *ѣамљандиш га* (Дежева I), *ѣамљандсáи* (Кузмичево I), *Дáмљан* (Грачани I), *Дамљáнов* (Живалиће I);

миј > *ниј*: *ѣáнијѣи*, *ѣáнијѣмо*, *уѣáнијѣјо*, *ѣáнијѣвѣк* (Дежева I, Црквине II);

мб > *нб*: *чкѣнбе*, *чкѣнбѣи*, *чкѣнбаба* (дебела жена) на целом подручју;

представља аналошку црту: *рѣдосан* (Расно III), *жѣлосан* (Трнава I), *йѣкосан* (Н. Пазар), *йѣносан* (Вапа III), *мѣлосан* (Кузмичево I), *чѣсан* (Штаваљ III), *йѣсан* (Бекова I), *мѣсан* (Угао II), *вѣласан* (Постење I).

Дентал се губи пред наставком *-сѣво* (*иѣ + сѣво*, *д + сѣво > сѣво*): *брѣсѣво* (С. До II), *богѣсѣво* (Тенково I), *йѣроклѣсѣво* (Вапа III), *срѣсѣво* (Н. П.), *рѣсѣво* (родство) — Годово II, *љусѣво* (Попе II), *госѣдѣсѣво* (Кузмичево I).

Сем тога дентал се губи у префиксу ако се тиме не мути значење речи као и у групи *-нѣкв*: *йѣрѣсѣва* (Н. Пазар), *йѣрѣсѣвнѣк* (Постење I), *йѣрѣсѣвѣ* (Дољани I), *йѣрѣсѣднѣк* (Дежева I), *йѣрѣсѣдѣвѣ* (Буђево II), *осѣврай* (Д. Пољана I), *осѣлий* (Драмиће I), *дсусѣво* (Вапа III), *осѣсѣвоѣвѣ* (Ковачи II), *рѣква* (Сјеница), *рѣквица* (Штаваљ III), *рѣквишѣ* (Буђево II).

β) Глас *в* губи се испред *е* (*је*) од јата и у наставку *-сѣво*, као и испред меких гласова *љ, ј*; што је споменуто у одељку о гласу *ј*.

Исто тако губи се испред дентала у овим речима: *оде* (овде) *одѣнѣк*, *одеѣн* (Н. Пазар), *одѣнѣк* (Пожега I).

γ) Од других сугласника испадају: *к, м* у овим речима: *нѣга* (нека га), *нѣа му га нѣа* (Осоје I), *йѣрѣа* (Пожега I), *йѣрѣа бѣда* (Љуљац I), *Асѣнѣије*, *Асѣнѣијева сѣда* (Дољани I), *Алѣсандро* (Попе II), *Лѣсандра* (Грачани I), *Цриѣчѣнка* (Буђево II), *цриѣчѣкѣ* (С. До II), *нѣјаничѣкѣ* (Гријебине III), *јѣ нѣм* (ја мним) — Дежева I. У свим овим примерима где је редуциран глас *м* запажа се наметање положаја говорних органа гласа *н*, због његове интензивније артикулације условљене акцентом непосредно иза њега. Из тога је проистекло редуковање усненог учешћа у артикулацији гласа *м* и свођење оба гласа на једну артикулацију. Одступање од овог чини само „*нѣјаничѣкѣ*“ што се у погледу акцента не слаже са другим примерима. Губљење гласа *м* могло је наступити и у почетку речи испред *н* (ја мним > ја ним).

Глас *н* као и *л* губи се у овим речима: *Косѣадѣн*, *Косѣадѣнѣка*, *Косѣадѣновиѣ*, *Борѣсѣв*, *Бѣрисѣвов* (Градац III), *благосѣвѣ*, *благосѣви* *га мѣло* (Кокошиће III).

У упитној речци *ли* испада глас *л* у овим положајима: *чуѣвѣши* (чуваш ли) — Дежева I, *чуѣшиј* (чујеш ли их) — Годово II, *йѣрѣшишиј* (тражиш ли их) — Чедово III. Познато и источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 55).

б) *Ойѣадање гласова*. Везано је за дентале када се налазе на крају речи и у овим случајевима: у групама *зд, сѣ, жд, шѣ* — код именица, придевских речи и глагола: *мѣлѣс(ѣ)* — С. До II, *рѣдѣс(ѣ)*, *жѣлѣс(ѣ)*, *нѣјѣс(ѣ)* — Дежева I, *йѣрѣс(ѣ)*, *вѣлѣс(ѣ)*, *чѣс(ѣ)* — Чедово III, *бѣдалѣс(ѣ)*, *лѣцѣкѣс(ѣ)* — Митрова II, *сѣс* (сести), *йѣрѣс* (прести), *мѣс* (мусти) — Трнава I, *Шѣаваљ* III; *грѣз(д)*, *йѣрѣш(ѣ)*, *йѣрѣрѣш(ѣ)* — Бекова I, Годово II, Вапа III, *кѣљѣш(ѣ)*, *вѣш(ѣ)*, *нѣвѣш(ѣ)* — Лопиже III, Врановина I, Никољача I и ретко *дѣж(д)* — Н. Пазар; или у бројевима од једанаест до деветнаест: *јѣдѣнаѣс(ѣ)*, *дѣвѣнаѣс(ѣ)* итд. — на целом подручју.

Отпадање дентала у споменутим положајима широка је особина и у другим говорима (в. М. С. *ib.* 57, Ј. В. *ib.* 32; А. Белић, Дијалекти, 241 и д.).

Дентали отпадају и скраја предлога: *код*, *над*, *иод*, *иред*, *изнад*, *исйред*, *исйод* — ако стоје пред речима које почињу гласом сличне артикулације гласу *д* или гласом у којему има компонента по артикулацији слична гласу *д*: *ко(д) мене* — Годово II, *ко(д) шѣбе* — Чедово III, *ко(д) шйјја* и *шйје* — Дољани I, *на(д) шѣр* (*Не наднѣси се на(д) шѣр*) — Бољаре II, *на(д) шѣбѣм* — Д. Пољана I, *на(д) бунѣр* (*Надвирѣ се на(д) бунѣр*) — Угао II, *и(ре)д) шѣр* — С. До II, *и(рѣ)д) бѣм* — Шароње II, *и(ре)д) шѣбѣм* — Житниће III, *и(ре)д) иѣндѣре* — Постоње I, *и(ре)д) шѣрабе* — Н. Пазар, *ио(д) шѣрабе* — Тутин; *ио(д) земљу* — Н. Пазар. Мало активнија артикулација гласа *д* у овом положају даје африкат *дз*; *изна(д) шѣбе* — Штаваљ III, *изна(д) кѣћѣ* — Трнава I, *исйо(д) воденйцѣ* (и воћенйцѣ) — Дољани I, *исйо(д) Сѣѣга Дѣла* — Бороштица II, *исйре(д) црквѣ* (Грачане I), *исйре(д) жйшја* (Осоје I) и најзад дентали *д*, *ш* отпадају и скраја прилошких речи: *дйѣ(ш)* и *јдйѣ ка(д) су дѣшли ка(д) шѣ д'иду* (Н. Пазар), *ка(д) шй кѣжѣм* (Лопиже III), *сѣ(д) шѣ дѣј* (и доћ) — С. До II, *сѣ(д) ћѣи ирѣј лѣко* (Буђево II).

16. ГУБЉЕЊЕ ЗВУЧНОСТИ НА КРАЈУ РЕЧИ

Јавља се у овим случајевима: *рѣш* (*ред*), *грѣш*, *јѣгњѣш*, *гѣлѣш* (Н. Пазар), *грѣш*, *мѣш*, *нѣш*, *јѣсйрѣш* и *јѣсйријѣш* (Шароње II), *сѣш* (седи и сед), *нѣкаш*, *нйкаш*, *сѣкаш* (Раждагина III).

Редукција звучности код гласова на крају речи, која резултира из престанка звучне струје „за време експлозије дотичног гласа“, заступљена је и у другим говорима нашег језика (в. А. Белић, Дијалекти, 420 и д.; М. Стевановић, *ib.* 56; М. Решетар, *ib.* 147; Нахтигал, Словански језици, 110; М. Павловић, СДЗб VIII, 130; М. Ивковић, ЈФ I, 66 и др.)

17. РАЗВОЈ СЕКУНДАРНИХ КОНСОНАНТА

а) Између *з-р*, *с-р*, *ж-р* развио се дентал (*д*, *ш*), због струјања ваздуха, у овим речима: *здрѣка*, *наздрѣш* (Долиће II), *здрѣо*, *здрѣнѣш* (Полокци I), *уздрѣш* (*Неће уздрѣш*) — Шипче II, *и(ре)дрѣо* (Н. Пазар), *сйрѣчен* (Попе II), *сйрѣћа* (Мур I), *сйрѣћно бѣло* (Рогатац I), *сйрѣјѣш* (згрудван пепео) — С. До II — особина позната и другим говорима⁴⁰; *ждрѣка* (зора) — Горачиће III, *ждрѣкање* (Бекова I), *ждрѣкнѣо очйма* (Прћенова I), *млѣго*, *брѣше*, *ждрѣкаш на шѣје жѣне* (Аљиновиће III).

⁴⁰ Види А. Белић, Дијалекти, 218; М. Павловић, Говор Срем. Жупе (СДЗб VIII, 120); Б. Милетић, Прмнички говор (СДЗб IX, 391); П. Ивић, Говор Галипољских Срба (СДВб XII, 141).

Развој секундарних дентала између *з-р*, *с-р* је појав који се среће у ограниченом броју речи, али је познат на целом подручју новопазарско-сјеничких говора. Дентал *д* између *ж-р* ограничен је на споменуте речи, али ни територијално није широк колико други случајеви. Иначе, развој дентала у овом положају врло је стар.

β) Глас *р* уметнут је, према старом предлогу *йрез*, у предлог *без*: *брешумно* (Гоње III), *брешумно* (Црквине II), *брѣз шѹмѣ*, *брез дѹшѣ* (Чедово III), *бре(з) сѹдкѣ* и *имања*, *брездѹшник* (Трнава I), *брез обрѣза*, *брезобрѣзник* (Мур I), *брез водѣ* (Тутин) — у целом говору.

γ) Гласови *н* и *м* јављају се у туђим речима као резултат народне етимологије, а каткад и као резултат аналогije: *Алѣмѹије* (Дољани I), *Милѣнѹије* (Врсенице III), *Асѣнѹије* (Распоганче III), *цингар*, *цингар-лук* (Н. Пазар), *комѣнсија* (Шароње II), *комѣндија* (Градац III), *окѹѣмбар* (Дежева I), *фѣмбруѣр* (Жирче II), *шѣмиѣр* и *шѣниѣр* (Мелаје II) — на целом подручју.

Уметање ових гласова код придева на *-ски* изведених од именица на *-ија* може бити место редуцираног *ј* у туђим и нашим речима: *йолѹиѹнскѹ* (Трнава I), *чарѹиѹнскѹ* (Прѣнова I), *чѹиѹчѹнскѹ* (С. До II), *шѹмадѹнскѹ* (Постење I), *шѹмадѹнскѹ* (Тријебине III), дакле, под утицајем Шумадинац-Шумадинка, планински и сл. — резултат аналогije (в. М. С. *ib.* 55).

18. МЕТАТЕЗА

Као општепознати случајеви метатезе данас се срећу: *манѣрва* (Шароње II, Дежева I), *неврѣза* (с обзиром на новији начин изговора, а не стари, изворни) — Дољани I, *нѣвѣ* (Сјеница), *ѹѹкѣ* (С. До II), *нѣмасѹѹѣр* (Тврдошево I), *йосѹкѣва* (Штаваљ III), *умреѹиѹн* (кукуруз) — Угао II, *чѣѣла* и *чѣла* (Мелаје II), *љѹкѣва* (С. До II), *ѣѣелар* (Угао II), *гилмѣзија* (Косуриѣ I), *ирѹлски* (књишко) — Угао II, *гѣрѣан*, *кѹјрѣк* (Тушимља I), *йѣчѹиѹи се* (Бекова I), *йѣјсѹ*, *кѣјзѹ*, *Пѣјсѹ* *Пѣшок* (Пасји Поток I, Калудра I, Паресије I).

Индивидуалне појаве метатезе постоје у великој мери, али ја их нисам уносио зато што немају општи карактер.

Метатеза је везана и за друге законе фонетског реда. Пре свега преплиће се са дисимилацијом. То нам показује, нпр. *сѣлови* (сплавови), где се после извршене дисимилације гласова *й* и *в* приступило метатези. Преко *славови* дошло се до *салови* (Рибариѣ I, Црна Ријека I).

19. ХАП.ТОЛОГИЈА

Заступљена је у речима: *брѣмѣноѹа*, *вѹмѣноѹа* (Вапа III), *семенѣѹа* (Дежева I), *йлѣмѣноѹа* (Буђево I), *чѣслоѹаѹ* (Н. Пазар).

20. ПАРТИКУЛЕ

Стара показна партикула *и* (*i*) која се среће у нашим старим споменицима постоји у овим речима:

ӣџј, *он̄амој*, *ов̄амој*, *ов̄деј*, *он̄деј*, *ӣа̄д̄ај* (С. До II), *с̄а̄д̄ај*, *к̄а̄д̄ај*, *к̄ӯд̄ај* (Горачиће III), *св̄ӯд̄ај* (Трнава I).

Са овим појавом не треба помешати *ѐв̄ој*, *ѐн̄ој*, *ѐӣој*, *к̄ам̄ој* и *ев̄еј*, *еӣеј*, *ен̄еј* зато што овде имамо развој гласа *ј* у реченичкој вези: *ево их > ево и > евои > евој*; *еве их > еве и > еви > евеј*, *камо их > камо и > камои > камој*.

Код заменица најчешћа је партикула *зи* која се додаје падежним облицима (датуиву и локативу једн.): *ов̄џзи*, *он̄џзи*, *ӣџзи* (Трнава I), *н̄ен̄џзи* (Кузмичево I), *нӣкак̄џзи*, *мој̄џзи* (Попе II), *св̄а̄чӣџзи*, *нӣчӣџзи* (Вапа III).

Реч *нај* могла би нас упутити на утицај глагола *дај*, али овај говор не зна за *ј* у императиву те та претпоставка отпада. Има вероватноће да се *ј* овде развило у реченичкој вези.

Покретни вокали прилошких израза из најстарије епохе развитка нашег језика били су моћан потстрек да се појачавање обележи додавањем разних сугласника на које су се опет додавали вокали и тиме стваране сложене партикуле. Таквог су типа: *н-на-не*, *к-ка-ке* — *д̄дав̄л̄ен̄*, *д̄дав̄л̄ена* (Годово II), *ӣо̄ӣљ̄ек̄ан̄-ӣо̄ӣљ̄ек̄ан̄е-ӣо̄ӣљ̄ек̄ан̄а* (Црквине II), *ӣо̄ӣљ̄е̄-ӣд̄ӣљ̄ен̄-а*, *ӣо̄ӣљ̄ен̄ан̄-ӣо̄ӣљ̄ен̄ан̄е* (Жабрен III), *ӣв̄уд̄ӣјен̄-а*, *ӣш̄уд̄ӣјен̄-а* (Грачани I), *д̄дав̄л̄ен̄-д̄дав̄л̄ена* (Дежева I), *ӣш̄ӯна̄к̄-ӣш̄ӯна̄к̄а-ӣш̄ӯна̄ке*, *она̄мо̄ка*, *ова̄мо̄ка* (Годово II), *дол̄ека*, *гор̄ека*, *дан̄аске*, *сӣнд̄џке* (Трнава I). Чује се и код заменица *мене*, *ӣебе*, *себе-мен̄ека*, *ӣебека*, *себека* (Н. Пазар, Д. Пољана I, Крће III). Сем ових среће се и партикула *-ан*, *-ана*, *-ано* која се додаје генитиву и акузативу заменице *них*: *нӣћан*, *нӣћна*, *нӣћно* (Н. Пазар, Шипче II, Себечево I, Тријebene III) — код муслиманског становништва. Честа је и партикула *р*: *ӣад̄ер*, *сад̄ер*, *куд̄ер*, *ӣш̄уд̄ер* (Н. Пазар), *к̄ад̄ар*, *с̄ад̄ар* (Детане II), *св̄ӯд̄ар* (Гоње III).

Сврх ових партикула могу се додати друге и тиме добити карактер сложености: *одав̄лен̄ак*, *одав̄лен̄ак̄ар* (Тутин), *о̄ћен̄ак*, *о̄ћен̄ак̄ак* (Дујке III).

У свим овим случајевима, биле партикуле просте или сложене, представљају скамењене остатке речца којима се нешто истицало, али оне данас немају никакве функције.

МОРФОЛОГИЈА

1. Именице

а) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА БЕЗ НАСТАВКА У НОМ. ЈЕДНИНЕ

Код овог типа именица од једнинских облика карактеристични су својим наставцима вокатив и инструментал.

1. У вокативу једине срећу се два наставка *у*, *е*, али својом употребом не слажу се свакад са стањем у књижевном језику. Пре свега овде нема оне одређености која постоји у књижевном језику, тј. да се код једног типа именица употребљава један од њих, него се код великог броја именица срећу оба. Но, полазећи од семантичке стране, ипак постоји могућност да се одреди када се употребљава један, када други.

α) наставак *у* среће се вазда код заједничких именица које се завршавају са *-ач*, *шељ*, и *-ак* или једним од палатала: *ћ*, *љ*, *ј*, *жс*, *ш*, *њ* — било да су властите или заједничке:

кдсачу (Буђево II), *бѣрачу*, *свѣрачу* (Н. Пазар), *скѣкѣчу* (Вапа III), *кдѣйачу* (Д. Пољана I), *йѣвѣчу*, *скѣйѣчу* (Вишњице III), *йдѣкѣвѣчу* (Н. Пазар), *йрдѣбирѣчу* (Дежева I), *учѣйѣљу* (Кањевине III), *ранѣйѣљу* (Врановина I), *избавѣйѣљу* (Шароње II), *служѣйѣљу* (Бекова I).

Именице на *-ак* било да значе нешто живо или неживо имају наставак *-у*:

йѣйѣк-йѣйѣку (Ковачево I), *йѣйѣку* (Н. Пазар), *рѣучку*, *йдѣѣйѣку* (Брњица III), *лѣлѣйѣку* (Вапа III), *дснѣйѣку* (Годово II), *мѣућку* (Полокци I), *вдѣйѣк-вдѣйѣку* (Дежева I),

Именице на *-ак* које значе чељаде имају *-е*: *лѣвѣче* (Н. Пазар), *глѣуѣче* (С. До II), *йрдѣйѣче* (Сјеница).

Са наставком *-у* су све оне које имају на крају ном. једн. један од споменутих палатала:

Богѣйѣу (Тутин), *Ракѣйѣу* (С. До II), *Сѣйѣнѣйѣу* (Н. Пазар), *вѣѣйѣу* (Дежева I), *мѣмѣйѣу*, *мѣдѣйѣу* (Штавалѣ III), *бѣгѣљу*, *мѣљу* (Црквине)

II), *й̆ас̆ўљу* (Трнава I), *кр̆ӑју* (Попе II), *к̆ам̆ишу* (Шушуре III), *н̆б̆жу* (Пожега I), *ј̆ѣ̆жу* (Тријebene III, Добриња II).

У источноцрногорским говорима М. Стевановић (ib. 62) забележио је да именице мушког рода на мек сугласник имају у вокативу наставак у, али имена лица у Зети имају е.

Наставак у имају у вокативу и неке именице на *к*, *г*, *х*, а пред њима нема а: *доч̆ѣ̆ку*, *с̆ид̆гу* (Годово II), *бел̆ѣ̆гу* па и *мӑу* (маху) — Д. Пољана I, *д̆ӑу* (даху), *ор̆ӑу* (ораху) — Штитаре I.

Именица *бўћ* чује се вазда као именица мушког рода и има наставак у у вокативу једнине *-бўћ* *-бўћу*.

β) Са двојаким наставаком у, е постоје две групе именица. Једну групу чине оне које се завршавају на *-ик*; другу на *-ар*:

на *-ик*: *нд̆йњ̆йку* и *нд̆йњ̆йче* (Црквине II), *кўџ̆йњ̆йку* и *кўџ̆йњ̆йче* (Батњик I), *бр̆ан̆йку* и *бр̆ан̆йче* (Дежева I), *ш̆љ̆џ̆йвйку* и *ш̆љ̆џ̆йвйче* (Брњица III), *ј̆ар̆йку* и *ј̆ар̆йче* (јари јечам или кукуруз) — Ступ III, *м̆р̆йџ̆йвйку* и *м̆р̆йџ̆йвйче* (Долово II), *ћ̆ўвйку* и *ћ̆ўвйче* (Расно III), *д̆йас̆нйку* и *д̆йас̆нйче* (Добриња II), *нӑй̆ас̆нйку* и *нӑй̆ас̆нйче* (Сјеница), *й̆д̆мо̆йњ̆йку* и *й̆д̆мо̆йњ̆йче* (Судско Село I), *з̆ам̆ен̆йку* и *з̆ам̆ен̆йче* (друго чешће) — Пиларета I, али само: *нес̆р̆ѣ̆йњ̆йче*, *ј̆ад̆нйче* (Трнава I), *нӑј̆ам̆йче* (Избице I), *л̆ѣ̆ден̆йче* (Дежева I), *з̆лос̆р̆ѣ̆йњ̆йче* (Попе II). Имена лица имају у: *Тўф̆йк-Тўф̆йку*, *Р̆ѣ̆ф̆йк-Р̆ѣ̆ф̆йку* (Годово II, Паљево II, Н. Пазар, Кањевине III).

на *-ар*: *г̆д̆сйод̆ӑру* и *г̆д̆сйод̆ӑре*, *д̆бўћ̆ӑру* и *д̆бўћ̆ӑре* (Сјеница), *й̆ѣ̆кӑру* и *й̆ѣ̆кӑре* (Д. Пољана I), *й̆д̆з̆ӑру* и *й̆д̆з̆ӑре* (Н. Пазар), *д̆йан̆чӑру* и *д̆йан̆чӑре* (Дежева I), *д̆йан̆ћӑре* и *д̆йан̆ћӑру* (Осоје I), *г̆д̆вед̆ӑру* и *г̆д̆вед̆ӑре* (Тријebene III), *чўв̆ӑру* и *чўв̆ӑре* (Пожега I), *с̆йд̆ћӑру* и *с̆йд̆чӑре* (Бобовик I), *г̆в̆д̆ӂћӑру* и *г̆в̆д̆ӂћӑре* (Постење I), *бр̆ав̆ӑру* и *бр̆ав̆ӑре* (Трнава I). Имена лица имају вазда е: *Л̆аз̆ар-Л̆аз̆ӑре* (Јбулац I), *С̆в̆ѣ̆т̆йоз̆ар-С̆в̆ѣ̆т̆йоз̆ӑре* (Добриње II), *В̆ѣ̆лиз̆ар-В̆ѣ̆лиз̆ӑре* (Аљиновиће III), *Ал̆ес̆анд̆ар-Ал̆ес̆анд̆ре* (Дољани I); а у штавичкој зони номинативски и вокат. облик именице Александар је *Лес̆анд̆ро*.

У источноцрногорским говорима именице овог типа (на *-ар*) имају у вокативу у, е (в. М. Стевановић, ib. 62), а у говору Пиве и Дробњака имају у сем имена лица где је заступљено е (в. Ј. Вуковић, ib. 50).

γ) Посебну групу чине именице на *-иџ* (*иџер*) од којих неке увек имају у, а неке е, што проистиче из семантичке диференцијације. Наиме, именице које не значе живо биће имају увек у:

к̆д̆л̆йру (и *к̆д̆л̆йј̆еру*), *к̆д̆сйру* (и *к̆д̆сйј̆еру*) — Селац I, *й̆ўџ̆йру* (и *й̆ўџ̆йј̆еру*), *к̆д̆мйј̆йру* (и *к̆д̆мйј̆йј̆еру*) — Дољани I, *ч̆д̆мӑйџ̆йру* (рубље) — Црквине II; а именице које значе живо биће имају е: *д̆фйн̆џ̆йре* (и *д̆фйн̆џ̆йре*) — Дежева I, *к̆д̆ман̆д̆йре*, *бр̆йгӑд̆йре*, *йн̆џ̆йл̆йре* (Вапа III, Д. Пољана I, Тушимља I, Рајетиће I). Са њима иду и имена лица: *М̆д̆мйре*, *Ч̆ѣ̆дом̆йре*, *В̆ўком̆йре*, *Р̆ад̆ом̆йре*, *Љ̆уб̆ом̆йре* — у свим зонама, а код муслиманских имена има и двојности: *Нез̆йр-Нез̆йре*, али *Аз̆йр-Аз̆йре* и *Аз̆йру* (Годово II).

Као заједничке именице на *-ир* имају у вокативу наставак *у* и оне које се завршавају на *д*, *и* а значе нешто неживо: *јад-јаду* (о јаду мој)

— Сјеница, *наду* (надање) — Црквине II, *илдџу*, *брџу* (Трнава I), *ирџмџу* (Н. Пазар), *намџу*, *вилџу* (Штитари I); са наставком *е* оне које значе нешто живо: *нарџе*, *гаџе*, *смарџе* (Д. Пољана I), *гаџе* (Тријebene III).

Именицом *нџрод* може се означити слаба летина или плод неке воћке или пород слабих особина. Са првим значењем вокатив има наставак *е* (е), а са другим *у* и *е* као именица *изрод-изрџе* и *изрџу* (Штавал III, Дежева I).

Двојност је заступљена и код именица на *-ац* што долази због семантичке и акценатске неједнакости. Наставак *у* имају оне које значе нешто неживо, а стари кратки акценат им је на средњем слогу:

конџу (Врболази I), *новџу*, *ворџу* (Тушимља I), *ноклџу* (Годово II), *ноклоџу*, *заклоџу* (Шушуре II); наставак *е* имају оне које значе живо биће, а стари кратки акценат им је на крајњем слогу: *свџац-свџе* (Годово II), *слџче* и (*слџџе*) — Дољани I, *исдрџче* (и *исдрџџе*) — Вапа III, *ивџче* (и *ивџџе*) — С. До II, *јџче*, *ирџац-ирџче* (Брњица III), *кџац-кџче* (Житниће II). Имена лица на *ш* имају *е*: *Мџлоше*, *Рџлоше* (Велепоље II), *Јџгоше* (Буђево II, С. До II, Дежева I). Овакво је стање и код имена лица која се завршавају на *з*, *с*: *Идрџе*, *Аџсе*, *Мџрџе* (Н. Пазар, Црквине II, Тутин, Багачиће III).

Инструментал једине. Има двојак наставак *-ом* и *-ем*. Именице које се завршавају палаталом, ако значе живо биће, или имају само *-ем* или је тај наставак претежнији од *-ом*, а оне које значе нешто неживо имају оба наставка у једнакој мери:

вџиџем (Угао II), *Богџем* (Шароње II), *младџем* (Н. Пазар), *бџа.џем* (Ступ III), *родџиџем* (Вапа III), *учџиџем* (Тријebene III), *орџем*, *коџем* (Вапа II), *ковџем* (Попе II), *ирџбџем* (и *ирџбџем*) — Окосе I, *јџсем* (и *јџсом*) — Сјеница, *Мџлошом* (и *Мџлошем*) — Судско Село I, *ма.џем* (и *ма.џом*) — Војковиће I, *чекџем* (и *чекџом*) — Митрова II, *идџоџем* и ређе *идџоџом* (Драгојловиће III).

Двојност постоји и код именица на *-ац*: *јџџвџем* и *јџџвџом* (Шароње II), *сиџрџем* и *сиџрџом* (Јеребице II), *кџкџвџем* и *кџкџвџом* (Увац III), *јџлвџем* и *јџлвџом* (Бекова I), *зџиџем* и *зџиџом*, *ирџсолџем* и *ирџсолџом* (Врсенице III).

У говору Пиве и Дробњака иза непчаника *љ*, *ј* чешће је *-ом* него *-ем*, а код презимена на *ћ* увек *-ем*. Иза *ц* постоји двојност, а иза других непчаника ређе је *-ем* (в. Ј. В., ib. 51).

Напоредна употреба *-ем*, *ом* среће се и код именица на *-ар*:

Пазарем, *-ом*, *бџнар -ем*, *-ом* (Н. Пазар), *ивџар -ем*, *-ом* (Дунишиће III), *чџвар -ем*, *-ом* (Осаоница I), *говџдар -ем*, *-ом* (Попе II).

Имена лица на *-ар* такође имају двојност: *Лаз̄ар-ем, -ом* (Врановина I), *Свѣйоз̄ар-ем, -ом* (Аљиновиће III), али имена лица са непостојаним *а* увек имају *-ом*: *Пѣйром, Мййром*, као и она која се завршавају на *-ир*: *Сл̄авомир̄ом, Чѣдом̄иром, Незир̄ом* — на целом подручју.

Двојност се среће и код заједничких именица на *-ир*. Наиме, оне које значе нешто неживо имају *-ом*, а ако значе живо биће, имају *-ом и -ем*:

комййром, к̄ндйром (Ковачево I), *косйром* (Селац I, Тврдошево I), *офицйром и офицйрем, командйром и командйрем* (Штаваљ III, Камешница III). Именице на *к, г, х* имају *-ом*:

дочѣком, йрейѣком (Пожега I), *йосѣком, исйѣком* (Н. Пазар), *ур̄анком* (Трнава I), *нар̄амком* (Кузмичево I), *найрейшком* (Вапа III), *бѣлегом, сл̄дгом* (слог је женска спрема), *й̄длогом* (Аљиновиће III), *сйр̄дом* (страх), *м̄дом* (мах) — Врановина I. Овај наставак имају и именице на *д, њ*: *р̄адом, л̄ѣдом, ј̄адом* (Тропотице I), *г̄адом, ј̄адом, н̄ѣр̄адом, њ̄ор̄ддом* (Долиће II, С. До II), *н̄ѣродом, й̄родом* (Вапа III, Шушуре III), *М̄ѣмедом* (Шипче II), *г̄р̄адом* (Врановина I), *й̄л̄битом, ск̄дй̄том* (Горачиће III), *й̄р̄ѣвр̄аишом, кй̄ј̄ам̄ѣшом* (Себечево II, Црквине II).

Именица *дан* има облик *даном* и *дањом* (као у косовско-ресавском) — Н. Пазар, Кузмичево I — и облик *дању* са прилошким значењем.

Именица *йуи* гласи *йуиѣм* и *йуишом*. Први облик има и прилошко значење „на тај начин“: *Тй̄јем п̄утѣм нѣѣш д̄обит нй̄шта*.

МНОЖИНСКИ ОБЛИЦИ

У великом броју једносложних и двосложних именица облици множине проширују се уметком *-ов, -ев* и тиме каткад одступају од књижевног језика, као нпр. у овим случајевима:

зн̄акови-зн̄аков̄а-зн̄акове-зн̄аковима, д̄анови-д̄ан̄ов̄а-д̄анове-д̄ановима (Штаваљ II), *а̄к̄т̄ови-а̄к̄т̄ов̄а-а̄к̄т̄ове-а̄к̄т̄овима* (Годово II), *в̄ѣш̄ови-в̄ѣш̄ов̄а-в̄ѣш̄ове-в̄ѣш̄овима* (Н. Пазар), *к̄ӯј̄ракови-к̄ӯј̄рак̄ов̄а-к̄ӯј̄ракове-к̄ӯј̄раковима* (Тушимља I), *д̄б̄лакови-д̄б̄лак̄ов̄а-д̄б̄лакове-д̄б̄лаковима* (Раждагина III), *г̄ѣвр̄анови-г̄ѣвр̄ан̄ов̄а-г̄ѣвр̄анове-г̄ѣвр̄ановима* (Штитари I), *ч̄ар̄дакови-ч̄ар̄дак̄ов̄а-ч̄ар̄дакове-ч̄ар̄даковима* (Добриња II), *к̄д̄лӯш̄ови-к̄д̄лӯш̄ов̄а-к̄д̄лӯш̄ове-к̄д̄лӯш̄овима* (Д. Пољана I).

Именица *Србин* код муслимана гласи често *Срб*, а у множини *Србови-Срб̄ов̄а-Србовима* (Д. Пољана I, Крће III, Раждагина II, Глоговик I, Годово II).

Неке двосложне речи на *-ац* и *-ак* (ѣц, ѣк) чују се са непроширеним и проширеним облицима множине:

м̄о̄љци-м̄о̄љ̄ац̄а-м̄о̄љце-м̄о̄љц̄има и *м̄о̄љч̄ѣви-м̄о̄љч̄ѣв̄а-м̄о̄љч̄ѣве-м̄о̄љч̄ѣв̄има* (Постење I), *сй̄ар̄ци-сй̄ар̄ц̄а-сй̄ар̄це-сй̄ар̄цима* и *сй̄ар̄чѣви-*

-сїѿрчѣвѣ-сїѿрчеве-сїѿрчевима (Бекова I), сїѿуїци-сїѿуїца-сїѿуїце-сїѿуїцима и сїѿуїчеви-сїѿуїчѣвѣ-сїѿуїчеве-сїѿуїчевима (Црквине II), ѿљусци и ѿљускови-ѿљускѣвѣ-ѿљускове-ѿљусковима (Штаваљ III), лѣнци-лѣнца-лѣнце-лѣнцима и лѣнчеви-лѣчѣвѣ-лѣнчеве-лѣнчевима (Делимеђе II), свѣци-свѣтїца-свѣце-свѣцима и свѣчѣви-свѣчѣвѣ-свѣчѣве-свѣчѣвима (С. До II).

Овако се понаша и именица *ѣак*: *ѣаци-ѣака-ѣаке-ѣацима* и *ѣакѣ-ѣакѣвѣ-ѣакѣвима* (Кузмичево I, Полокци I, Добриња II).

У говору Пиве и Дробњака обичнији је проширен облик множине код двосложних именица „с кратким првим акцентованим слогом и дужином на другом слогу“, а код једносложних, множина је обичнија без уметка ако у косим падежима именице имају узлазни или краткосилазни акценат (в. Ј. В. ib. 51—52).

Источноцрногорски говори знају за проширење множинских облика једносложних и двосложних именица као и овај говор (в. М. С. ib. 66).

Остатак номинатива множине именица типа *камене* сачувао се у великом броју назива места:

Рибариће, Зѣчиће, Вѣселиће, Мѣѿдѣвиће, Прѣѣновиће, Гѣрачиће, Жїѿниће, Дуѿнишиће, Жѿњѣвиће, Вѣјковиће, Кокѣшиће, Дрѣмиће, Мїѿићиће, Цѣкѣвиће, Драгѣниће, Крѣвиће, Кончулїиће (овако и у источноцрногорским говорима, в. М. С. ib. 66).

Генитив множине има наставак *а*, сем малог одступања што ће се показати ниже у свим зонама:

зїдѣвѣ, јунѣка, војниѣка, косѣчѣ, чѣбѣнѣ, зѣчѣвѣ, лѣвѣвѣ, брѣгѣвѣ, задругѣрѣ, ѿарїѿиѣзѣнѣ, кѿуїѣца, ѿѣвѣрѣ, ајѣѣка и сл.; у сјеничкој зони: *ајѣѣка, косѣчѣ* (Шушуре, Горачиће, Вапа).

Непроширен генитив множине срећемо код именица: *свѣѿѿѣ, брѣѿѿѣ, рѣбѣ, (чланова породице), ѿлѣсїѣ, снѣѿѣ, дрѣѣга, ѿѿѿѣ, ѿѣка, кмѣѿѣ*. Овај последњи облик чуо сам у Долићима и Годову: *Укосїѿѣ ѣсам ѿлѣсїѣ; Прѣѿѣде му дѣвѣѿѣ рѣбѣ; Погїѿѿѣло е дѣвѣѿѣ свѣѿѿѣ где су се срѣли*.

Овакав генитив је обичан, код ових именица, при казивању неке количине, иначе је у употреби проширен.

Именица *гѣс(ѿ)* у генитиву множине гласи *гѣсїѣ*, а именица *дѣсїѣ* (тур. в. РЈА, Вука, Елезовића СДЗБ IV) у генитиву множине гласи *дѣсїѣвѣ* (Н. Пазар, Д. Пољана, Сјеница, Годово II).

Именица *нокѿѿ* у ген. множине гласи *нокїѿѿ* и *нѣкѿѿѿѣ*. Ово друго је чешиће.

Наставак *и* у ген. множине, сем код споменутих речи, среће се каткад и код именица *ѿѣв-ѿѣвї* поред *ѿѣвѣ, мрѣвї* поред *мрѣвѣ, брѣвї* поред *брѣвѣ*, али рекао бих обичнији је наставак *а* као и код речи којима се обележава време: *сѣѿѣ, мїѿѿѿѣ, сѣкѿѿѣ*, а тако и *мѣсѣѿѣ*. Овамо иде и *ѿѣдѣрѣвѣ* (С. До II, Буђево II, Д. Пољана I, Врановина I).

Именица *чдвек-чдвек* као суплетивна, има у генитиву множине облик *људй* и *људй* у целом говору.

Облик *дајива* и *инструментала* има *наставак -има*: *йрсиима*, *ноќиима*, *ђавоима* и *ђавоима*, *синовима*, *бдевима*, *рдоговима*, *јуршиима*, *змјевима*, *йуишдвима* и *йуишдвима*.

У новопазарској и сјеничкој зони у неколико именица чује се и наставак *-ма*: *кдњама*, *људма* (Дежева I). *вдовма*, *јармовма* (Тријебине III), али је чешће *коњима*, *људима*, *воловима*, *јармовима*. У штавичкој зони код ових речи имамо само наставак *-има*.

Локатив множине. Када овај падеж стоји са предлогом *о* или *йри* има исти наставак као датив и инструментал, али ако стоји са предлогом *йо* никад нема наставак *-има* него *а* као генитив множине (Бољаре II). Историски развитак наставка *а* у генитиву друкчији је од развитка наставка *а* у локативу, зато је потребан кратак осврт на ово питање.

У локативу множине наставак *а*, уколико се овде среће, развио се путем „накалемљивања“ наставка локатива множине на генитив множине.

Претпоставља се да се ово догодило првобитно код именица типа син, тј. наставак локатива *-х* додат је генитивском облику и добивено је *синовх* као и *йуишх*, *мајерх* итд. Узрок овом „накалемљивању“ је једнакост генитива двојине са локативом двојине. То је учинило да се генитив јавља место локатива и локатив место генитива у множини. После епохе губљења гласа *х* створен је један облик за генитив -локатив и задржао се до данас у новоштокавским говорима архаичнијег типа (косовско-ресавски и зетски) — в. А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1, стр. 129—130.

Проф. М. Стевановић сматра да у овом случају не постоји једначење генитива и локатива, већ да то представља контаминацију облика генитива и старог наставка локатива множина, што је дошло после губљења наставка генитива множине. (в. М. С. ib. 67).⁴¹

Ја сматрам да је мишљење о контаминовању ових облика могућно и исправно, али томе процесу морао је предходити неки момент који га је условио. Тај момент могао би бити једнакост генитива-локатива у двојини код именица.

Кад су се облици двојине, помешавши се са множинским, изгубили као посебна категорија, траг једнакости ових падежа задржао се у свести носилаца једне групе говора новоштокавског типа и поново се појавио у контаминацији ових падежних облика.

Ова морфолошко-синтаксичка особина значајна је и са другог гледишта. Наиме, да је књижевни језик наших старих споменика (од XII—XV века) био сасвим далеко од разговорног језика, било би чудновато откуд овај појав (књижевног језика) контаминовања да се јави

⁴¹ Решетар сматра да је глас *х* био нека веза између генитива и локатива те је отуд дошло до међусобне замене код њих (Der štok. Dial. 213); Р. Бошковић сматра да једнакост генитива и локатива потиче од једнакости ових падежа код придева и придевских заменица (в. Годишњак С. и В. Стојановић, II стр. 32),

као црта ван књижевног говора и да се сачува на великом подручју новоштокавске говорне групе.

Данас у овом говору, у граничној зони поред Бихора, једнакост локатива са генитивом среће се само када именска реч стоји са предлогом *ио*: *ио сабѡра̄, ио зидѡв̄а̄, ио иѡѡк̄а̄, ио болеснѡ̄а̄, ио мајсиѡра̄, ио дѡшкѡс̄а̄, ио дгњѡв̄а̄* (Бољаре II).

У источноцрногорским говорима (М. С. *ib.* 70) контаминован облик генитива у служби локатива употребљава се не само са предлогом *ио* него и са *о* и *ири*. У овом, пак, делу говора облик генитива у служби локатива никада се не среће са предлозима *ири* и *о*, већ увек локатив са наставком *-има*: *о оѡшкѡсима, о јун̄аѡѡма, о ајд̄уѡѡма, о мајсиѡрима, о досељениѡѡма; ири зидовима, ири иѡѡерима, ири иодѡвима, ири крѡвовима* и сл.

Појава горње црте може се објаснити утицајем црногорских говора.

На другој страни запажемо да је ова црта непозната новопазарској и сјеничкој зони, мада се оне по једним делом наслањају на говоре који чувају ту особину (новопазарска на косовско-ресавски, где се ген. употребљава место локатива — в. *Archiv XXV 217*, сјеничка на бјелополски). Држим да је уношење ове особине у ове зоне било сасвим могућно, али је она ишчезавала јер је утицај млађих новоштокавских говора овде био много снажнији, те се због тога овде није могла одржати.

Именица *камен* сачувала се у старом облику *ками* (*камы*) и употребљава се више са прилошким значењем (слабо, зло, тешко) у зони поред Бихора и врло ретко (Бољаре II): *К̄ам̄ӣе с̄иѡѡк̄ѡ; К̄ам̄ӣ м̄ене о(д) иѡѡбе; К̄ам̄ӣ да м̄у е*. У истој месту среће се и са значењем именским (камен): *К̄ам̄ӣ ӣи у ѡсӣа; К̄ам̄ӣ ӣи у вѡлице; К̄ам̄ӣ ӣи ѡ гла̄ву*.

Према облику *ками* образован је генитив *кама* (данас се не употребљава), а према њему је образован облик номинатива *кам*. Овај се облик, у поменутој зони, данас скоро не чује поред дужег облика *камен*.

Овакви краћи облици, поред дужих, чују се код ових речи: *г̄р̄м* (жбун), *ӣл̄ам*, *ӣр̄ам*, *б̄ус* — *Б̄е̄ше се сакр̄ӣѡ иза једн̄ога г̄р̄ма* (Буђево II), *Ко̄лико се з̄ас̄ӣӣде, св̄ѡ му ӣл̄амови ѡдар̄ише уз д̄браз* (Тријебине III), *К̄ад̄ је д̄ѡф̄аӣӣ ӣл̄ам, н̄ес̄ӣаде за ӣр̄ѡн̄ ѡка* (С. До II), *С̄акр̄ӣ се у ӣр̄ам магл̄ѡ, ӣе га не н̄а̄ђише* (Н. Пазар), *Не д̄ам̄ ӣи ни један ӣр̄ам в̄ун̄ѡ* (Долиће II) са деминутивним значењем; *К̄ака м̄у е гла̄ва к̄ѡ б̄ус* (Д. Пољана I) (види Вука, Пословице, Предговор, XLV).

Именице које у књижевном језику имају наставак *-лац* (лъц), а значе живо биће, у овом говору немају у номинативу тај наставак, него је према косим падежима, где је *л* вокализовано (*л > о*), образован облик номинатива: *ус̄ӣѡѡц, р̄ан̄ӣѡѡц, чув̄ѡѡц, бран̄ӣѡѡц, с̄ӣар̄ѡѡц, им̄ѡѡц* (који има), *н̄ѡм̄ѡѡц* (који нема), *ӣр̄ѡѡц, ж̄с̄ѡѡц*. И у генитиву множине код ових и сличних именица вазда се задржава *о*: *ӣр̄аӣѡѡѡ, бран̄ӣѡѡѡ, им̄ѡѡѡ, ж̄с̄ѡѡѡ, р̄ан̄ӣѡѡѡ*.

У штавичкој зони сем жетеѡц чује се *ж̄с̄ѡѡѡв̄ар*, ген. множине *ж̄с̄ѡѡѡв̄ар̄а̄* (Добриња, Годово).

Споменућу на крају неколико именица које у овом говору као и другим имају двојаку промену. То су већином некадашње именице

мушког рода *i* основа које су, помешавши се са именицама мушког рода *o*-основа, примиле њихове наставке, те су отуда и стекле ову особину:

jād-u, jād-a, glād-u, glād-a, smrād-u, smrād-a, p̄dgān-u, p̄dgān-a, d̄dbīn-u, d̄dbīn-a, r̄ūkovēd-u, r̄ūkovēd-a, zvēr-u, zvēr-a, vārbi-u, vārbi-a — на целом подручју.

Именица *jad* карактеристична је и тиме што има множинске облике именица женског рода типа жена: *jāde- jādā- jādama*.

Двојаку промену има и именица *krv-* старе у (и) основе — која се помешала са *i* основама женског рода и примила њихове наставке — *krv-u-i*, а сем тога примила је наставке и од именица мушког рода *o* основа — *krv-a-u*.

Карактеристична је именица *raiī* зато што је изишла из групе именица женског рода *u* основа и пришла именицама женског рода *a* основа. Отуда је добила у номинативу наставак *a* па се и у промени изједначила са њима: *raiīa-ē-u-y-ōm- o raiīi, raiīe-raiīā-raiīāma*.

Именица *rat* женског рода је и у црногорским и херцеговачким говорима, али тамо спада у именице жен. рода без наставка (*rat-i-i*) — в. М. Стевановић, *ib.* 71; Ј. Вуковић, *ib.* 50.

б) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА БЕЗ НАСТАВКА У НОМ. ЈЕДНИНЕ

У којој мери ове именице чине одступања од књижевног језика најбоље се запажа у инструменталу јединице. Иако овај говор зна и за новије јотовање, ипак се то овде није у потпуности спровело. Именице овог типа чувају најчешће стари наставак *u*, каткад имају наставак *-ju*, а кашто се извршила и контаминација двају наставака *-om* и *-ju* као у речима: *smr̄h̄om, p̄āmēh̄om, kr̄v̄.ōm, s̄ō.ōm* и *nd̄h̄om*.

Наставак *u* имају увек: *sīvār-u, rēu-u, sīārōs(ū)-u, mlādōs(ū)-u, m̄rc-u, nāīas(ū)-u, p̄ēd-u* (у изреци увек *pēhu*): *Нисам задовољан с овом сивари* (Пожега I), *Ја ти гарашћуем мојом речи* (Буђево II), *Ндси се са сиварости* (Постење I), *Такд е пдбе е си се ойасд с младосици и снагбм* (Попе II), *Шпд ће с овалкбм мрси* (Кузмичево I), *Удружјо си се с овом нאיасици* (и напастп) — Брњица III, *Чдвек се не мери пдћу нб пдмћу* (Шушуре III).

Поред наставка *u* чује се и *-ju*: *čas(ū)-časūi* и *chashu* (Дунишиће III), *mlōs(ū)-mlōsūi* и *mlōshu* (Вапа III), *p̄rdīās(ū)-p̄rdīāsūi* и *p̄rdīāshu* (Тушимља I), *nōj-nd̄hu* и *nd̄h̄om*, али увек *p̄dmohu*: *С п̄р̄бм п̄дмоћу* (Дежева I, Врановина I). Облик *pohu* има прилошко значење: *Добро видџи ндћу* (в. облик дању) — в. М. С. *ib.* 65 и Ј. В. *ib.* 58.

Именица *khi* чује се у овим говорима као *khi, sh̄er, k̄er* што значи да се акузативски облик јавља као номинатив и данас нема разлика између ова два падежа. У штавичкој зони чешће је *sh̄er* и у инструменталу јединице гласи *sh̄erb̄m* (*Опшпд е са ш̄ерб̄м на сабор* — Попе II). Друга два облика (*khi, k̄er*) распрострањенија су у сјеничкој и новопазарској

и́рге, Мелѧје, Гркѧје, Живодѧре, Оиѧве, Вѧраге, Паресѧје, Крѧће Фѧјуље, Шѧшуре, Цѧрње, Лѧиѧже, Нѧћѧе, Кривѧе, Љуиѧе и сл.

Генѧтив множине. Именице мушког и женског рода на *-а* у овом надежу имају увек наставак *а*, док у књижевном језику код неких жскског рода постоји наставак и (*и*) пренесен са другог типа именица женског рода: *кѧћѧ, лѧвѧдѧ, њѧвѧ, игѧлѧ, црѧиѧњѧ, овѧцѧ, сѧбѧљѧ, шѧкѧвѧ, мѧјѧкѧ, ирѧиѧњѧ, смѧиѧњѧ* итд.

Само именице *ћерка* и *ујна* имају *и*: *ћѧркѧ, шѧћѧрѧ, кѧћѧрѧ, ујнѧ* — на целом подручју.

Стари облик генитива множине без наставка сачуван је само у два случаја — *сѧиѧиѧн* и *гѧдѧн* када стоје уз бројеве: *иѧи сѧиѧиѧн војникѧ* (Годово II) *ѧсам сѧиѧиѧн љѧдѧн* (Н. Пазар); *Избројѧ е шѧ(с) сѧиѧиѧн на-пољѧнѧ* (Жирче II); *Илѧ е иѧ(ш) сѧиѧиѧн овѧцѧ* (Бољаре II); *Робовѧсмо иѧ(ш) сѧиѧиѧн гѧдѧнѧ* (Дежева I); *Чѧкѧла е ѧсам гѧдѧн* (Штавалѧ III), *Лѧжѧ е на иѧстиѧ.ѧу рѧвнѧјѧ иѧи гѧдѧн дѧнѧ* (Тријѧбине III); *Да начѧнѧ иѧи о(ѧ) Царѧгрѧда до Бѧсниѧ за иѧи гѧдѧн дѧнѧ* (Н. Пазар). Овај појав бележи и Ј. Вуковић (ib. 57).

Од дуалских облика и овде се употребљавају, са множинским значењем, општепознати облици *рѧкѧ* и *нѧгѧ*.

Локатив множине. Као код именица мушког рода и овде се среће двојност. Наиме, у крајњем западном делу штавичке зоне (Бољаре) место локатива узима се облик генитива и то само с предлогом *ио*: *ио кѧћѧ, ио лѧвѧдѧ, ио њѧвѧ, ио иѧљѧнѧ, ио јѧбѧкѧ* итд.

Са предлозима *ири*, *о* локатив вазда има наставак *-ама* и у овом делу штавичке зоне: *о кѧћѧма, о лѧвѧдѧма, о јѧбѧкѧма, о шѧљѧвѧма, о коирѧвѧма* и сл. *ири шѧјѧким недѧћѧма; Ири овѧјѧм ирѧлиѧкѧма, Ири пѧшиѧјѧм њѧвѧма* итд.

У новопазарском и сјеничком делу локатив увек има наставак *-ама*: *о лѧкѧвѧма, о водѧма, о рѧкѧма* (и *ријѧкѧма*), *ири згѧдѧма, ири пѧвалѧма, ио илѧниѧма, ио иѧрукѧма* итд.

Датив и инструментал множине имају наставак *-ама* на целом подручју: *иѧиѧкѧма, бѧбѧма, ѧвѧцама, врѧћѧма*.

Код именица на *-ад* имамо *-ама* на целом подручју: *јѧгњѧдѧма, јѧрѧдѧма, ирѧсѧдѧма*, али се понекад у новопазарској и сјеничкој зони чује наставак *-ама* само у овим речима: *иѧљѧдѧма* (Гоње III), *жѧдрѧбѧдѧма* (Шушуре III), *јѧнѧдѧма, јѧгњѧдѧма* (Никољача I), но и овде је чешће *-ама*.

Од именица које имају само множину спомињем оне са двојаким обликом у номинативу: *јѧсле* и *јѧсли*, *гѧсле* и *гѧсли*, *пѧћѧве* и *пѧћѧви* (номинатив — акузатив). Код ових именица помешали су се наставци *а* основа и консонантских основа. Генитив множине гласи им *гѧсѧлѧ, јѧсѧлѧ, пѧћѧвѧ* (в. СДЗБ IX, 450; Ј. Вуковић, ib. 55).

Називи места. Имена места придевског порекла представљају посебно питање с обзиром на њихову промену.

Нека таква имена чувају у номинативу јединице дужину што представља елемент придевске промене и имају придевску промену и данас: *Вѧчѧ-Вѧчѧ-Вѧчѧјѧ; Пѧћѧрскѧ-Пѧћѧрскѧ-Пѧћѧрскѧјѧ*; али има их која нису сачувала траг старе придевске промене и мењају се по именичкој промени: *Рѧшка-Рѧшкѧ-Рѧшки* и *Рѧшѧци, Рѧжѧдагина-Рѧжѧдагинѧ-Рѧжѧдагинѧ*.

Када је придјев саставни део имена места, оно има придјевску промену: *Крѣа Јѣла-Крѣѣ Јѣлѣ-Крѣѣј Јѣли*, *Ђѣрова Глѣвица — Ђѣровѣ Глѣвицѣ — Ђѣровѣј Глѣвици*, *Дѣга Пољана — Дѣгѣ Пољанѣ — Дѣгѣј Пољани*, *Дашча Ријѣка — Дашчѣ Ријѣкѣ — Дашчѣј Ријѣци*.

На крају ћу споменути да је и именица *ѣисмо* примила наставак *а* те спада у групу ових именица, тј. мења се у једнини исто као именице типа жена: *ѣисма-ѣисмѣ-ѣисми-ѣисму-ѣисмѣм -о ѣисми*. У множини постоји колебање, тј. мења се и као женски и као средњи род: *ѣисме-ѣисми-ѣисмѣма* и *ѣисма-ѣисмѣма-ѣисмима*. Ово друго је чешће: *ѣмаи двѣ ѣисме* у *ѣишиѣињу* (Раждагина III), *Дѣнѣо ми ѣисму из ѣишиѣињѣ* (Крѣе III), *Види ѣма ли кака ѣисма* (Дежева I), *Дѣми бѣѣиши ѣисму у вѣрби* (Штаваљ III), *Дошлѣ ми ѣ ѣисма* (Попа II).

г) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА СА НАСТАВКОМ О-Е

Именице типа *Вѣко*, *Мѣрко*, *Брѣнко* и сл. наметнуле су свој номинативски наставак именима *Лука* и *Ђѣрѣ* и чују се само у облику *Луко* и *Ђѣрѣо*. Исто тако именице *Раде* и *Вѣле*, које се не осећају као хипокористика, наметнуле су свој наставак именима *Гаврило*, *Михаило* и *Данило* те гласе: *Гѣврѣле*, *Микаѣле*, *Данѣле* (види о овом појаву М. Стевановић, *ib.* 61).

Све ове именице са *л* у основи имају у инструменталу једн. наставак *-ем* у штавичкој, *-ом* у сјеничкој и новопазарској зони: *Вѣлем* и *Вѣљем* (Шароѣе II), *Мѣлем* и *Мѣљем* (Јеребице II), *Вѣлом*, *Мѣлом* (Дежева III, Вапа III). Исто тако наставак *-ем* заступљен је код именица којима се основа свршава гласом *ј*: *Блѣгѣем*, *Рѣдѣем*, *Мѣлѣем* и сл. — у целом говору.

О овој особини ништа не говоре М. Стевановић и Б. Милетић, а Вуковић (*ib.* 54) каже да именице мушког рода на *е*, којима се основа завршава гласом *л*, имају у инструменталу *-ом* Вулом, Боллом, Јолом.

Именице средњег рода типа сведочанство, будући да у номинативу једнине немају гласа *в* (сведочансто) имају и генитив множине без тога гласа па због тога и нема непостојаног вокала у овом падежу: *дѣвѣрсѣѣ* (и *ђѣвѣрсѣѣ*), *ѣобрайѣмѣсѣѣ*, *злочѣнсѣѣ*, *зубѣсѣѣ* и сл. и *дѣвѣрсѣѣ*, *ѣфроклѣсѣѣ*.

Ако се у завршетку номинативног облика назива места чува траг придјевске промене, ти се називи мењају по придјевској промени: *Црѣвскѣ-Црѣвскѣга-Црѣвскѣме*; *Ўгљѣнскѣ-Ўгљѣнскѣга-Ўгљѣнскѣме*; *Зѣѣумскѣ-Зѣѣумскѣга-Зѣѣумскѣме*. Остали, пак, називи као Буђево, Бишево, Гошево, Вишево и сл. имају промену као поље, село.

Именице *ѣчи*, *ѣши*, *ѣлѣћи*, *ѣрѣи* не чувају дуалске облике у генитиву множине, већ гласе *ѣчи*, *ѣши*, *ѣрѣи*, *ѣлѣћи* и *ѣчи*, *ѣши*, *ѣлѣћи*, *ѣрѣи* (Шушуре III).

Траг црквеног језика среће се у речима *мѣшиѣѣније*, *наказѣѣније*, *ѣрѣвиѣѣније* (Н. Пазар, Кузмичево I, С. До II, Ступ III). Вуковић износи низ речи са суфиксом *-еније* (*ib.* 53). Тај суфикс овде је непродуктиван.

д) ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА СА ОСНОВОМ НА САМОГЛАСНИК *

Именице које значе мало и младо живо биће као *ййле*, *јаре*, *јагње* и сл. и *дѣше* у једнини се проширују гласом *йй*: *ййлеџа*, *јареџа*, *јагњеџа*, *дѣшеџа* — у множини имају збирно значење обележено са *а*, *ад*: *дѣше-дѣца*, *ййлад*, *јагњад*, *јарад*. У множини се ове именице понашају као именице женског рода, али ове на *-ад* могу имати и множинске облике мушког рода: *јарйћи* и *јарйћи*, *ййлићи* и *ййлићи*, *йрасйћи* и *йрасйћи* и понашају се као хипокористични изрази.

Овако се мењају и именице које значе нешто неживо, мало: *йуце*, *зрнце* и сл. Оне имају збирно значење обележено са *-ад*: *йуцад*, *зрњад*, али се чује и множински облик као *ћебйћи*, *дугмићи* и сл.

У сјеничкој и новопазарској зони именица *ујсе* мења се: *ујсе-ујсеџа-ујсеџу* (Дежева I) и *ујсе-ујсеџа-ујсеџу* (Вапа III), место множине има збирно значење *-ујсад-ујсидй*. У штавичкој зони ова именица чује се и у облику *кондйче-кондйчеџа-кондйчеџу* итд.

У целом говору чује се *говѣче-говѣчеџа-говѣчеџу*, *говѣда-говѣдй-говѣдима* (Штитари I, Кузмичево I, Попе III) и *говѣче-џа-џу* (Шушуре III), а никада *говѣдо*.

Код именица које се проширују гласом *н* не појављује се никаква проблематика.

Именице проширене са *с* само у множини: *небо-небѣса*, *чуџдо-чуџдѣса*, чују се и без проширења као *чуџда-чуџдѣ*. Семантичка страна ових облика је неједнака. Наиме, *чуџда* значи необичније догађаје, а *чуџдѣса* нешто фантастично.

2. Заменице

а) *Личне заменице*. Енклитични облици личних заменица 1. и 2. лица: *ни*, *ви* који су се некад употребљавали у дативу и акузативу, као и њихови измењени облици *не*, *ве* утицајем заменица *ме*, *џе* и именица типа *вълк* — *вълкы* — вуке употребљавају се данас и у овим говорима за датив: *ни*, *ви*; акузатив: *не*, *ве*:

Да си ни жив и здраво (Трнава I), *Дѣнйјо нй ље дувѣна* (Вапа III), *Рѣкѣ ви ље да га чѣкаџе* (Чедово III), *Немџе не звѣй*; *Помџѣ не бѣлѣ о(д) свйја*; *Бѣже не йомџи* (С. До II); *Поздрѣвйјо вѣ Луко*; *Нйје ве чуо ка(д) сџе га звѣли* (Постење I), *Кољико сџе не йомџгли, йи-љйкѣ ве бѣг йомџѣ* (Пожега I).

Ове енклитике познају косовско-ресавски говори (в. Љ. Стојановић, *Archiv XXV*, 217), црногорски говори (в. Бошковић-Малецки, *Преглед дијалеката старе Црне Горе*, Краков 1932 г.), источноцрногорски говори (в. М. С. *ib.* 72). У говору Пиве и Дробњака постоји само енклитика 2. лица *ви* (в. Ј. В. *ib.* 59).

Краћи облик акузатива личне заменице 3. лица женског рода различит је у овом говору:

а) *Штавичка зона*: зна за ју: *Помѣри ју џѣмо* (Попе); *Немџи ју йомѣлаџи кољико анџџамника* (Годово); *Подйгни ју* (С. До),

Осидџи ју (Шароње), *Помѣри ју* (Буђево), *Обѣси ју* (Тутин), *Узми ју* (Добриња);

б) *Сјеничка зона*: зна за *ју* и *је*, али је чешће *је*: *Мдго јӯ е бачӣи* (Вапа), *Здвидер јӯ нѣка дб̄ђѣ* (Дујке), *Виђѣо сам је и сино̄ј* (синоћ) — Сјеница, *Пдзн̄о сам је* (Брњица), *Срѣли смо е* (Врсенице), *Нико е није зв̄до* (Тријebene), *Пријази је* (Лопиже);

в) *Новопазарска зона*: зна само за *је*: *Помѣн̄јӯ е дѣца, бд̄гме, др̄ӯгӣ нѣ* (Бајевича), *Изм̄акни е да се не сино̄јчѣмо на њӯ* (Постење), *Осидџи је* (С. Село), *Бачӣ је* (Осоје), *Покисели је* (Трнава), *Узми је* (Бекова), *Ндси је* (Цврње), *Да ми је* (Кузмичево), *Покл̄дн̄и мије* (Врановина); али пред глаголским је само *ју*: *Укр̄ао јӯ е* (Штитаре) итд. као и друге две зоне.

Датив и локатив 1, 2. и сваког лица у једнини једнаки су акузативу и увек гласе: *мене, њебе, себе* — *Да и мене једну јабуку; И мене си обећао; Што мене нѣ даде; Нем̄о му њрича̄и о мене и о њебе; Кӯӣӣо сам и њебе џӣанке; Учӣнѣће дн̄и себе ддобро џсе* (део); *Да се сӣдр̄ам о мене и о њебе; Не мӣсли бн̄ о себе; Кд̄ не мӣсли о себе како ће о др̄уб̄ме.*

Ова црта позната је источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 74), косовско-ресавским (в. Љ. Стојановић, Archiv XXV, 217), у говорима ст. Црне Горе (в. Бошковић-Малецки, ib. 5), у Пиви и Дробњаку (в. Ј. В. ib. 58) — према томе представља заједничку особину групе новоштокавских говора.

На крају ћу споменути једну интересантну црту новопазарске зоне где се енклитични облик акузатива множине заменице 1. и 2. лица употребљава место енклитичног облика датива множине истих лица; иначе енклитични облици нас, вас уопште се не чују;

Посл̄ала ме ма̄ма да нас да̄ӣе бакр̄а̄ћ; До̄нӣјел̄а сам џа̄ре да нас џз̄мѣӣе лѣб; О̄ћеӣе л'да вас о̄ћӯӣам л̄ук; Ако̄ ћеӣе да вас донѣс̄ем водѣ; Ад̄ѣме, да нас исећ̄ем др̄ва̄ (место да нам дате, да нам узмете, да вам очупам итд.) — Нови Пазар, Осоје, Пожега.

Овај појав јавља се, колико сам могао утврдити, уз глаголе који значе давати, узимати са значењем користи или штете. Свакако се ова особина могла развити под утицајем облика генитива-акузатива који су чешћи од датива.

Инструментал једнине личне заменице 1. лица у новопазарској варијанти чује се и у облику *моном* и *меном*, али није општа црта: *Што се не џӣӣӣам с мд̄н̄ом* (Тушимља I), *Ти д̄ћем с мд̄н̄ом, али ја џӣ не дам* (Глушци I), *Дош̄б е с мѣн̄ом* (Никољача I). Ово није особина овог говора, већ је унесена са стране, из студеничког и косовског (в. Љ. С. Archiv XXV, 217, Гл. Елезовић СДЗб IV), а позната је и другим суседним говорима.

Облик *моном* образован је, свакако, према *шобом*, а *меном* од заједничке основе *мен-* за генитив, датив, акузатив и локатив и наставка *-ом*.

Напомена: У штавичкој зони у делу поред Бихора, што је отуда и дошло, инструментал јединице личне заменице 2. и сваког лица гласи *шабом* и *сабом* када стоје са предлогом, а акценат им је пренесен на предлог. Ако су ови облици под акцентом, гласе *шабoм*, *сoбoм* :

Ўзми шoб шoо е ирѣ шaбoм; Нећу кукaи шaбoм; Бiјѣ е мало ирiје ирѣ(д) шaбoм; Повѣди шoб дијѣиe сa сабом; Вучѣ вѣликy влaкy зa сабoм; Бачи шoо иo(д) сабoм; али: С иoбoм сам бiјo; Зaдовoљан је сoбoм.

Овај појав може се објаснити ако се пође од предлога *за*, *са* са инструменталом. Будући да је предлошко *a* акценатовано, а вокал следећег слога кратак, извршена је асимилација вокала у следећем слогу у правцу предлошког *a* : *за сабом* -*за саoбoм* -*за сабом*, *за шoбом* -*за шooбoм*, -*за шабом*; *са сабом* -*са саoбoм* -*са сабом*. Пошто се тај појав учврстио код предлога *са*, *за* уопштен је и са другим предлозима.

Енклитични облик датива заменице сваког лица *-си* употребљава се у свим зонама овога говора, али не са одређеном службом, већ као речца иза или испред енклитичних облика заменица 1. и 2. лица :

Тѣшко си га шeбе и шeишко си шeбе (Кузмичево I), *Блaго си мѣне и блaго си га мѣне* (Вапа III), *Тaкo е шoб, брaише си ми дрaи; Лaкo е њѣму, брaише си мoј; Лaкo е њѣму, брaише ми си мoј* (С. До II).

А. Вајан износи да се енклитика *си* јавља у двојакој служби: 1) као етички датив у чему се огледа утицај народне поезије, што не мора представљати само архаизам него се може посматрати и као источњачка црта; 2) у екскламативним изразима („здрав си“, „вајмех си меније“).

Вајан се нарочито задржао на питању да ли *си* представља, у у одређеним изразима, енклитику рефлексивне заменице (себе) или глаголску форму (јеси-си). Он је посматрао *си* (глаголско) у вредности императива и дошао до закључка да за то нема сигурних примера у српскохрватском језику. Даље истиче да се оптативна форма *са си* изједначава са глаголским придевом на л („добро си дошао“ = „добро дошао“, а „здрав био“ = „здрав“) в. А. Вајан, *La langue de Dominko Zlatarić II*, 175—176).

У нашем случају, конкретно, употреба облика *си* представља архаичну особину која се, како каже, Вајан „*si ethnique est particulièrement usuel en vieille Serbie en Macedoine*“ и не може се сматрати глаголском формом (јеси-си).

Енклитични облик *га* стоји често плеонастично: *Блaго си га мѣне за за тѣбе*.

Односно-упитна заменица *шoо* у штавичкој зони нема генитива, >*чегa*<, већ се место њѣга употребљава акузатив *шoиa* са предлогом од: *o(д) шoиa си иoбѣгaо? o(д) шoиa бoлѣси, o(д) шoгa и лѣк*. Иако овде нема (у штав. з.) облика >*чегa*<, постоји њ гов супстантивизирани облик *чеговић*, што је унесено са стране (из Бихора).

Сјеничка и новозазарска зона знају за облик *чеговић*, али је и у њима чест облик *шoиa* са предлогом: *Због чѣга бi овa свaђa? Од чѣга пaчише кyђу? o(д) шoиa се илaниѣ oвa?*

мак шїо е исїрей кўћē (Попе II). Множински облици ових лица гласе: *ови, ши, они- овї људи* (Жабрен III), *двї комшије* (Сјеница), *шїи несрѣшїници* (Рас I), *шїи дїанци* (Штаваљ III), *шїи илїстїови* (Годово II), *онї исї исїод главїцē* (Д. Пољана I), *Онї з Дубїња* (Штаваљ III).

Ово је општа црта, али у граничној зони поред Бихора срећемо особину источноцрногорских говора, тј. да се поред множинских облика *ови, ши, они* чују и облици *ова, ша, она*: *овā кључѣви, шїā коломбдћи, онā љѣмезови*. Ово показује докле се протегла особина коју је забележио М. Стевановић (ib. 75—76).

Упоредо са овим споменућу једну другу црту која се може сматрати општим појавом. Наиме, облици *ова, ша, она* срећу се без одређеног значења и функције и због тога се не могу сматрати специјалном морфолошком ознаком. Оваква природа ових речи константна је, јер се увек испред и иза њих у реченици осећа пауза, прекид израза и, колико сам могао утврдити, ове речи представљају неку узречицу, паразит. У извесним ситуацијама, а нарочито *ова* и *она*, јер су чешће од *ша*, носе у себи недоумицу или несигурност, па због тога и цео израз добива такав карактер.

Могло би се рећи да је говорно лице, у неким ситуацијама, приморано да употреби ове изразе као неко помоћно средство док наступи пуна концентрација и формулисање мисаоне реченице. Тада ове речи испуњавају празнину и једнаке су изразима па. . . ето. . . , ето тако. . . , како да кажем и сл.: *Дошв овā. . . бдгаши зѣш Милвјкѣв* (Лукавице II), *Нїје овā. . . Радїсāv бїјо на ливдѣу* (Кузмичево I), *Је л' онā. . . Перунїка ошїшла нā воду?* (Брњица III).

в) Грађење именица од придевских заменица познато је и овде: *нāшковић, вāшковић, свдјак, онāковић, овākик, шїākик, онākик*, али нису тако честе.

3. Придеви

Придеви *мāчїј, мїшїј* и *кокошиїј* у штавичкој зони чују се и као *мачїњї, мишїњї, кокошињї*. Мислим да се ово може објаснити аналогјом ако се доведе у везу са именицама *мачињак, мишињак, кокошињак* — које постоје у овој зони па су од њих образовани придевски облици. Овоме је помогао, свакако, и придев *дешињи*, јер су истог типа.

Придев *болан* гласи *бн-бна-бно* где је мушки род добијен аналошким путем.

И овај говор, као и други, нема оштре разлике у наставцима између одређеног и неодређеног облика у промени. Сложена промена потиснула је просту до максимума, тако да се чак и код ових придева са наставцима *-ов, -ев, -ин* изведених од властитих имена или других чешће употребљава сложена промена од прости у зависним падежима:

Донѣси мāло ѣрућа из Милошевѣга гāја (Постење I), *Јесу л'бїли и код Пѣшровѣга сїна?* (Дежева I), *Не мѣже се жїветї од Илїндга*

Неодређени облик: *Вала њмаи гледнога брајиа* (Себечево I), *Їма Миленије ѡмјенибога и вреднога сина* (Врсенице III), *Лакб е научиш мѡдрбога* (Камешница III), *Уилдшијо се од ружнобога сна* (Угао II), *Газијо е и по златнобоме идоу, ѡа ёно какаф је сати* (Н. Пазар), *Било е, бѡгме, и крајнија и ружнија* (Д. Пољана I).

И овде као код претходног типа, инструментал јединице са наставком -им има ^ акценат на самом наставку: празним, ружним, кадрим и сл.

в) Код једносложних придева са " акцентом, двосложних са ^ акцентом и вишесложних са ма којим акценатом — нема разлике између одређеног и неодређеног облика у промени, у зависним падежима:

сѡи-сѡибога-сѡибоме-сѡијем; ѡун-ѡунбога-ѡунбоме-ѡунјем; шѡед. ѡившѡед. ѡивбога-шѡед. ѡивбоме-шѡед. ѡивјем; лаж. ѡив-лаж. ѡивбога-лаж. ѡивбоме-лаж. ѡивјем; лукав-лукавбога-лукавбоме-лукавјем итд.

У називима места неодређени облик придева јавља се као категорија и доследно се употребљава:

Није није ојасније нѡ код Јанкова Камена и ѡрб Бѡјова брда (Брњица III), *Крени бвце онѡмо к Миленију Лазу* (Рајетиће I), *Најаче дѡва вѡтар ѡрб Бѡнова идоља* (Бекова I), *Змагли се од Мачкѡва камена* (Ковачи II), *Кад бидѡи ѡкрај Пѡишина гѡвна* (Грнава I), *Пѡбже к Арѡову грѡбу* (Пожега I).

Смаграм да ово представља остатак из оне епохе када је граница између одређенога и неодређенога облика била изразита, па се од придевских речи које имају само неодређени облик, сачувала једино у називима места: Такав случај имамо и код назива празника: Бурђева-дне, Бурђеву-дне, Митрова-дне, Митрову-дне — у свим зонама.

У промени придева у генитиву, дативу и локативу јединице имамо готово увек дужи облик (генитив-ога, ега, дат. -лок- оме, ему):

Да му није дѡбрѡга имања (Дежева I), *Пѡмјенибоме није нишиа ѡенко* (Штаваљ III), *Чѡва се дѡнога Тѡма ѡавѡега* (Аљиновиће III), *Шѡд не начѡиши водѡјср од говѡега рѡга* (Бољаре II), *Вѡли шѡћему но свѡме* (Дежева I). Овако се понашају изведени придеви од основе именице и наставка -j (ѡј): *вражѡега, бѡжѡега, вучѡега, двѡега, двѡему* итд.

Нају се каткад по две или три придевске речи које као детерминативи стоје да истакну једну или више особина имена и тада се чује дужи облик придева: *Душе ми мѡга дѡбрѡга и ѡошѡенѡга баба* (Житниће III), *Пѡмјенибоме и вриједнобоме лѡсно е сѡјј* (Буђево II), *Како л набѡвише задругѡри онѡга вѡликѡа шарѡнѡга вѡла* (Ковачево I).

У инструменталу јединице придеви имају наставак -ијем (наставак демонстративне заменице *ѡѡ*) и ређе -им (инструментал заменице *и-же* који је био део промене одређеног вида), а у дативу, инструменталу и локативу множине такође имамо -ијем-а, али ово је траг некадашњег дуалског наставак датива-инструментала -ѡма заменица тврде промене:

мáлїјем човѣком, нїскїјем пшавном, љуцкїјем дочѣком, безобрáзнїјем нáчїном, бїјелїјем-а, ддбрїјем-а, пмáсїїјем-а, вуненїјем-а покри-вáчїма итд.

У генитиву множине придеви имају наставак *-ија*, *-ије* остатак некадашњег наставка генитива-локатива множине, па пошто је извршено изједначавање датива-инструментала множине, пришао им је и локатив (од XVII века), а поменути наставак *-б × њ* остао је везан само за генитив и у овом говору данас је доследан:

Овїјá пїшїомїјá лївáдá (Д. Лопиже III), *Їмá шумá* *изá днїје вѣ-ликїје брдá* (Вапа II), *Не прелáзи се лáко прео вѣликїје нáмѣшá* (Жабрен III), *Имó сам у ройсїо нѣколико ддбрїје другá* (Попа II), *Дднїјо сам шарѣнїјá шáмїјá* (Долиће II), *Їмáм нѣколико дебѣлїјá брáвá* (С. До II), *Кўїшћу нѣшїо мршавїје јáгњáдї* (Лопиже III).

Облик генитива са предлогом *їо* узима сá место локатива у једном делу штавичке зоне као код именица: по овїјá пїтдмїјá лївáдá и сл.

За употребу *-ија*, *-ије* вреди оно што је речено о заменицама.

Номинатив једнине мушког рода компаратива на овом подручју има наставак *-ји*, *-ији*, *-ши*. Наставак *-ији* сведен је на контраховано *и* (ији-ни) код свих оних придева где се у књижевном језику компаратив гради тим наставком.

а) Компаратив са *-ји*: *мáдїћї, љућї, брѣсї, дрáсї, јáчї, пѣшњї, пшáњї, скўїљї*.

б) Компаратив са *-ији*: *сїарї-сїарїјá-сїарїјѣ* (*сїарїјѣга-сїарї-јѣму*; множ. *сїарїї-сїарїјá-сїарїїма*); овако и: *правї, здравї, једрї, крїї* (ломљивији), *пшомї, сїорї, опорї* (опорији), *опїорнї, сїшї, пáмѣшнї, чувѣнї*; сјеничка зона: *чáзбѣнї, опрѣсїїї, зелѣнї, правѣднї* итд.

в) Наставак *-ши* уопштен је аналогичом код великог броја придева обично место наставка *-ји* и најчешће код једносложних који се завршавају гласовима *б, њ, в, м, н, р, к* па и *ћ*: *грўї-грўїшї, слѣї-слѣїшї, пїўї--пїўїшї, жїф-жїфшї, плав-плавшї, крїв-крївшї, здрав-здравшї, ндв--ндвшї, слán-слáншї, црн-црншї, млáк-млáкшї*, а према њима и *пїрдм- пїрдмшї, пїсок-високшї, дўбок-дубокшї и врўћ-врўћшї*.

Извесне особине везане за компаратив, који сам овде споменуо, познају и неки суседни говори. Тако нпр. источноцрногорски говори познају контраховано *и* као и наставак *-ши* уопштен код извесних придева (в. М. С. ib. 80—81); говори ст. Црне Горе пак познају најчешће наставак *-љи* (тврдљи, пунљи) — в. Бошковић-Малецки, ib. 12; козовско-ресавски говори поред компаративног наставка *-еј* врло често, у истим речима, имају наставак *-ши* (в. Љ. С. Archiv XXV, 215—216).

Место придева лак често се чује *лáшњї-лáшњá-лáшњѣ*. Ово је уствари облик компаратива придева ласан који је добио позитивско значење.

Испред придева се често, према ситуацијама, употребљавају речце: *на, їо, пре и прї*:

нáгрк, нáкисѣо, нáглўв, пддобар, пдмáлї, пдкраїпáк, прѣслán, прѣ-добар, прѣсладак, прѣболѣћ, прїгрк, прї.љуш, прїглўї итд. Речцама

на, *ио* и *ири* не само да се не појачава особина, него се у извесној мери умањује оно што значи позитив, а речцом *ири* показује се особина у већој мери него је казана суперлативом.

Речца *ио* чује се испред компаратива и суперлатива. Ако се налази испред компаратива, не појачава се особина; ако ли је испред суперлатива, особина се казује у већој мери неголи је казана суперлативом дотичног придева: *идијањи*, *идбољи*, *идљейши* *ионајслађи*, *иднајбољи*, *ионајлейши* и сл.

Оваква образовања са речцом *ио* забележили су М. Стевановић у источноцрногорским говорима (ib. 81) и Милетић у црмничком говору (СДЗБ IX 423), али семантика суперлатива код њих није једнака. У том погледу ови говори слажу се са констатацијом Стевановића.

4. Бројеви

Број *један* има у инструменталу једнине, дативу, инструменталу и локативу множине наставак *-ијем*, а у генитиву множине *-ија*, *-ије* као у придева и придевских заменица:

Не др̄е се с једнијем волџом (Постење I), *Мјло ир̄е седаше с једнијем човеком* (Н. Пазар), *Оишиб е с једнијем човеком* (Д. Пољана I), *Не мош иодмириши село с једнијем волдвима* (Кузмичево I), *Сви иду на сабор с једнијем чакширама* (Мелаје II), *Од једнија се немб надаи* (Читлук III).

Бројеви 2, 3, 4 уз именице мушког и средњег рода не мењају се, него стоје са предлогом. Аколи стоје уз именице мушког рода које значе лице, чељаде замењују се бројном именицом:

Бијо сам с двоциџм иријаиџља (Чедово III), *Дошл̄а су двоција иаришизана* (Дежева I), *Чуваише се од оне итроице ишио су на јандал* (на страни), — Црквине II, *Изабери о(д) два брава коџа дџеш* (Бекова I), *Удар̄и војска ир̄џо ири село* (Ступ III), *Скини самаре са св̄д четири коња* (Врба I), *Данас ћемо у др̄ва са св̄д ири јарма* (са три запрете волова) — Штаваљ III.

Двије и *две* има само датив и инструментал — *двџма* и *дљџма* (двије-двијџма-двлџџма-двлџџма-дљџџма): *Дал̄а сам овџјем двџма* (и дљџџма) — Н. Пазар. За локатив се употребљава облик двојине: *О онџјем двџџма* (дљџџма) *свишиа се ирича* (Сјеница).

Обадвије (и *обадвије*) и *обадвџ* понаша се у дативу и инструменталу као и *двџје*, али је чешћа употреба броја са предлогом: *Дри се обадвџма рукама* (и с *обадвије* руке) — Сопоћани I, *Угазијо с обадвџма ногма* (и с *обадвије* нџге) — Грачани I.

Три уз именице жен. рода има датив и инструментал *ирију*, *ирема* (према *двџма*) место *ирима*, али је и овде обичнији број без промене: *Наиддоше, бџк ии иомџџ, с ирију сирана* (и чешће са *ири сиране*) — Попе II, *Ка(д) сам дала двџџма, дађу и ирема* (Кузмичево I).

У сложеним бројевима свезица и спаја мање вредности са већим: *шри́дес њ два̄, си́б и седамдесѐтӣ шри́, двѝје и ља̀де и осам си́дшӣна̄ и два̀дес.*

Код збирних бројева само јединице добивају збирну ознаку као у књижевном језику: *шри́дес њ седморо, два̀дес њ шр̀бе, њедесѐ(ш̄) и њѝшоро.*

Ови бројеви стоје увек уз генитив именица плуралија тантум: *дво̀ја клѝјѝшӣа̄, шр̀де гу̀сала̄ и шр̀дја гу̀сала̄, чѐшвора вра̀ша̄, њѝшора к̀бла̄.*

У штавичкој зони умножна ознака *ман* (од мах место пут) најчешће стоји иза редног броја: *др̀уги ма̀н, шр̀дѝи ма̀н, њѝшӣ ма̀н* као и уз број један — *једаман* (један мах). Умножна ознака *ѝуӣ* непозната је штавичкој зони, али се среће у другим двома: *једанѝуӣ, два̀ѝуӣ, десѝуӣ, си́дѝу(ш̄) — Си́д-ѝу сам ѝи ка̀за̄о.*

5. Глаголи

а) ПРОСТИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

а) *Инфинитив*. Код глагола на *-ѝи* двојак је инфинитив: са *и* и без њега у чему се огледа остатак супина. Дати ма какво правило када се употребљава дужи, а када краћи облик, тешко је. Запазио сам да се на целом овом подручју употребљава краћи облик без обзира на место у реченици и без имало утицаја акцента: *жѐлет, спа̀ват, чу̀ват, гра̀дит, чѐка̀т, изно̀сит, бр̀дит, огра̀дит, по̀брат, до̀ј, прѝј* итд. Специјална одлика говора овог подручја, као и неких му суседних, јест завршетак на *з, с* и код неких глагола на *ј*.

Код глагола I врсте првог раздела (по А. Белићу) којима се општи глаголски део завршава гласовима *з-с*, односно у којима наставку *ш* претходи глас *с*, имамо отпадање дентала *ш* у краћем облику инфинитива: *шр̀дс* (прести) *ѝдс* (пасти), *му̀с* (мусти), *си́дс* (спасти) и сл. Овако се понашају и глаголи I врсте другог и трећег раздела, тј. са општим делом на *д-ѝ, б-ѝ: сдс* (сести), *јдс* (јести), *рдс* (расти), *срдс* (срести), *грѝс* (грести), *ду̀ис* (дупсти), *зѐис* (зепсти).

Неправилни глаголи на *-ѝи* (I врсте) понашају се као и претходни: *ѝс* (иѝи), *изѝс* (изиѝи), *отиѝс* (отиѝи), *наѝс* (наѝи), *обиѝс* (обиѝи), што представља аналогију. Ова особина споменута је у одељку о *ђ* и *ћ*.

Друга важна особина инфинитива, која је споменута у одељку о *ђ* и *ћ* јест његов завршетак на *ј* код неких глагола I врсте четвртог раздела са општим глаголским делом на *к, г, х* као: *рѝј, ѝѝј, ѝсиѝј* (реѝи, пеѝи испеѝи) — Ступ III, Грачане I, С. До II; *мо̀ј* (моѝи), *до̀ј* (доѝи) — Сјеница, Н. Пазар, С. До II, Лошиње III, а у песми само доѝи: „*О вѝзире, ка̀да ѝем ми до̀ѝи* (Н. Пазар); али увек *шѝѝ, ма̀ѝ* (и чешће *ма̀кнуѝ*) и *диѝѝ, у̀љеѝ, ѝжљеѝ, си́рѝѝ*, тј. без промене *ћ* у *ј*. Глагол *диѝи* употребљава се често и са инфиксом ну:

Пом̀дзи ми до̀сѝриѝ овѐ бра̀ве (Бољаре II), *Ми́слиши си́рѝѝ овѝје да̀на̄* (С. До II), *Умѐш ми си́рѝѝ ја̀гња̄ш* (Вапа III), *Мдо̀ж ми диѝѝ ѝо̀ брѝме сѐна* (Распоганче III), *Пом̀дзи ми се диѝѝ* (Попе II), *Нема̀*

Глагол *ч̄ин̄ит̄и* са значењем ‚десити се,‘ ‚догодити се‘ често има умекшан сугласник и гласи *ч̄ӣњей̄*: *Не см̄е му се ч̄ӣњей̄ н̄ӣшӣа*. Такав облик инфинитива има значење ‚нешто радит‘ — *Мбр̄а му се н̄ѣшӣо ч̄ӣњей̄*.

Када овај глагол има значење ‚радити неки одређен посао‘ врсту посла или ако значи ‚мислити‘ — нисам чуо његов инфинитив. Сложени глаголи од њега су чести и имају готово увек умекшан сугласник у инфинитиву, што опет представља резултат аналогije: *уч̄ӣњей̄*, *нач̄ӣњей̄*, *ӣрич̄ӣњей̄*, *зач̄ӣњей̄* (према учињен, начињен, зачињен и сл.).

Као резултат аналогije среће се *зн̄ав̄а̄ӣ* (образовано према *б̄ив̄а̄ӣ*), а према *зн̄ав̄а̄ӣ* имамо *им̄ав̄а̄ӣ* и *м̄л̄ав̄а̄ӣ* (од мнити).

б) *Презент̄и*. Прегледаћемо особине презента по глаголским врстама. Неке од њих споменуте су када се говорило о гласу *ј*.

Глаголи свих врста у 1. л. јединице имају наставак *м*, сем глагола моћи и хтећи — *мо̄гу*, *х̄о̄ћу* — и ређих облика *в̄е̄љу* и *в̄ӣћу*, где се каткад замењује у са *о* што је раније споменуто.

Глагол јести — као и у суседним јекавским говорима гласи: *ї̄јем-ї̄јеш-ї̄је-ї̄јемо-ї̄јеше-ї̄ј̄у* у штавичкој зони. Овако се понашају и сложени од њега. У сјеничкој и новопазарској зони он гласи у презенту *ј̄ѣд̄ем* итд., а према њему се управљају и сложени од њега: *на̄ј̄ѣд̄ем*, *ӣд̄ј̄ѣд̄ем*, *ӣз̄ѣд̄ем* и сл.

Глаголи *сес̄ит̄и*, *дӣћи*, *ле̄ћи* увек имају проширење са *не-с̄ѣд̄н̄ем*, *д̄ӣг̄н̄ем*, *л̄ѣн̄ем*, док га глагол *срес̄ит̄и* нема никад *-с̄р̄ѣ̄н̄ем*.

Глаголи *р̄ѣ̄ј*, *ӣѣ̄ј*, *вр̄ђ̄и* (рећи, пећи, врћи) имају увек у 3. л. множине измењен задњонепчани глас: *р̄ѣ̄ч̄у*, *ӣѣ̄ч̄у*, *вр̄ђ̄ӣу* и *ӣѣ̄ч̄у*, *вр̄ђ̄ӣу* (према осталим лицима презента).

Глагол *мо̄ј* (моћи) чује се тројако: *мо̄гу*, *мо̄гн̄ем* и *мо̄га̄д̄н̄ем*. Облици *могнем* и *могаднем* обележавају тренутну радњу.

Оӣт̄ис (отићи) поред *д̄ѣ̄м* гласи *о̄ӣт̄ид̄ем* и *о̄ӣт̄ид̄н̄ем* (Врановина I), *обӣс* (обићи) чује се у облику *обӣјем* и *обӣћем* (*Да обӣје џӣјо свӣјей̄* — Годово II).

Глагол I врсте *на̄дӯӣ* не чује се овде у облику *на̄д̄м̄ем*, већ иде у тип глагола *чӯӣти* и гласи *на̄д̄ѣ̄м*, *на̄д̄ѣ̄ш-на̄д̄ѣ̄е-на̄д̄ѣ̄мо-на̄д̄ѣ̄ше-на̄д̄ѣ̄ј̄у* и *на̄дӯј̄у* (Пожега I, Шупуре III).

Глагол *ӣк̄а̄ӣти* у штавичкој зони гласи *ӣк̄ѣ̄м-ӣк̄ѣ̄ш-ӣк̄ѣ̄-ӣк̄ѣ̄мо-ӣк̄ѣ̄ше-ӣк̄у*, а тако и у косовском (в. СДЗБ VI, 323) и у пљеваљском (в. СДЗБ III, 150). У сјеничкој и новопазарској поред оваквог презента чује се и *ӣк̄а̄м-ӣк̄а̄ш-ӣк̄а̄-ӣк̄а̄мо-ӣк̄а̄ше-ӣк̄а̄ј̄у*. Презент глагола изагнат гласи *из̄а̄ж̄ѣ̄н̄ем* и *из̄а̄ж̄ѣ̄н̄ем-еш-е*.

Глагол *де̄ӣти* има презент *д̄ѣ̄н̄ем*, а глаголи типа *чӯӣти*: *чӯѣ̄м-чӯѣ̄мо-чӯј̄у*, *об̄ӯѣ̄м-об̄ӯѣ̄мо-об̄ӯј̄у* (са *ј* у 3. л. множине) и мењају се правилно.

Глаголи IV врсте другог раздела у јединском облику презента немају гласа *ј*, али у 3. л. мн. чувају га као и претходни: *кӯй̄д̄ва̄ӣ-кӯй̄ѣ̄м*, *к̄љ̄ӯй̄ӣ-к̄љ̄ӯѣ̄м*, *д̄а̄ва̄ӣ-д̄а̄ѣ̄м* и *д̄а̄ѣ̄м*, а *кӯй̄ј̄у*, *к̄љ̄ӯј̄у* и сл. (Попе II, Ступ III, Н. Пазар, Кузмичево I, Добриња II).

Глаголи типа *казива̄ӣти*: *ка̄ж̄ӯѣ̄м*, *за̄ӣш̄ӯѣ̄м*, *ӣр̄ѣ̄ба̄чӯѣ̄м* — са умекшаним гласом су и без *ј* сем у 3. л. множине: *ка̄ж̄ӯј̄у*, *ӣр̄ѣ̄ба̄чӯј̄у* и сл.

се понаша и глагол *бојајѝ се-бѡј се* (Кузмичево 1) као и *дојѝти* и *појѝти-дѡј, ѡдѡј, найѡј*, (Распоганче III).

Глаголи који у 2. лицу једине императива имају *и* у овом говору га каткад губе што је особина и источноцрногорских говора (в. М. С. ib. 89) и говора Шиве и Дробњака (в. Ј. В. ib. 70 и код Вушовића, СДЗБ III 59) те се чује краћи облик: *лѣз/с, нѡс, дѡж/ш* (Н. Пазар), *мич* (Окосе I), *бѣж/ш, сѡан* (Медаре III), каткад *сѡан* од *сѡајѝти* помешано са *сѡан* од *сѡајѝти, учѝн* (Велепоље II), *замѡл, вѣн, ѡвѣн* (Лукавица II) и сл. Код глагола *ѡружѝти, ударѝти* и *бацајѝти* имамо краћи облик: *ѡрѡж/ш, удѡр, бѡч*.

Најомена: Понекада се са овим облицима императива меша императив imperfективних глагола *ѡружѝти, ударѝти, бацајѝти*. У овом случају они се понашају као глаголи *чекајѝти, слушајѝти, гледајѝти* који су изгубили *ј*, а после отпадања *ј* у овом облику нестаје претходног вокала: *чѣкѡј-чѣкѡ-чѣк, слѡшѡј-слѡшѡ-слѡш, глѣдѡј-глѣдѡ-глѣ* и *гѡѡ* и *гле* (од гледте-глете), *ѡглѣ, ѡглѡ, ѡглѡѡ*. Императивски облици *јеђ* и *виђ*, који су овде чести као и у суседним говорима, поред облика *јеђи, виђи* — где имамо облике атематског императива са тематским наставком *и* — свакако су утицали на формирање краћих облика горњих глагола.

Овакви облици у 2. лицу множине добијају увек наставак *ѝте*: *бѣшѝте* (Сјеница), *сѡанѝте* (Штитари I), *дѡжѝшѝте* (Црквине II).

Глаголи *диђи се* и *мађи се* имају императив: *диќ се -диќѝте се* (С. До II), *маќ се -маќѝте се* (Трњава I), *измаќ се* (Постење I); глагол *бијѝти* (esse): *бѡдѝни* (Вапа III), *бѡдѝниѝте* (С. До II); *знајѝти* и *имајѝти*: *знадѝни* (Дежева I), *знадѝниѝте* (Попе II), *имѡдѝни-имѡдѝниѝте* (Дољани I).

Глагол *давајѝти* има императив *даѡи-даѡѝте* и *даѡи-даѡѝте*.

Глаголи са општим делом на *к, г, х* у императиву мењају те гласове у *ч, ж, ш*: *пѣчи* (Н. Пазар), *сѣчи* и *сијѣчи* (Сјеница), *обучи* (Црквине II), *свѡчи* (С. До II), *врши* (Осоје I), *сѡпрѡжи* (Вапа III) итд.

Сложени глаголи од *иђи-обиђи, оиђиђи, изиђи* гласе: *обиђи* (Угао II), *обиђѝте* (Расно III), *оиђиђи-оиђиђѝте* (Постење I), *изиђи-изиђѝте* (Врболази I).

За казивање праве заповести у овом говору постоји само 2. лице једине и множине. Књижевни облик за 1. лице множине никад се не чује. Место њега се узима 1. лице множине презента са интерјекционим турским изразом *ајде* и свезицом *да*: *ајде да кѡсѝмо, ајде да ѡдѡмо*. Али ова речца (*хајде*) примила је и личне наставке и добила облик императива: *ајде + мо-ајдемо, ајд + мо-ајмо; ајде + ѝте-ајдеѝте; ајмо + ѝте-ајмоѝте; ајдемо + ѝте-ајдемоѝте; ајд + ѝте-ајѝте*: *Ајмо да кренѡмо* (Д. Пољана I), *Ајѝте да крѣћѡмо, Ајдемо и ајдеѝте да сврѡѝѝмо* (Митрова II), *Ајдемоѝте да седѡмо* (Дежева I). Ова речца узима се за казивање заповести и у 2. лицу једине и множине.

За казивање блаже заповести узимају се различите речце за пострекивање којима се такође могу додавати различити наставци + императив: *де, деѝте, ела, елаѝте, ну, а ну, да-ну*:

Дѣ донѣс мало водѣ (С. До II), *Дѣѝте да о:ѡ чѡском снѣсѡмо* (Дујке III), *Дѣла крѣни* (Вапа III), *Ела, учѝни ми ѝѡ* (Попе II), *Ну здѡи*

га (Горачиће III), *А нӯ йомдзи, сѡколе* (Долиће II), *Дā-нӯ сѡдни мāло* (Бољаре II), *Дā-нӯ аврши шѡ вѣј* (вѣћ) — Избице I. Овако и у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 90).

За описно казивање заповести узима се и речца *дедер* и *де*. Речца *дедер* стоји испред императива, а *де* додаје се императиву:

Дѣдер йонѡси овѡ до гувна (Добриња II), *Помāкни де мāло нѡгу* (С. До II), *Усѡйāниде чāском* (Тенково I) (Види Вука, Српске народне пословице, 417). Каткада се и облику са *де* (дер) додаје наставак *ше*: *Помāкни дерше мāло асѡл да йрѡћѣ чѡек* (Н. Пазар). (Види М. С. ib. 90; J. В. ib. 69).

г. *Имѡерфекаѡи*. Глаголи I врсте којима се општи глаголски део завршава консонантима з-с односно д-ш, з-к-х чешиће имају наставак *а(х)*, него *-ија(х)*:

јесѡи: *јѣћā-јѣћāше, јѣћāсмо-јѣћāсѡше-јѣћāјѡ*; *весѡи*: *вѣзā-вѣзāше, везāсмо-везāсѡше-вѣзāјѡ*; *врѡи*: *вршā-вршāше-вршāше-вршāсмо-вршāсѡше-вршāјѡ*; *йећи*: *йечā (и йѣчā) -йечāше-йечāше-йечāсмо-йечāсѡше-йечāјѡ* и *йечѡйā-йечѡйāше-йечѡйāсмо-йечѡйāјѡ* поред *йеѡйā-йеѡйāше-йеѡйāсмо-йеѡйāјѡ* тако и глагол *йећи* и слични му.

Глаголи типа *браѡи*, *звѡи* имају само *-а(х)-аше-аше-асмо-асѡше-ајѡ*: *бѣрā(х)-бѣрāше-бѣрāше-бѣрāсмо-бѣрāсѡше-бѣрāјѡ*; *йрāи*: *йрā(х)-йрāше-йрāсмо-йрāјѡ* и *йѣрā(х)-йѣрāше-йѣрāсмо-йѣрāјѡ* (чешиће).

Код глагола IV врсте другог раздела имамо два типа: *куйѡашѡи*: *куйѡā-куйѡāсмо-куйѡāјѡ* (Дежева I); *кљуаѡи*: *кљуā-кљуāсмо-кљуāјѡ* (Постење I); Глаголи: *кажѡивāи*, *йрѣбачѡивāи*, *зайѡишѡивāи* гласе: *кажѡивā(х)-кажѡивāше-кажѡивāсмо-кажѡивāјѡ* (Н. Пазар), *йрѣбачѡи ā(х)-йрѣбачѡивāше-йрѣбачѡивāсмо-йрѣбачѡивāјѡ* (Д. Пољана I), *зайѡишѡивā(х)-зайѡишѡивāше-зайѡишѡивāсмо-зайѡишѡивāјѡ* (Тврдошево I) и сл.

Глаголи V врсте: *дркѡиāи*: *дркѡиā(х)-дркѡиāше-дркѡиāсмо-дркѡиāјѡ* и *дркѡиѡйā(х)-дркѡиѡйāсмо-дркѡиѡйāјѡ* (Гочилово II) и *дркѡиѡйāѡ* (Шароње II) изузетно од других; *жсѡи-жсѡиѡи*: *жсѡā(х)-жсѡāше-жсѡāсмо-жсѡāјѡ* (Добриња II). Глаголи VI врсте: *знаѡи-знаѡиѡйā(х)-знаѡиѡйāше-знаѡиѡйāсмо-знаѡиѡйāјѡ* (Н. Пазар); *знавāи* (према биват)-*знавā(х)-знавāше-знавāсмо-знавāјѡ* (Сјеница); *имāи-ймā(х)-ймāше-ймāсмо-ймāјѡ* и *имадѡйā(х)-имадѡйāјѡ* (Целимеће II); *имавāи* (према знавати) *-имавā(х)-имавāсмо-имавāјѡ*; *смѡи-смѡйā(х)-смѡйāше-смѡйāсмо-смѡйāјѡ* (С. До II) и *смѡйā(х)-смѡйāше-смѡйāјѡ* (Н. Пазар); *смѡиѡйā(х)-смѡиѡйāше-смѡиѡйāсмо-смѡиѡйāјѡ* (Тузиње II); *умѡи-умѡйā(х)-умѡйāше* и *умѡиѡйā(х)-умѡиѡйāше* (Рибариће I). Глаголи VII врсте (по Белићу) — *носѡи*, *косѡи*, *газѡи*, *возѡи* и сл. немају умекшан сугласник општега глаголског дела:

гāзā(х)-гāзāше-гāзāсмо-гāзāјѡ, *ндсā(х)-ндсāше-ндсāсмо-ндсāјѡ* (Брњица III), *кдсā(х)-кдсāше-кдсāсмо-кдсāјѡ* (Распоганче III), *вдзā(х)-вдзāше-вдзāсмо-вдзāјѡ* (С. До II), али *видѡи* има умекшан глас: *вићā(х)-вићāше-вићāсмо-вићāјѡ* (Градац III), поред *видā(х)-видāше-ви-*

дасмо-вѣдасѣе-вѣдасѣу (Н. Пазар). Овако и *седѣиш-седас(х) -седасѣе-седасмо-седасѣу*, *радѣиш-радас(х)-радасѣе-радасмо-радасѣу*; *млаваиш* — (од мнити) гласи *млавас(х)-млавасѣе-млавасмо-млавасѣу* (Попиће II); *хѣиш-хѣиш*: *дѣас(х)-дѣасѣе-дѣасѣу* и *дѣасѣу* (Орље II) и *шѣасвас(х)-шѣасвасѣе-шѣасвасмо-шѣасвасѣу* и *шѣасвасѣу* (Осоје I) и *шѣадѣјас(х)-шѣадѣјасмо-шѣадѣјасѣу* и *шѣадѣјасѣу* (Мелаје II).

Најомена: Код муслимана често односно увек се чује аспиратна вредност место гласа *х*, односно новоразвијеног *ј*, у 3. лицу множине: *ћавасѣу*.

д. Аорисѣи. Овај облик је чест и код перфективних и имперфективних глагола:

рѣкоћ (Н. Пазар), *ћѣћ* (чух) — Паљево II, *звѣћ*, *уѣишасћ* (Жирче II), *не смѣдо* (Дубово II), *исѣришасћ* (Орље II), *ѣорушасћ* (Детане II) — код муслимана у свим деловима овога говора, а *јѣдо* (Дежева I), *вѣдо*, *рѣко* (Постење I), *знѣдо*, *смѣдо* (С. До II), *накрѣну*, *искрѣну* (Вапа III, Добриња II) — код православних.

Глаголи са *ну* чују се и без њега: *ѣрско(х)*, *смрзо(х)*, *сѣишко(х)*, *ѣоклѣко(х)*, *исѣрго(х)*, *ѣреишрго(х)* *се*, *ѣреишѣко(х)*, *умѣко(х)* и сл. и *ѣрскоћ*, *сѣишкоћ*, *исѣиргоћ*, *ѣмукоћ*.

Глагол *хѣиш-хѣиш* гласи: *ћѣдо(х)* и *ћѣдоћ* -*ћѣдосмо*, *шѣѣдо(х)-шѣѣдосмо*.

β) СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

а) Фуѣиур. При грађењу фугура глаголи који се свршавају у инфинитиву гласом *ј* место *ћ* добијају краће облике презента глагола хтети као и други глаголи:

ѣеј-ѣѣјѣу-ѣѣјѣеш-ѣѣјѣе-ѣѣјѣемо-ѣѣјѣеиш-ѣѣјѣе и *ѣѣјѣе* (од пећи) — С. До II; *рѣј-рѣјѣу-рѣјѣеш-рѣјѣемо-рѣјѣеиш-рѣјѣе* (од рећи) — Аљиновиће III. Тако се понашају сви слични глаголи.

Најомена: Инфинитив у саставу футура често се замењује свезицом да и презентом:

Ми ѣемо да кдсѣмо; Ви ѣеиш, дѣцо, да дондсѣиш вѣду и сл., али и: *Немб ѣиш да ѣлѣѣш ѣѣиш ѣе ѣиш кѣиш ѣѣиш*.

Глаголи I врсте који се данас у инфинитиву књижевног језика завршавају наставком *-ћи* понашају се у будућем времену неједнако:

1) Некима се окрњеном инфинитиву дода презент глагола хтети: *сѣишћи-сѣишћ* *ћу-сѣишћу-сѣишћеш-сѣишће-сѣишћемо-сѣишћеиш-сѣишће*; *сѣиришћи-сѣиришћ* + *ћу-сѣиришћу-сѣиришћеш-сѣиришће-сѣиришћемо-сѣиришће* (Сјеница); *наћи-наћу-наћеш-наће-наћемо-наћеиш-наће* (и *наћѣишћ* и *најѣишћ*) — Н. Пазар; *заћи-заћу-заћеш-заћемо-заћеиш-заће* (и *зајѣишћ*) — Детане II; *изаћи-изаћу-изаћемо-изаће* (и *изаћѣишћ* и *изајѣишћ*) — Тутин;

2) Неки, пак, глаголи овог типа јављају се у будућем времену као неправилни III врсте, тј. са ну:

дићи-дигнути: *дигнућу-дигнућемо-дигнућиē* (Годово II), *лећи-легнући*: *легнућу-легнућемо-легнућиē* (Дубље II); *сићићи-сићигнути*: *сићигнућу-сићигнућемо-сићигнућиē* (Вапа III); *јући-јукнути*: *јукнућу-јукнућемо-јукнућиē* (Дежева I); *маћи-макнући*: *макнућу-макнућемо-макнућиē* (Окосе I). Ово је дошло због тога што би се футуром начињеним од крњег инфинитива глагола на ћи створила нејасност.

Глагол *ићи-ис*: *ићу-ићемо-ићиē* (и ја ћу ис итд.). Тако и глагол *обићи*: *ја ћу обис* и *обићу-обићемо-обићиē* (Бољаре II); *доћи-дој*: *дојћу-дојћемо-дојћиē* (Јеребице II) — у штавичкој зони, а у новопазарској и сјеничкој чешће је: *двћу-двћеш-двће-двћемо-двћеиē-двћиē* и *двћићиē* (Н. П., Кокошиће III).

Као општа црта ових говора је чување старог завршетка 3. лица множине презента глагола *хити* (хотѣть-хоте) у 3. л. множине глагола свих врста:

ирѣићу-ирѣићиē, *ирѣићу-ирѣићиē*, *брѣћу-брѣићиē*, *звѣћу-звѣићиē*, *гунућу-гунућиē*, *иланућу-иланућиē*, *ийћу-ийћиē*, *крићу-крићиē*, *јѣћу-јѣићиē*, *двсаћу-двсаћиē*, *дѣћу-дѣићиē*, *гледѣћу-гледѣићиē*, *ндсйћу-ндсйћиē*. Задржавајући ту архаичну црту, чува се и разлика између 3. л. једнине и 3. л. множине футура.

б) *Потенцијал*. Код помоћнога глагола *бити* као саставног дела потенцијала уствари постоје само два облика: *би* и *бише*. Први облик је уопштен за сва лица једнине и 1. и 2. лице множине. За 3. лице множине среће се облик *бише*, али је од њега знатно чешћи облик *би* те се може рећи да је тај облик постао скамењен и употребљава се за сва лица у оба броја, што се учврстило после губљења гласа *x* у 1. л. једнине: *ја би мѡгѡ-ићи би мѡгѡ-ѡн би мѡгѡ -ми би мѡгли -ви би мѡгли -ѡни би мѡгли* (и ѡни бише мѡгли).

У вези са потенцијалом, као модалним обликом, на згодније је овде изнети конструкцију, опет са модалним значењем, састављену од партиципа II (крњег перфекта) у мушком роду глагола бити и инфинитива некога другог глагола:

Бијо слѡићий иѡ се не би кѡјѡ (Сјеница), *Бијо радий иѡ би имѡ* (Црквине II), *Бијо кѡсий на време, а не лѡсачий* (Аљиновиће III), *Бијо кѡћий, а не расий ураий* (Окосе I), *Бијо дѡј ка(д) ирѣѡѡ, а не бијо сѡѡвачий* (Никољача I), *Бијо чуѡић иѡ би и ићий имѡѡ* (Годово II), *Бијо грѡдић кѡћу ка(д) ирѣѡѡ* (Шароње II).

Ова конструкција значи: требало је да се догоди оно што значи био + инфинитив па се не би догодило оно што значи глагол друге реченице, или: пошто се није догодило оно што значи ова конструкција, догодило се оно што значи глагол друге реченице.

Сем оваквих афирмативних израза ова конструкција чује се често и у одричној форми:

Нѐ бијо скииџаџи нѐ радиџи (Врсенице III), *Нѐ бијо седеџи нѐ радиџи* (С. До II), *Нѐ бијо сџдџаџи ља га нѐ би изџла* (Црквине II), *Нѐ бијо обеџаџаџи дџеџџи* (Јопиже III), *Нѐ бијо одџи бџс ља му се нѐ би смџзле нџге* (Вапа III), *Нѐ бијо љомаџаџи аџџуке ља га нѐ би кџзџли* (Кузмичево I).

Оба типа ових конструкција по свом значењу могу се свести на 'требало је' односно 'није требало'. Према томе, оне су једнаке конструкцији састављеној од перфекта глагола требати и инфинитива неког глагола:

Бијо слџшаџи ља се нѐ би кџџ једнако је *Трџбџло је слџшаџи ља се нѐ би кџџ*; *Нѐ бијо седеџи нѐ радиџи* једнако је изразу *Није љрџбџло седеџи нѐ радиџи* итд.

Потребно је ипак споменути да се овом конструкцијом био + инфинитив, иако је у основи једнака конструкцији састављеној од перфекта глагола требати и инфинитива некога глагола, врши само констатација да је требало нешто да се учини или да није требало да се учини. У оваквим случајевима, у овом говору, не осећа се нијанса прекоравања због нечега што се није извршило, а требало је, или што се извршило, а није требало и да због тога „сам по себи долази призивок прекоравања“, како каже Ј. Вуковић (в. ЈФ XX, 264).

Запазио сам да се нијанса прекоравања у овим говорима јавља у конструкцијама упитно-одричне или упитне форме које су по значењу једнаке претходној конструкцији. Нијанса прекоравања проистиче из израза *болан* који је присутан у свести говорног лица- нпр.: *Зџшиџо, бџлан, нџси љрџ дџшао* или *Зџшиџо си га, бџлан, слџшаџо*. Самим тим овај говор се слаже са констатацијом Љ. Стојановића (в. ЈФ II, 205).

Сем ове конструкције овде се среће и безличност изражена употребом раднога глаголског придева глагола *биџи* у средњем роду јединице и инфинитива некога глагола:

Биџло глџџаџи где гџзџи ља се нѐ би набџ (Штитаре I), *Биџло слџшаџи маџку ља би бџлџ љрџиџ* (Јопиже III), *Биџло учџи да се не мџчџи сџд* (Дежева I), *Нѐ биџло му даџаџи кад није заслџџџџо* (С. До II).

Ова конструкција има вредност личнога глаголског облика. Према значењу једнака је са претходном, али, ипак, има минималних разлика, јер се у њој каткад осећа, сем мекоће, и нијанса злурадости, што зависи од расположења говорног лица према ономе коме саопштење упућује.

γ) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ И ПРИДЕВИ

Глаголски прилог садашњег времена увек има наставак *-уџи* зато што се 3. л. множине презента вазда завршава на *у*: *раџуџи* (Н. Пазар), *вџдџуџи* (Дежева I), *нџсџуџи* (Штаваљ III), као и *љрџсџуџи* (С. До II), *љграџуџи* (Чедово III), *љџваџуџи* (Рвацка I).

(аданб) још ћу му *цїцвару сїрэмїи* (Сјеница). Има подругљив тон и значи 'само ми још он треба'.

За потврђивање се употребљава и упитна речца *зár*: *Кò ӣò рa-згòвãрã изa кùћè?* Љубо *зár* (Штаваљ III).

Сложени ирилози. Оваквих прилога има разних врста. Наиме, састављени су од *иредлога* и *именице*:

їзмã, нãрўку, ӣоневд̄ли, изнебӯа, надӯшак: *Оборїће и нãјачег їзмã* (једним махом) — Трнава I, *Кад ми дòћè нãрўку* (згодно); *Нãђò гa нãбога* (срећом, божјом помоћу) — Годово II; *Оїријейїѣљїли смо се ӣоневд̄ли* (Шароње II), *Дòћè ми изнебӯа* (изненада, неочекивано) — Дежева I, *Пдїи ӣун бардãк надӯшак* (без предахa) — Трошнице I; или су састављени од *иредлога* и *заменице*: *зїсиã, зїстиò* (од заиста, заисто) — *Ол' ми зїсиã дãи* (Тушимља I); или од два *ирилога*: *бржебд̄л̄è-òн ӣи скдчї бржебд̄л̄è ӣã у суд* (Постење I); или *иредстављају емїиїиичне реченице*: *уддбрїчас, акобòгдã, узòчас, будиòгснама, ӣдїамосе Нїкола, уддбрїчас* (Сјеница), *Узòчас му бїло* (Горачиће III), *Кù(д) си ӣорãнїјò, акобòгдã?* (Штаваљ III), *Нїко му не мòже краја уфãиїиї, будиòгснама* (Буђево II), *Кã(д) ӣò рèч'èш, ӣдїамосе* (Н. Пазар) итд.

Сложени су прилози и *нãзòрицè, ӣоневрицè, наоїдсло*: *Оиїиò_è нãзòрице за нїм*; *Сèјãћу и ӣоневрицè* (иако не волим); *Тї дòће унаоїдсло* (са срећом) — Пожега I.

Остаци некадашњег партиципа глаголског на *e* сачувани су у изразима: *сèдè, лèжè, жмурè, ӣркè, клèчè и сїòдјè*, али је чешће *седèћкè, лежèћкè, жмурèкè, сїòдјèћкè* итд. (С. До II, Буђево II).

У новопазарској и сјеничкој зони ове речи чују се само у облику *седèћкè, лежèћкè* (Дежева I), *ӣрчèћкè, сїòдјèћкè, жмурèћкè* (Шушуре III), *кличèћкè* (Трнава I) итд. — што значи да су присељеници из црногорских крајева, који су носили собом ову црту, дошли у ове две зоне пре него се извршио процес преласка *-ћк* у *чк* (в. М. С. ib. 93).

Именице са ирилошким значењем. Употреба именица са овим значењем позната је и другим говорима. Са таквим значењем овде су познате *мўка, сїла, чўдо* (и значе *мўчно, ӣешко, мндго*):

Сїла смо јãда вїдели (Штаваљ III); *Мўка ми је, Аксо, да ӣи ӣò збрїм* (Вишњице III); *Глãд бèше ӣриїèгла, а мўка ддїла лўдима, брãи нã браїа да кїдїишè* (Тријевине III); *Рèци ми ãко ӣи нїје мўка* (С. До II); *Убїло нè сїла јãда за вријèма Швãбè, ãл' овã рãша свè зãвршї* (Дољани I); *Изгїбе сїла лўдї* (Н. Пазар); *Чўдо сїјена е ӣокдсијò òвè гòдинè* (Горачиће III); *Ддїло е на òвã збр чўдо нãрода* (Чедово III).

Стари предлог *ѝрез* помешао се и изједначио са предлогом *без*. Из те везе добијен је нов облик *брес*, који је данас раширен на целом подручју ових говора:

Мдиш ти брез мене (Пожега I), *Осѝали смо брез мала и брез кућѝ* (Дежева I), *Бре(з) алаѝа нѝма занѝа* (Н. Назар), *Бре(з) земљѝ нѝма имања* (Трнава I), *Їди брез њѝга* (Буђево II), *Осѝб брез дѝца и мајкѝ* (Крће III), *Брез ѝкака рѝзлѝга* (Набоје II), *Чдвек бре(з) закѝдна* (Врановина I).

Предлог *ѝреко* чује се у облику *ѝрео* и *ѝро*: *Їди ѝрѝ брѝда* (Годово II), *Од Буђева ѝеш свѝ ѝрео ѝдѝла до Субѝга Дѝла* (Раждагина III), *Немѝ гѝзѝѝ ѝрѝ жѝѝа* (Д. Пољана I), *Немѝ забасѝѝ кад биднѝш ѝрѝ шѝме* (Лопиже III), *Навѝдѝѝо се ѝусѝѝѝк ѝрѝ ливѝдѝ* (Кузмичево I).

СИНТАКСА

1. Именице

Познато је да збирни бројеви стоје уза збирне именице на *-ад*, али та особина пренесена је и на множинско значење именица на *-ад* уколико га имају, као и на именице средњег рода на *-о-е*:

Прддб сам овб чѣворо јѣгнѣдѣ (и јагњића) — Кузмичево I, *Кѣ-йѣјо сам чѣворо йѣлѣдѣ* (и пилића) — Н. Пазар; *Дѣ ми сѣл дѣсе-шоро зрнѣдѣ* (и зрна) за сѣме (Судско Село I), *Промѣнијо досад йрде насѣлѣ* (Шушуре III), *Закојб е йо јѣдно зрѣно на чѣворо мѣсѣлѣ* (Селаковац I), *Обишб е йѣшоро сѣлѣ* (Добриња II), али и алтернативно: *Промѣнијо досад три насѣлѣ. . . на четири места пет села* (в. М. С. ib. 115).

Понекад се заједничке именице употребљавају у једнини место у множини:

Ўдарѣ Нѣмац да йлѣчкѣ и убѣјѣ (Тријебине III), *Родѣла е овѣ гд-динѣ шлѣва да се йб одѣвно не йѣнѣй* (Н. Пазар), *Да вѣдѣ(ш) шѣла е кѣйѣјо йѣйрикѣ* (Кањевине III), *Бѣше се йрб йдѣла зацрѣѣо ѣскер кб мрѣви* (Кузмичево I).

Именице које означавају апстрактне појмове као *лейошѣ*, *дивошѣ*, *дубина*, *висина*, *мрзлина*, *врућина* и сл. као и градивне именице *-уље*, *ракија*, *вино*, *вода* — чују се у множини као у књижевном језику:

Досѣдѣле су ни међѣудневичке врућине кб богојавѣнскѣ мрзѣлине (Д. Пољана I), *Онѣјѣ лейошѣ нѣгде нѣмѣ* (Врановина I), *Донесѣше нѣ-какѣјѣ рѣкѣјѣ* (Попе II).

У пословицама се често изоставља именица ма ког рода била ако стоји поред придева:

Двѣ лѣша убѣше Мѣлоша (Добриња II), *У муѣноме се ловѣ* (Д. Пољана I), *Слѣхѣ е јѣдна кафѣнскѣ од йѣ(ш) домѣнѣјѣ* (Дежева I), *Цѣрскѣ се не йдрѣчѣ* (Горачиће III), *Не зашѣми девѣјачкѣ нѣкай* (срећу) — Н. Пазар.

2. Заменице

Датив јединине личних заменица 1, 2. и 3. лица у употреби је место присвојних заменица: када се показује коме припада именска реч у предикату:

Тí си мѐне зѣӣ ӣа̄ ћеш ми кӯӣӣӣ ш̄ам̄ӣју (ти си мој. . .) — С. До II; *Он је ш̄ѣбе св̄д̄јак̄ ӣд̄ ма̄јци* (твој рођак) — Гоње III; *Ј̄а сам њѐму син̄овац̄* (Кузмичево I).

Овако се понашају и енклитични облици личних заменица: *Ни-јѐсмо зн̄а̄ли да ӣӣ је жѣна на̄ша св̄д̄ја̄а*; *Тí си му б̄ӣјо уч̄ӣӣе̄љ*; *Обрен ј̄о е уч̄ӣӣе̄љ*.

Енклитични облици личних заменица 1, 2. лица *ме*, *ми*, *ӣе*, *ӣи* употребљавају се поред пуних облика старог датива у целом говору с тенденцијом јачег истицања наглашене заменичке форме:

Мѐне мѐ срам̄ӣа (Доња Вапа II), *Мѐне ме зовѐ* (Трнава I), *Мѐне мӣе ж̄а̄о св̄а̄к̄д̄га ӣош̄ӣѣн̄д̄га ћо̄ѣка* (Осоје I), *Мѐне мӣе ӣме Муф̄ӣӣ* (Пожежина I), *Мѐне ми га д̄а̄ѣи* (Пожега I), *Тѣбе ӣи га д̄а̄ѣм на чув̄а̄ње* (Мур I), *Тѣбе ӣе зл̄о на̄шло а̄ко не д̄б̄ѣи* (Попе II), *Тѣбе ӣӣѣ д̄ра̄го њег̄д̄во весѐље* (Вучинића Хан I).

Ова особина врло је распрострањена на нашем језичком подручју. Сусреће се у источнорногорским говорима (в. М. С. ib. 117), а у староштокавским говорима представља једну од карактеристичнијих црта (в. А. Белић, Дијалекти, LXVI и даље; 293, 399 и даље).

С обзиром на распрострањеност ове црте у несловенским балканским језицима она овде представља балканизам.⁴⁴

Лична заменица сваког лица — *себе* не употребљава се ако се припадање односи на 1. или 2. лице у функцији субјекта, већ се обично чува заменица оног лица којег је и субјекат:

Тí ш̄ѣбе глѣд̄а̄, а не мѐне (Добриња II), *А̄ко чув̄а̄м ӣе мѐне чув̄а̄м не ш̄ѣбе* (Буђево II), *Умѐм ја, мѐне чув̄а̄и и бес̄ ӣвоѣ ӣд̄мо̄ћи, н̄б̄ глѣд̄а̄ ӣӣ ш̄ѣбе* (Ступ III), *К̄ад̄ га уф̄а̄ӣӣс̄мо, свѣз̄а̄смо га и ӣовед̄д̄с̄мо с на̄ма* (Трнава I).

Ако је субјекат заменица 3. лица, припадање субјекту обележава се заменицом *себе* у сваком оном случају где би се унутребом заменице 3.

⁴⁴ А. Белић сматра да је ова црта продрла из романских дијалеката чији су се носиоци асимиловали са Словенима Бугарске, Македоније, Србије и старе Србије у времену од VII—XIII века (в. ДИЈС LXXIII). Ја бих овом додао само још један детаљ, а то је утицај албанског језика откуда је ова црта и у новије време могла бити освежавана, јер на овом подручју има шиптарских насеља, а једним делом наслања се на косовски говор где се и албански језик (код мањине) употребљава. Понављање заменице као албанску црту утврдио је и П. Скок (ЈФ XII, 76),

лица створила нејасност. Не ствара ли се нејасност, не употребљава се заменица *себе*, него 3. лица било сама или с предлогом:

Чувā ђн себе ддбро (Тушимља I), *Умē ђн себе сачувайī, не ббј се* (Бекова I), *Ако е њокосјјо ње њемӯ е, њјје мēне* (Брњица III), *Одагнјше га са њњјма* (Попе II).

Недоследна је употреба заменице *себе* место личних заменица 1. и 2. лица ако ове стоје са предлозима; доследнија је са заменицом 3. лица у истом положају, а исто тако и у пословицама:

Ако радјм, ње за мēне (и за себе ређе) — Штитари I, *Брјни њјј за њебе* (и ређе за себе), *немб(ј) за мēне* (Рајетиће I), *Да^а видјш како радј кад је за себе да се радј* (Постење I), *Ко њјје за себе њјје њи за дрѹгба* (Н. Пазар, С. До II).

Иза показне заменице сваког лица (*сам-сама-само*) доследно се употребљава заменица *себе*:

Какав си сам себе ћеш доакајī (Црквине II), *Тј ћеш сам себе дбј глāvē* (Тушимља I), *Сама себе е ддшла глāvē* (Попе II), *Не мдгу сама себе цевāј да дам, а нē оволькбме њјскору* (ситној деци) — Мур I.

Присвојне заменице 1, 2. и 3. лица, ако показују припадање субјекту, а нарочито се наглашавају, не замењују се заменицом *свој*:

Одвојјо сам мдја јāгњāј ѡријен Брђев-дана (Долово II), *Ндсјм се јā с мојбм нѣмдшјинбм* (Избице I), *Забвјјо сам се с мојбм ино-кдшјинбм* (Набоје II), *Одлүчи ѡвде бвце ѡā ћѣрā на кдршјо* (Аљиновиће III), *Плāјшјћеш га ѡвојбм глāvбм, ѡб ддбро знāдни* (Ковачи II); али ако има значење ‚властити‘ увек се употребљава: *Имā своју кўћу и имāње* (Никољача I), *Не жāлј њи свбј жшвојш* (Риково I); и у пословицама: *Свбј свбме дчи не вāдј* (Осаоница I).

Заменицу *ко* у генитиву једнине замењује акузатив *шја* без обзира да ли се тиче лица или нечега другог:

О(д) шја се бојш? *Од ајдүкā* (Годово II), *О(д) шја се ѡлāшшј?* *Од мāјкē* (Сјеница), *О(д) шја бдјшш?* *Од Љуба да ме не ўбје* (Штавал III), *О(д) шја си се ујлāшјјо ѡволькб?* *Од вўкбвā* (Палјево II), *О(д) шја ћеш да градјш ѡбр?* *Од вўљкā, о(д) шја ћу* (Дунишиће III).

Заменица *шја* (акуз). употребљава се место датива када се обележава нека сврха:

Шјā се свāђāјше? (Ступ III), *Шјā вичēше ѡўн* (Мур I), *Шјā јрјшше ѡ кўћи кб манјшя?* (Д. Пољана I), *Шја се смјēше?* (Н. Пазар), *Шја чѣкајше сд, шјо не ѡдēше?* (Дежева I), *Шја сейршше бвден, а не ѡрифāшшше се ѡдсла?* (Попе II) — место чему се свађате, чему вичете итд.

Одавде се види да код носилаца овог глагола нема разлике између узрока и намере, односно циља и сврхе. То се још лепше види код предлога *због* и *ради*.

Насупрот оној употреби, где *шїа* стоји место *кога*, ако се тиче лица, уопштен је облик *кога* у акузативу када се нешто пита, без обзира да ли се то односи на лица или ствари:

Понеси нџсице. Кџга да ѓонесѓм (Дубиње III),³ *Ѕзми онџ руно ѓндалѓ. Кџга да ѓзмѓм* (С. До), *Донеси ми лџџџџу скрај гџвна. Кџга да донесѓм?* (Врановина I), *Довѓди дијѓџе. Кџга да довѓдем?* (Паљево II). Ова особина позната је и источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 116—117).

Инструментал једнине упитне заменице *ко* употребљава се место локатива једнине исте заменице:

Порџчи ми ѓо кїм ка(д) шїѓнѓш д ѓдем (Митрова II), *Прџџи ми ѓо кїм онѓ врѓѓе* (Пожега I), *Дџџури ми ѓџ кїм мѓло лѓба за данѓс* (Горачиѓе III), *Ол' ми ѓрџџџџ ѓо кїм мѓло дџвана* (Жуњевиѓе I).

Акузатив једнине односне заменице *који-која-које* једнак је генитиву и када се односи на ствари, али се чешће замењује са *шїо*:

Наѓѓдвари од ѓногѓ бѓра коѓга смо јџчѓ ѓдсекли (Кањеvine III), *Донеси мѓло сїра коѓга си јџџрѓ(с) сїрїла* (Лукавица II), *Ѕзва-ѓїџо сам ѓнѓ зѓб шїџо ме бѓлїџо* (Аљиновиѓе III), или без показне заменице — *Ѕзваѓио сам зуб што ме болиџо*.

Уочава се да акузатив *кога*, када се односи на ствари, радо стоји при истицању предмета на који се односи заменица.

Акузатив једнине релативне заменице мушког рода једнак је често генитиву и када се односи на предмет који стоји у дативу, инструменталу и локативу:

Сѓкџ сам ѓруѓе вѓздѓн с ѓнијем косијѓром коѓга си јџчѓ кџџїџо (Горачиѓе III), *Не ѓримїчи се как дѓвљанику коѓга ѓни слѓѓсѓ, е ѓе ѓїи ѓрѓбиџи нѓѓе* (Тенково I), *Цїџо дѓн ѓрїчѓ о онѓмѓ кѓшу коѓга е сѓм сайлѓо* (Пожега I), *Ѕди ѓрѓво к онѓмѓ рѓсџу коѓга ѓдављѓн виѓџиш* (Попе II).

У овом случају честа је замена *кога* са *шїо* које се не мења. Тако се, као и у претходним примерима, показна заменица може изоставити: *Свѓѓ се фѓли с кѓњем што е кџпїџо* (Врановина I).

Када, пак, нека именица стоји у номинативу или акузативу једнине, онда се релативна заменица слаже са падежом имена, али и тада је честа употреба *шїо* место *који-а-е*:

Свѓкї ѓлѓс(ш) кої је дѓбро зѓѓѓѓи неѓе мѓриџи оџ кїшѓ, или што е добро зѓнут (Осаоница I), *Ѕскоѓѓ сам онѓ ѓрн коїѓе биџо нѓре(д) лѓвѓѓе* (или што е биџо) — Драмиѓе I, *Превѓѓѓеш онѓ*

Предлог *из* употребљава се место предлога *од* уз имена лица или именицу која значи лице:

Тражи из Љуба ма̀ло дува̀на (Сјеница), *Узб сам из Цвѣѣѣа дурбѣѣн* (Беле Воде I), *Ол ѡ̀ра̀жѣѣѣѣ из Ма̀рка онѣ ѡ̀дре* (Избице I), *Узми из онѣѣ косача ма̀ло ѡ̀равѣ за ѡ̀деле* (Гоње III).

Кад предлог *из* стоји место *од*, мисли се искључиво на лице, јединку у којој стоји предлог, те се не може схватити да припадност обухвата чељад или кућу имена које стоји у генитиву.⁴⁵ То се може рећи ако се узме у обзир само спољашња страна израза. По значењу се види да из косача и од косача није исто. Наиме, од косача значи нешто сасвим одређено. Нема тражења, него се обележава место и приближно је значењу *крај косача*, *ѡ̀шу ѡ̀ред њѣга* и само треба извршити радњу узимања. Из косача, пак, значи да треба прво добити одобрење од имена у генитиву са предлогом, па после тога извршити радњу узимања. Дакле, *из* садржи у себи нијансу припадности у ужем смислу и ограничену само на лице, зато се и не може заменити, у оваквим случајевима, присвојним придевом.

Употреба предлога *од* уз име лица у овом говору не слаже се у целини са оним што је у источноцрногорским говорима. Наиме, овде нема оне варијанте где је предлог *од* + *име лица* једнако по значењу присвојном придеву тог имена — нека ти дадну врећу од Мијајла = Нека ти Мијајлови дадну врећу (в. М. С. *ib.* 97).

Предлог *крај* употребљава се као у књижевном језику те нема потреба да се о њему говори.

Скрај обележава један од крајњих делова оног имена које стоји у генитиву или обележава раздаљину од имена с овим предлогом до другог имена или меру:

Он ма̀же да доз̀двѣ скрај сѣла довлѣна (Добриња II), *Има колико скрај њѣвѣ двѣлѣ* (Брњица III).

Искрај обележава потицање из околине имена у генитиву или обележава сами крај оног имена са овим предлогом или раздаљину, меру, поређење:

Ја сам ѡ̀скрај Сѣниѣѣ (Дујке III), *Бијо е јѣдан ѡ̀скрај(ј) Сѣѡ̀ѡ̀ѡ̀ѣна* (Дежева I), *Донѣси кѡ̀су ѡ̀скрај љѣвѣдѣ* (Жирче II), *Искрај(ј) јѡ̀буке двѣдѣ ѡ̀ма двѣѣс кѡ̀ра̀ка* (Пожега I), *Кѡ̀ ѡ̀скрај бѡ̀на̀ра двѣлѣ* (Дежева I).

⁴⁵ У Црмници предлог *из* с генитивом имена лица значи заједницу куће „из Ника — из Никове куће“, а предлог *од* са именом лица значи лично од некога (в. Милетић, СДЗБ IX, 506). И у источноцрногорским говорима је овако. Наиме, ако *из* стоји место предлога *од* + име лица, значи лично од некога, „Донеси ми они дуг из Марка (од Марка)“, „лично од Марка“, а ако предлог *из* не стоји место предлога *од* — значи од заједнице лица уз предлог *из*: из Томичине куће (в. М. С. *ib.* 98, види Вук, Пословице, Предговор XLV, 1836. г.).

Накрај показује један део имена у генитиву, или значи да се неко или нешто налази на крају имена са овим предлогом:

Сѣдни тѣу накрај клѣиѣ дѣк донѣсѣу сѣололицѣу (Д. Пољана I), *Немѣ да сѣиѣши накрај грѣдѣ* (Н. Пазар), *Кѣћа му е накрај(ј) сѣла* (Вапа III), *Понѣси тѣа дѣва накрај авлијѣ* (Годово II).

Украј обележава да се неко или нешто налази у последњем делу онога што значи име у генитиву: *Наиѣ сам га укрѣ(ј) колибѣ* (Кузмичево I), *Сакрѣјо се укрѣј магѣзѣ* (Сјеница). Поред оваквог значења *украј* може имати значење *„пored“*, односно стајати место поред. *Лежѣи укрѣј иѣиша* = лежи поред пута.

Употреба и значење ових предлога у великој мери поклапа се са оним што је констатовано у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 99—100).

За изузимање употребљавају се предлози *осим*, *осем* (*освѣне*, *свѣн*, *освѣн*). У свим зонама најчешће се чује *сем*, а *осим* и *осем* у посебним случајевима:

Пиши тѣи ђсѣм мене кога гѣј ђј (Добриња II), *Ўзми свѣ дрѣгѣ сѣм Мѣрка* (С. До II), *Ќсем пѣѣћкѣшиѣ и лѣдолѣжѣѣ дѣна(с) су свѣ с пѣма* (Мур I).

Примећује се да *осим* и *осем* стоје кад хоће има јаче да се истакне. Тиме се истовремено скреће пажња на име у генитиву које излази из заједничког делања.

Истицање се врши и код општинских именица када се нађу са *осим*, *осем*: *Свѣ е сагорѣло ђсѣм онѣ кукурѣза исѣо(ѣ) јѣза* (Пожега I), *Покосѣјѣ е гоиѣдво свѣ и ѣ иланину ђсем Лѣза* (Бољаре II).

Сем се употребљава и у прилошком значењу:

Свѣ су илѣиѣиѣи сѣм онѣ иѣгорѣлка (Штитари I), *Мѣже свѣко иѣмој сѣм овѣ иѣгорѣлѣи и пѣмоћѣиѣ* (Страдово I), *Рѣдѣјо е свѣко дѣна(с) сѣм овѣ малѣ дијѣиѣ* (Попе II). Уочава се да *сем* има прилошко значење најчешће када стоји уз показне заменице.

Узрок, намера и циљ помешани су у овом говору, те се за обележавање ових нијанса подједнако употребљавају: *због*, *ради*, *рад*, *зарад*, *сѣорад* и сл.:

Свѣдѣише се због воде (рад воде) — Врановина I, *Доиѣ због куиѣвѣниѣ* (и рад куповине) — Сопѣане I, *Ако си доиѣ сѣорѣд вѣне, вѣн се слѣбодно* — С. До II, *Нијѣси тѣи иѣрѣиѣ сѣорѣд мене* (Кањевине III), *Доиѣ сам зарѣд иѣѣбе и иѣвоиѣѣ чѣѣѣдѣи* (Шароње II), *Скѣѣиѣи сѣ сѣорѣд воденѣиѣѣ* (Врановина I). И предлог *с* иде са овом групом и обележава узрок: *Ломѣ се с иѣѣѣѣга иѣсла*, — али он је чест за казивање и намере, и времена, и начина и узрока.

Себѣиша (арапско *sebeb* = узрок, повод — себеп — себет + шта), употребљава се место *због чега*, односно са значењем *„због чега“*: *Се-*

бѣшиѿ се скѹиѿјо ова̀ нароиѿ (Н. Пазар), *Себѣшиѿа ѿрашѹ кѹће и ѣлѣад*, тј. Због чега врше запрашивање? — Осоје I.

Употреба предлога у са генитивом разликује се овде од оног што познаје књижевни језик. Наиме, он овде стоји место предлога *код* и показује да се неко или нешто налази код имена које стоји у генитиву:

Кѹа мѿе у Милѣна (С. До II), *Како ти бѿ у ѿриѿаѿѣлѣ* (Увац III), *Неће ти бѿи рѹжно ѹ нѣс* (Гоње III), *Такав је дбичај у на(с) сѣлѣка* (Троштице I); *Цѣрски не дѣчѣкаше у Кѣлѣчѣна* (Свиляново I), *Бѿјо сам ѹ Ашѣна на ѿсѣло* (Шушуре III). То је особина и источноцрногорских говора (в. М. С. ib. 102).

Предлог у чест је место *од*:

Трајси у Ђорѿа јѣдну бѣцу (Сјеница), *Їшиѿи у Мѣре сѿио* (Н. Пазар), *Кѹиѿјо сам коња у Милѣна* (Дежева I), *Ўзми у Сѿмкѣ мало коња* (Ковачево I), *Чѹо сам ти ѿричу у Шѿѣвѣлѣна ѿ виѣ ѿѣкѣ и ѿродѣем* (Брѿница III), *Ўзѣли су дѣвѣјку у Мѣриѿѣ* (Дујке III).

Свуда у овим примерима предлог у идентичан је предлогу *од*: од Маре, од Ђорѿа, од Штавѣлана итд. и види се да стоји после глагола који значе тражење, узимање или примање.

У групу предлога са генитивом спада и предлог *мимо*:

Їди мимо кѹће ѿ дѣслѣ краѣм ливѣдѣ (Врановина I), *Прошѣ е мимо Милѣниѿијевѣ кѹће* (Жуњевиће I), *Прѣђѿем мимо Ўрошевѣ ливѣдѣ* (Чедово III), *Кѣ(д) сам бѿјо мимо Дѣлѿѿѣ ѿѹче меѿѣва* (С. До II).

Показујући правац кретања поред именице у генитиву, било да се том именицом обележава припадање или да се не обележава, *мимо* стоји место предлога *ѿред*, после глагола кретања или оних који су узети у том значењу (на пример бѿјо у значењу 'пролазијо' — у последњем примеру), зато је и уопштен са генитивом.

Ако ли се пак казује неко поређење, *мимо* стоји често са акузативом:

Лѣшиѿ је мимо дрѹгѣ мѣмке (Тушимѣа I), *Вѣзѣ мимо свѣ дѣвѣјке у сѣло* (Постење I); али и при поређењу чује се са генитивом: *Сѿиѿ-мѣли смо га мимо дрѹгѿѣ ѿриѿеѿѣлѣ* (Буѿево II), *Ради мимо свиѿѣ људѿ* (Распоганче III), *Мѹчи се мимо свиѿѣѿа* (Гоње III), *Не жѣлѿм ниѿиѿа мимо нѣрѣда* (С. До II), *Она вѣ е јѣшнѿ мимо дрѹгѿѣ гѣвѣдѿ* (једе више, боље од других) — Дежева I, *У људнѿѣ е мимо дрѹгѿѣ дѣвѣјѣка* (Попе II).

У овом случају *мимо* има функцију предлога *од* који би стајао иза пропуштеног израза *више*, али се то може претпоставити: Ради више од свије људи; Мучи се више од свијета итд.⁴⁶

Будући да се *од* радо употребљава при поређењу, то је и предлог *мимо* узео на се ту функцију као и у случају показивања правца, што

⁴⁶ У неким конструкцијама предлог *мимо* стојећи са компаративом представља редупликацију компаративног значења.

значи да су се основне ознаке предлога *мимо* — правац (мимо кућу) и *иоређење* (мимо друге људе) измешале са значењем предлога *иоред* и *од*. Због тога *мимо* је изгубио своје право место уз име у акузативу и пришао групи предлога који стоје са генитивом, чија га је сличност и повукла за собом.

Предлогом *мимо* може се обележавати и изузимање имена у генитиву. Именица је тада са атрибутом;

Тѝ си иѝб рѝдѝјо мимо мѝга знања (Детане II), *Нѝк не иѝройѝнѝ барем иѝб мимо оноликѝ мѝкѝ иѝшо е иѝройѝло* (Лукавица II), *Нѝк свѝ изгѝри, каѝжѝ, мимо наѝше кѝћѝ* (Раждагина III), *Тѝ учѝн иѝакѝ, ѝлиѝе мимо моѝ вѝлѝе* (Себечево I).

Са дативом стоји предлог *к-ка*: *Примѝкни се к вѝиѝри*; *Оиѝшла е ка кѝћи*, али његову функцију врло често врши предлог *код* и то најчешће када стоји уз лица или друго нешто живо:

ѝди иѝи код мѝне (Постење I), *Немѝ д' иѝѝем код њѝга* (С. До II), *Иди код овѝцѝ* (Опаве I), *Оѝу д' иѝѝем код ѝѝјака* (Батњик I), *Поѝиѝрч код Мѝринка* (Чедово III), *Иѝшо не иѝѝем код сѝиѝрица* (Полокци I) — и увек тако. Намера и циљ помешани су са обележавањем места где се неко или нешто налази, а будући да предлог *код* означава место и узео је на себе функцију предлога *к, ка*.

Предлози с акузативом. Предлози *на* и *у* стоје искључиво с акузативом у овом говору, без обзира да ли је име уз глагол кретања, правца или мировања:

Тѝр кѝѝу на глѝву (Штаваљ III), *Иѝиѝд иѝиѝе иѝб на глѝву* (Ступ III), *Исиѝѝ се на јѝбуку* (Дежева I), *ѝно га обѝшено на јѝбуку* (Постење I), *Бѝчи коѝ дрѝво на огањ* (С. До II), *Вареника, мѝѝе на огањ* (Добриња II), *Јѝ доо у Сѝницу* и *Јѝ си л биѝо у Сѝницу* (Гоње III). И увек тако.

Ово је особина и црногорских и неких других говора, али као црта овога говора захтева да се на њој посебно задржимо и дамо извесна објашњења.

Познато је да неки балкански несловенски језици (албански, румунски и новогрчки) „не разликују кретање од мировања“, како каже П. Скок (ЈФ XI, 131) и да се појав неосећања разлике између глагола кретања и мировања у нашем језику развио под утицајем романским и албанским.

У нашем случају могли су утицати романски сточари којих је у средњем веку било у овим крајевима (в. Ј. Ердѝановић, Цвијићев зборник 1924, 268—371) и по којима је суседни предео на северу и прозван Старим Влахом, а такође и албански насељеници од краја XVII века наовамо. Њихов су утицај могли подржати и црногорски присељеници у XVIII и XIX веку.

Употреба акузатива у служби локатива не јавља се у области ових говора тек доласком носилаца особина зетскога говора, већ се као резултат билингвизма среће много раније, а то потврђује појава исте особине на разним местима нашег језичког подручја и без међусобних веза.

П. Скок каже: „Та појава пренесена је на све словенске дијалекте од Призрена преко Косова све до Дунава“ (ЈФ XII, 131). Она се сусреће и ван ових граница, јер ју је констатовао и у Банату П. Ивић (ЈФ XVIII, 153).

Говорећи опширно и документовано о овом појаву у црногорским говорима Л. Вујовић (ЈФ XX, 87—124) каже „Да је процес кретања ове црте, гледан као целина, ишао од југоистока ка северозападу“ (ЈФ XX, 101).

Предлог *за* стоји са именицом у акузативу када у реченици имамо глагол намере или циља: *Спрѣмѣм се за пѹт* (Трнава I); *Мислим за Сѣницу* (Аљиновиће III) и сл.

Одмах се запажа да предлог *за* и именица уз коју стоји, налазећи се иза глагола намере, садржи у себи читаву реченицу. *Спрѣмам се за љуџ* једнако је изразу *Спрѣмам се да љуџујем*. Оваква елиптичност заступљена је када предлог *за* стоји пред називом места: *Ја мислим за Нови Пазар*; *Мислим да пођем путем који води у Нови Пазар*; *Мислим да кренем путем који води у Н. Пазар*.

Карактеристична елиптичност среће се и у конструкцијама када предлог *за* стоји испред предлога *у* или *на* ако су ови пред акузативом после глагола кретања (в. М. С. *ib.* 105):

Спрѣмѣм се за у село (Сјеница); *Је л гдѣѣв Милан за љ Гѣње* (Шушуре III); *Довѣдѣише ми коња, шрѣбѣше ми за у Дѣлиће* (С. До II); *Јеси л' крѣнѣо за у Вају* (Д. Пољана I); *Спрѣмѣш ли се за у Пѣје* (Годово II); *Спрѣмѣише се за на Црквину на сабор* (Аљиновиће III); *Ко мисли за на Врѣло нѣка крѣнѣ* (Цврње I).

У свим овим примерима предлог *за* у основи садржи намеру са нијансом узрока и замењује реченицу. Он је, дакле, елиптични облик реченице коју захтева глагол главне реченице и која из њега проистиче. *Спрѣмам се за у село* иденитично је изразу: *Спрѣмам се за љуџ који води у село*, *Спрѣмам се за љуџовање у село*, односно *да љуџујем у село*.

Место предлога *ѣо* (када има значење циља или сврхе) стоји за иза глагола кретања: *Пошрч за лојѣиу*; *Оде за врѣћу, за воду, за ваиру*.

Врло је честа употреба предлога *ѣо* у дистрибутивном значењу и среће се уз ове падеже. Др М. Ивић каже: „Кад је појам обухваћен дистрибуцијом субјекат реченице, онда уз *ѣо* долази номинатив“ и „Ако је појам обухваћен дистрибуцијом објекат реченице — онда долази акузатив“ (ЈФ XIX, 198—199):

Пушићѣј нѣка ѣдѣ јѣдна ѣо јѣдна ѣвца (Гоње III); *Ајѣше јѣдан ѣо јѣдан* (Постење I); *Прескѣкѣѣ е војник ѣо војник* (Кузмичево I); *Гѣћѣли су јѣднога ѣо јѣднога* (С. До II); *Фѣѣѣли су јѣдну ѣо јѣдну* (Града III); *Продѣѣ ѣѣву ѣо ѣѣву* (Дежева I); *Куѣићу ви ѣо фѣиу шѣмиу* (Дујке III); *Дѣћу ви ѣо јѣдно рѣуно вѣнѣ* (Бољаре II).

У дистрибутивној служби среће се овај предлог и са дативом: *Давѣћеш сѣли јѣднѣј ѣо јѣднѣј* (Штаваљ III); *Обѣћѣѣѣ е јѣднѣј ѣо јѣднѣј* (Врановина I).

Предлог *ипрема* употребљава се с локативом место предлога *уочи* с генитивом: *Двѳри ипрема ијѳику* (место уочи петка) — Тушимља I; *Учиши се да двѳриши ипрема недељи* (место уочи недеље) — Н. Пазар.

Предлози *међу*, *над*, *иод*, *ипред* и *за*. Код ових предлога поремећена је правилна употреба јер се често чују с акузативом место са инструменталом, али нема обрнутог појава, тј. да стоје с инструменталом место с акузативом.

С акузативом: *Не шупињи међу овце ко вук* (Тушимља I); *Не сибј шакѳ на(д) дгањ ѳ ћеи се осмудии* (С. До II); *Трѳжсијо сам ија нѳма ио(д) сламу нишииа* (Пожега I); *Видиши ће сивоу ипред бвце* (Дољани I); *Ено га шупији за кућу* (Пожега); али увек: *Однѳс шѳ међу сијѳна* (С. До II); *Не наднѳси се на(д) бунѳр* (Долиће II); *Тур шило и(д) главу* (Штаваљ III); *Бѳч мало сѳна ипред бвце* (Црквине II); *Задѳни шѳ лѳсиа за сирѳу* (стреху) — Ступ III; *Турѳио укуиши за кѳиу ија се и(д)нијо* (Бућево II).

Са инструменталом: *Са(д) сам га видѳ међу оиѳкѳсима* (С. До II); *Међу нама нѳма бѳлѳга* (Осаоница I); *Видѳше се вѳлики ѳблѳк наиш Кѳлишѳлем* (Увац III); *Шид е зашѳмло над Гѳлијѳм* (Лопиже III); *Причау е иод оиѳм главѳѳм нѳшишо шупињи ио нѳи* (Шарѳе II); *Нѳа га ипред нѳма* (нека га . . .) — Д. Пољана I; *Нѳма онѳга раашилѳка иод нѳѳм* (Жуњевиће I); *Сибј ипред волѳвима док дѳћѳм* (Дежева I); *За кѳиб(м) му иперѳшка* (Грнава I); *За ѳудѳма е иѳвѳка, а за рѳѳм-ниѳкаш* (Постење I).

У источноцрногорским говорима (сем код предлога под у два случаја), акузатив и инструментал са овим предлозима међусобно се замењују (в. М. С. иб. 106—107).

У сјеничкој зони редовно се употребљава предлог *за* с генитивом: *ѳѳ е дѳѳро за кућѳ, за зимѳ, за сѳѳѳѳ, за иуѳа* (Чедово, Вапа, Гоње); *Дѳ за срѳѳина иуѳа* (Сјеница); *ѳѳѳ ииѳе за наирѳшка* (Тријѳине).

У другим двома зонама *за* са генитивом стоји само у здравицама: *Наздрѳви за срѳѳина иуѳа* (Дежева I); *Нѳк наздрѳви за срѳѳина иуѳа* (Митрова II). У другим ситуацијама нисам га чуо. (Испитивачи ијекавских говора досад нису ништа изнели о предлогу *за* са генитивом).

4. Синтакса глагола

а. ПРЕЗЕНТ

Одређивање садашњости у овим говорима, као и иначе, зависи од три момента: од говорног лица-приповедача, од момента говора и од глаголског вида. Говорно лице игра најважнију улогу зато што од његова схватања, психичког момента и ситуације у којој се налази зависи какав ће се облик презента појавити.

Упоредо са говорним лицем иде момент говора говорног лица који служи као полазна тачка за утврђивање да ли се оно што се врши, догађа, збива, поклапа са њим (моментом говора) или не. Вид, исто тако, као ознака стварног значења глаголске радње служи за одређивање значења презента.

И овде као у књижевном језику презент се среће у двојакој употреби: или се остварење радње поклапа са тренутком говора говорног лица — *индикативни њрезенти* — или се значење презента одређује према неком другом моменту, а не према тренутку говора — *релативни њрезенти*.

Релативни презент је у врло широкој употреби, а од свих видова његових у овој синтаксичкој категорији најчешћи је приповедачки. Њему се, као што је познато, значење одређује „према догађајима вршеним у прошлости“ (в. А. Белић, ЈФ VI, 104), где презент перфективних и имперфективних глагола има видско значење, а временска ознака му проистиче из ситуације везане за прошлост (в. А. Белић, ЈФ VI, 104):

Пбћем њи ја и њримакнем се до њурскѣ сѡражѣ (Троштице I);
Ѕмѣм њи ја кѡња ња га оседлам и њбћем за Мѡѡровицу; Кѡ(д) сам бѡјо њрб Рогдзнѣ, а оно насрѣѡ њуѡа седѡ чѡвек и држѡ њуѡку њрб крила (Избице I).

Исто тако презент нема временског значења у уопштеним изразима, али његово значење везано је за ситуацију у којој се тај израз употребљава као и за схватање говорног лица и средине у којој се употребљава:

Кѡ радѡ ња се не кѡе (Кузмичево I); *Вран врану дѡи не вѡдѡ* (С. До II), *Кѡ брзо сѡдѡ брзо се кѡе* (Н.Пазар); *Кѡ радѡ не бѡи се глѡди* (Сјеница, Црквине II).

Као што презент нема правог временског значења у нарави исто тако нема га ни онда када се узима за радњу која се обележава каквом другом речју или неком временском ознаком. И овде, као у књижевном језику, увек постоје извесна средства која јасно обележавају вршење или извршење радње после момента говора: *Суѡѡра кѡсѡмо ѡ ѡланину* (Штавал I); *Дѡвечѣ долѡзи сѡѡри* (отац) — Постојење I. Ове формалне ознаке (прилошке речи — сутра, до вече) показују да се презентом обележава радња која иде упоредо са нечим другим, тј. са претпоставком да ће се нешто извршити. Уосталом то је једна од битних одлика презента — показивање напоредности — у свим ситуацијама било да је узет са временским значењем или без њега.

Презент сличан горњој врсти заступљен је у оним ситуацијама када говорно лице претпоставља да ће се нека радња догодити или жели да се догоди. Став говорног лица јасно је изражен и презентом се обележава начин. И ово је заступљено у књижевном језику, али га истичем због тога што се каткад овај тип презента меша са оним претходним презентом. У изразу *Суѡѡра идемо у ѡланину* запажамо да постоји намера исто онако као у изразу *Идем у град*, где имамо значење намере. Према томе, модално значење презента срећемо често и у оним ситуацијама када

се њиме обележава оно што ће се догодити — будућност, па тако и у уопштеним изразима:

Ако не ддѣш, кѣјѣш се (Н. Пазар); *Ако не ддѣнеш, неће бйш ддѣбро* (Чедово III); *Нека уфѣшй волдѣ йѣ нека йдѣ* (Трнава I); *Нека догна жйшй йѣ нека чѣка* (Попе II); *Нека ўзмѣ дбўћу, а нека се не дбўвѣ* (Тријебине III).

Особина је и ових говора да уз непредикативне глаголе стоји презент са свезицом *да* као допуна, односно као носилац предикативности и то много чешће него инфинитив:

Тй не смѣш д' йдѣш йрео шўмѣ (Себечево I); *Оволикѣ девѣјка йѣ не зна ти врейѣно да обрнѣ* (Годово II); *Тй не можеш да йребѣчйш кѣменом йрѣ јѣбукѣ* (Н. Пазар); *Тй, Пѣро, мѣрѣш да йлѣшй(ш) шйшйш* (или мораш платит) — Распоганче III.

На крају ћу истаћи једну црту ових говора, која је, додуше позната и другим говорима нашег језика, али на коју се мало обраћала пажња. Она се не јавља само као дијалекатска црта, него је срећемо и у књижевном језику. Проф. Ј. Вуковић је говорио о том појаву у својој расправи (Говор Пиве и Дробњака, 85—86). Ја ћу тај појав приказати онолико колико је карактеристичан за овај говор.

Познато је да се презент употребљава за казивање будућности било да је то означено неким прилошким изразом или да није. Сем овог презент перфективних глагола често се употребљава место футура II.

Овај говор као и неки други, па и књижевни језик, има ту особину да са презентом трајних глагола употребљава речцу *уз* и тако означава неку могућну радњу у будућности:

Ако ушчўвѣш, имѣш (Тушимља I); *Ка(д) тѣ усйшйшй шйш, рѣци му ѣ не знаш* (Попе II); *Шшо шй гдј усйрѣжй, немѣ му дѣш* (Трнава I); *Ако сўйра не ускѣсймо, дѣћу шй кѣсу* (Требиће I); *Ка(д) шй усйрѣжйш, слѣбодно ми немѣ дѣш* (Батњик I); *Усйрѣжйшеш и шй мѣне нѣшйш йѣ шй нећу дѣш* (Гоње III); *Ако усйрѣе овѣ лейѣш, срѣдйћемо свѣ* (Д. Пољана I); *Ако уздржй овѣ мрзйшнѣ, йревўјћемо ћўбре* (Дежева I).

Познато је да имперфективни глаголи постају перфективним ако се испред њих стави префикс. Међутим, зна се да сваки префикс не може да се узме уз ма који имперфективни глагол. Такав је случај и са префиксом *уз*. Наиме, ако он може да стоји уз глагол *мицайш-узмицайш, дисайш-уздисайш, дизайш-уздизайш, дрхйш-уздрхйш* и неке друге, дотле се, пак, не може спојити са глаголом *горейш, йласйшйш, ишй, живейш* и сл. Употреба му је, дакле, ограничена као и другим префиксима. Међутим, запажа се да се овај префикс разликује од других тиме што у неким случајевима спојен са трајним (трајно -учесталим) глаголом уноси перфективност, а некад не уноси, нпр. *дрхйш-уздрхйш, йейш се-усйейш се*; али: *дисайш-уздисайш, мицайш-узмицайш* итд. и

најзад што се јавља у презенту неких имперфективних глагола док се у инфинитиву тих истих глагола не налази.

Запазио сам у овим говорима да предлог, префикс уз са презентом имперфективних глагола не обележава само могућну радњу него често и напоредност која, истина, није обавезна, али је карактеристична као синтаксичка категорија: *Ако ушчуваши, имаћеш*; *Ако узгори вајра сву ној, неће ни биш зима* једнако је: *Ако ѿраје чување, ѿрајаће и имање, односно док ѿраје чување, ѿрајаће и имање*; *Ако ѿраје горење са ѿрајањем ноћи, ѿрајаће и ѿойлошѣ*. У другим, пак, случајевима нема напоредности: *Ако га усѣишиши, рећи ће ти*. Ова се конструкција поклапа са перфективним презентом, тј. са значењем футура.

6. ВРЕМЕНА ЗА ПРОШЛОСТ

Ови говори познају сва претеритална времена, мада нека у широј, а нека у ужој употреби. Наиме, ужа је употреба имперфекта и плусквамперфекта него аориста и перфекта.

а) *Имперфектѣ*. Полазећи од момента говора, овај облик показује радњу која је трајала у прошлости скоро увек напоредо са другом радњом, а њено вршење, у овом говору, доследно је везано за оно што је приповедач видео, доживео или се узима да се обележи доживљај саговорника, али само у питањима.⁴⁷

У овим говорима не може се говорити о употреби имперфекта ограничавајући га на извесну групу глагола. Приповедач ће га употребити ма од којег глагола имперфективног ако је говорна ситуација таква да он треба да саопшти оно што је лично видео, што је запазио, а односи се на извесно лице или лица те је често заступљено 3. лице јединине или множине. У оваквим случајевима поред имперфекта може се увек ставити прилошка одредба *када*, у *оно време када*:

Видѣ сам га, седание ѿоретѣ казана (Н. Пазар) — значи: Када сам прошао, видео сам га, тј. за време пролажења, у оно време када сам прошао — било је и његово седење; *Она јадница седание и ѿлакаше крај извѣра* (Пожега I); *Ка(д) сам ѿрошѣ, наврѣћаше вѣду* (Годово II); *Ошкѣд узимаше жѣшѣо, није га нѣма* (С. До II); *Насаћивѣ овѣ секѣру, ваља ми дѣишѣ у дрѣва* (Муово I); *Бѣгме, дѣна ѿрѣишѣгла: сама ѿдрѣше и музаше и свѣ* (Д. Пољана I); *Само дѣе-ѿри илијевѣјѣ жѣшѣо, више се нико не виђаше* (Брѣица III); *Имашеј десѣтак шѣо ѿлашћѣјѣ на Вѣлику лѣваду* (Чедово III); *Ка(д) сам наишѣ, свѣ лежѣјѣ и сѣвѣјѣ, а дѣца се ѿгрѣјѣ ѿоретѣ ѿшока* (Вапа III).

⁴⁷ Питањем значења и употребе имперфекта у нашој науци бавио се низ испитивача: А. Мусић (Глас СХХI); А. Белић (ЈФ VI); М. Стевановић (ЈФ XIX, XX); А. Стојићевнѣ (Словенска академија знаности и уметности, Љубљана 1953); П. Ивић (ЈФ XX); Ј. Вуковић (ЈФ XVII, XX и Радови III); Б. Милетић (СДЗБ IX, 550) и П. Ч. Сладојевић (ЈФ XX). Њихова мишљења су неједнака и на њима се нећу задржавати.

се ѿмѡли (Себечево I); *Оћаше ѿгѡи́нѡи да не сѡи́госмо* (Постење I); *Да нѣ ѡаде овѡ кѡша, шћасмо ѡрижњети* (Добриња II); *Дѡ ѡм не дѡдосмо, дћѡју ѡућ* (Врановина I).

Конструкцијом имперфекта глагола моћи и инфинитива некога глагола као имперфектом глагола требати казује се радња везана за услов, погодбу:

Да ми ѡи дѡде, мѡгѡ г' уфѡи́и (Трнава I); *Онѡ се мѡгѡше ѡкодси́и, нѡ ѡи нѣ шће* (Вапа III); *Мѡгѡше чѡвек изгуби́и главу, да нѣ бѡ нас* (Судско Село I); *Зѡвниде Рѡдивѡја ѡрѣбѡше ми да га видѡм* (Штаваљ III).

β) *Аорисѡи*. У односу на тренутак говора аорист означава радњу која се свршила непосредно пред тренутком саопштавања или трајала до тог тренутка.

Као и у књижевном језику и у овим говорима аорист се употребљава и од перфективних и имперфективних глагола. Код имперфективних глагола аористом се обележава прекид вршења радње и будући да се мисли на момент прекида, стиче се утисак перфективизације радње:

Рѡдисмо код нѣга ѡри́ дѡна и ни́иша ни нѣ даде (Тријebene III); *Дијѡлисмо злѡ и дѡбро* (Горачиће III); *Три́есмо и мѡчи́смо се ѡри́ гѡдине* (Штаваљ II); *Жи́вѡше с мѡкѡм и невѡлѡм* (Кузмичево I); *Дѡсиа јѡ за шѣбе рѡди бес ѡлѡћѣ* (Дежева I); *Ти ме шѡужѣ, Андри́ја, за онѡ шѡи́ѡу* (Тушимља I); *Знѡм кад га ѡи звѡ исѡред кѡћѣ* (Попе II); *Дѡсад ми ѡри́ча о Јеврѣму* (Добриња II); *Сѡд не звѡше да крѣнѣмо* (С. До II); *Сѡд ни ѡри́чѡше да мѡ е кѡћа изгорѣла* (Трнава I).

Употреба аориста је разноврсна, али је најчешћа у наратији, када се разликују два начина приповедања. Један начин је онда када приповедач аористом обележава субјективан доживљај.

Навѡлише Тѡрѡи од Јавѡра и ми се бѡрисмо чѡи́ѡвѡ нѡј. Ујуѡиру ѡмѡ(ш) шѡа видеѡи: зацрњела се кѡја и фѣс, а свѡки ѡгибаѡц дрѡжи јѡдан дрѡгѡга зѡ грло. Зѡћосмо ѡи ми шѣ ѡкѡуисмо шѡд бѡ нѡши́јѡ, а онѣ ѡсиаѡисмо да ѡј ѡице кљѡју (Вапа III).

Други начин причања је када говорно лице аористом износи нешто онако како је њему испричано и примењује директни говор:

Навѡли ѡскер, кѡжѣ, са ѡри́ сѡрѡне и ѡѡѡли свѣ шѡио нѡће ѡрѣ(д) собом (Чедово III); *Тѣ гѡдинѣ, велѡи, нѡшѡера не нерѡдица шѣ крѣнѡсмо са сѡдкѡм у Бѡснѡ* (С. До II); *За двѡје нѡћи, велѡи, и за двѡ дѡна, да ѡи кѡжѣм, ѡаде снѡјѣг ѡрѣо нѡјви́шѣга чѡѣка* (Дражевиће III).

Поред овакве употребе аориста, где нема временског значења, често се узима, такође без временског значења, за казивање будућности, али не опште будућности, него „непосредне“ за коју говорно лице прет-

поставља да ће се сигурно догодити; управо по његову мишљењу постоји могућност да се то може догодити сваког тренутка:

Бѣжипше, људи, изгйбосмо од Нѣмѣцѣ! (Врановина I); *Ошадрише, скѣйѣсмо о(д) зймѣ* (С. До II); *Уйомбѣ! Изгдреше свй сйѣдгови!* (Штаваљ III); *Донѣсипше водѣ, онѣмѣсмо жсѣдни* (Дежева I); *Налджипше, људи, йомрзосмо* (Постење I).

Аористом се казују такве врсте будућности где говорно лице жели или намерава да изврши неку радњу:

Јѣ одо(х) на њиву, а шйй ѣш йокѣйшй онѣ слѣмѣ (Лукоцрево I); *Одвѣйше јѣгѣйш, а јѣ ошрча(х) за нѣжипше* (Дујке III); *Ошрча јѣ чѣском да найдим коѣа, а шйй прййѣзи жйшй* (Тушимља I).

Између овог и претходног аориста постоји разлика. Наиме, у првом случају говорно лице са великом вероватноћом претпоставља да ће се догодити оно што се казује аористом, али ипак то не зависи од његове воље. Та претпоставка проистиче из страха, а оно што се казује аористом везано је за услов: ако се не реализује оно што значи други глагол, догодиће се оно што значи аорист и обрнуто.

У другом случају реализација радње (Ја одо(х) на њиву) не зависи ни од таквих услова, нити проистиче из страха, него је везана за вољу и одлучивање говорног лица. Према томе, овај аорист једнак је индикативном футуру и има индикативно значење.

Безвременска употреба аориста заступљена је у изрекама — као у књижевном језику: *Док се дѣма нѣ надимѣ ни вѣйре се нѣ огрејѣ* (С. Д. II); *Шшо одѣ йреко зубѣ, одѣ йреко дѣвѣй брѣдѣ* (Чедово III); *Дѣѣ лѣша убѣше Милоша* (Постење I).

Сем споменутог аорист је у овим говорима, као и у другим, чест у питањима, љутњи, прекоравању, жалости и чуђењу:

Амѣн шйшо ймѣ кѣйшну жсѣну, нѣ где ју наѣ (Митрова II); *Кѣко шйй онѣ рѣче да јѣ йобѣго(х), а шѣбе ошѣвѣ* (Дољани I); *Рекѣсмо ли да се йомѣжсѣмо и йѣйшмо?* (С. До II); *Срѣм га било, йрѣварѣ не шѣ йоцрѣасмо жсѣдни* (Буђево II); *Е, мѣј сѣнко, ка(д) си шѣкѣв нйшй га сѣѣче, ти шйшече* (Лопиже III).

γ) *Перфекѣй*. Такав је глаголски облик којим се може казати свако вршење или извршење глаголске радње у прошлости, тј. пре тренутка говора, а реализовање те радње констатује се, саопштава у садашњости.

Он се употребљава чешће него иједно од претериталних времена. То долази, свакако, због тога што говорно лице овим обликом упознаје слушаоца са говорном ситуацијом, односно са збивањем догађаја било из непосредне прошлости или из прошлости уопште где је саопштење одмерено према моменту праве садашњости или према другом моменту. Отуда се перфекат јавља као облик широког означавања било индивидуалног доживљавања било свега другог ван овог вида саопштења.

Широка употреба овог облика не утиче на сужавање употребе других претериталних времена сем плусквамперфекта. Ово је, свакако, дошло због гломазности плусквамперфекта, али ако је потребно да се истакне прошлост пре друге свршене радње, неће се узети перфекат место њега. То значи да овај говор чува сва прошаста времена, да постоји чврсто осећање разлике између њих и да их носиоци говора, полазећи од њихова значења, употребљавају у одговарајућим ситуацијама.

Нарација је омиљена носиоцима ових говора. Приповедач се уживљава у оно што излаже и тако постиже већу импресивност код слушалаца. С обзиром на то, говорно лице врло често узима перфекат као најпогоднији облик за казивање не само свршене радње пре тренутка говора говорног лица него и за приповедање ма каквог догађаја, збивања те уопште по ширини употребе иде упоредо са презентом.

Облик перфекта је и овде као и у књижевном језику, тј. пуни и крњи — без помоћног глагола. Између њихове употребе нема граница. Који ће облик бити узет, зависи од ситуације у којој се налази говорно лице и од његова односа према чињеницама које се излажу. Како ови моменти нису свакад једнаки, то ни саопштење нема једнаку боју. Конкретно, ако је догађај такве природе да захтева извесну краткоћу израза и носи сам у себи неку необичност, нешто што се није очекивало, нити претпостављало, нешто што садржи не само необичност него извесно изненађење — онда ће говорно лице узети краћи облик. Перфекат тада има карактер узвика. Непотпуним перфектом, уопште узевши, постиже се већа импресивност, као краћи има екскламативности у себи. То га одваја од ситуације када се употребљава дужи облик, јер је овај мање више развучен, не садржи у себи никакву необичност; рекло би се да је и стереотипан. Његова примена заступљена је и у казивању свакидашњих догађаја, збивања; без брзине је, живости и екскламативности. Сличну употребу перфекта констатовао је Ј. Вуковић (Говор Пиве и Дробњака, 92—93). Дакле, у оваквој ситуацији, ако говорно лице жели да догађају да више свежине и живота било то у квалификативној, приповедачкој, модалној или пословичкој употреби перфекта среће се такозвани крњи перфекат.

Према томе, може се рећи, да се перфекат са неформулисаном споном употребљава и овде у индикативном и неиндикативном значењу. Али с обзиром на то да је неиндикативна служба перфекта, уопште узевши, много шира, самим тим је и перфекат са неформулисаном споном чешћи. Ја се нећу задржавати на моментима који су познати књижевном језику, а уколико се служба перфекта поклапа са оним што је тамо заступљено — то је само по себи објашњено и разумљиво.

1) Пуни перфекат

а) приповедачки: *Ишб сам ја шћакб, како шћ рече, йреко шумб док грѹнуше йѹшке* (Полокци I); *Пуштовб сам једнбм с йокбјнйм Миладнбм йреко Рогдзнб* (Косуриће I); *Поранйли смо, кажб, йрб сунца* (Избице I); *Ка(д) смо билли на Угљанскб Пдље, дйже се магла* (С.

До II); *Ка(д) сам се скїнѹо с коња, бѣше ми се дѣсна нога ддузѣла* (Д. Пољана I); *Живѣо је мѣло, сѣћам се ја, ѿошїо смо га дднели коїи кѹћѣ* (Буђево II); *Кад је Никдла рѣњен, ѿогїнѹо ми је и дїац и брѣи* (Постење I); *Чїм су зайѣлїли Сїѣвѣанову кѹћу, ѿобѣгло е свѣ жївѣ* (Брњица III); *Ка(д) Тѹрци удѣрїше, људи су се брѣнїли, а нѣјач је пїшїѣла кѣ гѹја у ѿрдуѣи* (Распоганче III); *Знѣм дѣбро ка(д) су ѿроїца ѿогїнѹла бѣи на ѿрѣг оїи кѹћѣ* (Попе II); *Оїколїли су, кѣжѹ, кѹћу и зайѣлїли да свѣ жївѣ изгорї у љѹ* (Добриње II); *Пдслѣ бунѣ влѣс(їи) је ѿфѣїлала млѣгѣ људе и дїшѣрѣла у сѹргун* (Горачиће III).

Грађа ових говора показује укрштање разноврсних нијанса у употреби овог облика у разним ситуацијама. Те разноврсности најизразитије се запажају у релативном значењу перфекта (приповедачком), а проистичу из елемената везаних за збивање догађаја и односа приповедача према њима. Тај однос у овим говорима одговара оном што П. Ивић назива „организованим причањем догађаја“.

Приповедачки облик пуног перфекта овде је карактеристичан по томе што се у њему јасно запажају компоненте: причање по чувењу и препричавање или саопштење у чему знатну улогу игра момент субјективног доживљавања. Ти моменти међусобно се преплићу и каткад их је тешко разлучити, али доминантну улогу игра препричавање било туђих или својих доживљаја. У овом другом случају јавља се елемент субјективности који се, разуме се, не може схватити као констатација у садашњости реализоване радње у прошлости, јер би се у том случају изједначила категорија релативна са индикативном.

Перфекат као облик за прошлост, с обзиром на момент субјективног доживљавања, не може се одвајати од других простих претериталних времена, али код њега није тај момент онако изражен у релативу као што је то случај са аористом, а нарочито с имперфектом.

Тај однос веће или мање субјективности међу овим облицима и у овим говорима потпуно се слаже са констатацијом П. Ивића да се перфекат најчешће узима у 3. лицу, а аорист у 1. и 2. „не због неког механичког правила већ због тога што је радња у 1. лицу, сасвим разумљиво, позната говорном лицу из властитог искуства, што са другим и трећим лицем не мора бити“ (ЈФ XX, 242).

б) *Квалификацијни*: *Пдбеда нїе дднѣла слобдду ѿе се нї о шїа не боїмо* (Дежева I); *Сїїслї смо се овдѣка пѣ шѣворїмо* (Годово II); *Збїлї смо се на овѣ језїчак кѣ да нѣмѣ свїјѣша нї земљѣ* (Детане II); *Сѣвїјо сам нїс до земљѣ дїка сам се разболѣо* (Н. Пазар); *Псѣсїјо си се оїкако си ѿосїѣ глѣвѣр* (Д. Пољана I);

в) *Модални* — са значењем заповести, условности, будућности: *Прѣђи с мїром да се нїси шѣлїјо* (Пожега I); *Да ме нїјеси дїрѣ, кѣзѣћу ѿе сїрїћу* (С. До II); *Да се нїси гурѣ, бдљѣ би ѿи бїло* (Окосе I); *Да нїси ѿїсноу вїше нї рѣчи* (Штаваљ III); *Ако не дснѣсїи водѣ, ѿојѣ ѿи га е ѣѣвѣ* (Трнава I); *Чѣкѣ, нїјеси ѿобѣгѣ* (Бољаре II);

2. Перфекат̄ са неформулисаном сјоном

α) У индикативном значењу: *Шт̄ӣд̄ си одоцнӣю, Јевреме? Ја̄, вѣл̄а одоцнӣю* (Жањевине II); *Дошла вѣјска на Бабињачу* (Шушуре II); *Отишла ми мама код љ̄јака, а ја̄ ост̄ѣла сама* (С. До II); *Св̄ѣ отишли на сабор, а мене ост̄ѣвили да чв̄ѣм кућу* (Добриња II); *Ја̄ се наштаљила с њ̄им, а он набѣц̄ӣю* (постао охол) — Црквине II.

β) У неиндикативном значењу

а) *Приповедачки*: *Дес̄е̄(ш̄) гд̄дин̄а, велӣи, ја̄ р̄ад̄ӣю и ш̄р̄ѣљ̄ѣо, а в̄н̄се излеж̄ѣв̄* (Врановина I); *Ја̄ га чв̄ѣо и ш̄од̄ӣз̄ѣо још од њ̄ел̄ен̄а, а он мене каменом* (Сопоџане I); *Ја̄ га с̄ад̄ӣю, гл̄ѣд̄ѣо и чв̄ѣв̄, а оно ни да ш̄ом̄ѣри* (Селац I); *Ја̄ се муч̄ӣю од зор̄е до нд̄ни св̄ѣки дан* (С. До II); *Бд̄ѣме, к̄аж̄с̄е, ја̄ с̄ӣж̄к̄ѣ, а сам р̄ад̄ӣю* (Алуловиће I).

Губљење помоћнога глагола у 1. лицу једине обичан је појав у реченицама где се другим делом (напоредном реченицом) износи супротност оном што је казано реченицом у којој је 1. лице перфекта.

Посебно треба споменути употребу овог типа перфекта у питањима у којима се изражава чуђење са нијансом прекоравања:

Т̄ӣ ш̄окос̄ӣю в̄иш̄е од мене (Страдово I); *Т̄ӣ ш̄р̄ѣӣ дош̄ѣ* (Буђево II); *Они в̄иш̄е ур̄ад̄или* (Д. Пољана I); *Т̄ӣ н̄ж̄ѣга ш̄ом̄г̄ѣо* (Н. Пазар), *В̄ѣ њ̄ѣга бр̄ан̄или* (Постење I); *Т̄ӣ ми р̄ѣк̄ѣ како ш̄р̄ѣб̄а да р̄ад̄им* (Кузмичево I); *В̄ѣ дош̄р̄ч̄али да ш̄ом̄г̄н̄ѣше* (Попе II);

У овим питањима вазда се подразумева, уколико није истакнуто, уметнута мисао са глаголом који значи неко казивање (говорење, причање) што облику перфекта даје неиндикативни карактер.

Пропуштање споне, мислим, овде се може везати за дијалошку форму, где се говорно лице ослања на оно што је пре саопштено.

Иза заменице *се*, иза старих заменичких енклитика *не*, *ве* и иза енклитика *ме*, *ш̄е* глаголска енклитика је никада се не чује у овим говорима зато што ју је нестало гласовним путем:

Уш̄л̄аш̄ӣю се, велӣиш, ч̄ѣвек ш̄а̄ ни да ш̄роговр̄и (Шароње II); *Нав̄ѣк̄ѣ се он ш̄ѣк̄ѣ да му др̄уг̄и р̄ад̄и* (Детане II); *Надоу се, к̄аж̄с̄е, ш̄а̄ с̄ѣмо с̄ӣж̄ѣ̄е* (Раждагина III); *Нај̄ѣо се ш̄а̄ ш̄обесн̄ѣо* (Бекова I); *Наж̄ш̄в̄ѣо се и науж̄ш̄в̄ѣо* (Паљево II); *См̄ѣј̄ѣо се св̄ѣк̄ѣм кад би ш̄ӣю р̄ѣк̄ѣ* (Тузиње II); *Ород̄ӣю се с д̄ѣбр̄им љ̄уд̄има* (Црквине II); *Ск̄уш̄ило се к̄љ̄ас̄т̄ѣо и сак̄ѣш̄ѣо* (Бања I); *Ч̄им н̄ѣ зв̄ѣо Милиш̄ин, с̄ир̄ѣмили смо се* (Шипче II); *Пд̄зв̄ѣо не да му ш̄ом̄г̄н̄ѣмо, а н̄ѣ да ни ум̄ѣси ш̄ӣш̄у* (Буђево II); *Пд̄иш̄ѣо в̄ѣ, к̄аж̄с̄е, ш̄д̄зв̄ѣо, м̄ѣраше ш̄с* (С. До II); *Он в̄ѣ ч̄иш̄јун̄ӣю и ран̄ӣје* (Дежева I); *Пр̄ич̄а да в̄ѣ в̄ид̄ѣо ка(д) с̄ӣе ш̄или* *ш̄р̄ѣо ш̄уме* (Набоје II); *Ш̄в̄ѣк̄ ме ш̄рисв̄ѣј̄ѣо и ш̄ом̄г̄ѣо* (Н. Пазар); *Св̄ѣ-кад ме одв̄ѣј̄ѣо о(д) др̄уг̄ӣја р̄д̄ж̄ак̄а* (Чедово III); *Ф̄ѣл̄ӣю ш̄ѣ м̄л̄ѣо* (Бекова I); *Јуш̄ѣос ш̄ѣ зв̄ѣо у св̄ѣш̄ѣове* (С. До II); *Пон̄уд̄ӣю ш̄ѣ, бр̄ѣше, ш̄р̄ѣѣога* (Лукавица II).

Губљење споне је у 3. лицу једнине сасвим је обичан појав код глагола који немају уза се заменицу *се* као и када се та спона не налази иза старих заменичких енклитика (*не*, *ве*). Исто тако спона се губи и у 3. лицу множине. Овај појав је врло широк и познат многим говорима. У архаичним (староштокавским) говорима констатовао га је А. Белић (в. Дијалекти ист. и јужне Србије, 633—635), као и М. Павловић (в. Говор Сретечке Жупе, 193) и М. Стевановић (в. Ђаковачки говор, СДЗБ XI, 136). У новоштокавским говорима спомиње га Б. Милетић (в. Црмнички говор, СДЗБ IX, 535). (О овом питању види опширније И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику. Посебно издање САН ССХХIII, 1954 г., 115—118).

У широкој нарави, где форма препричавања најбоље одговара приповедачу, 3. лице једнине и множине срећу се веома широко без формулисане споне било у почетку приповедања или у току самог излагања. У почетку приповедања краћи перфекат јавља се као уобичајена, устаљена стилска форма за потенцирано казивање новог без „надовезивања на претходно“ или служи за истицање глагола, као припрема за даље казивање. У току приповедања, иако постоји веза са оним што је пре речено, и овде као у књижевном језику, крњим перфектом истиче се глагол било да се ставља на прво место, у реченици, или да се не ставља. Таквом стилском формом стиче се утисак почетка приповедања. Овим се крњи релативни перфекат, у оваквим положајима, јасно разликује од пуног релативног перфекта који у суштини служи за тиху, широку наравију и без видног истицања нечег новог везаног за подмет и прирок:

1) у *почетку* приповедања: *Бѣјо један сирџма(х) чѣвек* (Попа II); *Бѣла нѣка дѣјакѣ жѣна* (Годово II); *Живѣо нѣкаѣ бѣгаѣ чѣвек* (Трнава I); *Бѣјо један џѣр ѣѣ имѣо двѣ сѣна* (Тутин); *Пушѣов један чѣбѣнин ѣрѣ ѣлапинѣ* (Шароње II); *Окѣмѣла вѣшиѣца змѣју* (Дежева I); *Живѣла нѣкаѣ двѣ брѣѣна* (Постење I); *У нѣкѣ мѣсѣо жѣвѣли џѣр и џѣриѣа* (Штитари I); *Нѣкаѣв сѣѣраѣ и бѣба ѣмали сѣмо јѣдну кѣзу* (Тријебине III).

2) у *току* приповедања: *Наѣшла чѣма у онѣ кѣћу*; *Сѣдѣ ѣѣѣник ѣѣред вѣѣрѣ и глѣдѣ шѣѣ радѣ домѣћѣ* (Н. Пазар); *Пѣслѣ дѣѣѣѣ ѣѣслѣ сѣна у свѣѣи да нѣшиѣо наѣчи* (Жуњевиће I); *Ка(д) су дѣшли ѣѣѣмо, а кѣћѣ му зарѣсла у кѣров* (Ступ III); *Оѣѣрѣгла, велѣ, од мѣјкѣ диѣѣѣѣ* (Брњица III); *Нѣшиѣа дрѣѣгѣ нѣ удѣриѣо грѣм и зайѣлѣѣѣ сѣѣдѣѣѣ* (Добриња II); *ѣѣѣо ѣѣѣкѣ, велѣ, ѣѣлѣѣѣла ѣрѣква са овдѣѣ брѣда на онѣ* (Митрова Река I); *Сусрѣѣо ѣѣс магѣрѣѣ ѣѣ г' уѣѣѣѣѣ шѣѣо су му вѣлѣкѣ ѣѣѣѣ, а овѣј му одѣѣѣѣѣ* (С. До II); *Живѣли, да ѣѣѣѣѣѣѣ, кѣ гдѣѣѣѣѣѣ* (Постење I); *Свѣѣ кѣћѣѣѣѣ, а бн расѣѣѣѣѣѣѣ, амѣ се нѣѣѣ ѣѣзнѣѣѣѣѣ* (Драмиће I).

Перфекат са неизраженом споном у наравију као у широкој категорији има одређенији карактер него неокрњени перфекат зато што овде нема онаквог укрштања, препричавања и личног доживљавања.

Пропуштање споне у приповедачком перфекту среће се у 1. и 2. лицу множине, али не тако често:

*Причекивали ми, бђгме, један другђга свѐ до Бђјова бђда (Увац III); Седѐли ми и разговѐрали до нѐкђ дђба нђћи (Војковиће I); Чђдѐли се свѐ ми кѐко дђбро жѐви (Шипче II); Чѐкали ми доклѐ свѐйови дђ-
ћђше (Црквине II); Огладнѐли ти ми кђ вђци (Врба I); Текли ми нђ нѐ-
мѐсмо кђме (Н. Пазар); Зѐдали се ми један другђме да чђвамо шѐјну
(Страдово I); Разглѐсили ми по сѐлу кѐко ћемо да сѐлимо у Срђбију
(Грачани I); Ви, бђгме, шѐкли и сѐкли ѐко ѐмѐше кђме (Штаваљ III);
Трѐли и скѐйѐли се ви кђ и ми ѐрђ Сѐјѐрђга Влѐ(х)а свѐ до Краљѐва
доклѐ тѐраја рѐиша (Шароње II);*

б) квалификациивни: *Сѐйсла овѐ Вђчѐ (Клисура) ѐѐ ти шѐсно да
дѐишѐ ка(д) си у ђђ (Годово II); Зѐшђдрила овѐ ѐрђклѐшѐ бђдѐ
окђ нас ѐѐ не видѐмо нишѐша (Црквине II); Надѐсѐјо Црђни вђ(х)
свѐ окђ сѐбе (Вуча Локва I); Зѐшђишѐо Ѐбар кроз овђ клисђру
(Попиће II); Прионђла онѐ сѐла уз Ѐбар (Добриња II).*

в) модални: *ѐднђ шѐ ђѐвђ ѐко не слђшѐш (Јеребице II); Појѐо шѐ
вђк дѐнас ѐко дѐш у лѐвђду (Детане II); Убѐјо шѐ грђм ѐко
ошѐдѐи (С. До II); Чђдо шѐ наило знѐдни дђбро (Прѐенова I);
ѐко дѐш, изѐла шѐ гђја (Дежева I); Пђнђ шѐ ђѐвђ ѐко се ѐ-
мѐрѐш дѐшѐлѐ (Никољача I); Изѐла шѐ мђка ѐко не дђнесѐи (Гоње
III); — где се као и код претходног парочито истиче глагол.*

г) гномски: *Шѐо дѐкла навѐкла (Сјеница, Крђа Јела II); Шѐо
колѐвка зађђѐла шђ маѐѐка закоѐла (Селац I); Побѐле се јѐшѐре
ѐреко свѐкрѐѐ (Н. Пазар); Трѐла бѐба лѐн да јђ ѐрђѐ дѐн (Постење
I); Кољѐко дђбра учинѐла, шђђђкђ срѐћѐ имѐла (Годово II); Ко-
љѐко водѐ ѐшѐла, шђђђкђ сђза ѐрђѐла (Себечево I);*

Перфекат се врло често чује у питањима како у пуном тако и у непотпуном облику, али у овој другој форми понекад има карактер узвичног израза:

*Јеси л' дошђ? (Окосе I); Ка(д) си дошђ с ѐшѐа? (Врановина I);
Кѐко си ѐшѐовђ? (Детане II); Дђклѐ си се накѐнѐјо (Дољани I);
Кђ(д) си наумѐјо ѐѐкђ рѐно? (Горачиће III); Где си скѐйѐб дђсад?
(Н. Пазар); Кудѐјѐн је сѐрђђнђ? (Детане II); Кољѐко сѐе сиђѐѐ
ушѐѐли? (Будиће I).*

Ако се саопштава нешто што се није очекивало, за њим одмах следи питање које, уствари, има природу узвика: Нпр., неко лице је изненада умрло или доживело нешто несвакидашње, тада се перфектом изражава чуђење: *Умро Вукосав (саопштење). Умро! Кад умро? Како умро?! То не може бишѐ кад сам га видео ѐре два сѐша здрава!* (в. Ј. Вуковић, *ib.* 93).

Најзад ћу споменути да се перфекат често среће и у одричним реченицама, где нема временске одредбе, зато што се пориче веза радње са субјектом:⁴⁸

⁴⁸ Види П. Ивић, ЈФ XX, 253.

Бдишко се није ни њомѣријо одавлен (Себечево I); *Нисмо имали сй-јена дш њб зимѣ* (Караула III); *Нисше се њомѣгдл нижад* (Драмиће I).

д) *Плусквामीрфекай*. Иако му је облик доста компликован, ипак се употребљава:

Ка(д) сам ја дошб, њи си веј бијо засиб (Н. Пазар); *Ка(д) су Брњицани сийгли, ми смо били ушли у Сеницу* (Горачиће III); *Бијб е куйијо добра коња ња му црче* (Радуловци II); у овом случају радња казана плусквамперфектом значи нешто што се догодило пре друге радње. Перфективни глаголи су чешиће у употреби.

Веза имперфекта глагола бити са партиципом претерита II (бија потеро и беше уранијо) такође је честа и служи за казивање последице оног што је вршено или извршено, што је приповедач видео:

Беше њокосијо колико двојца (Угао II); *Беше сунце висдоко оско-чило ка(д) смо крѣнули с Јанкова кѣмена* (Д. Пољана I); *Беше ддсиа њодмакб кад ја њошрча(х) за њим, а он се дбрну и гађа ме* (Чедово III).

Који ће се од ових облика плусквамперфекта узети, зависи од ситуације, као што је и наглашено, али, држим, треба споменути још неке моменте који карактеришу конструкцију од имперфекта глагола бити + радни придев (бија, бе(х) + сијо). Наиме, наспрам ове конструкције у другој реченици најчешће срећемо презент, аорист или футур (перфекат и потенцијал ређе). Овакав распоред није случајан, већ проистиче из говорне ситуације и осећања ближе прошлости самог говорног лица.

Облик презента у оваквим конструкцијама има претеритално значење и поклапа се са значењем имперфекта који служи као ознака личног доживљавања говорног лица:

Беше њосѣкб једну букву ња седѣ и одмѣра се = *Беше посеко једну букву па сеђаше и одмараше се* (Тенково I); *Беше скувб бакраћ мѣса ња дѣљи свима* = *Беше скуво бакраћ меса па дељаше свима* (Жабрен III).

Момент личног доживљавања наглашен је и употребом аориста: *Бѣсше одмакли кад ве зовнуше* (Шушуре III); *Бѣсмо заборѣвили на вас, а ви се њомољсше* (Бекова I).

Приповедачка форма јасно обележава претериталну природу футура, те се, дакле, и он јавља место аориста, односно као облик којим се обележава субјективност:

Пдишшо бѣше сѣо, рѣђе чељадима = *Пошто беше сео рече чељадима* (Градац III); *Пдишшо бѣше узјаб коња, окрѣнуће се к нама и завикај* = *Пошто беше узјао коња, окрену се к нама и завика* (Врановина I).

Материјал нам даје могућност да утврдимо: конструкција од имперфекта глагола бити и радног придева неког перфективног глагола употребљава се у приповедачкој форми за обележавање скорије прошлости коју приповедач износи као субјективан доживљај.

У говору Пиве и Дробњака (96) Вуковић је утврдио да се друга форма плусквамперфекта („био сам сио“) употребљава за казивање радње која је претходила другој радњи израженој каквим претериталним обликом. Тако је и овде, само што се овде употреба претериталног облика (за обележавање друге радње) или облика са претериталним значењем не везује искључиво за овај тип плусквамперфекта, него се среће, као што смо видели, и у првој форми плусквамперфекта, али за обележавање ближе прошлости.

в. БУДУЋА ВРЕМЕНА

а) *Фуџур*. Основно значење футура и овде је вршење и извршење радње после говора говорног лица: сигурност да ће се нешто извршити или претпоставка, жеља или намера.

У правом временском значењу футур је најчешћи у питањима: *Гдѣ ћеш њрџ?* (Бољаре II); *Кѧко ћеш ѡрескѡчии?* (Дежева I); *Дѧ л' шѣ мѡј сѧми?* (Н. Пазар); *Кѧ(ѡ) шѣ ѡдии, сѡѡфра ал сѧд?* (Попе II); *Кад ћеш ѡлаћѧи ѡнѡ шѡѡѡу?* (Горачиће III).

Оно што нам је познато из књижевног језика о неправом футуру заступљено је и у овом говору и нема потребе о том говорити. Примере наводим ради илустрације.

1) квалификаѡивни *фуџур*: *Тѧ ће ѡѡцкѡ свѧкѡга дочѡкѧи и угѡсѡишѡ ѧкѡ е и сирѡма* (Сопоћани I);

2) ѡриѡведѧчки *фуџур*: *Јѡдну нѡј ће ме изѧвѧи ѡрѡи кућу ѡѧ рѡј: „Јѡвѡ, нѡћѧ шѣ Тѡѡци нѧ нѧс.“* (Лопиже III); *Ка(ѡ) смо бѡли на Крњѧчу, завѡкѧће Пѡѡко: „ѧко ѡвѧкѡ ѡѡѡмо, свѡ ћѡмо изгѡнѡи.“* (Распоганче III); *ѡкѡ ѡѡѡѡи се ѡзнемѡри сѡло док ће нѡко завѡкаѡ свр(х) Бѡ(ј)ѡишѡѧ* (Вапа III); *Мѡ се уѡѡѡѡѡмо, а ѡни, зѡр ѡѡѡсѡише да смо ѡѡѡѡли ѡѧ шѣ навѧлиѡ к нѧма* (Полокци I);

3) моѡални *фуџур*: *Не ѡѧм ѡѡи га да ћеш сѧд ѡркнѡѡи* (Лукавица II); *Нѡј г' узѡи да ћеш скѧкаѡи до нѡѡа* (Сѡлац I); *ѡћѡмо ѡѡиѡс да ћѡмо изгѡнѡиѡи* (Брњѡца III); *Не мѡгу ѡѡи ѡѡѡѡ да ћеш ми ѡчи извѧѡѡиѡи* (Гоње III); *Пѡмѡјћѡмо ѧко ћѡмо и изгѡнѡиѡи* (С. До II); *Дѡѡѡѡ ѧко ће бѡиѡ фѧјѡа* (Горачиће III); *ѧко ћеш узѡѡѡиѡи ѡѡѡѡѡку, ѡзми је ѡѡмѧ(х)* — Кѡвачево I.

б) *Фуџур* егзѧктни. Означѡва радњу која ће се извршити пре друге радње или којом је друга условљѡна.

Футур егзѧктни у овим говорима се често среће у погодбеним рѡченицама:

ѧко бѡднѡ дошѡ, рѡци му да сам га ѡрѧѡѡѡѡ (Д. Пољана I); *ѧко бѡднѡм мѡѡѡ, ѡѡѡѡѡ ѡѡи* (Шѡроње II); *Кад бѡднѡѡ ѡѡѡѡѡѡ, дѧће ѡѡи кѡсу* (Грубѡѡиће I); *Кад се бѡднѡѡѡе врѡѡѡѡѡи из ѡлѡнинѡ, дѡѡѡѡѡѡ коѡ нѧс* (Бућѡво II).

Честа је употреба футура егзактног за казивање прошле радње која стоји у вези са радњом која треба да се изврши у будућности:

Ако не биднѹ ѿдзнѧми, да ме ѿсѣчѣиѣ (Трнава I); *Ако ѿе не биднѣ слагѡ, ѿсѣчи ми ѹ(в)о* — Н. Пазар; *Ако биднѹ дѡсад крѣнѹли, да ме убѣјѣиѣ* (Врановина I).

Код глагола *мој* (моћи), *смей*, *шћей* и *даи* нема футура егзактног него место њега стоји презент са инфиксом *не* (односно *-дне*, *-адне*): ако могнем или могаднем, смеднем, шћеднем или шћенем, даднем, знаднем итд.

г. НАЧИНИ

а) *Императив*. Поред непосредног и оштрог заповедања овај се облик често чује са бојом жеље или молбе: *Донѣс мало водѣ, жѣиѣи мајка* (Никољача I); *Кѹиѣ ми кѣиѹ, мѡј дѡбрѣ сѣрико* (С. До II); *Нѹ да ми ѿѹ врѣћу, мѡе дијѣиѣ* (Грачани I). Онамо где се јавља присвојна заменица *благ* и *болећив* тон императиву даје она.

Сем овакве употребе императив је чест у приповедању:

Наложѣсѣмо вѣлики дѡгањ ѿ сѣди и ѿричѣ(ј) до нѣко дѡба нѡћи (Трнава I); *Нѡвалѣ Турчин ѿ ѹдри, а ми држ не да(ј), док ѿѹче ѿдѣ* (Чедово III); *Ка(д) се рѡздѧнѣ, ми ѿиѣци и сѣиѣнѣј код Пусѣйѡла* (Шушуре III).

Ако трајање радње хоће нарочито да се истакне, употребљава се удвојен облик императива:

Уѣлѧиѣ ѿи се ја ѿ бѣж и бѣж, а би зѧ мѡм (Дежева I); *Ўмѣѣерѣзи ѿи се ѡн, ѿ сѣди, сѣди док сѹнѣе зѧће* (Градац III); *Зѧиѣнѣи се чѡк ѿ кѡси и кѡси, бѡже ѿрѡсиѣ, кѡ мѧниѣ* (Увац III).

Потребно је споменути да се у овим говорима често среће императив после свезице *ѿа*, што уствари представља семантички еквивалент потенцијала. У главној реченици таквих конструкција врши се одрицање могућности:

Нећу ѿе ѿслѹшѣиѣ ѿа убѣ ме (Н. Пазар); *Не бежѣм, вѡлѧ, ѿа ѹдри* (Попа II); *Не дам ѿи да јѡдѣи ѿа ѹри о(д) глѧди* (Дежева I); *Нећу ѿе нѡсиѣи ѿа осѣѧн ѿѹ мрѣѡв* (Цоковиће I).

б) *Потенцијал*. Њиме се уопште изриче могућност извршења радње, жеља нека или допуштање. Будући такав, модални облик, и не значећи време него услове за вршење или извршење, употребљава се у споредним реченицама са бојом ма ког времена. Сем оног што познаје књижевни језик о употреби потенцијала за казивање услова или могућности, жеље, циља, приповедања итд. овде се среће врло често пермисивни потенцијал (уза свезице *да*, *кад*) где се главном реченицом износи

сигурност извршења чак и у случају остварења оног што се казује зависном реченицом или се главном реченицом износи одрицање могућности чак и у случају остварења неостварљиве претпоставке:

Звѣћу ти да би њогинѣо и Нѣћѣ ти звѣћи да би њогинѣо (Д. Пољана I); *Не могу ти њѣ учинѣти да би ми ѡко извѣдѣо* (Штитари I); *Нѣмам да би ме убѣјо* (Н. Пазар); *Узѣћемо онѣ девѣјку да би свѣ изгѣнѣли* (макар сви) — Кузмичево I; *Узјѣћу овѣгѣ коња кад би ме ѡдмѣ сѣиѣо* (Постење I); *Нѣће он ѣлѣиѣиѣи ѣиѣѣиѣи и кад би му главу разбѣли* (С. До II); *Слѣгаће ти кад би му јѣзик ѡсекѣ* (Караула III).

Најомена: Пермисивни потенцијал истакао сам због тога што је он овде врло жива категорија док се у другим говорима, према оном што је регистровано, не би могло рећи да представља ширу категорију.

д. ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

Прилог времена садашњег сачуван је и има разне службе. Њиме се може казати начин као обичним прилогом или заменити временска или узрочна реченица — као у књижевном језику:

Не кѣћи се кѣћа, сѣнко, седѣћи (Штаваљ III); *Срѣће не ѣлѣчѣћи и кѣкаѣћи из гласа* (Селац I); *Идѣћи ѣрѣо Гѣљевѣ, најѣћеш* (најћи ћеш) *на јѣдну дѣбокѣ дѣљину* (Раждагина III); *Идѣћи как Бѣшеву, мѣрѣи ѣрѣј кроз онѣ кѣисѣру, ѣмѣ не бѣј се ни о ѣиѣа* (Годово II).

Употребу глаголског прилога садашњег место погодбених и допусних реченица нисам могао чути мада сам трагао за њом, али ценећи према овом што је изнесено, вероватно постоји.

Поред овог што је речено, напомињем да се он радије замењује реченицом оне врсте која му одговара. Ово је, свакако, учинило те се прилог времена прошлог уопште не чује, или бар ја га нисам могао чути. Запазио сам га само од глагола бити-бивши, али не са значењем глаголског облика, већ као обичан придев (Сећам се и ја мога бившега учитеља, што може бити књишко).

5. Везници

Ови говори имају сличности са другим говорима као и подударана са књижевним језиком, али имају и црта које су им својствене.

Овде ћу изнети углавном оно што ѡступа од књижевног језика:

а) *Уѣиѣиѣи везници*. Еда чује се често у старом свом облику једа (ѣда) — да ли. Именска реч о којој се пита, поред овог везника, стоји увек у генитиву:

Јѣда Пѣвѣла? (Окосе I); *Јѣда дѣцѣ?* (Осоје I); *Јѣда сѣѣрѣга?* (Постење I); *Јѣда крѣвѣ тиѣмо?* (С. До II); *Јѣда ми коња?* (Митрова II);

Еда какѝј̄а нѝмѝц̄а? (Д. Пољана I); Поред везника *еда-једа* глагол се ретко чује (ипор. Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, 102).

Везник *ал* чује се као упитни, али има и нијансу чуђења:

Шѝа̄ е ѝѣбе, а̄л ѝѝ ѝе гла̀ва омр̀зла? (Сјеница); *Нијеси ѝа̄к̄ав бӣјо, а̄л си се ѝома̀мијо?* (Тријебине III); *Коѝ ѝѝ ѝе љ̄авѣ, а̄л си на ѝѝр̀не сѝа̄вѣ?* (Црквине II). Претпостављам да у овом случају имамо спајање *да + ли = дал* и *али* које стоји место дисјунктивног *или*. Иако се везник *али-ал* широко употребљава, ипак је пришао групи упитних везника јер му је *дал* блиско по облику, па га је тако и заменио.

Везник *дѣлми* (тур. *deylimli*) одрично-упитног је карактера и значи *није ли, ѝошѝо*:

Дѣлми си ѝдз̄в̄ан (Није ли да си позван) — Бреза III; *Дѣлми су ѝор̄ӯч̄ѝли* (Н. Пазар), в. Гл. Елезовић, СДЗБ IV, 130. Реч *зар* употребљава се и за питања: *З̄ар љеш д' ѝд̄еш* (Брњица III); *З̄ар нијеси ѝѝ и(з) с̄ела?* (Буђево II); *З̄ар н̄ма̄ нӣкѣга од н̄шӣј̄а?* (Шароње II).

Упитну заменицу *шѝо* или речцу *зашѝо* замењује каткад именица *чудо* у директним питањима:

Ч̄удо си ѝдран̄ијо? (Гоње III); *Ч̄удо ѝе н̄ма̄ кѣд н̄ас?* (Увац III); *Ч̄удо није и онѣ ѝокос̄ијо?* (Трнава I); *Ч̄удо ми н̄ дѣје на м̄бу?* (Дежева I); *Ч̄удо л' бѝ с̄ М̄арѣм ѝе се не в̄р̄ѣ?* (Тушимља I). (Ип. Ј. В. ib. 101).

б) *Узвичне речце*. Речца *ма̄, а̄ма̄* (ма гал., ама тур. порекла) стоје увек место *ѝа*:

Ма̄ ѝрес̄ѝа̄ти с̄ ѝвојѣм ф̄а̄лѣм (Полокци I); *Ма̄ не б̄идни диј̄ѝе* (С. До II); *Ма̄ д̄дбар је ѣн* (Градац III); *Ма̄ н̄ѣѝѝ ѝѣ уч̄ӣѝѝѝ, ч̄ѣче* (Дујке III); *Ма̄ д̄дс̄ѝа̄ е н̄ѣговѣга б̄ѝло* (Лопиже III); *А̄ма̄ н̄ѣј ѝѝ ѝа̄к̄ѣ, Ј̄ѣвреме* (Чедово III); *А̄ма̄ н̄ѣмѣ в̄з̄да ѝог̄анскѝ* (Бекова I); *А̄ма̄ н̄ѣј ѝѝ уч̄ӣѝѝѝ да свѝ с̄ѝр̄а̄д̄а̄мо, ј̄а м̄л̄ѝм* (Митрова II). Само у последњем примеру чуо сам глагол *млим* који потврђује да се у оваквим изразима врло често пропушта глагол мислити (као предикат главне реченице) или глагол радити, чинит (као део футура зависне реченице), а то, свакако, долази од екскламативног карактера израза.

Везник *ада* такође има појачану узвичну нијансу: *Ада не д̄ам ѝа̄ куд ѝ̄ӯкло да ѝ̄ӯкло* (Кијевци III); *Ада н̄ѣѝу ѝа̄ нек ѝог̄ѝн̄ѣм* (Црквине II).

Речца *еле* (тур. *hele*; РЈА — *hèl*) значи само, нарочито укратко, — чује се врло често као узвична свезица, или прилошка реч, или се узима као неки увод и укопчавање у даље причање:

Е̄ле, ѣн да б̄идн̄ѣ (Сјеница); *Е̄ле бѝ како бѝ и ј̄а ѝѝ кр̄ѣн̄ѣм* (Осаоница I); *Е̄ле н̄ѣ ѝѝѣ ѣн да ѝрес̄ѝа̄н̄ѣ* (Ступ III); *Е̄ле ѝо̄ѣ ѝѝ ѝр̄ѝа̄ѝ* (Шипче II).

На крају ове речце развила се назална боја због тога што се налазила пред речима које почињу гласом *м* — еле, мој брате; Еле мислим на то и сл. Пошто се учврстио облик *елем* у том положају, почео се употребљавати и пред речима које не почињу гласом *м*. Понаша се као и *еле*: *Елем, ја на враџа, а они се уфђијише за враџиове* (Н. Пазар).

в) *Везници за исџицање*. Реч *међер* (перс. meğjer — прилог за изузимање, само, мањ, ако не, међутим) са значењем *иа, иа* (в. СДЗБ IV, 396) има и нијансу закључивања:

Међер си чудан чдек (та ти си. . . или па ти си. . .) — Расно III; *Међер си љрава будала* (С. До II); *Међер у шџебе нџма нџде* (Дежева I); *Међер си никакав чдек* (Добриња II).

За истицање се узима и свезица *дад-дад* (значи па зајста, па свакако). Турска је реч и стоји вазда са компаративом: *Дад-дад е љогани од њџга*; *Дад-дад е лејша од свија*; *Дад-дад е љамејни од браџа*.

г) *Везник већ* (поред прилошког значења више, још) служи за изузимање извесне могућности изнесене у споредној реченици, што обележава супротност:

Казаћу те оцу веј га не видим (Кањевине III); *Плајићеш веј љобџнем љ гору* (Бољаре II). Поред ње чује се и свезица *ако*: *Кџићу ти веј ако нџгде нџмаднџ у чџрићу* (Кузмичево I); *Сашћу ти данас кошџљу веј ако нџмаднџм кад* (Трнава I); *Дџјћу веј ако ме не даднџ од кџћџ* (Попе II).

За изузимање се такође употребљава речца *мај* (од тал. ма + и ако > ма *џ* ако > мај ако). Данас се *ако* поред ње ретко чује, а упоредо са *мај* чује се и *мањ*:

Донџећу ти лајис (оловку) *мај* (мањ) *не наћџм* (Судско Село I); *Љма свега мај* (и мањ) *не ћџднџ да да* (Д. Пољана I); *Мџџ си дџ мај* (и мањ) *ти нџје каџџ* (Глухавица II); *Срадџићу до љџџка мај* (и мањ) *се разболџм* (Точилово II). Оваквог је карактера и речца *нако* (< но + ако — *нако*): *Одуџићу се нако џмрџм* (С. До II); *Оџићу да виђим Бџџград нако не бџднџм џџив* (Берекаре II); *Дошџ би веј нако му е нџшиџо бџло* (Постење I).

д) *Расџавни везници*. Везник *или* ретко се чује, већ се замењује речцама *ја, јали, јал, али, ал, вољ* — *вољ, драго-драго, џол-џол*.

Везник *ја* узет из турског, а порекла је периског (в. СДЗБ IV, 247). Везник *јали* (*јал*) представља спој везника *ја* и речце *ли*: *јали* > *јал* — пошто се оба узимају место *или*; *вољ-вољ* је именица са редукованим вокалом и изгубљеним именским значењем. Због места и службе добио је везивни карактер и прешао у категорију везника. Тако се догодило и са прилошком речју *драго*.

Код свезице *џол-џол* имамо спој заменице *џо* и свезице *ли* (*џо* + *ли* > *џол*) — са редукованим вокалом. Претпостављам да је генеза тог израза ишла овим путем: То ми је све једно учинио или не учинио. Овај израз нашао се инверсијом у другом положају: Све ми је једно то ли

учинио не учинио. Ово је дало могућност да се *шо* и *ли* споје у *шол*, зато што су у непосредном суседству, а није било никаквог прелома који би задржао, односно створио паузу између тих елемената. Кад је био формиран такав однос у једном положају, могао се лако пренети тамо где реч *шо* није била испред *ли*: *Тол учини, шол не учини*:

Ја бидни ковач, ја се не мрчи (Кузмичево I); *Ја ћу ти ја донијети, ја ја ћу ти ислати шо дејети* (Шароње II); *Ја ћеш чувај, ја кдсиш, ја изабери* (Долово II); *Ја иди за брашно, ја начини ону грабуљу* (Аљиновиће III); *Ал ради како велиа, ал не иочињи* (Козарево I); *Ал ћеш иласити ал забалаи дијети* (Буђево II); *Ол ти иокосити мало шраве, ал ја* (Црквине II); *Вдљ ти седи вдљ иди* (Вапа III); *Вдљ јџи, вдљ не јџи, намә е свџ једно* (Градац III); *Мдјемо и сами, вдљ иомдгб, вдљ не иомдгб* (Н. Пазар); *Драго ти ради, драго ти не ради-како/ој* (Опаве I); *Драго ти иођи, драго ти не иођи — ми нећемо црћ* (Тушимља I); *Мене е свџ једно иидл ми иомдгб, иидл не* (Бекова I); *Тдл му рџи, иидл не рџи — исиб иише* (Цврње I); *Тдл га звао, иидл не звао — не чуе он нишиа* (Жирче II); *А ради, а не ради — умрјјеши* (Буђево II); *А иидкб, а не иидкб-нема коме осити* (Трнава I). Везник ја место раставног или и супротог али употребљава се и у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 123).

При употреби ових везника има разлике у значењу. Везник *вољ-вољ*, *драго-драго* и *шол-шол* не искључују ни једну од двеју могућности, већ се њима обележава права индиферентност према обема. Тако и везник *а*. Међутим, везник *ја*, *јали*, *јал* и *али-ал* имају карактер категоричког захтевања да се учини једно од онога двога што се износи у обема реченицама.

ђ) *Адверсативни везници*. Везник *него* никада се не чује, већ се место њега узима *но* (који може представљати контракцију од *не(г)о* = *но*⁴⁹):

Дошб би ранјје нб ме смџидше кош кџће (Врба I); *Позајмијо би му, нб ми није шравјијо* (Никољача I); *Радим, вала, више нб шшо ви велише* (Брњица III); *Више е иокосијо он сам данас, нб свџ шројца јуче* (Велепоље II); *Учинџу ја шиа дј, нб ирслџиш ии да и ја иросунџм коју* (Н. Пазар); *Пошрбб би и ја, нб сам сџдр* (С. До II); *Бијо сам иошб код шџбе, нб ме врну Милош* (Црквине II); (в. М. Стевановић, ib. 123). Везник *али* исто тако замењује се везником *но*: *Плџвијо сам га, браше, нб нешиће да иџкнџ и(з) земље* (Дежева I); *Ено како Пџшко ради и мучи се, нб асли* (сва прилика) *не уме да ради* (Распоганче III); *Знао би и ја ддобро живџи, нб ме ирџв иомдени* (Д. Пољана I); *Зна он свџ начинџи, нб нема алаша* (Чебинац I).

Везник *али* врло често се замењује туђим речцама *ма* (итал.) и *ама*, *ема* (тур.):

Ддбар је он радник ма није кб ии (Камешница III); *Прџчб миџ Никодин, ма му ја не веруем* (Јуљац I); *Ддшли су свџ, ма некако ирб*

⁴⁹ У RJA каже се да је нетачно Даничићево мишљење о постанку *но* од *него*

срца (Бекова I); *Обећа ми Алемније дђј, ма му се ја не надам* (Врсеница III); *Обијо сам, велї, дђсїа свїјейа, ама онога дђбра нїђе нѐма* (Караула III); *Не даду ти ова деца ама ни ѡговоритї* (Постење I); *Ма нѐмам ка(д) ти кажѐм ѡ да ћеи ме убишї* (Грубетиће I); *Сїла е он чобанин, ема ѡнекаї ѡдра тїе ѡмїм ш ѡудїма свђђу* (Угао II). (Исп. М. С. ib. 123).

Адверсативни везник *вѐј* употребљава се место *али, него*: *Куйїјо би ти нђжсице, вѐј нијесам знађ да ти шрѐбау* (Бољаре II); *Нїсам ни ја ѡакѡв, вѐј сѡмо шїо ѡрїчаїте* (Штаваљ III); *Мїслијо сам данас у чѡришїју, вѐј ми ѡзїде ѡрѐчи ѡсѡ* (Митрова II).

Сем тога овај везник употребљава се при наглашавању да се не може учинити оно што се казује у главној реченици, већ оно у споредној где је готово увек глагол *морашї* и уствари представља супротност:

Ти не мђреш вѐј чѐкаїтї, вѐј мѡраш ѡс (Делимеђе II); *Тђбе сѐднице нѐма, вѐј мѡраш сїрѐмїтї коња за у дрѡа* (Жуњевїће I); *Нѐмђ мїслиїтї да е шѡла, вѐј се сїрѐма, ѡ ѡ вђску* (Дујке III); *Нїје мѡрађ мене Андрија наїшурїтї* (давати преко оног што ја дајем), *вѐј е шрѐбђ да ме ѡїїа* (Дољани I); *Не држїм се ш ѡїма о(д) ћѐфи, вѐј шїо нѐмам кѡд* (Штитари I) — исп. М. С. ib. 124.

е →) *Временске реченице*, поред других везника, често се обележавају везником *а* место *чим, када, ѡшїо*:

Познађо га ѡ се ѡмолї ѡрђ ѡд ѡа (Мелаје II); *Зђви ме ѡ крѐнѐш* (Ступ III); *Чѐко сам ѡј ѡ сам изїшо и(з) шѡмѐ* (Штаваљ III); *Ѐ сам ше уљѐдђ, мїслѐо сам како си ѡрѐзник* (Дољани I); *Ѐ дђћѐш на раскрсницу, окрѐни дѐсно* (Шароње II); *Не велѡм нїкоме ѡ сам осїѡријо и оневїдијо* (Трнава I). (Исп. Г. Елезовић, СДЗБ, 2; Ј. Вуковић, ЈФ XVII).

жс) *Узрочне реченице* често се обележавају везником *е* место *шїо* и *јер*:

Не мђгу да сїрїжѐм ѐ ме болї ѡрђо крстїа (Увац III); *Лѡко е шѐбе ѐ нијеси сїѡр ко ја* (Црквинѐ II); *Наљуйїће се на шѐбе ѐ га нѐ зѡвнѡ* (Никољача I); *Нїје ми крїво ѐ нѐ дђће, ама шїо рѐче барем* (Требиће I). (Исп. Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, 84; исп. М. Стевановић, ib. 125).

Исто тако и везником *їе*⁰ обележавају се узрочне реченице: место *са шїо, заїо шїо*:

Љуйї је їѐ нїје сврѡїїїо код њѐга (Постење I); *Болѡе їѐ ше нїје сїїјѡла* (зато што те није сањала) — Дољани I; *Плѡчѐ їѐ нїје оїшїђ с мајкођ* (Д. Пољана I); *Наљуйїїїо сѐ їѐ га нїсу зѡли на*

⁵⁰ Везник *їе* јавља се као везивни, последични и односни, али Лескин за њѐга каже и ово: „Уствари те бар у народном говору нема ваљда никад значење везивног и, већ смисао „и тако“ следствено томе што лако узима и други обрт и значи и зато.“ (Архив XXII, 1—2).

свадбу (Рожац I). Види ову особину код Д. Вушовића, Прилози проучавању Његошева језика, 82: „У први мах омесише добро, те побише војсци калаузе.“

Узрочност се обележава и везницима *а*, *док* и *ишк*: *Није лако а е на њега кућа осидла* (С. До II); *Немб се надаи а иш је он рѣкб* (Раждагина III); *Тешко њбј а е осидла на ишје огњишше* (Шароње II); *Пайим и ириим а сам изгубио снагу* (Дољани I); *Несрдеша е, бдгме, чим је изгубила сина* (Тушимља I); *Није ми лако чим сам осидб кб иан* (Бекова I); *Угаирдешије е чим сше му дали да ишје* (Прћенова I); *Пройдла сам ддк сам шѣбе нашла* (С. До II); *Црнд јб е ддк је идла на њедве руке* (Угао II); *Ту вѣј* (више) *неће биш куће ддк је он умро* (Штаваљ III); *Позвдше не свѣ ишк су биши сазнаљи да смо слушљи* (Шароње II); *Ишде ишма к нама ишк је бијо сазнб да нећемо даваи чешвршишу* (Косуриће I). Узрочност се обележава везником *док* у Пиви и Дробњаку (J. V. ib. 104), а у источноцрногорским говорима и са *ишк* (в. М. С. ib. 127).

з) *Декларативни везник да* готово увек замењује *е*: *Причб миѣ дшац ѣ нијесу ника(д) са сѣлом биши* (Пожега I); *Он се кунѣ ѣ о(д) зорѣ ддсад нису ирдиши* (Себечево I); *Сѣишје сам се ѣ није нешшо како велѣ* (Црквине II); *Мислијо сам ѣ ће овб бдље исиас* (Штаваљ III); *Ја млим ѣ ће дбј* (Вапа III); *Пдзнб сам га ѣ ће ирѣврши* (Осаоница I); *Осѣхам ио ноглма ѣ ће биши мдго рђаво врјѣме* (Д. Пољана I). (Исп. М. С. ib. 125—126). Упоредо са овим везником чује се и како: *Мислиш иш како ја не знам ишма си иш иричб* (Брњица III); *Кѣзб си Мирку како ћеш ми се освѣиши* (Милиће I); *Видим ја како он идѣ на иддвалу* (Врановина I).

и) *Шшо у релативном значењу* обично се замењује везником *иш*: *Јеси куишје онб иш сам иш наручшје* (Годово II); *Куиш л' онога вѣла иш си га глѣдб* (Дежева I); *Познаиши* (и познаеш ли) *овдга иш га размншсмо?* (Делимеће II); *Кд иш је онб иш бѣше с ишдбм?* (Сјеница); *Знаш, брдше, онѣ иш су ноћили вође* (Набоје II); *Кд би овб иш ишша за Пѣшра?* (Вапа III). Овако је и у Пиви и Дробњаку (в. J. V. ib. 103), а и у источноцрногорским говорима (в. М. С. ib. 127).

Везник *иш* (са прилошким појачајним значењем ‚врло‘, ‚баш‘) употребљава се и за истицање атрибутске одлике неког имена у реченици, или да се истакне нека количина обележена прилошким изразом:

Вѣлѣ ишде иш илѣна кшма (Сјеница); *Куишје си иш ддбра кдња* (Попе II); *Дѣде ми иш фине чарѣи* (Буковци I); *Има Милан иш ддбру дѣвбјку* (Лопиже III). Ова особина постоји и у Пиви и Дробњаку (в. J. V. ib. 103), исп. и код Вушовића, Прилози, 83.

Каткад ова речца при истицању има негативно значење: *Јеси вићѣо ишшо сам куишје кдња?* *Тѣ ддбра, вѣлѣ* (значи — рђав је. Не свиђа се оном ко одговара) — С. До II; *Како иш се свићѣ онб жшшо?* *Тѣ ддбро е* (значи — не ваља) — Штаваљ III; *Виде л' ми иришашѣе?* *Тѣ иришешѣи, бдгме* (Трнава I).

ј) У паралелним реченицама које представљају неку врсту мисаоне симетричности узима се везник *куд-шуд*:

Куд ми идарѧ жийю, шуд ме резил учини (Пожега I); *Куд ми учини шийейу, шуд се јди свѧѧ* (Штаваљ II); *Куд ми ирекосијо ливѧду, шуд се љуши шию му каза* (С. До II); *Куд ѡде, шуд се и нѧ јѧи* (Тушимља I).

У свакој реченици са *куд* осећа се нијанса допусног значења, па се свуда место те речце може ставити везник *иремда* или *мада*, али ове реченице нису зависне од следећих, већ стоје напоредо са њима. Појав напоредости у Пиви и Дробњаку изражава се везником *буд*: — Буд је крив, буд му не да ѓаво мира (в. Ј. В. *ib.* 103).

к) *Исказивање жеље*, да се нешто догоди или не догоди, обележава се речцом *дако* (да + ако); *Дако дѡђе до дѡвечѧ* (Н. Пазар); *Дако се излейшиѧ дѧнас* (Мур I); *Дако иѧнѧ кѧша овијѧ дѧнѧ* (Д. Пољана I); *Дако не иѧмрѧмо д(д) глѧди до рѧчка* (Вапа III); *Дако се не смрзнѧмо ни ми мимо нѧрдѧ* (Годово II).

Нека врста благе ироније обележава се изразом *божем*: *Бѡжем и овѧ ми син*; *Бѡжем ѡвѧ нѧки чѡек*. Ово је особина косовског говора, а чуо сам је у Сјеници од митровачких одива (в. СДЗБ IV, 52).

6. Конгруенција

Слагање у лицу је као у књижевном језику, тј. прво је претежније од другог, а друго од трећег. Ако службу субјекта врше два лица, предикат је обично у множини, а може бити и у једнини:

Јѧ ћемо и ший ѳушѡваши или *Јѧ и ший ћемо ѳушѡваши* (Распоганче III); *Ви ћейте и ѡни носии* или *Ви и они ћейте носии* (С. До II); *Извѡкѧ си се ший и јѧ дѡбро* (Глоговик I); *Јѧ ћемо и ѡн носии навѡље* или *Јѧ и он ћемо . . .* (Селац I); *Тѧ ћеш и ѡн чѡстѡи ливѧду и Ти и он ћейте . . .* (Требиће I).

Оно што чини одступање од књижевног језика јест уметање помоћнога глагола између субјектата, али то није шире од друге употребе. Друго одступање је употреба предиката у једнини.

Именице типа *сиѧрешина*, *харѧмбаша* природног су мушког рода, а граматичког женског. Атрибут ових именица у једнини је у мушком роду, као у књижевном језику, али понекад се среће и у женском роду што одступа од уобичајености:

Тѧ ший је нѧјболѧ сиѧрешина у село (Тушимља I); *Срѧте ме онѧ сиѧри ѳисмонѧша* (Врболази I); *Комѧцки арѧмбаша мѡрѧ се слѡшѧи кѡ сенѧчки иѧша* (Ступ III); али: *Прѡсвѧилѧ иѧши, ми о(д) шѧебе ирѧжѧмо ирѧвду* (Вапа III); *Свѧкѧ сиѧрешина (и сваки) сѡдѧјо е ѳо ирѧвди* (Рас I); *Сиѧри су ми ирѧчѧли ѧ е (да је) нѧка арѧмбаша долѧзилѧ и досѧдилѧ овѧмѧ крају* (Долиће II); *Скѡчи ѡн иѧ викиѧ*:

„Е, знадни, Вукомире, ии нећеш бити моја сја̀решина!“ (или мој) — Чедово III.

Кад су именице овог типа у множини, њихови атрибути су увек у женском роду:

Сѡскѣ сја̀решине билѣ су вѣзда ирѣвичне (С. До II); Мијења̀ле су се сенѣчке иѣше чѣсѣо (Штаваљ III); Скуѣйле су се свѣ сѡскѣ сја̀решине (Брњица III); Срѡјѣнскѣ вѡјводе су иреска̀ка̀ле гранѣцу иѣ би се сасѣја̀ле са црногѡрска̀јем (С. До II); А̀јдѡчкѣ ара̀мбаше иѣа̀јно су се сасѣја̀ле са ирѣвијем људима и(з) свѣкѡга сѣла (Аљиновиће III).

Код неких именица овог типа не може се одредити род ако се не зна лице на које се односи оно што се говори, тј. да ли је лице женског или мушког рода: Овѣ е ирѣва̀ скѣйѣнѣца (бѣкрѣја, иѣја̀ница, ирѡја̀ница, ма̀нгуѣчина); Шио не дѡћѣи лажовѣино (Попе II); Ти си вѣлѣка̀ ивѡрѡца (Гушимља I).

Именице средњег рода Срѣче, коѣче, момче, Турче, иѡиѣче, Бугарче, девојче и сл. слажу се обично као средњи род (граматички), а као мушки односно женски онда када се речи, које се односе на поменуте именице, налазе у другој реченици:

Свѣкѡ на̀ше дѣѣе, Срѣче и Турче, имѣло е амѣјлију и вѣровѣло̀сѣ да иѣ иѡ чѣва̀ о(д) злија̀ очѣ (Д. Пољана I); Зѣирѣа̀ се мѡмче кѡ јѣлен и ирескочѣло би, нѡ се сѣдѣаче и иѣде усрѣд онога̀ кѣла (Постење I); Дошло е јѣдно дѣвојче нѣкијем иѣјнијем иѡсло̀м (Гоње III); Мѡмче се клѣло да он нѣкога̀ нѣје вѣдѣо (Полокци I); Дѣвојче е ирисѣло̀ да се уда̀ за њѣга, амѣ да јој он да̀ ирѣиѣн да се зна̀ чија̀ е, иѣ ће чѣка̀и (Шароње II); Тѡ би и онѡ мѡе кѡѣче дѡнѣло, ѣл нѣје иѣѣковѣн (Врановина I).

Збирне именице бра̀на, деца и сл. имају атрибут увек у женском роду, а предикат је у множини и када се у њему може разликовати род, ако је сложен лични глаголски облик или ако је придевска реч, вазда је у женском роду у једнини. Овако се понашају и именице на -ад:

Твоја бра̀на су дѡнѣла жѣиѡ и ирѣдѣла (Ирѣнова I); Његѡва бра̀на су иѡдѣиѣна и оиѣрана у Сѣѣмбол (Угао II); Мѡја бра̀на су иѡдѣлила свѣ (Долово II); Она̀ дѣца су иѡдслѣшина мѡмо дру̀гѣ дѣцѣ у сѣло (Дежева I); Ова̀ на̀ша дѣца су на̀јгорѣ у сѣло (Црквине II); А̀јѣе дѣвѡјке, скуѣйла су се свѣ мѡмѣад на лѣваду (Шушуре II); Изѣшла су она̀ ја̀гњѣи ис иѡдра, иѡиѣчи (Шипче II).

Именице које су по унутрашњем значењу збирне као ја̀иѡ, чѣѣа, војска, народ, дружина и сл. имају предикат у једнини, а саставни део предиката у роду се управља према субјекту:

Наја̀вила е г̀рднѣ војска кѡ мрѣви! (Опаве I); Иза Сокѡловицѣ е бѣла на̀ша војска (Аљиновиће III); Она̀мо сѣ бѣла уиѣрѡјла чѣѣа на̀шија̀ војниѣа̀ (Сопоѣане I); На̀ва̀ли ска̀ка̀вац ја̀иѡм иѣ се заѣрѣе нѣбо (Детане II).

Бројне именице *двоица*, *троица*, *четворица* и сл. траже предикат у множини готово увек; једнински облик атрибута ових именица је у женском роду, а множински у мушком:

Знаћи ка(д) су ноћили она њетворица (Годово II); *Друга троица су отишли у Србију* (Н. Пазар); *Она прва двоица бдљи су од оних тројице за њима* (Добриња II); *Сви четворица киријау с једнијем коњем* (Живалиће I); *Дошли су наши двоица њријетелја* (Тријебине III).

Саставни део предиката у горњем случају увек стоји у мушком роду ако је предикат сложен глаголски облик.

У безличним конструкцијама уз именице *срам*, *срамота*, *сѣрах*, *милина* придевска реч у предикату стоји у једнини и у средњем роду:

Срам ње било! Срам га било! — Сјеница; *Сра(х) ме било* (Н. Пазар); *Срамота ме било* (Тушимља I); *Билд га е милина слѹшати ка(д) зайѣва* (Врановина I), али се понекад придевска реч у овом положају слаже са именицом граматички: *сѣра(х) ме фѣиѣ од њѣга* (Вапа III); *Зима ме уфѣиѣла* (Прѣнова I).

У реченицама где су бројеви *два* (*оба*, *обадва*), *ѣри*, *четири* атрибуту субјекту, предикат обично стоји у множини, а саставни део предиката — ако се у њему може распознати род, стоји у облику који се завршава са *а* (некадашњи облик двојине) и слаже се са субјектом у роду и броју (ако је субјекат мушког или средњег рода):

Два војника сѣд изѣдише (Дежева I); *Два ѣуѣника ѣражѣ водѣ* (Косуриће I); *Два ми сина оддише ѹ војску* (Јеребице II); *Тѣрау га ѣри сѣражѣра* (Чедово III); *Помѣгле су ни ѣри девѣјке* (Цоковиће I); *Дошлѣ су свѣ чѣири ѣрѣље* (Д. Пољана I); *Пдзѣана су на рад ѣри сѣла* (Мур I); *Оделѣла су ми се свѣ чѣири сина* (Дежева I); *Пройѣла су дбадѣ сѣдга жѣиѣ* (Годово II).

Поред овакве употребе, која је чешћа, чује се и облик множине мушког рода у предикату: *Оделѣли су ми се сва чѣири сина* и сл.

Предикат уза збирне бројеве може бити било у једнини било у множини, а атрибут само у једнини: *Помогдише ми овѣ чѣиворо мѣмѣди* (Буђево II); *Тѣ ѣѣоро јѣгѣди су ѣрдѣиѣ* (Бекова I); а није не-обично ни: *Поможе ми ово двое-трое момчади*; *Продае се само четворо јѣгѣди* и сл.

Када је у реченици субјекат нека прилошка количинска реч — *досѣа*, *много*, *више*, *колико*, *неколико*, *мање* и сл. или прост број од пет па навише — именица иза тих речи стоји у генитиву множине, глагол обично у једнини (ређе у множини), а придевска реч у предикату је у средњем роду:

Пдзѣиѣ е мѣдго регрѣиѣ из ѣиѣга сѣла (Требиће I); *Вѣзда е било да е више лѣдиѣ нѣ мѣдриѣ* (С. До II); *Нѣвише се Бѣѣѣѣѣ бѣше сѣѣило* (Штавалѣ III); *Дѣѣ код мене ѣѣ(ѣ) зайѣиѣѣ и дѣѣра ми*

неко.ьико вѣ.ьикѣј̄а вѣ.ьлѣв̄а (Сјеница); *Тадѣр одѣше коѣи ѣашѣ не-*
ко.ьико виѣениј̄а људѣ (Пожега I).

Ако у реченици имамо два или више субјеката у једнини, глагол може бити у једнини или у множини:

Бије не кѣша и грѣи свѣкѣ гддинѣ (Ступ III); или *Бију не . . .*;
Двѣри га мајка и дѣтац ѣо сву нѣј (Набоје II); *Пѣша и његдѣ свѣша*
ѣкрѣнѣ ѣрѣо ѣдѣла (Брњица III).

Када су субјекти разног рода и у множини, онда је и глагол у множини: *Обновѣсмо кѣше и ѣријѣиѣ.ьсиа* (Попе II), а ако су у реченици субјекти различитог броја, предикат се обично управља према субјекту до себе: *Кѣ(ѣ) чуше ѣѣушку, мајка му и ѣкуѣани ѣѣѣрчаше ка Глѣвци* (Лопиже III); *ѣѣѣка ѣѣд и злѣ језѣци дѣѣѣу чоѣку глѣвѣ, амѣ бијѣ ѣн и нѣѣѣравѣ* (Постење I).

IV

ЗАКЉУЧАК

Развитак једног дијалекта, као што је познато, везан је за становништво које, као најјачи фактор, носи собом све оно што му условљава развој и даје правац почевши од дијалекатских клица преко превирања, укрштања са другим говорним цртама и скристалисавања, до пуног уобличавања дијалекатске физиономије и даље до формирања дијалекатских група.

Полазећи од ових момената, може се пратити историјски развитак ових говора и само тако утврдити оно што је омогућило њихово формирање, правац кретања, место у групи прогресивних штокавских говора, однос према њима и географско простирање.

До друге половине XIV века подручје ових говора представљало је целину која у лингвистичком погледу не даје могућности ни за какво диференцирање. Наиме, до тада па и касније за читава три столећа остала је стара основа говора на овом подручју ненатруњена елементима других говорних типова, мада је најезда Турака морала изазвати кретање становништва. Та померања могу се сматрати првим сусретима и мешањима носилаца разних говорних типова одакле и потичу, управо, прве клице доцнијих крупнијих дијалекатских разлика. Према томе, дакле, долазак Турака за нас је значајан утолико што су се носиоци косовскога говора, бежећи испред Турака, могли наћи местимично на подручју данашњих новопазарско-сјеничких говора и ту задржати. Додуше, тај моменат је био без виднијих последица у језику зато што је основа ових говора (косовског и новопазарско-сјеничког) била иста и што је тек касније дошло до већих разлика међу њима. Но, ипак, ова чињеница остаје значајна зато што ће се касније на овом подручју сукобити особине низа говорних типова између којих ће се нарочито истицати два говорна типа: рашки екавски говор који је чинио основу старосрпском књижевном језику, али је својом еволуцијом оставио за собом типизирани књижевни језик српских споменика и ијекавски говор донесен из крајева Црне Горе доласком мањих и већих група присељеника.

Побуне Срба крајем XVI и почетком XVII века у суседним крајевима источног дела новопазарске зоне као и ратови крајем XVII и почетком XVIII века, између Турске и Аустрије, створили су услове за масовнија померања становништва у три вида: одлазак са овог подручја, долазак на њега и кретања преко њега,

Сваки вид ових кретања има посебних одлика, али за нас је овог тренутка најбитније то да су она условила промене у саставу становништва и да је то дошло до изражаја нарочито од друге половине XVIII века, тј. после завршених ратова између Турске и Аустрије.

Присељеничка струјања уносила су овде језичке елементе који су се, у неким случајевима, сукобили са старим цртама. Као последица тога јавио се процес превирања, али требало је да прође најмање пола века да би се неки од унесених елемената, а првенствено изговор јата као *ије*, у одређеним позицијама, могли афирмисати.

Првобитна централна област Немањине државе, посматрана и као географска целина, испресецана је носиоцима неједнаких говорних особина које су се већ до половине XVIII века биле издиференцирале на подручју српског језика. Све те особине, посматране из перспективе развитка данашњих новопазарско-сјеничких говора, углавном, могу се сврстати у четири групе:

а) особине рашкога говора;

б) особине црногорских говора донесене из *Куча* (у Триједине, Горачиће, Бољаре, Вучу), из *Пијера* (у Тврдошево, Селац), *Брајиножића* (у Лопиже, Буђево, Штитаре), *Васојевића* (у Селац, Суви До, Ступ, Аљиновиће, Лопиже), из околине црногорског Колашина и Бијелог Поља (у Нови Пазар, Сјеницу, Раждагину);

в) особине косовско-ресавског говора донесене из К. Митровице и њене околине (у Н. Пазар, Баре, Рајетиће, Жуњевиће), из Приштине и околине (у Н. Пазар, Крушево), из Пећи и околине (у Н. Пазар, Мелаје, Глоговик, Љескову, Набоје, Бороштицу), испод Копаоника — Поцесје, Лисина, Чајетина, Велико Село (у Постоње код Н. Пазара, Риково, Цоковиће и Требиће);

г) особине донесене из Босне (у Сјеницу, Триједине и Кањевине). О овим особинама говориће се мало касније.

Писаних споменика на основу којих би се могло говорити макар приближно о броју присељеника било из којег краја — данас немамо, јер су летописи и поменици цркава и манастира, где би се ти елементи могли тражити, нестали у пламену тих споменика или приликом бежања калуђера пред осветом Турака. Све оно до чега се може доћи у овом правцу почива на традицији и ма колико били резервисани према степену веродостојности њеној ипак је морамо узети у обзир.

Историјска збивања, како се види, условила су да се присељеници из ранијих крајева нађу на подручју овога говора, да се измешају са староседеоцима и међусобно и из те мешавине проистекао је овај говор. Но, ипак, треба истаћи да до његовог формирања није могло доћи тако брзо из следећих разлога:

Прво, зато што присељавање није извршено одједном већ у мањим или већим размацима и у много случајева етапно;

Напомена: Када се говори о побунама Срба, мисли се на оне које су се јављале у околини Пећи, а нарочито на ону коју је организовао пећски патријарх Јован која је захватила и крајеве око Рогозне. Одакле је касније морало бити иссељавања.

Друго, присељеници се нису могли осетити као маса која би могла апсорбовати друге елементе и

треће, јачина неједнаких говорних струјања није била иста због чега процес превирања није могао бити убрзан.

Због споменутих момената, који су бесумње имали и специфичних компонената, процес уједначавања морао је трајати дуго и у њему се водила борба између неједнаких дијалекатских особина у којој је, сасвим логично, морало доћи до изражаја оно што је најотпорније, што има највише моћи наметања; укратко: што је највиталније, а што је исто-времено одговарало језичком осећању носилаца говора као целине, јер је оријентација у једном правцу била неминовна.

Епоха превирања и уједначавања елемената разних говорних струја поклапа се са великим збивањима у друштвеном животу на овом подручју. Њу карактеришу два момента у односу на старо становништво и његов језик. Један од тих момената чине промене у саставу самог становништва, што је констатовано низом чињеница, а друго као нормална последица првог јесу промене у језику. Додуше, настале промене нису могле тако интензивно захватити целу територију новопазарско-сјеничких говора, нити, пак, у једнакој мери. Сем тога ни талас одступања временски није дуго трајао. Како се види из грађе, уопште, он је могао досегнути само до краја XIX века када је опет настало стабилисање са изразито оријентисаном тенденцијом у правцу екавског изговора јата, што се потврђује данашњим материјалом ових говора.

За даљи живот и развитак ових говора посебно значајан моменат чини то што те промене, посматране са лингвистичког аспекта у ширем смислу у односу на наш језик, нису могле ићи изван оквира оних елемената који су имали најширу основу, а представљали су центар према којему се вршила оријентација у процесу уједначавања. Тај центар, уствари, чине особине старогашког говора, што потврђују гласови *ћ*, *ћ* како по свом пореклу, тако и својим особинама уопште; вокализација полугласника у јаком положају (*ь* = *а*); изговор јата као *е*; промена вок. *а* у *у*; вокализација гласа *л* на крају слога и речи у *о*; уједначавање појединих наставака у низу множинских падежних облика (дат., инстр., лок.). Једном речју све оно што чини основу прогресивне екавске зоне.

Особине рашкогашког говора имале су доминацију над другим говорним особинама, прво због тога што су његови носиоци били бројнији и економски јачи од присељеника и ови су се утапали међу њима и друго, што се ова област непосредно наслањала на велико подручје себи сродних говора, с обзиром на јат, на косовско-ресавске и старовлашке говоре.⁵¹

Те моменте ја узимам као основу која садржи оно што даје правац даљем развитуку ових говора као и основно обележје њихово, тј. екавски карактер уопште узевши.

⁵¹ Усељавања на ово подручје вршила се из Ст. Влаха: из Медовина у Трнаву и Избице код Н. Пазара; из Чапрића у Н. Пазар; из Кољешнице у Осоницу; из Копривника и Средње Реке у Цоковиће; из Кулизина Села у Прћенову у Драмиће (Дежева).

На другој, пак, страни посматрањем елемената разних говорних типова донесених на ово подручје запажа се да се они нису потпуно изгубили, већ су оставили јачи или слабији траг у свим деловима језика, те се у том погледу могу констатовати ове чињенице:

а) Присељавања из јекавских крајева где живе архаичније говорне особине, оставила су као наглавније ове црте:

1. делимичан изговор дугог јата као *ије* у корену: *млијеко, ријека, бијело, лијејо, њришовиједати*;

2. претежну замену јата са *ијем, ијема* у инстр. једнине, у дат., инстр. и локативу множине придева, придевских заменица и броја један: *добријем, лијејијем, њравијем, руменијема, слаијијема, овијем-а, шијем-а, једнијем-а*;

3. изговор јата као *ије(ија)* у ген. множине придева, придевских заменица и броја један: *добрије, лијејије, слаијија, њамејнија; овија, онија, једнија* итд.;

4. местимичну појаву фонема *џ, џ*.

б) Од особина косовско-ресавских говора унесених на ово подручје треба истаћи као најбитније: *е* као вредност старог гласа јата што је омогућило да се овде такав изговор потпуно сачува у једном положају, тј. када је год било кратко (*ѣ = е*) и онемогући афирмација изговора јата као *ије* што је унесено из црногорских крајева.

в) Од особина унесених из Босне сачуван је, у врло уским размерама, изговор јата као *и* (Сјеница, Кањевине, Тријебине) — *процидџи, сиђеџи*.

Полазећи од особина говора оних крајева одакле су присељеници дошли, констатоваћемо ове моменте:

α. Носиоци црногорских говорних особина асимилирали су се на овом подручју у правцу затечених говорних особина те је дошло: до потпуног ишчезавања изговора краткога јата као *је*; до потпуног ишчезавања полугласника који је, бесумње, у извесној мери био донесен; до губљења контрахованог *а* у мушком роду једнине раднога глаголског придева ($a \rightarrow o = \bar{a}$); до одступања у замени гласа *х* гласовима *к, г* у 1. лицу јед. имперфекта и аориста и другде где се то среће у црногорским говорима; до губљења употребе генитива множине место локатива множине.

β. Носиоци особина косовско-ресавских говора нашавши се на овом подручју, помешали су се са староседеоцима и присељеницима и примили:

1. наставак *е* у ген. једнине, а наставак *и* у дат. и лок. једнине именица женског рода старих *а* основа: *жени, мајки* место *жене, мајке*;

2. у инстр. једнине заменица 1. и 2. лица уопштен је, с малим одступањем, облик *мно-е* и *џобом* место *моном, меном, џебом*;

3. рефлекс *и* место *е* (<ѣ) у компаративу придевских речи и одричном облику презента глагола јесам: *мудриј, њамејниј, сијарј, нисам, ниси, нисмо, нису* место *мудреј, њамејнеј, сијареј; несам, неси, несмо, несу*.

Међутим, ни носиоци косовско-ресавских говорних особина, на овом подручју, нису се могли одупрети уопштавању *ијем*, као падежном наставку у инстр. јединине, дат., инстр. и лок. множине придева и придевских заменица као и рефлексу *ије* (*ија*) у ген. множине споменутих категорија речи.

То би био историјски пресек пута којим се ишло у формирању ових говора као и главни чиниоци који су условили зачетак и развој њихових особености. Додуше и овде треба споменути да је период искристалисавања трајао дуго док се нису изразито уобличиле и уопшtile особине које га данас представљају као посебан говорни тип.

Из целокупне анализе ових говора могу се лако утврдити елементи који показују њихов заједнички живот са суседним говорима новоштокавског типа било са архаичнијим или новим особинама (косовско-ресавским, црногорским, млађим екавским и ијекавским) или пак са староштокавским, односно најархаичнијим штокавским.

Од момената који у овом погледу заслужују пажњу треба споменути:

1. природа вокала (*а, е, и, о, у*) и консонаната (*ђ, ћ, в, ј, л*) као у другим прогресивним штокавским говорима;

2. губљење гласа *х* као у свим новоштокавским говорима где је тај процес извршен;

3. наставак *а* у ген. множине именица свих родова (као скоро у свим новоштокавским говорима);

4. наставак *-ом, -ем* у инстр. јединине именица мушког и средњег рода као и у именица жен. рода с наставком *а* (као у свим новоштокавским говорима);

5. наставак *-има* у дат., инстр. и лок. множине именица мушког и средњег рода као и женског рода без наставка, а наставак *-ама* код именица женског рода с наставком *а* (као у прогресивним штокавским говорима где је тај процес извршен);

6. краћи облик инфинитива на *ӣ* (као у косовско-ресавским и црногорским говорима);

7. наставак *у* у 3. лицу множине презента у глагола VII и VIII врсте по А. Белићу (као у другим штокавским говорима);

8. наставак *ӣе* у 3. лицу множ. футура — *радӣе, носӣе* (као у црногорским и делимично у косовско-ресавским говорима);

9. једнакост ген.-акузатива и датива-локатива јединине заменице 1. и 2. и сваког лица (као у косовско-ресавским и црногорским говорима);

10. удвојен облик личне заменице 1. и 2. лица *-мене ми е жао, ӣебе ти га даем* (балканистичка црта као у најархаичнијим и неким новоштокавским говорима са архаичнијим цртама);

11. употреба предлога *на, у* само са акузативом (као у неким архаичнијим новоштокавским говорима);

12. употреба контрахованог *и* у ном. јединине мушког рода компаратива (као у старијим новоштокавским говорима).

Особине које карактеришу новопазарско-сјеничке говоре, а тичу се фонетских проблема, морфолошких категорија и синтаксичких особина огледају се, углавном, у овоме:

1. Најбитнија фонетска особина ових говора, као и у опште, јест изговор старог гласа јата. Познато је, из претходне анализе, да је његова првобитна чистота изражена рефлексом *e* помућена доласком носилаца ијекавских говорних особина. Тиме је створена неједнакост, тако да се место кратког јата (*ĵ*) без изузетка јавља рефлекс *e*, а место дугог јата рефлекс *e* и *ије*. Ово чини тешкоћу у одређивању природе ових говора, због тога је неопходно утврдити: да ли рефлекс *e* (од кратког јата) и *ије* (од дугог јата) представља плод органског гласовног развоја или, пак, плод мешавине двају рефлекса?

Ако се пође од рефлекса *e* као апсолутне замене кратког јата, што у великој мери осветљава природу ових говора пре доласка присељеника из црногорских крајева, сасвим је нужно посматрати замену јата као целину, а не према квантитету слога. Према томе, првобитни и општи рефлекс јата овде је био само *e*, што се као у читавој екавској зони, јавило као последица ишчезавања првог елемента у основној вредности гласа јата (*иĵ*), тј. ишчезавањем гласа *и* испред дугог затвореног *e* које се развило у данашње наше *e* нормалне артикулације⁵². С обзиром на то, дакле, глас *e* као рефлекс гласа јата, на овом подручју, представља плод органског гласовног развоја. Међутим, историјски догађаји условили су одступање од такве јединствености зато што су се у овој области нашли и носиоци рефлекса *ије*. Неједнаки рефлекси *-e* и *ије* измешали су се и међусобно сукобили, а као последица тога сачувала се до данас двојност изговора јата *-e* и *ије*. Према томе, на основу ових чињеница, мислим, да се овакво стање не може друкчије посматрати него као плод утицаја, односно ремећења старе чистоте унесеним рефлексом *ије*.

С обзиром на то да кратко јат даје *e*, а дуго *ије*, јасно је да је рефлекс *e* у превази. Према томе, ови говори у основи су екавски. Но, ипак, ова констатација захтева извесну допуну. Наиме, будући да је апсолутна замена јата са *e*, без обзира на квантитет, заступљена само у једном делу новопазарске варијанте и да рефлекса *је* уопште нема, — то даје екавску природу овим говорима, али пошто се дуго јат јавља у два рефлекса (*e*, *ије*) отуда ови говори имају полуекавску природу.

Изнесене чињенице недвосмислено потврђују да ови говори испадају из групе ијекавских говора и прилазе екавским говорима, али са још потпуно незавршеним процесом замене јата у дугим слоговима.

б. Као посебан и значајан моменат треба истаћи да низ особина ових говора представљају неизвршене процесе. Додуше, тих појава има и другде, али ови моменти карактеришу ову зону:

1. Претварање и непретварање задњонепчаних гласова;
2. двојак наставак вокатива једнине именица женског рода на *-ица*;

⁵² А. Белић, Предавања на универзитету, Фонетика 113; Историја језика, Фонетика, 87.

3. двојак облик акузатива једнине личне заменице 3. лица женског рода;
4. двојак облик присвојне заменице 3. лица женског рода (њен и њојзин);
5. двојак облик 3. лица множ. имперфекта у зависности од конфесионалне припадности (православни: *йѣвѣју*, муслимани: *йѣвѣћу*).
- в. Посматрањем језичког материјала овде се могу констатовати следеће уопштене фонетске појаве:
 1. скраћивање вокала и њихове измене, сажимање и ишчезавање;
 2. особине гласова *ј* и *в*;
 3. особине гласа *х*, односно његово непознавање или употреба са редукованом фрикацијом (код муслимана);
 4. претварање гласа *л* у *о* (у одређеним положајима);
 5. ново јотовање (дивљи, копље, мамљен, сабља);
 6. умекшавање гласова *л* и *н* (*љивада, ойшићинџа*);
 7. асимилација и дисимилација сугласника.
- г. Од уопштених морфолошких категорија значајно је истаћи:
 1. наставак *-ом*, *-ем* у инструменталу једнине именица мушког и средњег рода и *-ом* код именица женског рода с наставком *а*;
 2. наставак *-ом* у инструменталу једнине именица женског рода старих *и* основа добијен контаминацијом наставака *-ом* и *-ју* (*смрћом, йамећом*);
 3. наставак *и* у дативу и локативу једнине именица женског рода старих *а* основа;
 4. наставак *а* у генитиву множине именица свих родова (с минималним одступањем), сем код именица женског рода старих *и* основа;
 5. стари облик генитива множине неких именица уз бројеве (*сйюштин, годин*);
 6. наставак *-има* у дат., INSTR. и ЛОК. множине именица мушког и средњег рода и женског рода без наставка, а наставак *-ама* код именица женског рода с наставком *а*;
 7. изједначавање номинатива и акузатива једнине код именице *кћи, кћер*;
 8. наставак номинатива множине типа именица *камене* у називима места (*Житниће*);
 9. наставак *ије* (*ија*) у генитиву множине, а *ијем* (претежније) у инструменталу једнине, дативу, инструменталу и локативу множине придева и придевских заменица;
 10. удвајање личних заменица 1. и 2. лица, тј. употреба енклитика поред дуже заменичке форме (мене ме зове, тебе те стра);
 11. чување старих енклитика *не, ве, ни, ви*;
 12. замена дативског енклитичног облика акузативским енклитичним обликом заменица 1. и 2. лица (*да нас даје секиру, да вас ођујам лук*);
 13. употреба акузатива једнине личне заменице 1. и 2. лица место датива и локатива;
 14. сложена промена придева;

15. компаративски наставци: контраховано *и*; наставак *ји* и *ши*;
16. облик инфинитива на *ӣ-*;
17. наставак *м* у 1. лицу једине презенте, а у у 3. лицу множине презенте код свих глагола;
18. наставак *-ӣе* у 3. лицу множине футура.

д. Од синтаксичких особина као карактеристичније у анализи се запажају:

1. Употреба збирних бројева уз именице на *-ад* и уз именице средњег рода на *о*;
2. употреба једине место множине код именица које имају оба броја (синегдоха);
3. употреба *кога* место *ӣӣа* (Донеси лопату. Кога да донесем) и *ӣӣа* место *кога* и место *чему* (О шта се кријеш? Шта плачеш сад?);
4. употреба *ким* место *коме* (Прати ми по ким мало леба);
5. замена генитива присвојним придевом;
6. особине присвојнога генитива од презимена на *-ић* и на други завршетак;
7. прилошка употреба предлога *до* и *без*;
8. употреба предлога *од* уз име лица са значењем заједнице;
9. употреба предлога *из* уз име лица са значењем „лично“;
10. употреба предлога *у* место предлога *од* и *код*;
11. употреба предлога *на* и *у* само с акузативом;
12. употреба акузатива у служби локатива;
13. обележавање реченичке елиптичности предлогом *за*;
14. употреба глаголских облика у правом и неправом (релативном) значењу;
15. употреба префикса *уз* са презентом за обележавање паралелности двеју радњи;
16. употреба непотпуног (крњег) перфекта у индикативном значењу;
17. употреба именица *сила* и *чудо* са прилошким значењем;
18. употреба везице *ал* са упитним значењем;
19. употреба именице *чудо* место заменице *ӣӣо* (и речце зашто);
20. употреба турских речи *ама*, *ема*, *међер*, *еле*, *елем*, *даа-даа* у служби везника;
21. употреба везника *а*, *док*, *ӣек* (тур.), *е*, *ӣе* са узрочним значењем;
22. употреба *е* место декларативног *да*;
23. употреба везника *да* са временским значењем;
24. замена адверсативних везника *ал*?, *већ* везником *но*;
25. слагање речи у реченици што се у основи слаже са стањем у књижевном језику.

Говори на овом подручју данас представљају формиран говорни тип, али који садржи у себи трагове разних дијалекатских типова. У физиономији ових говора, односно говора на овом подручју углавном разликују се два момента: старина у корену и нанесени слојеви који се запажају у наставцима.

Данашње стање новопазарско-сјеничких говора представља плод дуготрајног искристалисавања при чему је врло значајан улогу играо

однос овог подручја према суседним областима. Привредна и политичка оријентација његова била је ка екавском, а не ка ијекавском подручју. Његове везе са косовско-ресавским говорима, а нарочито везе оних насеља у Старом Колашину⁵³, која припадају овом говору, омогућивале су чување старе основе, тј. екавске природе и нема никакве сумње да је екавизам у штавичкој варијанти стар исто колико и у косовском говору.

Утицај косовскога говора, у овом правцу, веома је значајан и за новопазарску варијанту. Наиме, ово подручје одвојено је од косовског подручја планином Рогозном, али до новијег времена преко ње је ишла главна саобраћајна веза која је спајала области западно од Санџака са Косовом — Скопљем — Солуном. Према томе, између новопазарске и косовске зоне постојала је трајна и врло жива веза не само географски него и језички и логично је да се отуда вршило усељавање на ово подручје, како је већ и речено.

Исто тако значајно је споменути и наслањање новопазарске варијанте на косовско-ресавско,⁵⁴ копаоничко залеђе те је и тај непосредни додир помогао да се очува стара основа — екавски карактер. Према томе, нема никакве сумње да је и овде као у штавичкој варијанти говор био косовско-ресавског типа који је узет за књижевни језик старосрпске књижевне епохе.

Што се тиче сјеничке варијанте, ако се посматра географски као саставни део језгра немањихке државе, може се рећи као и за новопазарску, да је била екавског типа и да је ту основу сачувала до данас и поред бројнијег усељавања из црногорских крајева. Ово је утолико разумљивије што се она увек находила у свакодневним везама и заједничком животу са новопазарском и штавичком варијантом, што је, бесумње, помогло очувању старе основе при чему се мора узети у обзир и непосредни додир са старовлашким екавским говорним типом.

Говори овог подручја, као што је то и познато, сврстани су у групу „зетско-сјенички говор“ и сада после исцрпније анализе језичких особина са овог подручја поставља се питање њихове класификације, односно места у групи прогресивних штокавских говора.

Да би питање места ових говора било правилно одређено и утврђено, нужно га је осветлити, а да би се то постигло, треба поћи баш од оних језичких особина које су А. Белићу послужиле за класификацију и при истицању горње групе говора — „зетско-сјенички говор“. Према томе, мислим, најправилније је узети његову формулацију дату у Гласу Српске краљевске академије LXXVIII, 73 и посматрати је кроз призму данашње језичке проблематике на овом подручју.

„Под тим називом (за „зетско-сјенички говор“), каже А. Белић, ја сам на својој карти и у расправи уз њу одвојио све говоре јужног типа са архаистичним цртама у Боки Которској, Црној Гори и Новопазарском Санџаку. Те су црте врло неједнако у њему распрострањене али по неких (ма то био и само акценат) има у свима“.

⁵³ Стари Колашин почиње од Јарута, тј. развођа између Пештери и зоне која иде ка К. Митровици преко Рогозне, захватајући ток Ибра од његова извора. Види о том детаљније Ст. Станојезић, Народна енциклопедија, IV књига.

Као најглавније језичке црте зетско-сјеничке говорне групе А. Белић је истакао: „полугласник, задржавање х, које делимице прелази у к, г, употребу ген. плурала у значењу локатива плурала, ā у партиципу прет. II маск., старија акцентуација без икаквог повлачења акцента с крајњег слога, неразликовање у синтаксичкој употреби акузатива од локатива“.

Детаљнија анализа грађе „зетско-сјеничких говора“ допушта да се у овом правцу констатују извесна одступања у говорима источног дела Новопазарског санџака. Полазећи, дакле, одатле, али без задржавања на карактеристикама зетских говора о којима имамо детаљна и драгоцена саопштења других испитивача — Решетара⁵⁴, М. Стевановића⁵⁵, Б. Милетића⁵⁶, Р. Бошковића и Малецког⁵⁷ — ја ћу резимирати само оно што постоји на подручју које чини предмет мог испитивања.

1°. На целој територији коју захватају ови говори (Н. Пазар, Сјеница, Тутин — са околином) није сачуван полугласник природе зетских говора. Конкретно, овде се само у веома малој мери среће блед траг полугласничке вредности као резултат скраћивања вокала *a* у постоничкој позицији, а обухвата и друге вокале у истом положају, у сјеничкој и штавичкој варијанти. У новопазарској, пак, варијанти нема трага полугласничкој вредности ни таквог типа. Узимајући, дакле, у обзир ову говорну особину, морамо констатовати поремећај према основној карактеристици зетских говора.

2°. Ово подручје у свом говору нема гласа х (не узимајући у обзир његову природу слабије фрикације код муслимана) као што га нема ни у суседним говорима (милешевском, васојевичком -ијекавском, бихорском -полуекавском, косовском, старовлашком и копаоничком -екавском). Исто тако овај глас (х) на овом подручју не прелази ни у гласове *к*, *г* што је особина неких ијекавских говорних типова. Према томе, ни по овој особини овај говор не чини целину са зетским говорима.

3°. Једна од типичних одлика већине црногорских говора је ā у партиципу претерита II мушког рода. На подручју новопазарско-сјеничких говора, међутим, ова црта је уопште непозната. Контракција вокала у овом глаголском облику увек се врши у правцу потоњег вокала, тј. у правцу морфолошке ознаке овога глаголског облика, те то чини једну од значајнијих његових особина и повезује га са суседним говорима северно и источно од њега.

4°. Питање акцентуације, према данашњем стању, опет нам показује да ово подручје садржи неке специфичне појаве у односу на зетски говор, али између њих, разуме се, има и додирних тачака.

Оно што карактерише акценатску систему ове говорне зоне и што омогућава њено одвајање од зоне зетских говора је следеће:

⁵⁴ М. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907.

⁵⁵ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат* (ЈФ XIII).

⁵⁶ Б. Милетић, *Црмнички говор* (СДЗБ IX).

⁵⁷ R. Bošković-Malecki, *L'examen des dialectes du Vieux Montenegro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins*, Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise de sciences... Cracovie 1932.

а. потпуно повлачење старога кратког акцента са ултимае, што се употпуности противи констатацији Белићевој;

б. познавање четири врсте акцената, што, уствари, представља резултат извршеног процеса под тачком а);

в. завршна фаза повлачења старих акцената у сјеничкој варијанти што карактерише и млађе штокавске говоре;

г. чување старих акцената на унутрашњим слоговима и старога дугог акцента на крајњем слогу као заједнички моменат са косовско-ресавским и другим штокавским говорима са архаичнијим особинама. (О овом се детаљније говори у расправи мојој „Акцентат новопазарско-сјеничких говора“, Зборник Филозофског факултета, I књ., Приштина).

5°. И поред ових битних разлика ипак има црта које су заједничке новопазарско-сјеничким говорима и зетским говорима на које је А. Белић указао при истицању „зетско-сјеничке групе“. Од њих ћу споменути као најзначајније само „употребу ген. плурала у значењу локатива плурала“ и „неразликовање у синтаксичкој употреби акузатива од локатива“.

а. Полазећи од прве особине, уколико је има, у источном делу Новопазарског санџака, логичније је новопазарско-сјеничке говоре везивати за прогресивни тип косовске говорне зоне зато што су оба ова подручја (косовско и новопазарско-сјеничко) као екавска у прошлости била ближа једно другом него што се то може рећи за новопазарско-сјеничку зону у односу на ијекавске говоре. Веза новопазарско-сјеничких говора са ијекавским говорима створена је преко носилаца ијекавских особина за време сеоба који су нарушавали основни тип овог подручја пресецајући га својим цртама и изазивајући тиме нове процесе и нове односе. Упоредо са посматрањем ове особине, ако се пође и од неких других црта које данас пружа западни део овог подручја, може се констатовати да је ијекавски утицај, како у овом правцу тако и другде, продро до Пештери и ту се губи.

б. Што се тиче једнакости акузатива и локатива у синтаксичкој употреби, ваља имати на уму да је то страна црта. О њој П. Скок каже овако: „Словенски дијалекти на Јадрану доказују нам да се под утицајем романских говора „гдје“ и „камо“ могу генерализовати, уза све што постоје падежни морфеме у потпуном цвату. У Далмацији и Црној Гори говори се искључиво „ће идеш“ мјесто „камо идеш“ за правац кретања као и за мировање „ће си био“, а падежни морфеме још су у потпуном животу. Опћенито се с правом држи да је употреба „гдје“ у два значења настала на Јадрану под утјецајем романске синтаксе“. (ЈФ XII, 131). Упоредо са овом констатацијом треба споменути утицај, у овом правцу, арбанашког *ку* = камо, где; румунског *unde* = где, камо и новогрчког *поџ* = где, камо где нема разлике између кретања и мировања. (Види П. Скок ЈФ XII, 131).

Неосећање разлике између акузатива и локатива, под утицајем са стране, утврдио је и у банатским говорима П. Ивић: „Банатска синтакса показује јасне трагове утицаја румунског језика. Замена падежа мировања падежом правца узела је великог маха. Нарочито је акузатив продро уместо локатива“ (ЈФ XVIII, 153).

У црногорским говорима овај појав опширно је приказао Л. Вујовић износећи, опет, да представља резултат страних утицаја (ЈФ XX, 87—124).

Као што се види, ова особина врло је широка на подручју нашег језика. Постоји и овде и с озбиром на њену распрострањеност, претпостављам, могла се развити у овим говорима независно од других наших говора који је познају. Ово је утолико вероватније што је био могућан утицај романизованог становништва из области Старог Влаха на који се подручје ових говора непосредно наслања, а сем тога у самом средишту ових говора било је присељавања из арбанашких крајева. Према томе, узимајући у обзир споменуте моменте, ова појава се не може узимати као факат којим се доказује сродност новопазарско-сјеничких говора са зетским говорима.

Што се до данас задржало мишљење да ови говори са зетским чине целину није нимало необично зато што, бесумње, између њих има сличности, а сем тога о овим говорима досад није било исцрпне анализе која би показала све њихове особине као и везе и односе са суседним говорима. Овај рад пружа слику свих говорних особина са одређеног подручја и надам се да ће бити користан. Додуше, он не пружа реченичку грађу као ни обраду топономастике из оправданих разлога. Та питања треба да се осветле посебним расправама. Но, и поред такве ситуације, сматрам, он може пружити све елементе за исправку досадашњег мишљења о овој говорној зони која треба да нађе своје право место на будућој дијалектолошкој карти нашег језика.

Када се ови говори данас посматрају као формирана дијалекатска целина, с обзиром на њихов развојни пут, запажају се три епохе:

1. епоха самосталног развоја као јединствене целине у времену од XIII до XVIII века; епоха старог слоја и наговештаја бурних промена условљених историјским догађајима; епоха коју илуструје материјал млађих писаних споменика и материјал натписа по црквама и манастирима и гробних натписа — све то посматрано кроз призму савременог језичког материјала овог подручја;

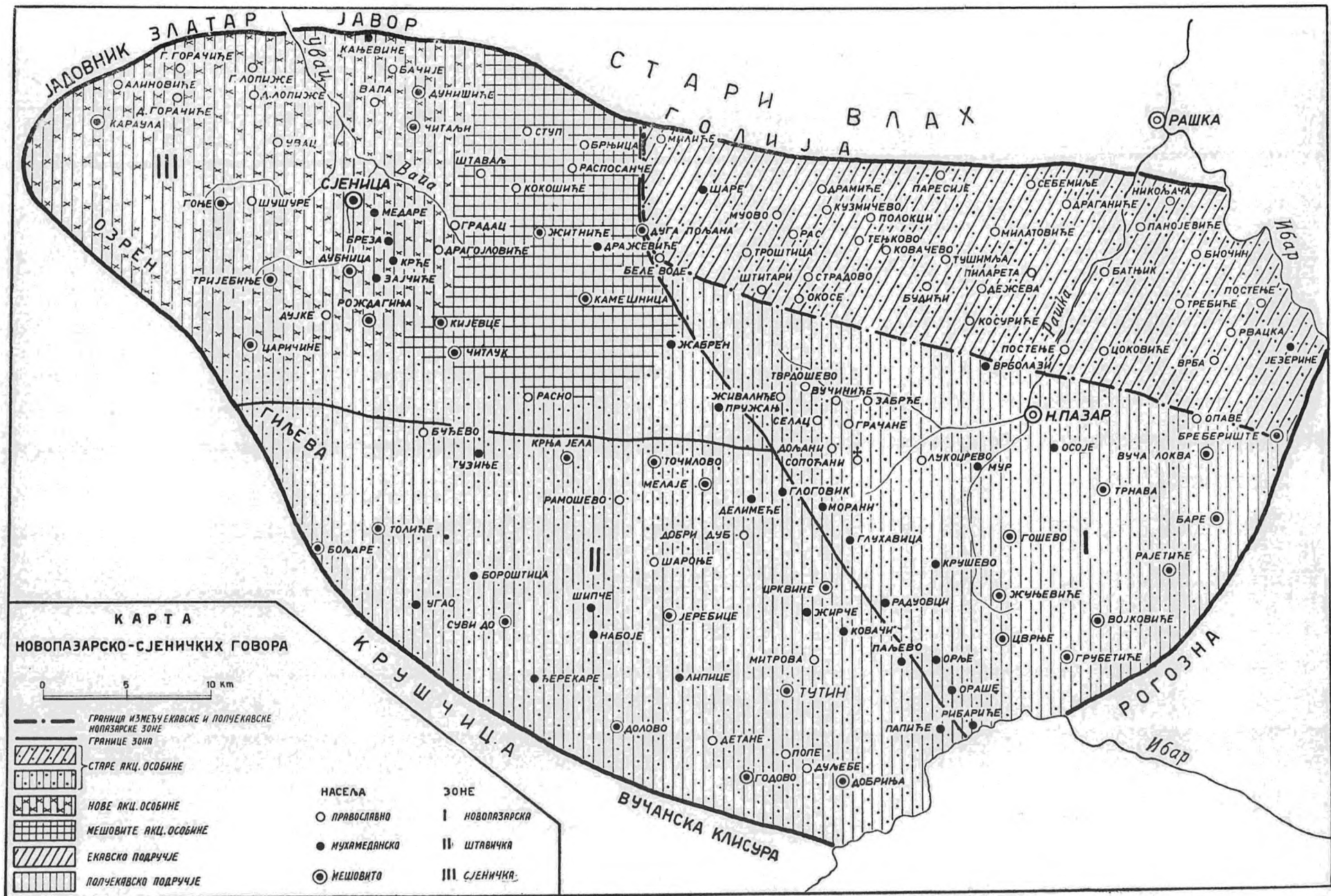
2. другу епоху чини нарушавање ранијег развоја условљено усељавањем носилаца ијекавских особина што траје од половине XVIII до краја XIX века. То је најбурнија и најинтересантнија епоха која пружа слику борбе особина двају дијалеката; епоха уједначавања разноврсних елемената, стабилисања и доминације основне особине стариначкога говора;

3. трећу епоху чини период од краја XIX века до данас и карактерише је изразитије потискивање најбитнијег ијекавског елемента — *ије* рефлексом *е*, што веома снажно потпомаже школа, администрација и уопште оријентација ка екавским подручјима. Ову констатацију најбоље илуструје подручје с леве стране реке Ибра. Наиме, талас ијекавских особина прелио се преко Рогозне, у одређеном условима, и захватио до ове реке. Касније, пак, нешто старинци, нешто екавско залеђе с десне стране Ибра и општа оријентација ка екавском подручју, било из политичких или економских разлога, учинили су да ијекавске особине постепено ишчезну. Данас се оне срећу у појединим лексемима као ока-

менотина (дијете, лијепо, ријеч) или, како је речено, у падежним наставцима, опет као нека врста окаменотина.

На основу оскуднијих података заиста се могао стећи утисак ијекавске доминације. То је послужило као основа за формирање постојећег мишљења о новопазарско-сјеничкој зони. Новија испитивања и на другим странама дала су друкчије резултате од пређашњих према којима је вршено омеђавање и класификација. У том погледу, као леп пример, може послужити однос граничних линија, између скавске и ијекавске зоне, М. Московљевића према Милићевићу и Белићу.⁵⁸ Све то захтева да се о специфичности новопазарско-сјеничке зоне мора водити рачуна, да је треба посматрати као посебну јединицу у склопу прогресивних штокавских говора.

⁵⁸ М. Московљевић, Данашња граница између скавског и јекавског изговора у Србији (Прилози IX, 109—122).

V

ТЕКСТОВИ

ГАВРАН — ДЕТЕ

(Никола Павловић, 53 г., Полокци) — I зона.

Једна жена није имала деце па је стално молила бога да руди дете. Најзад јој се испуни жеља те руди сина. Оно дете расло ко сва друга деца и напунило седам година. Једнога дана најће један прјсак и сврати кот куће овога детета. Мајка му није била тун но само баба, али је била доста опака жена.

Прјсак зашће баби да му што удели, а она га отера вичући на њега: „Иди отален, скитницо једна! Нека те ђаво ндси!“ Кат чје дете како га баба грди, узме један камичак па се бачи на прјсак и удари га усрет ока. Њему се скотрља суза низ лице па панџ на земљу и одма се претвори у тичу. Она ти тича прне и станџ детету на главу и оно се дете претвори у гаврана и одлети некут.

Ка(д) дође мајка овога детета, запита бабу куд је дете, а она не смеде да каже но све увија и завија. Најзад не бидне чаре но све каза снаси како е било. Сирота мајка узме торбу на леђа и оде по свету да тражи неки селамет како да најће дете. Путовала она тако млого и најће на једну бабу у једну велику шуму. Она сврати код бабе и замбли је да јој да мало воде ако има. Старица се смилостивџ, али је ништа не пита. Сирота мајка овога детета запита ову бабу да ли зна некога ко би јој помого да најће све дете и све исприча шта е било и куд е пошла.

Старица јој рече да иде преко седам брда па ће најћ на једнога пустивака и он ће јој рећ шта треба да ради. Тако она оде и пређе седам брда и залута у једну велику шуму. Лутала е ваздан и сву ноћ док набаса на једну колибу, а прет колибу старац с брадом до пјаса. Жена приће код старца и запита га да ли може да се одмори. Старац не рече ништа но јој само манџ рукџ да седне. Пошто се одморџа, запита старца да ли зна некога ко ће јој помоћ да најће сина и исприча му како га е прјсак претворио у гаврана. Старац се замисли, замисли па рече да то није био прјсак но царева ћерка коју е вила казнила да лута по свету, ал' јо е дала злу силу да може радит од људи шта дће само ако јој не учине нешто по вољи и рече јој да та зла вџтица има дво-

рѡве на највише брдо на свѣт и кѡ нѣмā крила, тāмо не мѡже дѡћ. Заплачѣ мајка и запашти кѡ љутā гуја. Стāрац се ражāли пā јѡј рѣче: „Не плачи кнѣри. Јā ћу ти пѡмоћ да стигнѣш тāмо, амā морāш учинѣт свѣ како ти рѣчѣм.“ Најпрѣ јѡј рѣче да ућѣ у колибу и да ўзмѣ најдебљи прѡт од свијā сѣдам колико иј йма у јѣдан буцак, āл' не смѣ да се окрѣћѣ по колиби и да завирѣ. Она ућѣ и ўзмѣ прѡт пā се врāти и тамāн да изāћѣ кат чѡ како запева тйца. Зачѡди се ѡна ѡткуда ѡвде тйца и тамāн да поглѣдā на онѡ страну, кад јѡј испāнѣ прѡт из рѡкѣ. Она се сāгне да подигнѣ прѡт и сѣти се шта е стāрац рѣкѡ пā ѡде на врāта. Стāрац праћѣ пā јѡј ўзмѣ прѡт из рѡкѡ и прекѡрије што не слѡша како јѡј се кāжѣ. Она прѡт стāрац савйје пā краѣве забѡдѣ у зѣмљу, скинѣ кāпу пā мāнѣ преко њѣга и ѡт прѡта постāнѣ крилат кѡњ.

Стāрац ўзмѣ жѣну за рѡку пā јѡј рѣче: „Однѣће те ѡвā кѡњ на вр где су двѡрѡви цāреве ћѣркѣ. Он ће нѣгде лѣтет, а нѣгде ѡдит, āл' кат бйднѣш близу тогā брда, найћеш на јѣдну вѣлику стѣну. Нигде ѡкѡ њѣ нѣмā прѡлаза. Испред стѣнѣ стāнѡће кѡњ и чйм ѡн стāнѣ, створићѣ се вѣлика тāма да ти ѡчи нѣће помāгат. Тй прекйни јѣдну длāку из кѡњскѣ гривѣ, али пāзи да не ишчупāш цѣлу длāку, ѣ ћеш се претвѡрит у жāбу. Кат прекйнѣш длāку, тѡри је сѣбе у кѡсу, а тāда ће кѡњ мāнут криљима, стѣна ће се рāзмаћ и створићѣ се прѡлаз. Тй ћеш ић кроз тāму, а напāшиће те свакојāкā чѡда. Чѡћеш рāзнѣ глāсове и нѡдиће ти свѣ на свѣту да не йдѣш дāљѣ. Дāvāће ти свакојāкѡ драгѡ камѣње што иј нѣмā ни јѣдан цāр, āл' ти немѡ рѡку да прѡжйш. Кат изāћѣш ис тāмѣ, однѣће те кѡњ кѡт јѣднѣ вѣликѣ водѣ. Тѡу ће ти се кѡњ завāлит у жйвѡ бāру и крила ће му се залѣпит кѡ тѡткaлом. Немѡ да га удāрāш нѡ извāди онѡ кѡњскѡ длāку из твоѣ косѣ пā убѡди мāло кѡња. У тѡ ће му се крила рāширит. Такѡ ћеш прелѣтет преко рѣкѣ пā ћеш ућ у јѣдну стрāшнѡ шѡму и тāда ће навāлит свакојāкѣ тйце и плашила. Чинйће ти се да ће ти извāдит ѡчи и искйдāt мѣсо, нѡ ти се немѡ препāнут, сāмо скини марāму с глāвѣ и вики: „Бѣште тйце весѣлицѣ“ и ѡне ће ѡдлѣтет, а сāмо јѣдна ће слѣтет тѣбе на глāву и почѣће да пѣвā. Тѣбе ће ѡбузѣт тѡга и највише би волѣла да плачѣш, āли немѡ сѡзу да пѡштйш. Åко заплачѣш, претворићѣш се у кāmѣн. Тй ћѡти и чѣкā(j) да кѡњ фркнѣ и чйм ѡн фркнѣ, нестāће тйцѣ. Пѡслѣ ће кѡњ полѣтет и стйћете на сām вр планинѣ ко(д) двѡрѡвā. Тѡу ћеш се скинѡт с кѡња пā йди у башчу. Кѡт капйјѣ ће те срѣс змйја и куд гѡћ тй крѣнѣш, ѡна ће ти се нāћ на пѡт. Пāзи, немѡ да удāрйш и да ѡдгѡрнѣш змйју, ѣ ћеш се и тā претвѡрит у змйју, нѡ се сāгни пā е помйлѡј по глāви и рѣци јѡј: „Помѡзи ми, сѣстро, пā ћу и јā тѣбе.“ Чйм тѡ ѡзговрйш, змйја ће се склѡнит, а тй йди у двѡр и тражи сѡбу испред коѣ лежй црнй пās. Тй ћеш ућ у сѡбу без мѡкѣ. Кат ућѣш, нāћи сāндук и удāри ногѡм у њѣга. Он ће се ѡтвѡрит, а тй ўзми из њѣга кутйју завйјѣну у зелѣнѡ марāму. Немѡ кутйју ѡтвārāt доклѣ дѡћѣш до мѣста где си срѣла змйју.“

Кад јѡј свѣ тѡ испрйчā, узјāшѣ ѡна кѡња и ѡдѣ. Свѣ је бйло како е стāрац рѣкѡ и свѡд је срѣтѡ прѡшла, амā кад јѡј се кѡњ заглибйјѡ у жйвѡ бāру, како да нāћѣ онѡ длāку кѡњскѡ што е тѡрила у кѡсу. Трāжйла и трāжйла и нйшта, пā се измāкнѣ по стрāни, сѣднѣ и пѡчнѣ да плачѣ. И док је ѡна плакāла и седѣла на њѡ се пѡпѣло чѡдо мрāvā. Она

пoчнe да иј тeра, кaт пoглeдa, јeдaн мрaв вyчe нeкaкy длaкy низ нeн рукaв. Oнa види да e тo кoњскa длaкa, пa e ўзмe, a мрaвa спyштИ нa зeмљу. Пoслe e прoдyжИлa пyт кaкo e стaрaц рeкo и срeтњo стИглa дo двoрoвa. Кaт je вИдeлa црнoгa псa прeд врaтa oд сoбe, стрaшнo сe уплaшИлa, aли нeнoм срeћoм нeкa стрaшнa змИјa мy сe бИлa oмoтaлa oкo рeпa, a глaвy сaкрИлa нa нeгoв трбу(x). Дoк сy сe oни рвaли, oнa тИ жeнa ўђe y сoбу и ўзмe кутИју пa сe врaтИ. Тaмaн oнa дa узјaшe кoњa, a испрeд нe стaнe змИјa. Жeнa сe уплaшИ кaт вИдИ змИју, e je oд рaдoстИ бИлa зaбoрaвИлa нa стaрчeвe рeчИ. Кaт пoглeдa бoљe, вИдИ дa e змИјa рaњeнa изa глaвe, a из oчИ joј тeчy сyзe. Жeнa сe сeтИ дa jo e змИјa пoмoглa дa ўзмe кутИју, пa oтвoрИ кутИју, извaдИ тИ из нe зрнo бИсeрa и дoтaкнe змИју. У тa мa(x) сe змИјa прeтвoрИ y нaјлeпшy дeвoјкy. Жeнa сe зaкaмeнИ o(д) чyдa, a дeвoјкa e зaгрлИ и зaплaчe oд рaдoстИ, пa joј рeчe дa јy e прeтвoрИлa y змИју нeкa злa и прoклeтa дeвoјкa, цaрeвa ћeркa.

Пoслe тoгa oнe узјaшy кoњa и здрaвo дoђy дo стaрцa. ЧИм стaрaц вИдИ дeвoјкy, пoтeчy мy сyзe. Oн тИ oндaр ўзмe oнy кутИју, пa извaдИ из нe бИсeр и бaчИ гa y вaтру. Oнo зрнo пyцнe, a из нeгa излeтИ тИцa, a y тa мa(x) пoчнe дa гaчe гaврaн oкo кoлИбe. Стaрaц ўзмe јeднo пeрцe oд oнe тИцe, a нoј рeчe дa лeтИ oкo гaврaнa и дa гa дoтaкнe дeснИм крИлoм.

OдлeтИ тИцa, aли гaврaн свe бeжИ oд нe. Нaјзaд гa тИцa дoдИрнe крИлoм и oн сe oдмa прeтвoрИ y мoмчe. У тo пoглeдa кa кoлИбИ и вИдИ мaјкy. Мaјкa e oд рaдoстИ сaмo плaкaлa. Стaрaц уфaтИ oнy тИцy пa e прИнeсe вaтри и oнa сe прeтвoрИ y зрнo бИсeрa. Стaрaц нИмe дoтaкнe свe oнe прyтoвe и oни сe прeтвoрe y мoмкe, a oнa крИлaтИ кoњ бИјo e нaјлeпшИ мeђy нИмa. Стaрaц пoслe и сeбe тaкнe пo чeлy и прeтвoрИ сe y млaђeг чoвeкa. Кaт гa дeвoјкa вИдe, зaплaкa сe oд рaдoстИ, јeр jo e тo бИјo oтaц, a и oн сe зaплaчe. Пoслe стaрaц бaчИ зрнo y вaтру и oнo изгoрИ. Тaкo сy изгoрeли и oни прoклeтИ двoрoвИ. Пoслeн сy oтИшлИ свaкo нa свoју стрaнy и срeтњo сy жИвeли.

О ЗАПТИЈАМА

(Василије Стојановић, 59. г., Судско Село) — I зона.

Бeшe нeкИ свeтaц прeдo лeтa и скyпИлo сe млoгo нaрoдa кo(д) цр-квИнe. Кo нa сaбoр. Тy сe пeвa, игрa, вoдИ сe кoлo и штa сe нe рaдИ. СтaрИ лyдИ пoсeдaли пoд (x)рaс(т) и рaзгoвaрaу o пoтрeбaмa. У тo тИ нeкo зaвИкa: „Бeштe, eвo, зaптИјe!“ Свaкo сe збунИ. СтaрИ лyдИ вИ-кнyшe нa млaдeж дa сe рaстyрИ, a oни тe изИс прeд нИ(x) и вИдeт штa oтe. Нeштo oд oнe млaдeжИ ўгрaбИ тe oдe, a y тo стИгoшe и зaптИјe.

Јeдaн мoј стрИц испaнe прeд нИ(x) и кo стaрИ чoвeк дoчeкa иј лeпo и зaмoдИ дa сe скИнy с кoњa и дa сe oдмoрe. Тo ўврeдИ јeднoгa зaптИју пa вИкнy: „Aјт брe крмчe! Oј дa тИ сeдИм кoт црквe,“ пa oмaнy кaнцИјoм и ўдaрИ гa прaвo пo лИцy. Јaкнy чoвeк и пaдe кo клaдa. Кo-лИкo тo бИ, скoчИ јeдaн oд нaшИ лyдИ пa пoтeжe пyшкy тe зaптИју

усред чела. Две друге заптије устукнуше, ударише коње и побегуше. Тако се често догађало, ње су све ово држале аге и бегови и они су били страшни насилници. Свако е мого изгубит главу, само ако е то бегово срце жудело, а додусе, није им се остајало дужно ни с наше стране.

ИЗ РАЗГОВОРА С ТАХИРОМ АДЕМОМ

(старим око 100 година, Долиће) — II зона.

Пантим ја, синко, ка су се вођенак у наше село мѣчке лѣгле. Омари и шума била е свуђ. Оране земље није било. Наши старји су најпријен пали код ондга гробља што си видо кат си прошо овамо. Оно е латинско гробље, а наши старји били су асли Латини. Имало е неколико фисова ка(д) су дошли у ову ладну земљу што не зна за жито и питомо вде. Душа велиа, причо ми је бабо да се ћео вратит с некијема што су забљи роњик у површицу и отишли да траже селамет по свијету. Он је ћео, ама е моро остат е су турске карауле биле чѣсте, па кат се мре, бде да су ни кости заедно. И није отишо.

О БИЦИ НА КАЛИПОЉУ И ЈАВОРУ*

(Спасоје Павловић, 70 година, Вапа) — III зона.

Беше се смркло и не виђаше се ништа ко у рог. Ми сви по шанчева и чекамо заповес(т) да кренемо. Чек, чек цијелу ној не би ништа. Не спавасмо колико сат спавамо л'. Пред зору почѣ нао гужвање и ми једва чекамо да видимо шта е то. Тадер паде наредба да се полако кренемо. Ми смо с оне стране Калипоља, а Турци с ове. Примакосмо се један чѣрек дла и веј почѣ да свиће. Најјосмо одма на турске страже. Почеше да пуцају пушке све више и више. Заметну се, синко, прави бој. Ми напред, они не даду; они напред, ми не дамо. Тако се вјасмо једно два-три сата добра. Око ручковишта почеше топови да гјуау, најпре иза нас, а послѣ, бдге, и њни. Бдже милли! Ко није бијо тун, не може вероват. Чини ти се земља се тресе. Око нас уфати магла о(д) дима. Тадер би јуриш. Цикну она пушта борија, а аскер навали. Помијешасмо капе. Пуцање прѣста, а дофатисмо се за ножеве па за јуначка грла. У ону таму не зна се ко кога бије. Чуе се само фриска и јукање рањеника. Колико е то трајало, слагају те да ти кажем. Човек тадер изгуби памѣт. Елем, Турци подпуштише. Ка(д) се разману магла, йма(ш) шта видет — зацрнело се поље од погубаоца.

* Ова причаца као и стихови „Цар везира кроз бисер дозива“ дата је у расправи „Акценат Новопазарско — сјеничких говора“ (Зборник фил. фак. I, Приштина).

Тако̄ ти је, синко, било и на Јавору. Навалише Турци и ма̄ се борисмо читаву ној. Ујутру йма̄(ш) шта̄ видет: помијешала се капа и фѣс, а сваки погибаоц држи један другога за грло. Зађосмо ти ма̄ те покуписмо што би нашија̄, а онѣ остависмо да њ тйце кљујӯ.

ПРИЧА О ЧУМИ

(Милена Марковић, 80 г., Сјеница) — III зона.

Путово̄ један чѣк п̄а дошо̄ кот једнѣ кѹће и пито̄ може л' но̄хит. Домаћин га пушти на конак. Он седѣо покрај огња и гледо̄ шта ради чѣлад по кѹћи, а највише̄ п̄азйю̄ домаћицу. Наприљкӯ трѣба̄ јој луч да нешто опдсли п̄а га ѹжди и пошто е оповиђела̄ пдсо̄ утрнула га и бачила она̄ угарак порет главња̄. Мало̄ пдслѣ трѣбо̄ јој луч и она̄ ѹзме она̄ йсти угарак да га запаљи. Таман да га запаљи, а она̄ путник рѣкнѣ̄ ѣ се не вѣља̄ запаљиват луч с обадвије стране, е може дој чѹма и подавит све што е у кѹћу. Жѣна га њйје послушала. Ка̄т је опосљила, донѣсѣ она̄ угарчић и ѡпѣ(т) бачи крај главња̄.

Кад је било око̄ поноћи, ѡтворѣ се врата сама и уљегне једна чѹпав̄а и грдна̄ жѣна, св̄а каљава и зам̄азана. Осврнѣ се по кѹћи, п̄а ти ѹзмѣ она̄ луч, она̄ угарчић, уд̄ри једну ф̄ају преко врата и рѣчѣ: „Штогдо̄ изидѣ на ова̄ врата да цркнѣ.“ О(д) домаћија̄ то̄ њйје њико чѹо, веј само̄ она̄ путник. Он̄ ѡдма̄ устанѣ и п̄чнѣ да зовѣ домаћина. Домаћин устанѣ и запита̄ га да њйје бѡн, а ова̄ му рѣкне да њйје, но̄ га пита како̄ ће извес чѣлад напоље. Домаћин му рѣкнѣ: „Бѡлан пријетелю̄, што питаш како̄ ћу извес чѣлад. З̄ар не видйш врата. Нешто си рѣаво снйю. Йди ти, рѣче, п̄а сп̄ав̄а(ј). Не бѡј се њйшта!“ — Не боим се ја̄, рѣчѣ намѣрник, но̄ сам видѣо чѹму кад је дошла ођен̄ак и рѣкла да не претѣкнѣ њйшта живо̄ што изидѣ на ова̄ врата.“ Ка(д) то̄ чѹ домаћин, ѹзмѣ секиру и проваљӣ дӯар и начинӣ мазгалу на другӯ страну те извѣдѣ чѣлад и њикат се не̄ врну у онӯ кѹћу, а она̄ путник нестанѣ ко̄ да пропанѣ ѹ земљу.

Ц̄ар везира̄ кроз бйсер дозйва̄:
„Ој везйре, ка̄да ћеш ми доћи?“
Везйр му се кроз бйсер одзйва̄:
„О̄ мој ц̄аре, не могу ти доћи,
Ја̄ не могу про̄ ч̄аршије проћи,

Од јордама̄ Серезлијѣ Ђорђа;
Од јордама̄ допануо̄ рана̄.
Лѣчила га трӣ млад̄а̄ дѡктора,
Трӣ дѡктора, трӣ лѣпѣ девојке.“

(Прибележено у Н. Пазару од Магде Протић).

Свѣ девојке запѣвале,
Једна не пѣва̄;
Аман, аман не пѣва̄!
Пита̄ле је другарйце
Зашто не пѣва̄
Аман, аман не пѣва̄!

„Недрагом̄ ме мајка дала,
Зато̄ не пѣвам̄
Аман, аман не пѣвам̄!

(Прибележено у Н. Пазару од Магде Протић).

Пѣвни, Мáро, мòе јáгње мáлò;
 Пòмањѣћеш док до мèне дòћѣш;
 Помйñáћеш свòе дѣвовáње:
 „Цáр ли бйјá дòк девòјкa бйјá,
 А сáд нýсам ни цáр, ни девòјкa!

Ја пошѣга зелèнйјем лýгом
 Са девòјкòм невѣрнйјем дрýгом.
 Свѣза кòња за јелу зелèнý,
 А љевòјку за бйјелý рýку;

За грáдом вòда стýденá,
 На вòду Шѣвка рýменá.
 Глèдò е драган сà грáда,
 Пá јој се млáђан прикрáдá.

Кáрáла мáјкa Васвйју:
 „Васвйјa, кћѣри мáјчина,
 Не сѣди блýзу пѣнцера,
 Не плèти кòсе шйвѣга.

Дá ми се је јáднòј поврáтити,
 Сáд би знáла кáко б' цáровáла;
 Девòјке ме цáром назйвáјý,
 А невѣсте цáром и везйром,
 А сáд нýсам ни цáр, ни девòјкa!“

(Прибележено у С. Долу од Мари-
це Поповић).

Мáло трèнý пá се ðпѣт прèну,
 Кáд ми нѣмá љòга ни љевòјкѣ:
 Мòга љòга растргнýли вýци,
 А девòјку одвèли ајдýци.

(Прибележено у С. Долу од Мари-
це Поповић).

Бѣло јòј лице љýбијо;
 Црñѣ јòј ðчи мýтијо
 И рýсѣ кòсе мрсијо.

(Прибележено у Сјеници од Омера
(Чингића).

Сенйчкй мòмци кòпуци,
 Пролáзѣ чѣсто овýда,
 Рѣћи тѣ онò што нйје.“

(Прибележено у Сјеници од Нециба
Ћуковића).

DANILO BARJAKTAREVIĆ

LES PARLERS DE NOVI PAZAR ET DE SJENICA

R é s u m é

I

Le but du présent travail est d'éclairer les matériaux linguistiques de ce territoire, situé entre deux types dialectaux différant l'un de l'autre quant aux reflets de la voyelle yat, c. à d. entre les parlers ékaviens et iékaviens.

Partant du reflet de yat, ainsi que des particularités d'accentuation, le territoire qui s'étend de Bihor à Golija et de Jadovnik jusqu'à l'Ibar (en gros traits) représente une hétérogénéité, mais toutes ces inégalités sont unifiées par le moment géographique et la processualité. Ces moments exigent que ce territoire soit considéré comme un ensemble que je nomme *Les parlers de Novi Pazar et de Sjenica*.

Cet ensemble est divisé en trois zones, à savoir: de Novi Pazar, de Štavica et de Sjenica.

a) Une partie de la zone de Novi Pazar représente une région purement ékavienne (au nord de la ligne qui joint Breberište-Vrbolazi-Štitare — voir la carte) car le yat est, sans égard à sa quantité, toujours substitué par la voyelle *e*.

Cette partie de la zone de Novi Pazar a conservé les caractéristiques de l'accentuation ancienne, c. -à -d. les accents descendants sur les syllabes intérieures, ainsi que l'accent descendant long sur la syllabe finale, tandis que l'accent descendant bref est conséquemment retiré de l'ultima de sorte qu'on a obtenu par là l'ascendance d'accent (*žèna*—femme, *zòra*—aube, *gláva*—tête, *rúka*—main).

Le reflet du son yat et les particularités de l'accent tonique rapprochent considérablement cette partie de la zone de Novi Pazar du groupe dialectal de Kosovo et de Resava.

La partie méridionale de la zone de Novi Pazar est caractérisée par la façon dont se reflète le yat. C'est que le yat bref (ě) est toujours substitué par la voyelle *e* et le yat long (ě) par *e* ou *ije*.

Le son *e*, comme reflet du yat long, est plus fréquent chez les musulmans, tandis que *ije* l'est chez les orthodoxes. Les isoglosses entre les reflets du yat long ne peuvent pas être tracées, parce que les villages habités par les orthodoxes et les musulmans sont entremêlés ou bien ils résident les uns à côté des autres dans les mêmes endroits. Il faut, tout de même, faire observer que les jeunes, sans égard à la religion, emploient plus souvent le son *e* comme reflet du yat long.

Quant à l'accentuation, cette partie de la zone de Novi Pazar ne diffère point de sa partie septentrionale.

Selon les particularités susmentionnées et, en premier lieu, d'après la substitution du yat, cette partie de la zone se place entre les parlers ékaviens et iékaviens du type ancien, s. -à -d. les musulmans les inclinent au dialecte de Kosovo et de Resava et les orthodoxes aux parlers de Zeta.

Outre ces propriétés, la zone de Novi Pazar est aussi caractérisée par quelques autres phénomènes importants, tels que: l'absence de changement des consonnes gutturales dans les noms propres (*Darinki*, *Stanki*); l'absence d'assimilation des consonnes *z*, *s* devant *lj*, *nj* (*izljubiše se s njima* — ils s'embrassèrent entre eux); le vocatif singulier des noms féminins terminés en *-ica*, ont la désinence casuelle identique à celle de la langue littéraire (*Milica-Milice*, *jadnica-jadnice* — pauvre, malheureuse, *tica-tico* — oiseau); l'emploi de l'accusatif pluriel des pronoms personnels de la première et deuxième personne au lieu du datif pluriel de ces mêmes personnes (*da nas date* au lieu de *da nam date* — que vous nous donniez, *da vas donesem drva* au lieu de *da vam donesem drva* — que je vous apporte du bois); la forme enclitique de l'accusatif singulier du pronom personnel de la troisième personne du féminin — je (*uzmi je* — prends-la, *digni je* — lève-la); la forme de l'instrumental singulier du pronom personnel de la première et deuxième personne — *monom* et *menom* — à côté de *mnom* — (avec) moi, *tebom* à côté de *tobom* — (avec) toi.

b) Les particularités de la zone de Štavica sont: le yat bref (ě) est toujours substitué par le son *e*; le yat long (ĕ) a deux reflets, *-e* et *-ije*. Le premier reflet est plus fréquent chez les musulmans et le second chez les gens plus âgés de religion orthodoxe. En ce qui concerne l'accent tonique, cette zone-ci coïncide avec celle de Novi Pazar.

En considération de ces deux moments (le yat et l'accent tonique) les musulmans, étant des ékaviens plus conséquents, se rapprochent au parler de Kosovo et de Resava, tandis que les orthodoxes, comme par exemple dans la zone de Novi Pazar (la partie méridionale) sont en général les demi-ékaviens.

Outre ces propriétés fondamentales, cette zone est caractérisée par le raccourcissement de la voyelle *a* derrière l'accent tonique, ce qui laisse l'impression d'une semi-voyelle (*pametabn* — sage, *jadabn* — misérable); le son guttural *k* se transforme dans les noms propres (des personnes et des noms géographiques): *Stanka-Stanci* (nom féminin), *Raška-Rašci* (nom de région); le vocatif singulier des noms féminins se terminant en *-ica* est inégal: dans les noms communs il a la désinence *o* ou *e* (*kukavico* ou *kukavice* — coucou, couard) et dans les noms propres il se termine en *a* ou *e* (*Milica* ou *Milice*); on n'y connaît que *ju* comme forme enclitique de l'accusatif singulier

du pronom personnel de la troisième personne; on y connaît l'assimilation des consonnes, c. à d. la transformation de *z* en *ž* et de *s* en *š* devant *lj*, *nj* (*iž Ljuba* — de *Ljubo*, *iž njega* — de lui, *š Ljubicom* — avec *Ljubica*, *š njima* — avec eux); le pronom possessif de la troisième personne du féminin n'a qu'une forme *njen*; au lieu de *njihov*, *a, o* — leur on emploie *njin*, *a, o* (*njine kuće* — leurs maisons, *njini otkosi* — leurs fauchées); l'emploi de la forme *jedaman* (*jedan mah* — une fois) au lieu de *jedanput*; le parler de cette zone possède des rares restes de l'ancien participe présent terminé en *e* — (*sede*, *stoje* au lieu de *sedeći*, *stojeći* — étant assis, étant debout).

c) Les caractéristiques de la zone de Sjenica sont: la substitution conséquente du yat bref (ĕ) par le son *e* de la même façon qu'aux zones précédentes et la substitution double du yat long (ě) par *e* ou *ije*. Les musulmans y sont-aussi des ékaviens plus conséquents. Les isoglosses du reflet *e* au lieu du yat long n'y peuvent être tracées non plus, étant donné que les orthodoxes et les musulmans vivent pour la plupart dans les agglomérations mixtes.

L'accent tonique donne à cette zone un caractère très particulier. C'est que l'accentuation plus récente embrasse les parties septentrionales et occidentales de la zone, tandis que sa partie orientale (principalement à l'est de la ligne Kamešnica-Žitnice-Stup) a conservé les propriétés d'accentuation plus archaïques mais on y observe aussi une fermentation prononcée.

En égard au tableau qu'offrent le yat et l'accent tonique, cette zone montre aussi une certaine hétérogénéité: les musulmans, en ékaviens plus conséquents et à l'accentuation plus récente se rapprochent des parlers de Šumadija et de Vojvodina, tandis que les orthodoxes, à double reflet du yat long *e* et *ije*, et à l'accentuation plus récente, se trouvent entre les parlers de l'Herzégovine orientale et ceux de Šumadija et de Vojvodina.

La partie orientale de cette zone coïncide, sous ce rapport, avec la partie méridionale de la zone de Novi Pazar et la zone de Štavica.

Outre les particularités susmentionnées, cette zone est caractérisée aussi par la réduction de l'*a* non-accentué (derrière l'accent tonique), ce qui donne l'impression de demi-son (dans certains lieux habités — *konabc* — fil, *sedabm* — sept) ainsi que les phénomènes analogues (*šarenije* — des bigarré(s), *ovije* — de ceux-ci (celles-ci)); la forme enclitique double de l'accusatif singulier du pronom personnel de la troisième personne du féminin (*ju*, *je* — la); le pronom possessif de la troisième personne du féminin — *njojn*, *njozin* — le sien (f.).

II

Outre le moment géographique et la processualité qui unissent ces zones en un tout, il y a aussi une suite de problèmes phonétiques, de catégories morphologiques et de propriétés syntactiques qui rallient ces zones.

a) Des phénomènes qui représentent la processualité les plus caractéristiques sont: 1) le double reflet du yat long (*e*, *ije*) qui s'est produit en conséquence d'un mélange de deux reflets organiquement développés: du reflet originaire *e* avec le reflet *ije*, introduit par l'immigration de la popu-

lation provenant des régions monténégrines. Etant donné que la prononciation du yat court est toujours *e*, et du yat long en partie aussi *e*, le reflet *e* l'emporte sur le reflet *ije*. Par cela même ce parler peut être classé, au fond, parmi les dialectes ékaviens, mais en considération du fait qu'il y apparaît, au lieu du yat long, aussi le reflet *ije*, ce parler a un caractère semi-ékavien. Par conséquent, il se détache du groupe des parlers iékaviens et s'incorpore dans le groupe des parlers ékaviens, pourtant avec le processus inachevé de substitution du yat dans les syllabes longues; 2) a cette catégorie de phénomènes appartient aussi la double désinence du vocatif singulier des noms féminins terminés en *ica* (*Milica*—*Milice* et *Milica*, *učiteljica*—*učiteljice* et *učiteljico* — institutrice); 3) la double forme du pronom possessif (*njen*, *njojn* — son (f.)); 4) la terminaison double de la troisième personne du pluriel à l'imparfait *-aju* (chez les orthodoxes), *-ahu* (chez les musulmans); 5) la transformation du son *k* dans les noms propres et les notions géographiques ainsi que dans les adjectifs dérivés des noms propres féminins (dont le radical se termine par cette consonne) — *Velika*—*Veliki* et *Velici*, *Raška*—*Raški* et *Rašci*, *Anka*—*Ankin* et *Ančin*, *Stanika*—*Stanikin* et *Staničin*; 6) le déplacement plus prononcé (la zone de Sjenica) et plus rare (les deux autres zones) des accents toniques anciens.

b) Les phénomènes phonétiques généralisés sont: 1) le son *e* comme reflet du yat bref 2) le raccourcissement des voyelles (*pělena* — lange, *tătäba*, *Böbövik*, *kükürüz* — maïs); 3) le changements qualitatif des voyelles (*bogomi* — ma foi, *jerebica* — perdrix, *posulj* — haricot); 4) la contraction des voyelles (*reko* — dit, *uzo* — pris, *dvanes* — douze); 5) la disparition des voyelles (*brte* — o, (mon) frère, *dvokat* — avocat); 6) la disparition et l'évolution des sons *v*, *j* (selon la position); 7) les propriétés des sons *l*, *n* (leur mouillement devant les voyelles palatales et nonpalatales) *ljivada* — prairie, *kljen* — érable, *opštinja* — mairie (acc.); 8) la transformation des consonnes gutturales en *č*, *ž*, *š* dans la troisième personne du pluriel au présent et à l'impératif des verbes appartenant au type de *reći*, *žeći*, *vrći* (*peču*, *žežu*, *vršu* — ils cuisent, ils flambent, ils battent (le blé); *peći*, *žeži*, *vrši* — cuis, flambe, bats); 9) la prononciation normale des sons *ć*, *đ*, et chez les musulmans l'emploi de ces sons au lieu de *č*, *dž* (*ćaša* — verre, *ćovek* — homme, *đamija* — mosquée); 10) la disparition du son *h* chez les orthodoxes, et chez les musulmans sa prononciation avec la frication fort réduite (*dodo(h)* — je vins, *Amet*; *dodo^h*, *A^hmet*); 11) la disparition des dentales dans les groupes *zd*, *st*, *žd*, *št* si elles se trouvent à la fin des mots; 12) la conservation du son *s* dans le mot ancien *ostar-ostra-ostro* tranchant, aigu et dans ses dérivés (*izostrit* — aiguiser, *naostrijo se* — il s'est affilé); 13) la changement de *l* en *o* dans les positions déterminées; 14) le phénomène d'assimilation et de dissimilation des consonnes (*i(z)* *Šapca* — de Šabac, *tobdžija* — artilleur, *mlogo* — beaucoup, *tavnik*, *pantim* — je me souviens); 15) le changement de place de l'articulation de la consonne (*kluvko* — pelote, *kovča* — agrafe, *opsenica* — pain d'avoine); 16) la disparition et suppression des consonnes (*ajmo* — allons, *bogasto* — richesse, *sedok* — témoin, *Dragosav* — (nom propre), *blagosov* — bénédiction, *rados* — joie, *luckas* — fou); 17) la désonorisation à la fin du mot (*grat* — ville, *noš* — couteau, *golup* — pigeon); 18) le développement de la consonne secondaire *d* dans le groupe *zr* (*zdreo* — mûr, *uzdret* — mûri,

ždrakanje); 19) l'apparition de la métathèse et de l'haplologie (*cukat*, *nama-stir* — monastère, *posivka*; *vimenoša*, *bremenoša*); 20) l'addition de la particule *ka* au génitif-accusatif singulier des pronoms personnels de la première, deuxième et chaque personne (*meneka* — (de) moi, *tebeka* — (de) toi, *sebeka* — (de) soi — plus fréquemment chez les musulmans; 21) l'addition de la particule *zi* au datif-locatif des pronoms démonstratifs (*ovojszi*, *tojzi*, *onojszi* — à celle-ci, à celle-là); 22) la yodisation (qui se reflète dans la liaison des consonnes l, n; d, t; g, z; h, s; k, c + j et b, p, v, m + j — *dalji* — plus éloigné, *manji* — plus petit, *luđi* — plus fou, *krećem* — je meus, *duži* — plus long, *mažem* — j'enduis, *vičem* — je crie, *bačen* — jeté; *kupljen* — acheté, *zarobljena* — emprisonnée, *divlji* — sauvage, *mamljen* — appâté); 23) l'absence du sentiment de la nuance hypocoristique dans les noms masculins en *o* et la substitution de cette voyelle par *e* (*Đorđo*, *Luko*, *Mikaile*).

c) Les catégories importantes (généralisées) morphologiques sont: 1) la désinence *o* dans le vocatif singulier des noms propres féminins composés de deux syllabes (*Mara-Marō*, *Stana-Stano*); 2) la désinence *-om*, *-em* à l'instrumental singulier des noms masculins et neutres et *-om* dans les noms féminins terminés par *a* (*potokom* — (par) le ruisseau, *brdom* — (par) le mont, *Milojem*, *poljem* — (par) le champ, *ženom* — (avec) la femme); 3) la désinence *om* à l'instrumental singulier obtenue par la contamination des désinences *-om* et *u* (*smrćom* — (avec) la mort, *pamećom* — (par) la raison); 4) la désinence *i* au datif et au locatif singulier dans les noms féminins terminés en *a* (*kući* — (à la) maison, *livadi* (dans la prairie) *o kući* — (sur) la maison, *o livadi* — (de la) prairie); 5) la désinence *a* au génitif pluriel des noms de tous genres (avec quelques exceptions) hormis les noms féminins sans terminaison (noms anciens et racines); 6) la conservation de la forme ancienne du génitif pluriel sans désinence — *stotin* — des centaines, *godin* — des années); 7) la terminaison *-ima* au datif, à l'instrumental et au locatif des noms masculins et neutres ainsi que des noms féminins sans terminaison (*vojnicima* — aux soldats, *brđima* — aux montagnes, *vlastima* — aux autorités); 8) la terminaison *-ama* au datif, à l'instrumental et au locatif pluriel des noms féminins terminés en *a* (*livadama* — aux prairies); 9) l'égalisation du nominatif et de l'accusatif singulier dans le nom *kći*, *kćer*: fille; 10) un vaste résidu du nominatif pluriel des noms appartenant au type de *kamen* (*Žitniće*, *Draganiće*); 11) la désinence *-ijem-a*, (quelquefois aussi) à l'instrumental singulier, au datif à l'instrumental et au locatif pluriel des adjectifs et des pronoms (*dobrijem-a* — aux bons, *ovijem-a* — à ceux-ci); 12) la terminaison *-ija*, *ije* au génitif pluriel des adjectifs et pronoms (*šarenija*, *šarenije* — des bigarré(e)s, *onija*, *onije* — de ceux (celles) -là); 13) la déclinaison de certains noms selon deux paradigmes (*jad-i*, *jad-a* — du chagrin; *dobit-i*, *dobit-a* — du profit); 14) le redoublement des pronoms personnels de la première et deuxième personne (*Mene mi e kazo* — il m'a dit à moi; *Tebe te zvao* — il t'appelait toi); 15) la conservation des anciens enclitiques *ni*, *vi*; *ne*, *ve* — nous, vous (*Dao ni ie* — il nous a donné; *Dao vije* — il vous a donné; *Pozdravijo ne* — il nous a salué; *Pozvo ve* — il vous a invité); 16) la conservation de *si* éthique (*Blago si ga tebe* — Heureux toi); 17) l'emploi de l'accusatif singulier des pronoms personnels de la première et deuxième personne su lieu du datif et locatif singulier (*Reko e mene i tebe* — Il a dit (à) moi et (à) toi); 18) la disparition de la différence dans la

flexion des pronoms de forme déterminée et indéterminée (*Ilinoga-Ilinome, sestrinoga-sestrinome* selon *seockoga-seockome*); 19) les terminaisons du comparatif *iji* (sous la forme d'*i* contracté), *ji, ši* (*pametni* — plus sage, *brži* — plus rapide, *lepši* — plus joli, *slanši* — plus salé); 20) la formation du diminutif à l'aide des préfixes (*podobar* — un pen bon, *prigrk* — un pen amer, *potanji* — un pen mince); 21) la substativisation des pronoms démonstratifs et possessifs (*ovakik, onakik* — un tel, *ovakica, onakica* — une telle, *svojak, našković* — un des nôtres); 22) la forme de l'infinitif terminé en *t* (et quelquefois en *j*) — *čuvat*, — garder, *radit* — travailler, *tres (ti)* — secouer, *pres(ti)* — filer, *pej* — cuire, *rej* — dire; 23) la terminaison *m* à la première personne du singulier au présent; 24) la terminaison *u* pour la troisième personne du pluriel au présent des verbes de toutes les conjugaisons; 25) la terminaison *te* à la troisième personne du pluriel au futur (*čuvate* — ils garderont, *nosite* — ils porteront); 26) *bi* au lieu de *bismo, biste*) dans la première et deuxième personne du pluriel au potentiel (*Mi bi mogli* — nous pourrions, *Vi bi dognali* vous chasseriez).

d) Les traits syntaxiques caractéristiques sont; 1) l'emploi du singulier au lieu du pluriel dans les noms qui ont les deux nombres (*Nemac sve opljačka i popali* — L'Allemand a pillé et incendié tout au lieu de *Nemci*. . . Les Allemands . . .); 2) l'emploi des adjectifs numériques collectifs avec les noms terminés en *-ad* et les noms neutres terminés en *o* (*Da mi desetoro zrnadi* — Il me donne dix balles; *Obišo e troe sela* — Il a visité trois villages); 3) l'emploi de *koga* — qui au lieu de *šta* — que, quoi (*Donesi lopatu* — Apporte la pelle. *Koga da donesem* — Qui (que) dois -je apporter?); 4) l'emploi de *šta* — que au lieu de *čemu* — a quoi, pourquoi (*Šta ga plačeš sad?* Que pleures-tu maintenant? au lieu de *Čemu* . . . Pourquoi . . .); 5) l'emploi de *šta*-que, quoi au lieu de *koga* — de qui (*O šta bežiš?* — De quoi te sauves-tu? *Od Ljuba* — De Ljubo); 6) l'emploi de *kim* — instrumental au lieu de *kome* — locatif de *ko* — qui (*Prati po kim vreće* — Envoie les sacs par quelqu'un); 7) la substitution du génitif possessif du nom seul et du génitif avec l'attribut par l'adjectif possessif (*Uzo sam od Lazarevića* J'ai pris de celles de Lazar; *Ovo e kuća adžo-Memedova* — Cette maison est à Hadži-Memed); 8) la non-substitution du génitif possessif des noms de famille terminés en *ić* par un adjectif possessif et l'emploi de cette substitution dans les noms de famille qui ne se terminent pas en *-ić* (*Marića čair* — le pâturage des Marići, *Živaljevića livada* — la prairie des Živaljevići, par contre: *Vide se ašanske kuće* — On voit les maisons des Ašani; *Pevaju biočanske devojke* — Les jeunes filles des Biočani chantent d'après les noms de famille *Ašanin, Biočanin*); 9) l'emploi adverbial des prépositions *do, bez* (*Svi su pobešli do ja i Filip* — Tous se sont enfuis excepté moi et Filip ou bien *sem ja i Filip* — hormis moi et Filip); 10) l'emploi de la préposition *od* — de avec le nom propre (nom de personne) avec la signification d'une collectivité (*Uzmi od Milentija* — Prends de Milentije (c. à d. de sa maison); 11) l'emploi de la préposition *iz* — de avec le nom de quelque personne avec la signification „personnellement“ (*Uzmi iz Toma* — Prends de Tomo personnellement); 12) l'emploi de la préposition *u* — en, dans au lieu de *kod* — chez (*Čuo sam u Štavljana* — Je l'ai entendu chez les Štavljani); 13) l'emploi de la préposition *na* — sur, *u* — en dans avec l'accusatif seulement et au service du locatif (*Popeo se na*

kuću — Il a monté sur la maison; *Eno ga na brdo* — Le voilà sur la montagne; *Ode u zabran* — Il s'en alla à l'enclos et *Bijo sam u zabran* — J'étais dans l'enclos); 14) l'emploi de la préposition combinée *za + u* dans les propositions elliptiques (*Sprema se za u selo* — Il se prépare (d'aller) au village); 15) l'emploi des formes verbales au sens propre et au sens impropre; 16) l'emploi du parfait incomplet au sens de l'indicatif (*Došo mi brat iz ropsta. Došo? Kad došo?* — Mon frère est revenu de la captivité. Revenu? Quand (est-ce qu'il est) revenu?); 17) l'emploi du présent ou du futur à côté du plus-que-parfait (construction composée de l'imparfait du verbe *biti* — être et du participe passé) où le présent e la signification de l'imparfait et sert pour désigner une expérience subjective d'un passé plus récent, et le futur aussi a la signification du prétérit (employé au lieu de l'aoriste) pour dénoter la subjectivité (*Beše poseko jednu bukvu pa sedi i odmara se* — Il avait abattu un hêtre et il est assis et se repose, ce qui veut dire la même chose que *Beše poseko jednu bukvu pa sedaše i odmaraše se* — Il avait abattu un hêtre et s'était assis pour se reposer; *Pošto beše seo, reče (reči će) čeljadima* — Après s'être assis il dira aux domestiques est identique à: *Pošto beše seo, reče čeljadima* — Après s'être assis il dit aux membre de la famille); 18) L'emploi du plus-que-parfait du verbe perfectif (construction composée de l'imparfait du verbe *biti* — être et du participe passé) par lequel on indique un passé plus récent comme une expérience subjective (*Beše sunce visoko oskočilo, ka(d) smo krenuli s Jankova kamena* — Le soleil s'était levé haut, lorsque nous partimes de Jankov kamen; *Beše se smrklo, ka(d) si ti stigo u Brnjicu* — La nuit était déjà tombée lorsque tu arriva à Brnjica; 19) l'emploi du préfixe *uz* avec le présent pour dénoter le parallélisme des deux actions (*Ako užživim dok mi deca porastu* — Si je reste en vie jusqu'à ce que mes enfants grandissent); 20) l'emploi de la conjonction *al* avec la signification interrogative (*Ša ti e al si se pomamijo?* — Qu'as-tu, es-tu devenu fou?); 21) l'emploi du nom *čudo* — miracle, prodige, merveille au lieu de *što, zašto* — pourquoi (*Čudo ne dodeš?* — Pourquoi ne viens-tu pas?); 22) l'emploi des mots d'origine turque *ama, ema, meder, ele, daa-daa* comme conjonctions (*Ama nemo vazda poganski* — Voyons, ne soit pas toujours si méchant; *Dobra si ti ema ne ko Đula* — Tu es bonne, je l'avoue, mais pas autant que Djula; *Meder si nikakav čoek* — Tu es vraiment un vaurien; *Ja na vrata ele oni ušuteše* — Dès que je me montrai à la porte, ils se turent; *Gori si daa-daa od njega* — Tu es pire que lui, en réalité); 23) l'emploi des conjonctions *a, dok, tek* (d'origine turque) *e, te* pour dénoter la causalité (*Nije lako a e na njega kuća ostala* — Ce n'est pas facile pour lui d'être resté seul à vaquer aux soins du ménage; *Propala sam dok sam tebe našla* — Enfin que je te trouve! Je n'en pouvais plus; *Izide paša kod nas tek je čuo da nećemo davat četvrtinu* — Ayant entendu que nous ne voulions pas payer le quartier, le pacha vint chez nous; *Ne mogu da idem e me bolu noge* — Je ne peux pas marcher car mes pieds me font mal; *Ljut je te nije svratijo kod njega* — Il doit être en colère, car il n'est pas venu le voir.); 24) l'emploi de *e* au lieu de *da* déclaratif (*Kaže e ga nije našo* — Il dit qu'il ne l'a pas trouvé); 25) l'emploi de *a* pour marquer le temps (*Pozno te a si progovorio* — Il t'a reconnu dès que tu a prononcé le premier mot); 26) la substitution des conjonctions adversatives *ali, već, nego* par la conjonction *no* (*Došo bi ranije no me smetoše* — Je serais venu plus tôt, mais ils m'empêchèrent); 27) l'emploi de *te* au lieu de

što relatif (*Ko e ona(j) te beše s tobom?* — Qui étais celui qui t'a accompagnait?); 28) l'emploi de *kud-tud* pour dénoter le parallélisme (*Kud mi poara žito tud me rezilj učini* — Non seulement qu'il m'avait volé mon blé mais aussi m'a-t-il humilié); 29) la substitution de la conjonction alternative *ili* par la conjonction *ja* (turcisme) *jali, jal* (< ja li), *al, volj-volj, drago-drago, tol-tol* (< to li), *Jā čuva ovce jā idi na lživadu* — Ou garder les moutons ou bien aller à la prairie; *Al zabavi to dijete al odi ovamo* — Ou calme cet enfant ou bien viens ici; *Volj ti sedi volj idi* — Tu peux rester ou aller (comme tu veux); *Drago ti radi drago ne radi* — C'est à toi de décider si tu veux travailler ou non; *Tol ga zovi tol ne zovi — isto ti je* — Cela revient au même, si tu l'invite ou ne l'invite pas; 30) l'emploi de la conjonction *te* pour faire ressortir l'attribut ou avec une signification négative (*Ima te dobru kravu* — Il a une vraiment bonne vache; ou bien *Vide l što imam konja? Te dobra, vala* — As-tu vu mon cheval? Et quel bon cheval, en effet — avec la signification négative); 31) la concordance des mots dans la proposition, ce qui s'accorde au fond avec la situation dans la langue littéraire.

III

L'arrivée des Turcs dans ces régions (la seconde moitié du XIVe siècle) a créé la possibilité pour les éléments d'autres types dialectaux d'apparaître dans le parler de ce territoire, mais cela n'a produit aucun effet sur le dialecte aborigène de ce territoire. Les migrations de la population, qui n'eurent lieu qu'après les guerres austro-turques aux XVIIe et XVIIIe siècles, ont apporté les premières manifestations d'un conflit prononcé entre les particularités de l'ancien parler et les éléments importés des autres régions.

Les particularités linguistiques qui se sont rencontrées sur ce territoire peuvent être groupées de la façon suivante:

- a) les particularités du parler de Raška;
- b) les particularités des parlers monténgrins importées des régions de Kući, Piperi, Bratonožići et Vasojevići;
- c) les particularités des parlers de Kosovo et de Resava introduites de la région de Kosovo et de Metohija et
- d) les propriétés importées de la Bosnie.

Une physionomie dialectale déterminée ne commence à se dégager de tous les courants divers qui se croisaient sur ce territoire qu'après un processus de fermentation de longue durée qui eut lieu à partir de la seconde moitié du XVIIIe siècle jusqu'à la fin du XIXe siècle.

Le parler de la population autochtone (le parler de Raška) avait la base la plus large et tous les changements du caractère linguistique, qui se produisaient sur ce territoire durant la période où s'effectuait le mélange de différentes caractéristiques dialectales, n'ont pas pu sortir en dehors du cadre du parlé de Raška qui en emportait sur les éléments introduits des autres régions, car ses représentants étaient plus nombreux et plus forts au point de vue économique que les immigrants. De cette façon-là, c'est la vaste base du parler de Raška qui a déterminé la direction de l'évolution future et le ca-

ractère fondamental des parlers actuels sur ce territoire — le caractère au fond ékavien.

Les particularités introduites du dehors n'ont pas complètement disparu et les plus caractéristiques parmi celles-ci sont :

a) Des régions iékaviennes — la pronociation partielle du yat long comme *ije*; la substitution plus large, du yat long par *ijem-a* (*ija*, *ije*) dans les désinences casuelles; l'apparition sporadique des sons *š*, *ž*.

b) Des particularités dialectales, importées de Kosovo et de Metohija la plus importante est la pronociation de chaque yat comme *e* ce qui a contribué à ce que l'ancienne pronociation du yat comme *e* fût conservée dans une position déterminée toujours sans exception et que l'affirmation totale du reflet *-ije* fût empêchée.

c) Les particularités introduites de la Bosnie sont assez rétrécies et limitées à un nombre réduit de mot où le yat se prononce comme *i* (Sjenica, Trijebine, Kanjevine).

Les représentants de différentes caractéristiques dialectales, au contact avec le parler de la population autochtone de cette région, se sont assimilés en suivant la direction des traits dialectaux qu'ils y ont trouvés, de sorte que, sous ce rapport, on peut constater :

1° La disparition totale de la pronociation du yat court comme *je* a eu lieu parmi les représentants des caractéristiques monténégrines; le demi-son, qu'ils avaient importé, a aussi disparu complètement; l'*a* contracté au masculin singulier du participe passé ($a + o > o$) s'évanouit aussi; on commença à s'abstenir de substituer la consonne *h* par les sons *k*, *g*, à la première personne du singulier à l'imparfait et l'aoriste; l'emploi du génitif pluriel au lieu du locatif pluriel disparut.

2° Les immigrants appartenant au parler de Kosovo et de Resava ont adopté, sur ce territoire, *i* au datif-singulier des nonféminins, terminés en *a*; ils adoptèrent aussi les formes de l'instrumental singulier des pronoms personnels de la première et de deuxième personne — *mnom*, *tobom*; ils adoptèrent *i* au lieu de *e* (< *ѣ* au comparatif et dans la forme négative du présent du verbe *jesam* je suis (*nisam* — je ne suis pas), et ont emprunté aux autres immigrants sur ce même territoire la pronociation du yat comme *ijem-a* (ainsi que *ija*, *ije* analogique) dans les désinences casuelles.

La vie en commun des parlers actuels sur ce territoire avec les parlers voisins, non seulement archaïques (ceux de Kosovo-Resava et de Monténégro) ou les plus archaïques (l'ancien chtokavien), mais aussi chtokaviens plus récents — se reflète: dans la nature des vocaux *a*, *e*, *i*, *o*, *u* (comme dans les autres parlers chtokaviens modernes); dans la nature des sons *đ*, *ć*, *v*, *j*, *l* et dans la disparition de la consonne *h* (une caractéristique de tous les dialectes štokaviens modernes, en général); dans la désinence *a* au génitif pluriel des noms de tous les genres, à l'exception d'un groupe de noms féminins (comme dans presque tous les parlers chtokaviens modernes); dans la désinence de l'instrumental singulier *-om*, *-em* des noms masculins et neutres et des noms féminins terminés en *a* (comme dans tous les parlers chtokaviens modernes); dans la désinence *-ima* au datif, à l'instrumental

et au locatif pluriel des noms masculins et neutres et des noms féminins sans terminaison, et — *ama* dans les noms féminins terminés en *a* (comme dans la plupart des parlers chtokaviens modernes); dans la forme abrégée de l'infinitif terminée en *t* (comme dans les parlers de Kosovo — Resava et les parlers monténégrins); dans la forme identique du génitif et de l'accusatif; du datif et du locatif singulier des pronoms personnels de la première, deuxième et chaque personne (*mene, tebe, sebe*) — comme dans les parlers monténégrins et ceux de Kosovo-Resava; dans la double forme du pronom personnel de la première et deuxième personne (comme dans le dialecte chtokavien ancien ainsi que dans certains parlers chtokaviens modernes, comme un balkanisme); dans l'emploi des prépositions *na, u* avec l'accusatif seulement (comme dans les parlers chtokaviens modernes plus anciens); dans l'*i* contracté au nominatif singulier du masculin du comparatif (comme dans les parlers chtokaviens contemporain plus archaïques).

IV

Ce parler représente aujourd'hui un type formé, mais on peut reconnaître en lui des traces de divers dialectes, parmi lesquels on distingue deux moments importants: l'ancienneté dans la racine et les éléments introduits dans les terminaisons. Cet état de choses représente le résultat d'une longue cristallisation, dans laquelle la rapport du parler de cette région avec les parlers voisins avait joué le rôle principal. Il se rattache directement au parler de Kosovo, celui de la région de l'Ibar au pied de la montagne de Kopanik et au type dialectal ékavien de Stari Vlah. Ses rapports avec ces parlers sont très importants pour la conservation de l'ancienne base ékavienne.

Sous ce rapport il faut encore établir à quel groupe de parlers appartiennent les dialectes de Novi Pazar et de Sjenica.

Prof. A. Belić avait classé le parler de ce territoire (environs de Novi Pazar, Tutin et Sjenica, c. -à -d. la partie orientale de Sandžak) dans le „dialecte de Zeta-Sjenica“. Il a souligné, comme traits linguistiques principaux du groupe dialectal de Zeta—Sjenica: „la semi-voyelle la conservation de *h* qui passe partiellement en *k, g*, l'emploi du génitif pluriel dans le sens du locatif pluriel, a au participe du prétérit II masculin, l'accentuation plus ancienne sans aucun retraitement de l'accent ou bien avec son déplacement de la syllabe finale courte, l'emploi syntactique de l'accusatif et du locatif sans faire de distinction“ (Glas SKA LXXVIII, 73).

Une analyse plus détaillée des matériaux des parlers de Novi Pazar et de Sjenica permet d'observer certains écarts de la constatation faite ci-dessus. Avant tout, sur tout le territoire du parler de Novi Pazar et de Sjenica le demi-son est inconnu. On ne rencontre ici que quelque trace ayant la valeur de la semi-voyelle, ce qui se manifeste comme résultat du raccourcissement de la voyelle *a* derrière la syllabe accentuée (la zone de Sjenica et de Štavica). En dehors de ces parlers ne connaissent pas de consonne *h* (on ne prend pas ici en considération l'articulation de cette consonne chez les musulmans avec une frication fort réduite). Sur ce territoire on n'emploie le génitif pluriel dans

la signification du locatif, mais le locatif est identique avec le datif et l'instrumental du pluriel. De même, ces parlers n'ont pas d'*a* au singulier masculin du participe passé, qui se termine toujours en *o* ($a + o > o$).

D'après les matériaux actuels de ces parlers on peut dire sur les accents: le déplacement de l'ancien accent bref de l'ultime a été complètement effectué; dans la zone de Sjenica le déplacement des accents anciens se trouve, pour ainsi dire, dans la phase finale; dans la zone de Novi Pazar et celle de Štavnica on rencontre l'un et l'autre accent ancien sur les syllabes intérieures, ainsi que l'ancien accent long sur la syllabe finale. Par conséquent, toute cette région connaît quatre accents et s'approche au fond aux parlers chtokaviens modernes plus jeunes.

En ce qui concerne l'identité de l'accusatif et du locatif l'emploi syntaxique de l'accusatif et du locatif, il faut mentionner que c'est un phénomène assez répandu sur notre territoire linguistique, qui s'est développé sous l'influence des langues balkaniques non-slaves (v. P. Skok JF XII, P. Ivić JF XVIII 153, L. Vujović, JF XX 87—124). Cette particularité s'est développée sur ce territoire indépendamment de nos autres parlers dans lesquels elle apparaît.

De là il résulte que: les parlers de Novi Pazar et de Sjenica, par aucune des particularités sus-mentionnées, ne forment pas un ensemble avec les parlers de Zeta, mais d'un côté ils se rapprochent des parlers de Kosovo-Resava, de l'autre de ceux de Šumadija-Vojvodina, une partie tend vers les parlers de l'Herzégovine orientale et l'autre vers les parlers de Zeta. Par conséquent, ils représentent un ensemble particulier qui est encore en fermentation.

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

МАЧВАНСКИ ГОВОР

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Литература	183 [7]
Увод	187 [11]
Порекло маџванскога становништва	189 [13]
Акцент маџванскога говора	193 [17]
I. Неакцентоване дужине у маџванском говору	193 [17]
Даничићеве неакцентоване дужине	193 [17]
Дужине којих нема у Даничића	198 [22]
II. Именице	200 [24]
1. Именице мушког рода	200 [24]
A) Именице које имају стари акценат на првом слогу	200 [24]
Loc. sg.	200 [24]
Nom. pl.	201 [25]
Gen. pl.	202 [26]
Dat.-instr.-loc. pl.	203 [27]
B) Именице које немају стари акценат на првом слогу	204 [28]
Вокатив	204 [28]
Падежи множине	204 [28]
C) Појединачне напомене о акценту именица о/јо-основа	205 [29]
2. Именице средњег рода о/јо-основа	208 [32]
3. Neutra на cons.	209 [33]
4. Именице а-основа	209 [33]
5. Именице і-основе	213 [37]
6. Преношење акцента на проклитику	214 [38]
III. Придеви	215 [39]
IV. Заменице	218 [42]
V. Бројеви	220 [44]
VI. Прилози	221 [45]
VII. Глаголи	221 [45]
1. Инфинитив	221 [45]
2. Аорист	222 [46]
3. Глаголски придев радни	224 [48]
4. Глаголски придев трпни	225 [49]
5. Презент	225 [49]
A) Глаголи с инфинитивном основом на сугласник	225 [49]
Глаголи с акцентом на крају	225 [49]
Глаголи с акцентом на првом слогу	226 [50]

	Страна
В) Глаголи с инфинитивном основном на самогласник	228 [52]
6. Глаголски прилог садашњи	230 [54]
Гласовне особине мачванскога говора	231 [55]
ѣ	231 [55]
Редукције вокала	234 [58]
Потпуне редукције	234 [58]
Делимичне редукције	239 [63]
Хијат	240 [64]
Контракција вокалских група	240 [64]
Елизија вокала	241 [65]
Уметање секундарних сонаната	242 [66]
Остале гласовне појаве	243 [67]
Вокали	243 [67]
Полугласници	243 [67]
Вокално <i>p</i>	243 [67]
Вокал <i>e</i>	243 [67]
Вокал <i>a</i>	243 [67]
Вокал <i>o</i>	244 [68]
Вокал <i>y</i>	244 [68]
Консонанти	244 [68]
Ликвиде	244 [68]
Назали	245 [69]
Лабиијали	246 [70]
Дентали	248 [72]
Велари	249 [73]
Спиранти	250 [74]
Африкате	251 [75]
Дисимилација	251 [75]
Хаплоглогија	251 [75]
Метатеза	251 [75]
Једначење сугласника	252 [76]
Апсолутни крај речи	253 [77]
Морфолошке особине мачванскога говора	254 [78]
I. Однос „тврдиx“ и „меких“ основа	254 [78]
II. Именице <i>o/jo</i> -основа	256 [80]
III. Именице <i>a</i> -основа	259 [83]
IV. Именице <i>i</i> -основе	261 [85]
V. <i>Neutra</i> на <i>cons.</i>	262 [86]
VI. Заменице	262 [86]
VII. Придеви	263 [87]
VIII. Бројеви	265 [89]
IX. Прилози	267 [91]
X. Предлози	267 [91]
XI. Узвици, речце, партикуле	268 [92]
XII. Глаголи	268 [92]
1. Презент	268 [92]
2. Имперфекат	270 [94]

	Страна
3. Аорист	270 [94]
4. Императив	271 [95]
5. Трпни придев	272 [96]
6. Глаголски прилог садашњи	272 [96]
7. Фугур	272 [96]
8. Глаголске основе	272 [96]
Синтакса	277 [101]
I. Ред речи	277 [101]
II. Глаголи	279 [103]
III. Прилози	279 [103]
IV. Везници	280 [104]
V. Падежи без предлога	280 [104]
VI. Падежи с предлозима	282 [106]
Лексика	285 [109]
I. Топонимија и хидронимија	285 [109]
II. Антропонимија	287 [111]
III. Турцизми	289 [113]
IV. Речи којих нема у Вукову Рјечнику	291 [115]
Закључак	299 [123]
I. Однос мачванскога говора према суседним говорима	299 [123]
1. Однос мачванског говора према сремском	299 [123]
2. Однос мачванскога говора према поцерском	301 [125]
3. Однос мачванскога говора према тршињком	301 [125]
4. Однос мачванскога говора према источнобосанском тузланском	302 [126]
5. Однос мачванскога говора према говору Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве	303 [127]
II. Постанак мачванскога говора	304 [128]
Прва фаза	305 [129]
Друга фаза	307 [131]
Трећа фаза	308 [132]
Резюме	309 [133]

ЛИТЕРАТУРА

1) А. Алексић, Мачва, са нарочитим погледом на поплаване прилике, Гласник СУД 72 (1891).

2) Ф. Вајрактаревић, [критика:] Abdulah Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine . . . , ПКЈИФ XXVI 3—4, стр. 334—344.

3) А. Белић, Акцентске студије књ. I, Посебна издања СКА XLII, Бгд. 1914, стр. I—VIII + 1 — 210.

4) А. Белић, Диалектологическая карта сербског језика, Санктпетербургъ 1905, 1—60 + Опытъ диалектологической карты сербског језика.

5) А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деklinацијом, Бгд. 1950.

6) А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. 2., св. 1: Речи са конјугацијом, Бгд. 1951.

7) А. Белић, О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика, ЈФ XXIII, стр. 69—75.

8) А. Белић, О српским или хрватским дијалектима, Глас 78, стр. 60—164.

9) А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе, Глас CLXIV, стр. 1—41.

10) А. Белић, Штокавски дијалекат, Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV, s. v.

11) Р. Бошковић, О придевима типа *ораћи*, Наш језик, нова серија, књ. I, стр. 116—131.

12) Ivan Brabec, Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. B, стр. 43—68.

13) Dalibor Brozović, Izvještaj o' dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JAZU, књ. 63, стр. 431—438.

14) Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, стр. 1—114.

15) Ђ. Даничић, Основе српског или хрватског језика, Бгд. 1876, стр. VI + 463 (+ 1).

16) Ђ. Даничић, Српски акценти, изд. СКА (1925).

17) Б. Дробњаковић, Мачва, Народна енциклопедија Ст. Станојевића II, s. v.

18) Б. С. Ђорђевић, Матија Дивковић, Глас СКА LII 30—139; LIII 1—136.

19) П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад

- 22) П. И в и њ, О говорима Баната, ЈФ XVIII, стр. 141—156.
- 23) П. И в и њ, О неким проблемима наше историске дијалектологије, ЈФ XXI 97—129.
- 24) Stj. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad 196 (124—254) и Rad 197 (9—138).
- 25) Stj. Ivšić, Šaptionvačko narječje, Rad 168, стр. 113—162.
- 26) Ljudevit Jonke, O redu riječi sa sintaktičkog i stilističkog gledišta u hrvatskosrpskom jeziku, Ivšićev zbornik, Zgb. 1963, стр. 171—182.
- 27) Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник³.
- 28) Ст. М. Куљбакин, Акцентска питања, ЈФ II, стр. 80 — 110. и ЈФ III, стр. 48—69.
- 29) Т. Мареџић, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika¹, Згб. 1899.
- 30) Т. Мареџић, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga knjizevnog jezika², Згб. 1931.
- 31) М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија I, Бгд. 1876.
- 32) Боровоје Ж. Милојевић, Рађевина и Јадар, СЕЗБ XX, Насеља 9, стр. 633—936.
- 33) Милош С. Московљевић, Акцентски систем поцерског говора, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. I, Бгд. 1928.
- 34) Милош С. Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине, прештампано из „Гласника Југословенског професорског друштва“, књ. XVIII, св. 11—12, Бгд. 1938.
- 35) Љуба Павловић, Ваљевска Тамнава, СЕЗБ XVIII, Насеља 8, стр. 381—635.
- 36) Stjерап Равиџић, Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, izd. JAZU, Згб. 1953.
- 37) М. Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, СДЗБ XV, стр. 1—294.
- 38) М. Пешикан, О месту енклитике у реченици, Наш језик, нс IX, св. 7—10, стр. 306—311.
- 39) М. Пешикан, О уметку *-oa-* (*-ee*) у множини именица прве врсте, Наш језик нс VII, св. 7—10, стр. 270—275.
- 40) И. Поповић, Неколико прилога речнику нашег језика, Наш језик нс II, св. 5—6, стр. 204—219.
- 41) I. Porović, Zur heutigen serbokroatischen Vokalquantität, Wiener slavistisches Jahrbuch IV, S. 97—129.
- 42) M. Porović, Die Betonung in der Mundart von Žumberak, ZslPh VI 345—363.
- 43) Босиљка Радовић, Женска народна ношња у Мачви и Поцерини, Гл ЕМ, књ. XVI (1953) 7—47.
- 44) M. Rešetar, Der štokavische Dialekt, Wien 1907.
- 45) M. Rešetar, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien 1900.
- 46) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- 47) N. Simić, O bilježenju akcenta u školskim čitankama, Nastavni vjesnik VIII 15—26. и 103—114.
- 48) P. Skok, Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku, Slavia VI.
- 49) М. Станић, Глас *j* у ускочком говору, ЈФ XXIII 221—226.
- 50) М. Стевановић, О данашњем акценту аориста, Наш језик нс V 250—263.

- 51) М. Стевановић; Савремени српскохрватски језик, књ. I, изд. Научно дело (Бгд., 1964).
- 52) М. Стевановић, Систем акцентуације у пилерском говору, СДЗБ X 67—184.
- 53) М. Stevanović, Štokavski dijalekat, Enciklopedija Jugoslavije IV 501—506.
- 54) Вл. Ђоровић, Мачва, Народна енциклопедија Ст. Станојевића II с. v.
- 55) Ј. Цвијић, Метанастасичка кретања њихови узроци и последице, СЕЗБ XXIV, Насеља 12, стр. 1—96.
- 56) Abdulah Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, Сарајево 1957.

*

* * *

Сем тога хтео бих да наведем ове своје радове о Мачви суседним говорима:

- Сремски говор, Срп. дијал. зб. XIV, 201—412.
- Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, Наш језик XI, 44—56.
- Акцентски речник шабачкога говора, Зб. Матице српске за филологију и лингв. IV и V, 225—234.
- Данашњи тршићки говор, ЈФ XXIII, 263—274.
- Однос данашњег тршићког говора према Вуковом језику, ЈФ XXVI/1 — 2, 151—176.
- Напомене о данашњем тршићком акценту, ЗбМСФЈ VIII, 185—199.

У В О Д

1. Мачвански сам говор испитивао током 1955. и 1956. год. Посетио сам пет места: Бадовинце, Баново Поље, Богатић, Ноћај и Причиновић. У овим сам местима ступао у контакт и са становништвом околних села. На тај начин упознао сам се с мачванским говором у целини. Проучавање мачванскога говора надовезује се на моје раније обављено испитивање сремскога говора.

Излагање у овоме раду иде овим редом. У Уводу ћу најпре показати основне одлике мачванскога говора; затим ћу изнети изоглосе у мачванском говору; најзад ћу говорити о пореклу мачванског становништва. У даљем излагању детаљно ћу с позиција синхроничне дијалектологије анализирати данашњи мачвански говор на основу материјала који сам скупио приликом поменутог теренског испитивања¹. Затим ћу показати однос мачванскога говора према суседним говорима. Најпосле, изнећу своје мишљење о постанку мачванскога говора.

2. Основне су одлике мачванскога говора:

— а к ц е н а т с к е :

- a) мачвански говор има четвороакценатску систему млађих новоштокавских говора;
- b) мачвански говор не познаје кановачког дуљења;
- c) сва четири акцента у мачванском говору чувају своју карактеристичну мелодију; ипак, за кратки силазни акценат (") ваља рећи да му низлазна мелодија није онолико типична као, на пример, у Ваљевској Колубари (коју сам проучавао 1959), већ се мелодија овог акцента

¹ Обимне студије о мачванском говору нема. Обавештења о њему давана су или у оквиру ширих излагања о шумадијско-војвођанском дијалекту (исп. А. Б е л и ћ, Штокавски дијалекат, Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV; М. С т е в а н о в и ћ, Štokavski dijalekat, Enciklopedija Jugoslavije IV, стр. 501—506; М . С т е в а н о в и ћ, Савремени српскохрватски језик I, стр. 10—11; П. И в и ћ, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956; Р. I в и ћ, Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, 'S-Gravenhage 1958, стр. 167—188) или у радовима о суседним говорима (исп. М и л о ш С. М о с к о в л љ е в и ћ, Акценатски систем поцерског говора, Бгд. 1928). За мачванску лексику од значаја је рад Б о с и љ к е Р а д о в и ћ „Женска народна ношња у Мачви и Поцерини“ (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XVI (1953) 7—47). Иако углавном дескриптиван, овај трезвено писан рад врло је користан. Садржи извештај о број компарација са ситуацијом у другим крајевима.

у мацванском говору донекле приближава равной (тачно се стање, разуме се, може утврдити само методама експерименталне фонетике);

d) преношење акцената на проклитику постоји у мацванском говору, али оно није спроведено с онаквом доследношћу као у Даничића: наново почиње да се јавља индивидуални акценат речи; сем тога има категорија у којима се акценат на проклитику не преноси на основу истих принципа као у Даничића (в. т. 48, 72, 74, 80, 104, 105. итд.);

е) у мацванском говору нису сачуване све Даничићеве неакцентоване дужине;

f) у мацванском се говору јављају дужине којих нема у Даничића;

— фонетске:

a) екавска замена јата с познатим икавизмима;

b) разне редукције, контракције и елизиде вокала;

с) нешто затворенија артикулација вокала *a* у вези с усненим сугласницима и сонантима;

d) губљење сугласника *x*;

— морфолошке:

a) спорадично јављање архаичних облика *instr. pl.* и *loc. pl.* именица *о/ю*-основа *masc.* и *neutr.* и *loc. pl.* именица *a*-основе *fem.*;

b) ширење наставака тврдих основа на меке;

с) заменички облици *за њебом* и сл.;

d) у *3. pl. praes.*: *α*) одсуство наставка *-ду* (познатог војвођанским говорима); *β*) ширење наставка *-у* у VII и VIII Белићевој врсти; *γ*) од глагола *хити* *3. pl. praes.* доследно је *дѣу, нѣу*; *δ*) наставак *-ају* никад не губи интервокалнога *j*; *ε*) од глагола на *ѣ—ѣи* *3. pl. praes.* гласи *нѣ смѣ* и сл.;

е) у аор. *ш* се из *3. pl.* шири и у остала лица *pl.*: *ддѣрашмо*;

f) и глаголи на *-ћи* граде фут. од краћег облика инф.: *ићеш*;

g) глаголски облици *иђићемо, мљѣићѣм, ишићѣм, крићѣње*; —

— синтаксичке:

a) уз глагол *ијиѣи* употребљава се ген.: *ијиѣај Рѣјсѣ*;

b) предлог *за* употребљава се са ген. *за зѣмѣ*.

3. Мацвански се говор у највећем броју случајева приказује као јединствена целина. Врло је мали број језичких појава које нису подједнако заступљене на целој мацванској територији. То су ове појаве:

— акценатске:

a) на западу мацванске територије (Бадовинци, Баново Поље) јавља се кратки силазни акценат (") у *gen.* -*acc.* и *dat.* -*loc.* личних заменица *ја, ти, он* и заменице *себе*: *мѣне, мѣни* и сл.; на проклитику се такав акценат преноси у виду кратког узлазног ('): *на мени* и сл. (в. т. 74);

b) на југозападу (у Бадовинцима) са заменичких облика *дѣај* и сл. акценат се на проклитику много чешће преноси у виду (") (*и ово* и сл.) него у виду (') (*и ово* и сл.) (в. т. 80);

с) *praes.* глагола *ићи* на југозападу има чешће акценат *идѣм*, а на (северо)истоку *идѣм*, али је разлика квантитативна (в. т. 105);

— ф о н е т с к е :

а) на (југо)западу мачванске територије кратко јат испред *j* у коренима гл. *сѣјати*, *вѣјати*, *грѣјати*, *смѣјати* се развија се у *и* (*сијати*), али се јављају и облици са *e* (*сѣјати*) (в. т. 132);

б) поред општемачванског *сикира*, у Бановом Пољу, Ноћају, Богатићу и Бадовинцима забележио сам и лик *сикера*; у Причиновићу, најисточнијем месту које сам посетио, нема лика *сикера* (в. т. 135);

— м о р ф о л о ш к е :

а) лична имена типа *Андро* деклинирају се на западу мачванске територије по типу *Андро-Андрѣ-Андрин*; на осталом делу мачванског терена доследно је: *Андра-Андрѣ-Андрин* (в. т. 336);

б) на југу мачванске територије нема облика *јашити*, већ се доследно говори *јашати*; на северу је *јашати* и *јашити* (в. т. 455);

с) глаголи VI Белићеве врсте у 3. рl. ргаес. имају у Бадовинцима, Богатићу и Причиновићу већином наставак *-ају* (*йѣвају*), а у Бановом Пољу и Ноћају знатно је чешћи наставак *-аје* (*йѣваје*);

д) у Бановом Пољу, Ноћају, Богатићу и Причиновићу у употреби је узвик *болан*, док је у Бадовинцима доследно *бо*.

Све друге уочене особине мачванскога говора подједнако су заступљене на целој мачванској територији.

4. Порекло мачванскога становништва. — Искрпне студије о историји Мачве нема. Међутим, из историјске се литаратуре ипак може сазнати о судбини ове области у прошлости нашег народа.

Али, пре свега, треба рећи неколико речи о томе која се област подразумева под именом *Мачва*.

М. Ђ. Милићевић у својој „Кнежевини Србији“ (Бгд. 1876) на стр. 359. пише: „*Мачвом* смо назвали део Србије међу Дрином, Савом, Колубаром, Љигом, и планинама које деле данашње округе: ваљевски од ужичкога, а ужички од подринскога. Ту су окрузи: *ваљевски*, *шабачки* и *подрински*. Истина, ми тачно не знамо докле су баш допирале границе старе Мачве, али држимо да не грешимо што ова три округа стављамо под ото једно старинско име. Не грешимо ни с тога, што су сва три ова округа свуда била заједно кад се радило о слободи данашње Кнежевине Србије“.

Милићевић, дакле, појам *Мачва* узима врло широко. Али у одељку о шабачком округу у истој књизи на стр. 421. Милићевић каже: „У овом је округу чувена равница *Мачва* која је највећа у свој Србији“. Као што се види, и Милићевић узима овај појам за обележавање и овог ужег подручја. Cf. уосталом и Вуков Рј. s. v.

Слична обавештења даје и А. Алексић у својој расправи „Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике“ (Гласник Српскога ученог друштва, књ. 72, Бгд. 1891) (в. стр. 1).

Данас се под појмом *Мачва* подразумева ова ужа област. Тако проф. др Боривоје Дробњаковић у Станојевићевој Народној енциклопедији пише: „*Мачва*, област у горњем делу Посавине, на крајњем северозападу Северне Србије, између Дрине и Саве“.

Сажету а исцрпну историју Мачве дао је В л а д. Ђ о р о в и ћ у Станојевићевој Народној енциклопедији:

„М., са мађарским именом *Machow*, била је вероватно још од 7 века насељена Србима, као и суседне области Соли и Подриња. Али у саставни део српске државе ушла је доста касно. Њу су, углавном, кроз читав средњи век држали Мађари, који су 1247 образовали први мачвански банат, који је обухватао подручје од Дрине до Цера и са Савом као границом на северу до Београда. Срби су почели војничка освајања у том правцу тек за владе Уроша I, али су 1268 претрпели тежак пораз. 1284 до 1316 Мачва је, са Сремом и Соли, била под влашћу краља Драгутина као мађарског васала. После Драгутинове смрти почеле су честе и дуге борбе Срба и Мађара о посед Мачве, у којима су Мађари чешће остајали победници (1319, 1359, 1389). Срби су ипак успевали с времена на време да обладају том облашћу нарочито за време цара Душана. Ту је покушао 1386—1388 да се учврсти и кнез Лазар, искоришћавајући династичке смутње у Мађарској. После ангорске битке, кад је напустио турскофилску политику, деспот Стеван је добио М. као лено мађарске државе. После његове смрти (1427) деспот Ђурађ морао је вратити М. Мађарима, задржавши само један њен ужи део. У 16 веку Турци су, заузевши Шабац (7/7 1526), постали господари целе области, и држали су је све до 19 века, сем од 1716 до 1739. У области М. се налазила и једна тврђава Мачва (*Macsó, Machevgrad*), али њен положај још није утврђен. У М. се истакла мађарска породица Гара (Гаревих, Горјански), од којих је бан Никола II (1386—1392, у Мачви) био зет кнеза Лазара“.

Као што нема исцрпне историјске студије о Мачви, тако исто није детаљно проучен ни историјат насеља и становништва. Али и овде постоје у етнографској литератури подаци који могу задовољити потребе дијалектологије.

Ј о в а н Ц в и ј и ћ у својој синтетичкој студији „Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице“ (СЕЗб XXIV) дао је велики број података о историји становништва северозападне Србије. Из Цвијићеве анализе излази да на овом терену постоје три слоја становништва:

- a) предметанастасички слој;
- b) насељеници из косовско-метохијске струје;
- c) Динарци.

По Цвијићу, даље, предметанастасички слој најпре је дошао у додир с косовско-метохијским досељеницима а затим са Динарцима. Међутим, у данашњем становништву северозападне Србије преовлађују Динарци. Они су дали основни лик данашњем становништву северозападне Србије. Можда ће зато ипак бити најбоље да најпре проучимо динарска насељавања.

Цвијић истиче да су за време миграција нашег становништва (од краја XIV до XIX в.) подринске и ваљевске крајеве и нарочито Шумадију насељавале у највећој мери динарске струје. Ево шта каже Цвијић:

„Најчаче су биле *динарске струје* насељавања. Најзнатнија од свију почињала је у областима средњевековне Рашке и Зете а њене су најактивније области, праве земље матице, биле Херцеговина, Црна Гора са Брдима и црногорском Херцеговином, Сјеница и Пештер са новопазарским крајевима.

Из ових предела се динарско становништво кретало попречним путевима кроз превоје и метанастасичке вратнице: Мокру Гору, Кокин Брод, Јавор, Рашку, затим низ долину Дрине и населило подринске и ваљевске крајеве и нарочито Шумадију; динарски исељеници су прелазили Дрину код Раче, Бајине Баште, Зворника и Шепка. Шумадија је на првом месту привлачила; скоро цела под великим храстовим и бу-

ковим шумама у које су тек крчењем правили њиве и ливаде; била периферног положаја у турском царству, удаљена од Цариграда, а у њој живело отпорно и ако разређено становништво. Турака, махом мухамеданаца нашега језика, било је мало и скоро искључно у варошима . . . Већ у турско време су се дакле многобројни динарски досељеници настанили по пропланима и по крчевинама целе области између Дрине и Мораве. А кад се Шумадија ослободила турске власти, почетком XIX века, она је привукла скоро све миграционе струје континенталнога блока“ (стр. 5—6).

Савремено дакле становништво и у Мачви динаризирано је. Што се тиче динарских области из којих је долазило становништво, за Мачву, која је у непосредном суседству Босне, треба претпоставити свакако значајнији утицај босанскога становништва.

Међутим, као што смо већ нагласили, Цвијић истиче да на овом терену има и трагова најстаријих исељеника косовско-метохијске струје: „Интересантно је да су се најстарији исељеници косовско-метохијске струје распали и по Шумадији и по ваљевско-подринским крајевима“ (о. с. стр. 9). Цвијић сматра да је косовско-метохијска струја најстарија (о. с. 69). „Насељавање косовско-метохијском струјом је и старије од динарског и с њиме истоветно“ (стр. 69). За динарско насељавање као струју претпоставља да није почело пре друге половине XVII века (стр. 69).

А какво је било предметанастазичко становништво ових крајева? О њему Цвијић каже:

„У Србији је извршен огроман процес стичког и социјалног прилагођавања између старинаца и досељеника, затим између досељеника пореклом из разних крајева. Наши старинци подринске, ваљевске и старовлашке области одликовали су се једним старим, сталоженим патријархалним режимом у коме је било много остатака и трагова немањибске цивилизације и црквених утицаја. Они су најбоље формирали оне велике типске задруге, особите питомине, чврсте организације, високог патријархалног морала. Стари мотиви и орнаментици ових старинаца исти су као на Косову и у Метохији. То старо становништво је од краја XVIII века било преплављено динарским досељеницима, сировим сточарима, велике животне енергије. Дуго је било трења та два слоја становништва, док досељеници нису надвладали. И занимљиво је забележити, да на пример подрински старинци дуго нису закључивали бракове са досељеним породицама . . .

Досељеници косовско-метохијске струје прилагодили су се врло брзо: Косовци, који у Шумадији у опште узевши представљају старе досељенике из XVI до XVIII века, потпуно су се асимпловали са старинцима, јер су се мало разликовали од њих и било их је мање него доцније досељених динарских планинаца. Ови су се Косовци и Скадранци у Подрињу толико изједначили са старинцима, да су образовали целину која је као таква утицала на динарске досељенике“ (стр. 57—58).

У питању су, дакле, три слоја становништва у подринско-ваљевској зони: предметанастазичко становништво, насељеници из косовско-метохијске струје и Динарци. (Разуме се да при свему овоме треба имати на уму и исељавања из северне Србије, нарочито за време Турака).

Потребно је, међутим, да се још задржимо на Цвијићевом приказивању етничких група у Србији.

Приказујући метанастазичке групе у Србији, Цвијић констатује да „кад се у детаљима проучава, ни Србија није једноставна; у њој има више етничких група“ (стр. 67). Затим наставља:

„Најважнију границу метанастазичких струја у Србији чини развође које се пружа са Севера на Југ, кроз средину Шумадије: Авала, Космај, Венчац и Опленач, Рудник, преседина код Вучковце између Груже и Лепенице, планине на Западу

од Левча и Темнића (Татарна, Самар Тиква); затим ова граница прелази Мораву у сутесци код Трстеника и хвата се Гоча, Жељина и Копаоника, пружајући се огранком Копаоника, Острим Кошљем, до баровите долине доњег Лаба у Косову. На Западу од ове границе сасвим преовладају динарски досељеници, чинећи 90% од свих досељеника и бар 70% од свега становништва. Али, у појединим великим областима преовлађују досељеници из одређених динарских крајева. Тако на пример у целој Шумадији са старим Влахом и долином Ибра највећу масу досељеника чине Сјеничани, затим досељеници из околине Новог Пазара, Бијелог Поља, Бихора и са Брда црногорских: од Васојевића, Мораче с Колашином, Роваца, Пипера, Куча и Братоножића. У подринским и ваљевским крајевима преовлађују досељеници из Херцеговине, нарочито из црногорске Херцеговине, од Никшића и Никшићске Жупе, Дробњака, Пиве и Бањана; затим, у много мањој мери, из источне Босне. Досељеника из старе Црне Горе, из Катунске Нахије, мање из ријечке, љешанске и црмничке, има расутих и у једној и у другој области, али их је много више у Шумадији. Ова различна композиција је један од главних узрока због кога се на Западу од поменутих границе издвајају две групе становништва: западно-шумадијска и подринско-ваљевска; оне се даље могу рашчланити у мање групе, и нарочито има разлика између подринског и ваљевског становништва. Стари Влах се одваја као засебна врло карактеристична група.

На Западу од рудничког развоја етничка композиција становништва је дакле у главном једноставна: динарска метанастижика струја толико преовлађује да се друге према њој губе. Друкчије је на Истоку од рудничког развоја до реке Мораве“ (стр. 67—68).

Динарски елемент, дакле, сачињава, по Цвијићу, у западној Србији бар 70% свега становништва.

„Западно од рудничког развоја, у западној Шумадији и подринско-ваљевским крајевима, старинаца нема више од 20 процената, и то кад се у њих урачуна и становништво непознатог порекла. Несумњивих старинаца нема више од 10—15 процената. Као што је поменуто, то старо становништво је имало своју цивилизацију сличну цивилизацији Косоваца, а у многоме се разликовало по материјалним тековинама, навикама и начинима од динарских досељеника, који су на њега наишли као етничка поплава, сирови, с друкчијом материјалном културом и друкчијим навикама и начинима“ (о. с. 69).

Да би се јасније уочила природа мачванског становништва, од интереса је видети каква је природа досељеника у областима које се налазе у суседству Мачве, а које су проучене.

Проф. др Б о р и в о је Ж. М и л о ј е в и ћ за Рађевину и Јадар најпре наводи да има изванредан број породица које не знају области из којих су досељене. (Таквих је породица у Рађевини 31 а у Јадру 39). Што се тиче породица које знају одакле су досељене, у Рађевини их има: из Подгорине 19, из Горњег Подриња 32, из ужичког краја 12, из Херцеговине 21, из Босне 17 итд.; у Јадру: из Рађевине 11, из Подгорине 11, из Горњег Подриња 13, из ужичког краја 15, из Херцеговине (углавном источне) 108, из Црне Горе 20, из Босне (већином источне) 133 итд. (СЕЗБ XX, Насеља 9, 679—692).

Љ у б а П а в л о в и ћ вели да у Ваљевској Тамнави досељеничких породица има 96,23%. Највише их је досељено из Колубаре и Подгорине (22, 15%), затим из Босне (13,29%), Осата с Бирчем (6,55%), Старог Влаха (4, 96%) итд. (СЕЗБ XVIII, Насеља 8, 507—509).

Из свега овога можемо извући закључак да нема никакве сумње да је и Мачва у смени становништва делила судбину западне Србије. На тај закључак наводи и мачвански говор. А о постанку мачванског говора биће речи у закључку овога рада.

АКЦЕНАТ МАЧВАНСКОГА ГОВОРА

5. Излагање о мачванском акценту поделићу у ове одељке: I. Неакцентоване дужине у мачванском говору, II. Именице, III. Придеви, IV. Заменице, V. Бројевн, VI. Прилози, VII. Глаголи.

I. НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ У МАЧВАНСКОМ ГОВОРУ²

6. Што се тиче неакцентованих дужина, мачвански се говор не поклапа у свему са Даничићем. У мачванском говору, најпре, у извесним се категоријама скраћују Даничићеве неакцентоване дужине. Затим, у извесним се категоријама у овоме говору јављају дужине којих нема у Даничића. Приказаћу најпре судбину Даничићевих неакцентованих дужина; затим ћу изнети категорије у којима се јављају дужине којих нема у Даничића.

Констатовао сам да се у питању неакцентованих дужина мачвански говор приказује као јединствена целина. Стога, да не бих овај одељак оптеретио великим бројем примера, наводићу примере само из села Причиновића. Њих треба схватити као аутентичне за целу Мачву.

7. Д а н и ч и ћ е в е н е а к ц е н т о в а н е д у ж и н е. У мачванском говору постоји тенденција губљења дужина. Ово губљење условљено је неколиким чиниоцима. Најпре, судбина неакцентованих дужина зависи од квалитета и квантитета акцента. Затим, на скраћивање дужина утиче и место дужине: да ли је она на последњем слогу или не, па ако је на последњем — да ли је он отворен или не. (Дужине се, наиме, лакше губе у последњем отвореном слогу)³. Најзад, при анализи питања неакцентованих дужина у Мачви треба водити рачуна о аналогiji⁴.

² Овај сам одељак објавио као посебан рад под насловом „Неакцентоване дужине у говору Мачве“ у „Питањима књижевности и језика“, књ. IV и V, св. Б, стр. 127—134 (Сарајево 1957—58). Сада га дајем у нешто измењеном облику.

³ Овом се особином мачвански говор разликује од поцерског, а слаже се са сремским. У Поцерини, наиме, дужина се у отвореним слоговима (после дугог узлазног и кратког силазног) чува, а у затвореним скраћује (в. М и л о ш С. М о с к о в љ е в и ћ, *Акценталски систем поцерског говора*, Библиотека Јужносл. фил. 1, стр. 1). У Срему се дужине боље чувају у последњем затвореном слогу (в. ЈФ XX, 279—281).

⁴ Слично је у Поцерини (Московљевић, о. с. 1, 53—55), Ванату (П. И в и ћ, ЈФ XVIII 143—144) и Срему (ЈФ XX 279).

Иначе, као основно треба истаћи да се дужине тим лакше губе што су удаљеније од акцента (*звѣ — ѿдседајѹ*) и да се од две дужине редовно губи она која није непосредно после акцентованог слога (*чѡ-раѡа* и сл.). Дужине се најрадикалније губе после дугог силазног акцента (´), а најбоље чувају после кратког узлазног (˘).

У анализи ћу ићи овим редом. Најпре ћу испитати стање у последњем отвореном слогу; затим, стање у последњем затвореном слогу; најзад, стање у слогу који није последњи. Увек ћу прво проучавати судбину дужина после узлазних акцената (кратког и дугог), па онда после силазних (опет кратког и дугог).

— Последњи отворени слог.

— Дужина после кратког узлазног акц. (˘).

а) Ако се дужина налази непосредно иза акцента (˘), — добро се чува:

кѡсѣ, сѣсѡрѣ, зѡрѣ; водѣни; чѡиѡа, ѡдѣ х 4, ѡм̄ х 4, сѣдѡ х 2, ѡрѡчѡ, ѡд̄а, вѣнч̄а, звѣ, — доведѣ, донѣсѣ, ѡрегѡрѣ; ѡдсѡ; дѡшѡ, глѡбѡ, ѡм̄ х 2, ѡшѡ, дсѡѡ, ѡдсѡѡ, ѡрѡѡѡ, сазнѡ, — изашѡ.

Једино при бржем изговору, и то врло ретко, дужина се може и скратити: *ѡ'ѡм̄а, ѡрѡчѡѡѡ, дѡѡ.*

б) Ако се дужина не налази непосредно иза акцента, много је више подложна скраћивању.

аа) тип ˘˘˘ (дѡлазѣ). Има примера с очуваном дужином, али их је више у којима је она скраћена; уз то има и примера са полудужином:

α) примери са дужином:

ѡѡрѣ, сазѡвѣ, дсѡавл̄а, дѡлазѣ, чѡѡајѹ, — ѡшѡрѡ.

β) примери са полудужином:

дѡлазѡ, ѡѡворѡѡ, ѡддигнѣ, ѡдсвађ̄а, нѣ можѹ, ѹлазѣ, — ѡѡѡѡѡѡ.

γ) примери у којима је дужина скраћена:

ѡ(ѡ) чѡчѣ; кѹѡљѣнѡ ѡрѣлѡ; н̄аѡад̄а, дсванѣ х 2, ѡѡѡѡѡѡѡѡ, ѡрѡѡѡад̄а, — дѡлазѣ, ѡграјѹ, ѡдмогнѹ, ѡваѡѡѡ; ѡсекѡ.

бб) тип ˘˘˘˘ (вѣчѡрајѹ). Дужина се доследно губи: *ѡдсѡдајѹ, вѣчѡрајѹ.*

сс) тип ˘˘˘ (ѡслѹжѡ). С обзиром на то да се испред ње већ налази један дуг слог, дужина се у последњем отвореном слогу доследно скраћује: *ѡслѹжѡѡ, ѡздајѹ, — заѡвѣд̄а.*

— Дужина после дугог узлазног акц. (´).

а) Ако се налази непосредно иза акцента (´), дужина се у већини случајева чува:

ѡѡгл̄ѣ, Пајѣ, Рѹѡсѣ, рѹкѣ, ѡравѣ, зѡмѣ, — ѡѡгл̄ѡ, дан̄а, дѡв̄а, сѡѡран̄а, — сѡѡричѣв̄а; глѣдѡ, мѡрѡѡ, ѡрѣдѣ, ѡрѣлѡ, сѣчѣ, ѹјѡ, — ѡбѹчѣ, — лѣжѹ, ѡрѣдѹ, — ѡкрадѹ, казѡ, — ѡѡѡѡѡѡ, ѡѡѡѡѡѡ.

У бржем говору дужина се скраћује или у полудужину или сасвим.

aa) примери с полудужином: *рѹкѣ*, — *кѡнѣ*, — *момѡкѣ*, — *слу-чајѣвѣ*; *сѣчѹ*.

bb) примери у којима је дужина скраћена: *Дрѣнѣ*; *шѹчѣ*, — *сѣчѹ*, — *окрѣнѡ*.

b) Ако се не налази непосредно иза акцента, дужина се доследно скраћује: *свѣрајѹ*, *сѣрѣмајѹ*, *венчавајѹ*.

— Дужина после кратког силазног акц. (").

a) Ако се налази непосредно иза акц. ("), дужина се у последњем отвореном слогу не чува доследно. Поред примера с очуваном дужином, има и примера с полудужином, а, исто тако, и примера у којима је дужина потпуно скраћена.

aa) примери са дужином:

вѹнѣ, — *ндѣгѹ*; *дрѹгѣ*; *дѡ ѿб ѹѣбѹлѣ*; *крѣшѣ*, *мѣшѣ*, *нѣкнѣ*, *слѡвѣ*, *ѹзмѣ*, — *слѡвѹ*, — *бѣжѡ*.

bb) примери с полудужином:

чѹдѣ, *мдрѣ*, *сѣѡнѣ*, *ѹзмѣ*, *вѡдѣ*, — *ѣѣјѹ*, — *ѣрѣдѡ*.

cc) примери у којима је дужина потпуно скраћена:

зѡ шрѣ дѡна; *ѣгрѡ*, *лѣјѣ*, *мѣћѣ*, *шрѣбѡ*, *згѹснѣ*, — *ѣѡзѹ*, *слѡвѹ*, *сѣрѣмѹ*, *шрѡјѹ*.

b) Ако се не налази непосредно иза акц., дужина се доследно скраћује: *дѣѣјѣ*; — *ѣѣбѹлѣ*.

— Дужина после дугог силазног акц. (˘).

a) У већини случајева дужина која се налази на последњем отвореном слогу, а непосредно после акцента (˘), губи се:

кѹћѡ; *дѡћѣ* x 2, *чѹвѡ*, *клѣснѣ*, *мѣсѣ*, *мѣнѣ*, *ѣрѣчѡ*; — *крѣнѹ*, *ѣрѣмѹ*, *свѣшѣ*, *шрѡјѹ*.

Покадшто се могу чути примери с полудужином: *ћѹркѣ*, *кѡлѣ*, *ѣкѡлѣ*; *сѣѡрѣ*; *ѣрѣлѣ*, *смѣнѣ*, *шрѡјѣ*, *вѣчѣ*.

b) Ако се не налази непосредно иза акц., дужина се доследно скраћује: *Глѹѣѣѣ*.

— Последњи затворени слог.

— Дужина после кратког узлазног акц. (˘).

a) Ако се налази непосредно иза акц. (˘), дужина се доследно чува:

ѣѡсѹлѣ; *ѣ дн*, *ѡвѡј*; *чѣѣѡм*, *ѣдѣм* x 3, *ѣмѡм* x 3, — *бѡѣѡш*, *ѣмѡш* x 2; *чѣѣрдѣсѣѣ*.

b) Ако се дужина не налази непосредно иза акцента, њена судбина зависи од положаја према акцентованом слогу.

aa) тип ' - (чѡбанчѡд). Дужина је факултативна.

α) примери са дужином: *сѡ слѡмѡм*, *чѡбанчѡд*; *ѡчисѣѣѣм*, *ѡдморѣм*.

β) примери с полудужином: *ѡсѣѡвѣм*.

γ) примери у којима је дужина скраћена: *нѣ бѡѣѣм*, *сѡзовѣм*, *зѡѣѣѣѣм*, *ѣѡсѣѣѣм*.

— Дужина после кратког силазног акц. (˘).

а) Ако се налази непосредно иза акц. (˘), дужина се доследно чува: *áвyшá, óрáјá, чóрáјá; бáцyмо, дéнéмо, јáшéмо, кóсyмо, лé-гнéмо, óдéмо, óрéмо, yдђéмо, сéднéмо, úзéмо, — држáли, дрáли, — сéдáјте, — yрдóуша; шáмóкар.*

б) И кад није непосредно иза акцента, дужина се у слогу који није последњи добро чува: *сyдмeнyкá, yйyцкáли, свéшкóвáли, чáрлáкáлe.*

Забележио сам једино *кyселyмо* где је дужина несумњиво скраћена према *кyселy*.

— Дужине после дугог силазног акц. (˘).

Ако се налази непосредно иза акцента (˘), дужина се у већини случајева губи: *дóђéмо, крéнéмо, мéсyмо, yйyшáмо, врáшyмо, вршyмо.*

Примери са дужином могу се покадшто чути: *yреко Глyшáцá.* У вези са дужином у примеру *Éј, нáшáко, кáко је жéсyтока вáшyра* треба узети у обзир емфазу с којом је овај пример изговорен.

Напомена. Као што се види, у мачванском говору нема специјалне појаве да је вокал *e* у презентским наставцима кратак (независно од показаних услова): а) код глагола који непосредно испред наст. *-e* имају дуги узлазни акц. (˘) (*зéбeм* и сл.) и б) код глагола чија се презентска основа данас свршава на *-je* (*чyјeм*).

8. Дужине којих нема у Даничића. У вези са дужинама којих нема у Даничића за мачвански говор треба рећи ово:

а) у мачванском говору постоје дуљења пред сонантом у овим случајевима:

α) заменице: *нéгбв, кáкáв, yшáкáв, онáкáв, овáкáв;*

β) присвојни придеви на *-ов (-ев)* и *-ин*: *óчéв, Yванóв, Кéјyн, Лáсyйн (= Властин), Пáјyн, сéсyрyн;*

γ) трпни придеви: *yлéшéн;*

δ) бројеви: *јéдáн, нијéдáн;*

ε) ргаес. глагол.: *јéсáм, нyсáм;*

ζ) именице: *óрганyзáм, комунизáм, социјáлизуáм; вáшéр* (али исп. и *вáшер*);

η) инстр. сг. именица *o/ío*-основа: *кóњóм, мóм-кóм, шóрóм; кóнцуóм, yшyшóм, Влáјкóм;*

θ) *o < л* дуљи се у именица на *-лау*: *кóсyбy, кóсyбyца*; али исп. и *влáдаоц* (БП);

б) у мачванском говору дуг је наставак *gen.-acc. sg.* личних заменица 1, 2. и 3. л. и повратне заменице: *мeнé, шéбé, нéгá, сéбé;*

с) у мачванском говору именице на *-осy* с акцентом на основном вокалу чувају дужину на наставку и у косим падежима (в. т. 47);

д) у мачванском говору није *гóсyшyјy, óчyшy, ушyшyјy*, већ: *гóсyшyјy, óчyшy, ушyшyјy;*

е) деминутивни форманс *-ић* у мачванском говору може бити и дуг (*крсyшyић*) и кратак (*крсyић*) (в. т. 19);

f) у мачванском се говору јављају ове дужине у прилога: *кадā*, *иāддā*, *сādā*; *нōћāс*, *дāнāс*, *вечерāс*;

g) посебно треба говорити о дуљењу у сантхију. Видели смо да се у извесном броју категорија дужина у последњем отвореном слогу у Мачви скраћује. Међутим, ако непосредно после каквог парадигматског облика, чији је последњи слог отворен и подложен скраћивању, дође енклитика, она омогућава да се тај последњи слог парадигматског облика не осети и у интонационом смислу као последњи. На тај начин дужина која би се, да није енклитике, скратила, не скраћује се управо благодарећи енклитици:

дбесѝ га, *нѝ љевā се*, *ѝкувā се*, *ѝлегнѝ се*, *ѝнесѝ се*; — *шѝмѝ је било*, *кдљѝ се*, *свдђā се*, *сѝдā се*, *сѝрѝмā се*, *кѝѝѝ се*, *срѝѝнѝ се*, *вѝрѝ се*; *иѝѝкѝ га* и сл.

Можемо рећи да се у сантхију у наведеним ситуацијама дужина доследно чува. Међутим, видели смо раније да се, кад нема енклитике, у категорији, рецимо, *дйерѝ* поред примера са дужином јављају и примери са скраћеним завршним вокалом (*дсванѝ*). На тај начин у ствари почео је да се кристалише однос: *дсванѝ* — *ѝкувā се*. Тај однос у Мачви се показује творачким. Он је довео до тога да се дужине могу јавити и у облицима с првобитно кратким вокалом. Забележио сам нпр. императив *мѝѝѝ је* и *ргаes. јѝсѝ ли*, *јѝсѝ ли*⁵. Ово накнадно дуљење првобитно кратког вокала нарочито је у Мачви живо у радном глаг. придеву: *брѝѝѝ би*, *ојсѝнѝ се*, *вдлѝ је* x 3, *бѝѝ сам* и сл. Нема никакве сумње да је до оваквог дуљења наставка м. р. радног глаг. придева дошло под утицајем примера типа *ддчекѝ је*, где је дужина завршетка -о добивена контракцијом -ао > -о, а сачувана благодарећи енклитици. Ово накнадно дуљење наставка -о у м. р. ради. глаг. прид. у Мачви је врло прогресивно. Оно се из сантхија пренело и на ситуације у којима нема енклитике. Одатле имамо и примере *јѝвѝ* x 2, *срѝвѝ* и сл. (Нема сумње да тако треба схватити и футур *рѝѝѝ дн* БП, *иѝѝ Тѝка* и *Слобддāн* Прич.). Али, треба истаћи да наведена дужина у сантхију није доследна. Јављају се и примери као *сѝѝѝѝ би*, *вдлѝ би*⁶;

h) одавде је, дакле, јасно да у мачванском говору нема ових дужина (непознатих и Даничићу):

α) дужине наст. -ама у dat.-instr.-loc. pl. именица fem. а-основе под познатим условима (тј. ако се на слогу који непосредно претходи наставку -ама не налази узлазни акц.) (у Мачви је, дакле, *крѝшкама* и сл., а не *крѝшкāма* и сл.);

β) дужине инф. наставка -нуѝѝ, -аѝѝ, -ѝѝѝ (која, кад се јавља, долази у истим ситуацијама у којима и у наст. -ама у именица) (у Мачви је, дакле, *брѝнуѝѝ*, *црѝаѝѝ*, *мѝслиѝѝ*, а не *брѝнуѝѝѝ*, *црѝаѝѝѝ*, *мѝслиѝѝѝ*);

⁵ Исп. за Банат код П. Ивића (ЈФ XVIII 144—145), за Бачку код И. Поповића (Wiener slavistisches Jahrbuch IV, 106), за Срем у ЈФ XX 280—281.

⁶ М. С. Московљевић за Поцерину такође сматра да је дужина наставка -о у примерима типа *сѝѝ* аналошка према *ддѝѝ* и сл. (о. с. 77). О утицају сантхија проф. Московљевић за Поцерину не говори.

погле́ду (Бад.), у и́рвом сам погле́ду (Бад.), у и́бм погле́ду (Бад.), у слу-ча́ју (Прич.), вазду́ку (БП, Н). Међутим, код овога типа има примера у којима акц. није повучен, иако се код Даничића они јављају с повученим акцентом: у ђмбáру (БП, Прич.), на ђмбáру (Прич.), у сѐй-и́џембру мѐсѐцу (Прич.), у дрѹкчи́јем дб́лику (Прич.), у Сáлáиу (Прич.), у Салáиу (Прич.), у Зѐмѹну (Прич.). Слично је у Мачви и код оних именица код којих Даничић само претпоставља ову промену у loc. sg.: и́о корáку (Бад.), али у чардáку (Бад.). — Код Даничића нема примера: на екѹáру (БП), и́о изгле́ду (Бад.).

т и п вѐренѹк (Дан. 46). Са Даничићем се слажу: обичáју (БП), и́о обичáју (Прич.), и́д мбм обичáју (Прич.), и́о нáшем обичáју (Прич.), и́о сѹáром обичáју (Бад.), на и́орођáју (Прич.). Свакако овамо долази и именица и́дложáј, иако је Даничић не наводи: на и́оложáју (Прич.), на и́бм и́оложáју (БП); али исп. и: на и́дложáју (Н), на нѐком и́дложáју (БП), у и́оме и́дложáју (Прич.).

т и п Бђг (Дан. 23). Са Даничићем се слажу: у бђју (БП), у дђ-брђм дђму (Прич.), у лђду (Н), бѹбрег у лђју (Н), рђду (Прич.), рђгу (Бад.). Даничић не наводи ове примере: и́о брђју (Прич.), у рђву (Прич.). Као што вели Стј. Пвшић, именица *крај* само привидно припада овоме типу (Rad 196, стр. 220). Зато је у Мачви поред у нѐком кра́ју (Прич.), чешиће на кра́ју (Бад.), у нашем мачванском кра́ју (БП), у и́бм кра́ју (Прич.). Исп. и: у ра́ју (Бад.).

т и п гђвђр (Дан. 38). Са Даничићем се слажу: и́о говђру (Прич.), у камђну (БП), кáмђн на камђну (Бад.), на камђну (Прич.). Међутим, и код овога типа има примера с неповученим акцентом: у чђйђру (Прич.), на кáмену (Прич.), на камђну (Прич.). — Са Даничићем се слаже и акценат и́о разговђру (Бад.) (в. Дан. 46).

т и п ра́и (Дан. 25). Поред примера једнаких Даничићевим: у ра́иу (Бад., Н x 2, БП), има и примера с неповученим акцентом: у раѹиу (Прич., БП).

Сем свега овога забележио сам још и ове примере с повученим акцентом: у корђну (БП), у иѹђђлу (Бад.), и́о сѹѹђђлу (Прич.).

Nom. pl.

12. Разна укрштања појединих типова нешто су друкчије модификована него у Даничића.

т и п врáг (Дан. 19). Са Даничићем се слажу: брáове (Прич.), брђгови (Прич.), члáнови (Прич.), грáдови (Бад., Прич.), кнђзови (Прич.), кѹмови (Прич.), ђсови (БП), сѹнови (Прич.), снђгови (Прич.), зђчеви (Прич., Бад.), зђчеве (Бад., БП), зђцове (БП), ждрáлови (Прич.). Скраћивање $\text{^} > \text{^}$ у примерима као *сѹнови* последица је прасловенског закона по коме су се првобитно дуги самогласници скратили „у првоме наглашеном слогу тросложних и вишесложних речи“ (С т. М. К у љ б а к и н, Акценатска питања, ЈФ II, стр. 80).

Са Даничићем се слажу и облици: дђлове (Бад.), грђздови (Прич.), жѹѹеве (Бад.). Сем ових, у Мачви је и: јђжови (sic!) (Прич.), ра́дови

(свуда), *влајтови* (Бад.), *знакови* (Бад.), *убонови* (Прич.). Ови облици су новији и образовани су према типу *краљ-краља-краљеви* (А. Белић, Деклин. 33—34).

т и п *бубањ* (Дан. 27). Слаже се са Даничићем: *лѣккови* (Бад., Прич.).

т и п *вишѣз* (Дан. 36). Слаже се са Даничићем: *гавранови* (БП), *гдлубови* (Бад., Прич.). Овако је и у примерима *амбаревѣ* (Бад.), *будакови* (Прич.), *дѣваревѣ* (Прич.), *кајасевѣ* (Прич.), *дѣручевѣ* (Прич.), *идјасевѣ* (Бад.), *ирдсекови* (БП), *вршајовѣ* (БП), које Даничић не наводи.

т и п *Бѣг* (Дан. 23). Са Даничићем се слажу: *брѣјеви* (Прич.), *рѣвовѣ* (Прич.), *на рогове* (Прич.). У Даничића је *крајеви*, а у Мачви *крајеви* (Прич.). Акцент као *рѣвовѣ* настао је према ген. рл. *рѣвѣвѣ* (са метатонијским акцентом); акценат *крајеви* аналошки је према *рѣвовѣ* (или сл.).

т и п *рѣш* (Дан. 24). Слаже се са Даничићем: *длѣнови* (БП), *рѣшовѣ* (Прич.), *свајшовѣ* (Прич.), *у свајшове* (Прич.).

Gen. рл.

13. У ген. рл. у прасловенском је долазило до промене састава, облика речи. То је изазвало метатонијске промене у разним именичким акценатским типовима. Важно је утврдити трагове тих појава у мачванском говору.

т и п *зуб* (Дан. 21). Са Даничићем се слажу: *данѣ* (свуда), *саиш* (Прич.), *бе(з) зубѣ* (Прич.), — *чланѣвѣ* (Прич.), *другѣвѣ* (БП, Н, Прич., Бад.), *градѣвѣ* (Прич., Бад.), *кумѣвѣ* (Прич.), *рејѣвѣ* (Бад.), *зецѣвѣ* (Бад.), *зечѣвѣ* (Прич.), *зидѣвѣ* (Бад., Прич.), *ждралѣвѣ* (Прич.); — *грозѣвѣ* (Прич.), *жуљѣвѣ* (Прич.). Поред акцента *брегѣвѣ* (Прич.), који се слаже са Даничићем, у Мачви сам забележио и *брѣгѣвѣ* (Прич.). У Даничића нема ових примера: *кљунѣвѣ* (sic!) (Прич.), *кракѣвѣ* (Бад.), *ѣарѣвѣ* (Н); — *јѣжѣвѣ* (sic!) (Прич.), *класѣвѣ* (Прич.), *радѣвѣ* (Бад., Н), *знакѣвѣ* (Н). Промену акцента у примерима као *зубѣ* А. Белић доводи у везу с оном у лос. sg., а промену у примерима као *градѣвѣ* изједначује с оном у *зубѣ* (Деклин., стр. 27).

т и п *бубањ* (Дан. 27). Са Даничићем се слаже *лакѣшѣ* (Прич.). Према Даничићеву *лѣкѣвѣ* у Мачви је *лѣкѣвѣ* (Прич.), што треба довести у везу са *градѣвѣ*.

т и п *вишѣз* (Дан. 36). Са Даничићем се слажу: *комѣдѣ* (Бад.), *месѣш* (БП). Поред акцента *динѣрѣ* (Прич.), који је једнак Даничићеву, чешће је *дѣнѣрѣ* (свуда). У Мачви је и *курјѣкѣ* (Прич.), *ујѣкѣ* (Прич.). Облике као *месѣш* могли бисмо довести у везу с лос. sg. Према ген. рл. *салѣшѣ* (Н) развио се и пом. рл. *салѣши* (Н), иако је чврсто *у Салѣш* (Прич. х 4, Бад.), *ш(з) Салѣшиа* (Бад.) или *ш(з) Салѣшиа* (Прич.). — Са Даничићем се слажу и ови примери са уметком -ов-: *гавранѣвѣ* (Бад.), *голубѣвѣ* (Прич.), *мирисѣвѣ* (Прич. х 2), *случајѣвѣ* (Прич.), *вршајѣвѣ* (Бад.). Њих треба довести у везу са *градѣвѣ*. Исп. и *кајасѣвѣ* (БП, Н), *нерасѣшѣвѣ* (БП). Али исп. и *ујѣкѣвѣ* (Прич.).

т и п *виногрѣд* (Дан. 46). Према *gen. pl. виногрѣдѣ* (БП) развио се и акценат *nom. pl. виногрѣди* (Прич.).

т и п *вѣренѣк* (Дан. 46). У Даничића нема промене *обичајѣ* (Бад.), коју бисмо могли довести у везу с *loc. sg.*

т и п *дѣвѣр* (Дан. 38). Са Даничићем се слажу: *дѣвѣрѣ* (Бад.), *ђавѣлѣ* (Бог.).

т и п *Бѣг* (Дан. 23—24). Метатонијски акценат (" - > ~ ; тзв. чакавски акут означујем Ившићевим знаком) (в. А. Белић, Акценатске студије I 157—159) јавља се у Мачви у примерима које и Даничић наводи: *бѣкѣвѣ* (Прич.), *рѣѣвѣ* (Прич.), *рѣјѣвѣ* (sic!) (Прич.). — Према чакавском *rogí(h)* (А. Белић, о. с. 158), у Мачви је, као и у Даничића: *рѣѣвѣ* (Прич.), што треба довести у везу са *градѣвѣ*. У Даничића је *крајѣвѣ*, а у Мачви *крајѣвѣ* (БП).

т и п *рѣк* (Дан. 25). Метатонијски акценат (' > ^) (в. А. Белић, о. с. 155—159; и метатонијски циркумфлекс обележавам са ^) у именица без уметка *-ов-* у Мачви је једнак Даничићеву: *Грѣкѣ* (Прич.), *Рѣсѣ* (БП). Са Даничићем се слажу и ови примери с уметком *-ов-*: *бѣѣвѣ* (Прич.), *рѣиѣвѣ* (Прич.). Према Даничићевом *сѣиѣвѣ*, у Мачви је *сѣиѣвѣ* (Прич., БП), што је свакако у вези са *градѣвѣ*.

т и п *бѣден* (Дан. 32). Као и у Даничића, и у Мачви је *иѣлићѣ* (Бад., Прич.).

т и п *ђиѣсѣол* (Дан. 42). Са Даничићем се слаже *ђриѣиѣѣлѣ* (Бад.).

Нема никакве сумње да акценатске промене као *лакѣиѣѣ*, *месѣѣѣ*, *обичајѣ*, *дѣвѣрѣ*, *иѣлићѣ*, *ђриѣиѣѣлѣ* треба довести у везу с променом у *зубѣ* (односно с одговарајућим променама у *loc. sg.*), а акценатске промене као *левѣѣвѣ*, *случајѣвѣ*, *роѣѣвѣ*, *сѣиѣѣвѣ* с променом у *градѣвѣ*. Карактеристично је ипак да су промене у *loc. sg.* везане само за именице које значе ствари, а да су у пл. ове акценатске промене обухватиле и именице које означавају жива бића.

Dat.-instr.-loc. pl.

14. Карактеристичан је утицај акцента *gen. pl.* на акценат *dat.-instr.-loc. pl.*: акценатска промена која долази до изражаја у *gen. pl.* распростире се и на *dat.-instr.-loc. pl.* — у разним категоријама у различитој мери (в. А. Белић, Деклин. 27).

т и п *грѣд* (Дан. 19). Са Даничићем се слажу ови акценти настали према *gen. pl.*: *зубѣ* (БП); — *бреѣѣвѣ* (Прич.), *брѣѣвѣ* (Прич.), *градѣвѣ*, *градѣвѣ* (Прич., БП, Бад.), *кумѣвѣ* (Прич.), *синѣвѣ* (Бад.). Сем Даничићевих примера, у Мачви тако гласе и: *друѣѣвѣ* (Бад., Прич., БП), *гласѣвѣ* (БП), *кљунѣвѣ* (Прич.), *краѣѣвѣ* (Бад.). — Са Даничићем се слажу: *грѣѣѣвѣ* (Прич.), *жуѣѣвѣ* (Бад.). Даничић не наводи пример: *рѣѣѣвѣ* (Прич.).

т и п *бѣѣѣ* (Дан. 27). Са Даничићем се слаже: *лѣѣѣвѣ* (Прич.).

т и п *вѣѣѣз* (Дан. 37). Даничић претпоставља акц. *голѣѣѣвѣ*; у Мачви сам забележио *дуѣѣѣвѣ* (Прич.). Даничић не наводи промену у именице *ѣѣѣк*: *уѣѣѣѣ* (Прич.).

18. Сем овога треба се задржати на још неким појавама код појединих типова.

т и п *сѝрѝц* (Дан. 22). Са Даничићем се слажу: *брѝсѝови* (Прич.), *грмови* (Прич.), *гуњевѝ* (Прич.), *к.ључевѝ* (Прич.), *краљевѝ* (Бад.), *лековѝ* (Бад.), *пањевѝ* (Бад., БП), *сѝубовѝ* (БП), *врачевѝ* (Прич.); — *врачи* (Прич.); — *к.ључѝвѝ* (Прич., Бад.), *ѝуѝбвѝ* (Прич.); — *гајевѝма* (БП), *гуњевѝма* (БП). Поред очекиваног акцента ген. р1. *сѝрѝчѝвѝ* (Бад.), забележио сам и акц. *сѝрѝчѝвѝ* (Прич.) који указује на трагове утицаја р1. типа *град* на р1. типа *сѝрѝц*. Исп. и dat. р1. *сѝрѝчѝвѝма* (Прич.). Овај утицај нарочито је дошао до изражаја у неким црногорским говорима (Белић, Деклин. 35; Д. Вушовић, СДЗБ III 41; М. Стевановић, СДЗБ X 80; М. Пешикан, СДЗБ XV 57).

т и п *врѝбац* (Дан. 26). Са инфиксом *-ов-* Даничић наводи у р1. именице *чвѝрак* промену акц.: *чвѝрковѝ*, *чворковѝ*, *чворковѝма*(?) (стр. 27). Од именице *вишањ* ген. р1. с уметком гласи *вишињѝвѝ* (loc. cit.). Са Дан. се слаже мачванско *чворковѝ* (Прич.). У Мачви је, сем тога, *ѝѝѝлови* (Прич., Бад.), *ѝѝѝлѝвѝ* (Бад.), *ѝѝѝлѝвѝма* (Бад.). С акц. *вишињѝвѝ* слаже се мачванско *лѝнчевѝ* (Бад.), *рајсњевѝ* (БП), *рајсњевѝма* (БП). Од именице *вѝнац* забележио сам пл.: а) *вѝнѝцовѝ* (Бад.) и б) *вѝнѝвѝ* (Прич.), *вѝнѝвѝ* (Прич.). Nom.-асс. р1. и ген. р1. именице *јаѝрам*: *јаѝрмовѝ* (Прич., Бад.), *јаѝрмове* (Прич.), *јаѝрмѝвѝ* (Бад.) мислим да треба схватити тако што је ' > ' у слогу испред дужине (најпре је, дакле, ' > ' у ген. р1., па је одатле пренет и у пот. р1.). Сем тога исп. и акц. *јаѝрмѝвѝ* (Бад.), *јаѝрмѝвѝма* (Бад.), што одговара Даничићеву акценту за именицу *чвѝрак*.

т и п *рѝб* (Дан. 25). Са Даничићем се слаже: *грѝшѝ* (Прич.), *кѝнѝ* (свуда), *сноѝѝ* (Прич., Бад.); — *рѝбѝвѝ* (Прич.), *шѝрѝвѝ* (БП, Бог., Бад.), *шѝрѝвѝ* (Бад.), *вѝсовѝ* (Прич.), *вѝсовѝ* (Прич.). Даничић не говори о акц. *кѝнѝма* (Прич.).

т и п *ѝѝѝ* (Дан. 29). У Мачви је само *мѝмѝѝ* (Бад., Прич.). — Са Даничићем се слаже *мѝмакѝ* (БП, Прич.). — У Мачви је *ѝрао* (Бад.) и *ѝрао* (Прич.), пл. *ѝрѝлови* (Прич.); ген. пл. *ѝрѝлѝвѝ* (Бад.) могао је настати скраћивањем ' > ' испред слога с неакцентованом дужином или аналогијом према *рѝбѝвѝ*.

С) Појединачне напомене о акценту именица мас. о / ѝ о-основа

19. Деминутивни форманс *-ић* и у двосложних и у тросложних именица може бити и дуг и кратак:

а) *цѝрѝћ* (Прич.), *цѝрѝћѝ* (Прич.), *дѝѝ.лѝћ* (Прич.), *дѝчкѝћ* (Бад.), *у цѝѝѝћу* (Прич.), *гѝлѝбѝћ* (Прич.), *керѝћѝ* (Прич.), *крѝстѝћѝ* (Прич.), *кѝмѝћ* (БП), *лѝѝчѝћ* (Прич.), *лѝнчѝћ* (Прич.), *ѝѝѝлѝћѝ* (Бад.), *ѝѝѝѝћ* (Прич.), *снежѝћѝ* (Прич.), *снежѝћѝ* (Прич.), *шѝрѝћѝ* (БП), *у шѝрѝћу* (Прич.), *и(з) шѝрѝћѝ* (Прич.); — *кајмѝчѝћѝ* (Прич.), *крѝвѝѝћѝ* (Прич.), *ѝѝцѝрѝћѝ* (Прич. х 2), *шѝшѝрѝћѝ* (Прич.);

б) *бѡрић* (Бад., Прич.), *бѡрићи* (Прич.), *бѣчиће* (sic!) (Прич.), *брѣсѣић* (Прич.), *цѣрић* (Прич.), *цѣвић* (Прич.), *чѡмчић* (Прич.), *чѡчић* (БП), *грѡбић* (Прич.), *грѣмић*¹⁰ (Н. Бад.), *кѡнчићи* (Прич.), *на кѣрсѣићу* (Бад.), *кѣрсѣиће* (Бад.), *кѣмић* (БП), *лѡнчић* (Бад.), *лѣсѣиће* (Бад.), *лѡнчић* (Прич.), *у јѣднѡм лѡнчићу* (Прич.), *у мѡлом лѡнчићу* (Прич.), *йѣи.лићи* (Бад.), *йѣи.лићом* (Прич.), *вѣнчиће* (Прич.); — *асѣи.лчић* (Прич.), *кайѣи.ић* (Прич.), *у кайѣи.ићу* (Прич.), *кромѣи.рић* (Бад.), *кромѣи.рићи* (Бад.), *шѡорѣи.ић* (Прич.); исп. и *ѣксерчић* (Прич.).

Занимљив је акц. ген. пл.: *грѡбићѧ* (Прич.), *цѣвићѧ* (Прич.).

20. Именице страног порекла са суфиксом *-анић* имају двојак акц.: а) кратки узлазни на слогу непосредно испред суфикса, б) кратки силазни на суфиксу:

а) *ађѣи.анић* (Прич., БП), *комѡдѡнић* (Прич.), *комѡнѣи йѣука* (Бад.), *ош-комѡнѣи* (Бад.);

б) *ађѣи.анић* (БП), *ни ѣи.ни.ни.ни* (Прич.), *комѡдѡнић* (Прич., Бад.), *комѡн(и) дѣи.зи.јѣ* (Прич.), *комѡдѡни.ни* (Прич. х 2), *у шѡм момѣни.у* (Бад.).

Поред акцената у косим падежима наведених горе, забележио сам и: *комѡдѡни.ни* (БП, Прич.), *комѡдѡни.ном* (БП).

О књижевним приликама в. М. Стевановића, Наш језик, н. с., XIII, св. 1, стр. 1—10.

21. У вези с дуљењем пред сонантом и узајамним утицајем пот. sg. и косих падежа треба истаћи ове околности:

а) именица *јѣмац* гласи: *јѣмац* (Прич. х 2) и *јѣмац* (Прич.);

б) поред чешћег *синѡвац* (Прич. х 2, Бад. х 2), забележио сам и *синѡвац* (БП);

с) именица *удѡвац* само тако гласи;

д) именица *лѡнчић* гласи тројако: α) *лѡнчић* (Прич.), β) *лѡнчић* (Прич.) и γ) *лѡнчић* (Прич.).

е) од именица *лѡвац* (БП, Прич., Бад.), *мѡљац* (Прич.) и *нѡвац* (Прич.) забележио сам двојак акц. косих падежа: α) *лѡвца* (Прич.), *мѡљца* (Прич.), *нѡвца* (Прич.) и β) *лѡвца* (Н), *мѡљца* (Прич.), *нѡвца* (Прич.).

ф) Дуљењем пред сонантом могу се објаснити акценти ових именица: *бѣдѣн* (Прич.) — *бѣден* (Вук, Рј.), *кѡрѡв* (Бад.) — *кѡров* (Вук, Рј.), *лѡйѡв* (Бад., Прич.) — *лѡйов* (Вук, Рј.), *чѡкѡв* (Прич., БП) — *чѡков* (Вук, Рј.). Вероватно да се тако може објаснити и двојак акц. именице *кѡйѡран* (Вук, Рј.): *кѡйѡран* (Бад., Прич.) — *кѡйѡрѡн* (Бад.).

22. Ове именице имају двојак акц. у мачванском говору: *ѡр*, *ѡра* (Бад., БП) — *ѡр*, *ѡра* (БП); *бѣнѡр* (Бад. х 2) — *бѣнѡр* (Бад.), *кѡйѡли бунѡре* (Прич.); *зимѡвнић* (Прич.) — *зимѡвнић* (Прич.): *лѡвѡр* (Прич.) —

¹⁰ Један крај (део) Шапца зове се *Грѣмићи*.

— кућинишима (Н, Бад.), у кућинишима (Прич., Бад.); на дудинишу (Прич.), у дудинишу (Прич.) — на дудинишу (Прич.).

30. Карактеристичан је акценат ових гл. именица на *-ње*: *илејџење* (БП), *седџе* (Прич., БП х 2), *учџе* (Н, Прич.), *с венчања* (Прич.), *на венчању* (Прич.).

3. *Neutra* на *cons.*

31. С обзиром на акценат Белић ове именице дели у две групе: а) именице с непромењеним акц. и б) именице код којих је акц. у сг. непромењен а у пл. се повлачи на крај речи (Деклин. 53—54). При свему овоме Белић још узима у обзир и чињеницу да се у трећем слогу (а и у свим даљим слоговима) од краја дуги вокалн скраћују (ор. сит. 54). У прву групу Белић убраја све именице на *e-еџа* а у другу именице на *e-ена*.

32. У мачванском говору истичу се ове појаве.

Прво. Скраћивање вокала у трећем слогу од краја није доследно. Поред примера са скраћеним вокалом (*јајеџа* Прич., *у јајеџу* Прич., *ојеџа* Бад., *иза ђошеџа* Прич., *у ђошеџу* Прич., *на ђошеџу* Прич.), могу се срести и примери с дугим вокалом: *марвинчеџу* (Бад.), *селанчеџу* (Прич.) (дуљење пред сонантом?).

Друго. Као и у Поцерини, именице *иџ*-основе које у ном. sg. имају два слога у пл. имају акц. на наставку: *дрвцеџа* (Прич.), *ћулеџа* (Бад. — *ћуле* Бад.), *увџа* (Бад.), *увџима* (БП). (Исп. за Поцерину Московљевића, Акц. сист. поц. говора 34—35).

Треће. Померање акц. у пл. именица *и*-основе једнако је Даничињу: *времџа* (Прич.), — *с рамџа* (Прич.), *семеџа* (Бад.), — *рамџима* (Прич.).

Четврто. У Даничиња је *дрвце* а у Мачви *дрвце* (БП). — У Белића је *наколче* (Правосл. s. v.) а у Мачви *наколче* (Прич. х 4). Док у Поцерини именица *ирезиме* гласи само *ирезиме*, у Мачви се чују два акц.: а) *ирезиме* (БП), *ирезимену* (БП) и б) *ирезимени* (Прич. х 2). У пл. је као у Поцерини: *ирезимџа* (Прич., Бад.).

Пето. Забележио сам један пример с помереним акц. у loc. sg.: *словџу* (Бад.).

4. Именице *a*-основа

33. Стари сглазни акценат почетнога слога забележио сам у мачванском говору у овим примерима асс. sg.:

браду (Н), *душу* (Бад., Прич. х 2), *главу* (Бад., Прич. х 3), *ју главу* (Прич.), *на грању* (Прич.), *руку* (Прич. х 3), *за руку* (Прич.), *ју руку* (Прич.), *снагу* (Прич.), *ју среду* (Прич.) (поред: *у среду* Прич.), *сирану* (Прич.), *низ оцу сирану* (Прич.), *на сирану* (Прич.), *војску* (Прич. х 4), *ју војску* (Прич. х 3), *зиму* (Прич.), *за зиму* (Прич.); —

бдоју (Бог.), *ју боју* (Бад.), *даску* (Прич.), *на даску* (Прич.), *доју* (Прич. х 4), *доју* (Бад.), *иглу* (Прич.), *кдоу*

дѣсеи круна (Прич.) — *йѣи круна* (Прич.) (*круна* Вук, Рј.); *пана* (Прич., Бад.), *звѣо сам је паном* (Прич.) — *пана* (Бад.) (*пана* Вук, Рј.); *ношиња* (Прич. × 2, Н × 2, БП), *ношињѣ* (Прич.), *у ношињи* (Прич.), *ношиње* (Прич.) — *ношиња* (БП × 2, Бад. × 2) (*ношиња* Вук, Рј.); *прашина* (БП, Бад.) — *йрашина* (Прич., БП), *йрашинѣ* (Прич.) (*прашина* Вук, Рј.); *рѣсѣ* 2 сг. (Прич.), *рѣсу* (Прич.) — *укришѣну рѣсу* (БП) (*рѣса* Вук, Рј.); *шкѣла* (БП), *й(з) школѣ* (Прич.), *шкѣлу* (Прич.), *й чколу* (Прич.) — *шкѣла* (Прич. × 2), *шкѣлу* (Прич.), *й шкѣлу* (Прич.), *у шкѣли* (Прич. × 2, БП), *шкѣле* (Бад. × 2), *й чкѣлу* (Бад., БП) (*шкѣла* Вук, Рј.); *шараба* (Прич. × 2, БП, Бад.), *шарабу* (БП) — *шараба* (Н, БП, Прич.), *йоре(д) шарабѣ* (Прич. × 2) (*шараба* Вук, Рј.).

40. Известан број именица у Вука има двојак акценат, а у Мачви један: у *слабину* (БП bis) — *слабина* (*слабина*) (Вук, Рј.); *сланину* (Прич. × 4) — *сланиа* (*сланиа*) (Вук, Рј.); *сланчице* (БП) — *сланиница* (*сланиница*) (Вук, Рј.); *средина* (Прич.), *средини* (Прич.), *средину* (Прич.), *у средини града* (Прич.), *у средини* (БП) — *средина* (*средина*) (Вук, Рј.); *шѣрба* (Прич.), *шѣрбу* (Прич. × 2), *бѣлѣ се шѣрбе* (Прич.) — *шѣрба* (*шѣрба*) (Вук, Рј.); *чѣрба* (Прич.) — *чѣрба* (*чѣрба*) (Вук, Рј.).

41. У извесних именица може се рећи да је акценат диференцијални знак за значење. С акцентом *Врѣнца* (Бад.) ова именица означава познати празник, а *врѣнца* (Бад.) значи „мала врба”. С акцентом *шрѣћина* ова именица означава „помен” (*издѣје шрѣћину* БП), а за значење „трећи део од целог” употрѣбљавају се акценти: а) *шрѣћина* (Прич.) и б) *шрѣћина* (Бад.). Такође, гур. *Лѣла* (БП) = masc., а *Лѣла* (БП) = fem.

42. У Вукову Рјечнику нема ових именица: *адреса* (БП, Бад.) — *адреса* (Прич.); *амбулѣнта* (Бад.); у *Аустрију* (Прич.); *азинке*, *врста крушке* (Прич.); *бајѣрије* (Бад.); *бѣлава*, *врста трешње* (Прич.); *бѣла* *име волу* (Прич.); *бѣзицу* (Прич.); *браздича* (Бад.); *цѣдницу* (Прич.); *Циганчура* (Прич.), *Циганчуру* (Прич.); *чраѣнка*, *врста крушке* (Прич.); *чѣкабница* (Прич.); *чишѣнка* (Прич.); *чишабница* (Прич.) = *чишабницу* (Прич.); *гарабница* (Прич.); *гљѣбине* (Прич.) — *гљѣбина* (Прич.); *грађа*, *вуница* (Прич.); *грѣпа* (Бад.), *од грѣпе* (БП); *дѣла* = *дѣла*, *једна од слика у игри картама* (Прич.); у *идѣј десѣтини* (Прич.), *са свѣјѣм десѣтинѣм* (Прич.), *десѣтинѣ* pl. „војна јединица” (Прич.); *дѣла* (Прич.); *мукелицу* (БП); *јарма* (Прич.), *јарму* (Прич.); *кѣфа* — *кѣва* (Прич.); *кујна* (Прич.), *кош-кујнѣ* (Бад.), *кујну* (Прич.) — *кујна* (Прич.), *у кујни* (Бад.); *лѣми* (Прич.), *лѣмѣ* (Бад.), *с лѣмѣм* (БП), *йрема лѣми* (Бад.), *лѣмиѣ* pl. (Н) — *лѣмѣ* (Прич. × 2); *на машинѣ сѣчено* (Прич.), *машине* (БП) — *машина*, *шпибница* (Прич.) (у Вукову Рј. *машина* у другом значењу); *мирѣсѣинку* (Прич.); *мѣченица* (Прич.); *нѣграду* = *нѣграду* (Бад.); *наѣвѣ* (Прич., Бад.); *нейѣжѣа* (БП); *низија* (у Вукову Рј. нема географског значења) (БП); *йарѣла* (Прич.), *йарѣлу* (Прич.); *йѣйровачѣ*, *врста јабука* (Прич.); *йѣ. ѣ. йѣйрѣвѣда* (Бад.); *йѣйовача*, *врста крушке* (Прич.); у *йѣйрѣвѣди* (Прич.); *йѣрѣдѣба* (Прич.); *Причѣбѣ-лѣнка* (Прич.); *йѣрѣвачѣ*, *врста јабука* (Прич.); *радиѣбница* (Прич.), *радиѣбницу* (Прич.) = у *радиѣбници* (БП × 2, Н); *рѣмѣнка*, *име крави* (Прич.); *свилѣца*, *бабина свила* (Бад.); *сѣйрѣлѣвачѣ*, *врста крушке*

(Прич.); *сјуа* (Прич.), *сјуѣ* (Прич.); *шѣћерке* р1. ‚врста јабуке‘ (Прич.); *шѣћерка* ‚име крави‘ (Прич.); *шубарицу* (sic!) (Прич.); *шйкваре* р1. ‚врста јабуке‘ (Прич.); *удолна* (БП); *вршалаца* (Бад.), *вршалаца* (Прич.); *зайшйицу* (Бад.), *зайшйици* (Прич.); *зѣкула* ‚име крави‘ (Прич.); *зурла* (у Вукову Рј. *зурна*) (Прич.); *жсјуја* ‚име волу‘ (Прич.); *жсјуцула* ‚име крави‘ (Прич.).

43. У досадашњим примерима има извештан број именица са суфиксом *-ица*. С обзиром на то да су те именице уопште интересантне с акценатске стране, навешћемо их још неколико: *йоловица* (БП), *сйи-ница* (Бад.), — *вйицице* (Прич.), *кфйица* (БП), *сѣнице* (Прич.); — *дд-ламицу* (Прич.), *сйкирицу* (БП); — *џзца* (Бад.); — на *йушкарници* (Бог.).

5. Именице *i*-основе

44. Померање акцента према крају у loc. sg. изразита је особина мачванскога говора:

на *масйи* (БП), у *рѣчи* (Прич.), у *сйварѣ* (Прич.), на *власйи* (Прич.), — у *швдјѡј рѡђеној крѣи* (Прич.), у *нѡћи* (Бад.), — у *йамѣйи* (Прич., БП × 2), — у *највѣћој жсалѡсйи* (Н), у *йомѡћи* (Прич.), у *раддсйи* (Бад.), — *йо нѣ-говој зайовѣсйи* (Бад.).

Међутим, ипак исп. и: *џ йѡј младѡсйи* (Прич.), *џ младосйи* (Прич.).

45. Бројни су примери са помереним акцентом према крају у gen. р1.:

џѣви (Бад.), од *власйи* (Прич.), — *шѣс нѡћи* (Бад.), *дѣвѣй нѡћи* (Бад., Прич.), *ћѣри* (БП, Бад.), *кѡсйију* (Бад. × 2), *ѡчију* (Бад., Прич. × 2, БП), *џију* (Бад., Н), — *Благовѣсйи* (Бад.), *ждрѣбѡди* (Бад.), *двѡје дѡрайасйи кљусѡди* (Прич.), *йарѡди* (Бад., БП), *йраунѡди* (Прич.), *унѡди* (Прич.), — *болѣсйи* (Прич.), *кѡкѡшйју* (Прич. × 2, БП, Бад.).

Исп. и: *дѣвѣй нѡћи* (Прич.), *болѣсйи* (Прич.) где је вокал пред наставком *-и* продужен свакако аналогјом према сличном дуљењу вокала испред наставка *-а* у gen. р1.

46. Слично померање акцента констатовано сам и у dat.-instr. loc. р1.:

рѣцима (свуда), *сйварѣма* (свуда), *власйима* (БП), — *кѡсйима* (Прич.), *йрсима* (Бад.), — *болѣсйима* (Бад.), *кѡкѡшима* (Прич., Бад. × 2), — *шѣлѡдма* (Прич.), *шѣлѡдима* (Прич.), с *нѣговим унѡдима* (Прич.).

47. Именице т. *благосйи* у Мачви немају дужине на наставку *-осйи* ни у nom. sg.: *дѡжносйи* (Прич.), *слѡбосйи* (БП, Бад.). Овако је и у Поцерини (Моск. 33).

Обрнуто, као што смо већ истакли, у Мачви именице типа *радѡсйи* чувају дужину наставка *-осйи* и у косим падежима: *џ йѡј младѡсйи* (Прич.), од *жсалѡсйи* (Н). Мада, дужина може бити и скраћена: *џ младосйи* (Прич.). Московљевић о овоме не говори за Поцерину.

6. Преношење акценџа на ѢроклитѢику

48. Ово, за дијалектологију српскохрватску уопште сложено питање, садржи две групе проблема:

Прво. Да ли се преношење акценџа на проклитику врши по истим принципима као у Даничића. То значи: да ли се у говору који се испитује *стѢаро* одн. *ново* преношење јавља у истим категоријама у којима и код Даничића, или има категорија у којима је код Даничића старо а у говору који се испитује ново преношење (и обрнуто); и — постоје ли у говору који се испитује категорије са преношењем акценџа којих код Даничића уопште нема.

Друго. Да ли је уопште преношење акценџа на проклитику онако доследно спроведено као у Даничића или наново преовлађује индивидуални акценџат засебних речи (нпр.: говори ли се доследно *од мајкѢ* или се јавља и *од мајкѢ* и т. сл.)?

Овим ћемо редом прегледати и ситуацију у мачванском говору.

49. Прасловенско преношење у асс. sg. и асс. pl. именица а-основе у типова *вода*, *илаѢина* и *глава* забележио сам у овим примерима: *Ѣ боју* (Бад.), *на даску* (Прич.), *на росу* (Прич.), *на воду* (Бад., Прич.), *ид воду* (Прич.), *на земљу* (Прич. × 3), *идд-земљу* (Прич. × 3), *Ѣ земљу* (Прич.), *Ѣрд - зору* (Прич.), *Ѣ зору* (Прич.), — *на брзину* (Прич.), *Ѣ илаѢину* (БП, Бад.), — *Ѣ главу* (Прич. × 2), *на грѢну* (Прич.), *за рѢку* (Прич.), *Ѣ рѢку* (Прич.), *Ѣ среду* (Прич.), *на сирѢну* (Прич.), *Ѣ вѢску* (Прич. × 7), — *Ѣ свиње* (Прич.).

50. Прасловенско преношење код именица мас. о/Ѣо-основа у типова који имају стари (") или (') на почетном слогу забележио сам у овим примерима: *Ѣ Бога* (Н), *Ѣ госѢе* (свуда).

51. Забележио сам ове аналошке примере с прасловенским преношењем код именица које немају на првом слогу прасловенски (") или ('), већ су касније (у српскохрватском) пришле типовима са старим силазним акценџом на почетном слогу: *Ѣ свѢйове* (Прич.), *Ѣ јаѢк* (Прич.), *Ѣ МаѢур* (Прич.), *Ѣ иѢињѢк* (Прич.), *Ѣ СалѢни* (Прич. × 4, Бад.), *Ѣ(з) СалѢна* (Бад.), *Ѣ СалѢну* (Прич.), *на дѢбѢну* (Прич.).

52. Забележио сам ове примере с новим, српскохрватским (новоштокавским) преношењем код именица које су, нако немају на првом слогу прасловенски (") или ('), пришле типовима с прасловенским силазним акц. на почетном слогу: *Ѣ(з) СалѢна* (Бад.), *Ѣ иѢињѢку* (Прич.), *Ѣ чардѢку* (Бад.), *на крају* (Бад.), *Ѣ рају* (Прич., БП), *Ѣ магаѢину* (Прич.).

53. Имам само један пример с преношењем, и то новим, код именица *Ѣ*-основе: *Ѣ младѢѢи* (Прич.).

54. Старо преношење код именица неутр. о/Ѣо-основа у типова *зѢѢи* и *кѢло* забележио сам у овим примерима: *Ѣ сѢно* (Бад.), — *Ѣ коло* (свуда), *Ѣ ѢѢу* (Прич.).

55. Забележио сам ове примере с прасловенским преношењем у именица неутр. о/Ѣо-основа које немају на првом слогу прасловенски (") или ('): *Ѣ брду* (Прич.), *Ѣз Рамња* (БП), *на Рамње* (БП), *Ѣ Рамње* (БП).

56. Ново сам преношење забележио у овим примерима: *у башчу* (Прич. × 4, БП, Бад.), *за башчом* (Прич.), *у башчи* (Прич. × 4); *у задрузи* (Прич.); *са слабом* (Прич.), *о(д) чиче* (Прич.), *и(з) школe* (Прич.), *у чколу* (Прич.), *у шкoлу* (Прич.), *у чкoлу* (Бад., БП); — *у жшћо* (Прич.). — Синтагма у *и(р)олеће* гласи доследно у *и(р)длеће* (Прич. × 3).

57. Али сам у мачванском говору забележио и ове примере с пренесеним акцентом: у *амбару* (БП, Прич.), на *амбару* (Прич.), у *Салашу* (Прич.), у *Земуну* (Прич.), на *и(д)ложају* (Н), у *магацин* (Прич.), на *дсвйшак* (Прич.); — за *башчу* (Прич.), у *вјску* (Прич. × 3), за *зиму* (Прич.), у *кјући* (Бад.), у *школи* (Прич. × 2, БП), у *и(р)вреди* (Прич.), у *задрузи* (Прич.), *ко(д) и(д)збинe* (Прич.), на *и(ш)карници* (Бог.); од *ж(д)лбшћи* (Н).

III. ПРИДВЕИ

58. Несумњиво најзначајнија особина придевског акцента у мачванском говору јесте што, као и у поцерском, „већина двосложних придева који имају у неодређеном облику на првом слогу \wedge или $\hat{\ }$ могу имати у одређеном облику на првоме слогу $\acute{\ }$ ” (А. Белић, Акц. студ. 43—44). Проф. Белић је ову констатацију извео анализирајући М о с к о в л е в и ћ е в материјал у СДЗБ II. Московљевић је у својој дисертацији (Акцентски систем поцерског говора, Библи. Јужносл. фил. 1, Бгд. 1928) до извесне мере прерадио свој материјал и покушао да га прокоментарише на основу Белићевих решења. При том је једино поновио нека од Белићевих тумачења, и то не увек успешно (исп. нетачну констатацију „... код одређених придева у прасловенском стари \wedge и $\acute{\ }$ мењали [су се] у нови циркумфлекс истих слогова“ — о. с. 37). Међутим, ситуација у поцерском говору омогућава да се Белићеве идеје даље развију. С обзиром на то да су прилике у Мачви блиске поцерским, покушаћу да изнесем неке нове закључке које сугерира придевски акценат.

59. Проф. Белић је доказао старину акценатског односа *ндв-ндви* (Акц. студ. 40). Исп. у Мачви: *ндви* (Прич., БП), *ндвџ кошуљу* (Прич.), *ндвџ ианшалоне* (Прич.), у *ндвџм дџанцима* (Прич.).

60. Међутим, с обзиром на то да се у већини штокавских говора м. *ндви* у одређеном виду ових придева према акц. *ндв* развио акц. *ндви*, ови су се придеви изједначили с типом *дџг-дџги*. А познато је да је акц. *дџг* у ствари скраћени предметатонијски акут, док је акц. *дџги* аналошки према *дџг* (Белић, о. с. 20—22). Раније је и у штокавским говорима у одређеном виду акц. био *дџги*, како је у чакавском и данас (loc. cit.).

С обзиром на то да су придеви типа *ндв-ндви* пришли типу *дџг-дџги*, могло је према *ндви* да се развије и *дџги* (Белић, о. с. 43). Такви су ови примери из Мачве: *чџшћџ иондељак* (Прич.), *дџгџ лџшре* (Бад.), *бундewe мркџ* (Бад.), *и(р)вџи шдр* (БП).

61. Али и у штокавском је некада морао постојати акц. *дџги* (и данас је *сџдр* — *сџдри*), па се зато према односу (*дџгџ*.) *дџгџ*: *дџгџ* могао развити и однос *младџ*: *младџ* (Белић, о. с. 43). Ову појаву потврђују

у мачванском говору ови примери: *чeсѝй кѹрузи* (БП), *ѝрѣ з* (= су) *би́ле круѝѣ оне́ са́ре* (Прич.), *кад би бѝло баш лѝѝѝк-ѝѹѝа* (Прич.), *љѹѝѣ рѹкиѣ* (БП), *љѹѝѹ* (БП), *млѹдѣ двѣ свѝѝе* (Прич.), *свѝѝй Јѝван* (БП), *свѝѝѝѝ Јѝвана* (Бад.), *свѝѝѝѝм Пѝѝѹ* (Прич.), *сѹѹѹ* (Прич.), *ѝѹѝѣ* (Прич.), *врѹнѹ* (Н), *ѹѝѝѣ врѹѝѣ* (Бад.), *гѹсѝѹѹ* (Бад.). Јасно је да овоме треба додати и примере: *бѣлѝѝ брѹѝина* (Прич.), *глѹѝѝѝ ѝѝѝѝѝ* (Бад.), *ѝѝрѝѣ дѹѝѝѝ* (Прич.); *крѹѝѝѣ* (БП).

62. Белићево тумачење ових појава тачно је, разуме се. Оно, сем тога, може да укаже на сложене дијалекатске односе у шумадијско-војвођанском дијалекту. О томе хоћу сад да говорим. Карактеристично је, наиме, да сличне појаве у акценту придевског вида постоје у свим оним говорима у којима се може констатовати узајамни однос или источних са западним говорима српскохрватским или однос оних говора које обично називамо источнохерцеговачким — опет са западним говорима (дубровачки¹¹, Горња Крајина¹², Жумберак¹³, шаптиновачки¹⁴, позавски славонски¹⁵). Стога ми се и чини да је ово узајамно прожимање разних акценатских типова у одређеном виду двосложних придева на шумадијско-војвођанском терену могло да буде тако ефикасно управо благодарећи интимнијем додиру представника двеју говорних зона: једне, западније (босанске) која је по свој прилици имала типове *нѝѝ-нѝѝѝ*, *дѹѝ* — *дѹѝѝ*, *млѹд* — *млѹдѝ* (дакле ситуацију ближу чакавској) и друге, источније (србијанске) која је по свој прилици имала типове *нѝѝ* — *нѝѝѝ*, *дѹѝ* — *дѹѝѝ*, *млѹд* — *млѹдѝ* (ситуацију билску између осталог и источнохерцеговачкој). Кад, наиме, не би било овог узајамног дијалекатског односа као п р е д у с л о в а за показани процес, сам би тај процес био толико сложен да вероватно не би ни могао довести у шумад.-војвођ. дијалекту до резултата какви постоје. Сва је прилика, нпр., да је тип *дѹѝ* у источнијим штокавским говорима поодавно изгубио акц. одређ. вида *дѹѝѝ*. То, између осталог, доказује и савремени књижевни језик: акц. *ѝрѹѝѝ* — *ѝрѹѝѝѝ* више се и не осећа као однос неодређ. и одређ. вида, а акц. *сѝѹѝѝ* — *сѝѹѝѝѝ* данас је више лексички феномен, него што је везан за неку систему. А таква ситуација могла је да се релативује само под условом ако је акценатски однос *дѹѝ* — *дѹѝѝ* одавно постао непродуктиван. Поставши, пак, непродуктивним, тешко да је могао бити стона између типова *нѝѝ* и *млѹд*.

С обзиром, даље, на широку распрострањеност у шумад.-војвођ. дијалекту резултата добијених узајамним утицајем акценатских типова *нѝѝ* — *дѹѝ* — *млѹд* може се претпоставити да је посредни неки старији додир помињане две дијалекатске зоне. Очеvidно је посредни утицај западног штокавског говора о којем говори проф. Белић у ЈФ XXIII (69—75) 72. На овај начин јасно је зашто се у данашњем тршић-

¹¹ Р е ш е т а р, Die Vet. 129.

¹² Н. С и м и ћ, NVj VIII 105. п д.

¹³ М. Поповић, ZslPh VI 356—357.

¹⁴ Стј. Ившић, Rad 168, 142.

¹⁵ Стј. Ившић, Rad 197, 45. и д.

ком говору јавља ова појава (ЈФ XXIII 268): и овде је то старина. Што тога нема у Вукову језику, разлог је Вуково дробњачко порекло.

63. Појава слична оној о којој смо говорили у т. 59. постоји у Мачви и код придева типа *мддар*: *модра̄* (Прич.), *дшӣфр̄у чд̄ӣку* (Прич.), *ид̄знӣ бд̄с̄тан* (Бад.), *ид̄зн̄а во̄д̄ица* (БП), *ид̄сн̄у* (БП), *ӣан̄ки* (Прич.), *ӣан̄кб̄е* (Бад.), *на ӣан̄к̄ом се кид̄а* (Бад.). Тако је и у чакавском (Белић, о. с. 37). Такође као и у чакавском и у мачванском су овима пришли и придеви који су првобитно имали дуг вокал у корену па су га скратили: *бр̄дн̄ӣ ек̄ӣар* (Прич.), *бр̄дн̄а ав̄лӣца* (Прич.), *бр̄дн̄е* (БП), *ч̄асн̄ӣ ид̄сн̄ӣ* (Бад.), *м̄ој Илӣца јад̄н̄ӣ* (БП), *д̄ӣан̄ке јад̄н̄е* (Прич.), *с̄ӣӣн̄ӣ ӣр̄е̄й̄ле̄й̄* (Бад. × 2, Прич.), *с̄ӣӣн̄е с̄д̄ли* (Прич.), *с̄ӣӣн̄у с̄о* (Прич.), *с̄ӣӣн̄о* (Прич., БП), *с̄ӣӣн̄е* (Прич.), *сл̄а̄ӣк̄а ӣе̄й̄р̄ова̄ча* (Прич.), *сл̄а̄ӣк̄ӣ кол̄а̄ч̄а* (Прич.), *см̄р̄ӣн̄ӣ сл̄ӯч̄а̄ј* (Прич.).

64. Па не само то. У мачванском говору (') акц. на првоме слогу имају и придеви типа *зла̄ӣан*: *г̄ор̄к̄ӯ ӣр̄о̄ју* (Бад.), *кр̄ӯӣн̄ӣ к̄ӯӣус* (Прич.), *кр̄ӯӣн̄ӣ* (Н, БП × 2), *кр̄ӯӣн̄а* (БП, Прич.), *кр̄ӯӣн̄а с̄о* (Прич.), *кр̄ӯӣн̄е с̄д̄ли* (Прич.), *кр̄ӯӣн̄е* (Бад.), *л̄ад̄н̄е* (Прич.), *ӣй̄ла л̄ад̄н̄е* (Прич.), *Д̄а̄ј*, *В̄уко*, *м̄ало л̄ад̄н̄е во̄д̄е* (Прич.), *л̄ад̄н̄е ра̄кӣце* (Прич.), *м̄рсн̄о* (Прич.), *на ре̄й̄к̄о с̄ӣӣо* (Бад.), *ре̄й̄к̄а* (Прич.), *ӣе̄сн̄ӣ с̄о̄к̄ак* (Прич.), *зла̄ӣн̄ӣ з̄уб* (Н), *зла̄ӣн̄ӣ* (БП).

Како је могло доћи до ове појаве, тј. како се акц. (') могао развити и у одређ. виду придева типа *зла̄ӣан*? Мислим да су подстрек дали они придеви који се колебају између типа *мддар* и типа *зла̄ӣан*. Такав је, најпре, придев *ӣе̄ж̄ас̄ак*. У неодређ. виду он у Мачви данас гласи *ӣе̄ж̄ас̄ак*. Али адв. *ӣе̄шко*, који у Мачви постоји поред *ӣе̄шко* и *ӣе̄шко*, показује да је, као и у чакавском¹⁶, и у Мачви постојао акц. (') и код самог придева. Исп. адв.: *ӣе̄шко* (Прич.), *он је био ӣе̄шко ра̄нен* (БП), *ӣе̄шко да сам љ̄м̄о да на̄й̄ӣн̄е̄м ӣис̄мо* (Н), *ӣе̄шко да ӣза̄ђем* (Н), *ӣе̄шко да ӣм̄а* (БП), *ӣе̄шко* (БП). Одатле уосталом и акц. самога придева (једнак чакавском): *био ӣе̄ре̄ӣ ӣе̄ш̄к̄ӣ* (Прич.), *ӣе̄ш̄к̄ӯ ра̄ну* (Прич.), *са ӣе̄ш̄к̄ом ба̄й̄ерӣјом* (БП), *ӣе̄ш̄к̄ом* (Бад.). Сем овога, спона је могао бити и придев *кра̄ӣак* који у неодређ. виду у Мачви гласи *кра̄ӣак*, *-ӣка*, *-ӣко* (адв. *џ̄кра̄ӣко* — БП); али у одређеном виду он гласи: *кра̄ӣк̄ӣ* (Прич.), *кра̄ӣк̄ӯ ч̄дра̄ју* (Прич.), *ђ̄уде кра̄ӣк̄е* (Прич.), *кра̄ӣк̄а вра̄ӣца* (Прич.). Даничићев акц. *кра̄ӣак*¹⁷ показује да се овај придев колеба између акценатских типова *мддар* и *зла̄ӣан*. А Московљевић наводи¹⁸ да у поцерском постоје оба акцента (*кра̄ӣак* и *кра̄ӣак*).

Благодарећи, дакле, придевима као *ӣе̄ж̄ас̄ак*, *кра̄ӣак*, који се колебају између типова *мддар* и *зла̄ӣан*, могао је (') акц. одређеног вида с типа *мддар* бити пренет и на тип *зла̄ӣан*.

65. Метатонијски акценат по формули *високо̄* [vɨsɔkɔ] *висо̄ко̄*¹⁹ огледа се у овим мачванским примерима: у *бо̄гаӣб̄м* (Прич.), *д̄е̄бел̄ӣ* (Прич.),

66. Треба објаснити акц. пом. sg. masc. неодређ. вида: *дубок* (Прич.), *широк* (Прич. × 2, БП × 2), *висок* (Прич. × 2, Н × 2). Познато је да у чакавском акц. одређеног вида *висок* Белић тумачи накондним дуљењем према *богаић* (Белић, о. с. 29). Не чува ли се у мачванском *висок* траг акцента *висок*? Ни у ком случају није без значаја што сам забележио акц. *дѣбѣл* (Прич.).

67. Карактеристични су адв. *надебело* (БП), *јудубоко* (Прич.).

68. Метатонијски акц. настао по формули *вѣсело* — *вѣслѣ*²⁰ огледа се у овим примерима: *мѣкани* (БП), *куйљено ирѣло* (Прич.), *два маѿора човѣка* (Прич.), *јѣдан маѿори дѣда* (Прич.), *вѣлѣка* (Прич. × 2), *вѣлѣчѣ* (Прич.), *вѣлѣчим иѣйком* (Прич.), *вѣлѣка кѣсарна* (Прич.), *вѣлѣки коѣсу* (Прич.), у *вѣлѣки иѣйак* (Прич., Бад.), *Трѣјице су коѣ нас вѣлѣки ирѣзник* (Прич.), у *иуѣнѣ иѣаѿир вѣлѣки* (Прич.), у *вѣлѣким чѣкићем* (Прич.), *вѣлѣка* (Прич.), *ѿо је вѣлѣка асна* (БП), *вѣлѣку кѣшику* (Прич.), у *вѣлѣку кѣсарну* (Прич.), у *вѣлѣкѣ кѣсарни* (Прич.), у *вѣлѣкѣ иѣвайѣки* (Прич.), *вѣлѣки крѣвѣи* (Прич.), *вѣлѣкѣ* (Прич.), на *вѣлѣким врѣшѣма* (Прич.), у *вѣлѣким лѣвадама* (Прич.), у *ѿѣм мѣм вѣселѣм брѣиу Мѣкаѣлу* (Прич.), у *куѣа вѣсѣла* (Бад.), *гвѣзденѣ илѣгови* (Бог.), *дрѣвени* (БП).

69. Акцент напридева са суфиксом *-ен*²¹ чува се у примерима: *камѣна* (Прич.), *камѣнѣ* адв. (Прич.), *марѣнѣ* (Прич.), *водѣнѣ чѣшу* (Прич.), *водѣнѣ чѣшѣѣк* (Прич.), *водѣна ѣживѣиѣња* (Бад.), — *земљани* (Прич.), *земљани чинѣја* (Прич.), у *земљаниѣ иѣѣи* (Бад.), *земљаниѣ* (БП).

70. Тросложни придеви на *-ски* или задржавају акцент на основне речи од које су изведени, или повлаче акценат према крају:

а) *бундѣвскѣ сѣме* (Прич., Н), *дѣйунскѣ* (Прич.), *дубљанскѣ* (Прич.), *на сѣлѣнскѣм фрѣнѣиу* (свуда).

б) *анѣѣлскѣ* (Бад.), *цркѣвѣнскѣ* (Бад.), *грѣбљанскѣ рѣскѣѣиѣе* (Прич.), *калѣѣнскѣ* (Прич.), *кумѣвскѣ* (Прич.), *кумѣвскѣг* (Прич.), *мајсѣѣдрскѣ ѣживѣиѣ* (Прич.), *мајсѣѣдрскѣ иѣсѣ* (БП), *мајсѣѣдрскѣ* (БП).

В. о овоме код М. Стевановића, СДЗБ Х 135.

70а. У суперлативу акценатовани су и речца *нај* и компаратив: *најмлаѣѣг* (Прич.), *најсѣѣариѣѣг* (Прич.), у *најбогаѣиѣиѣом мѣсѣиу* (Прич.), у *највѣћѣом иѣрку* (Прич.), *највѣћѣ брѣо* (Прич.), *најдѣѣѣѣе* (Прич.).

IV. ЗАМЕНИЦЕ

71. У gen.-acc. sg. личних заменица 1. и 2. лица, 3. лица masc., повратне заменице и заменице *ко*, вокал наставка је дуг:

мѣнѣ (Прич. × 3), од *мѣнѣ* (Прич.), на *мѣнѣ* (Прич.), *ѣѣѣѣ* (Прич.), *сѣѣѣѣ* (Прич.), *код ѣѣѣѣ* (Прич.), *коѣѣѣѣ* (Прич.).

²⁰ Белић, о. с. 51.

²¹ А. Белић, о. с. 46—47.

72. Када се gen.-acc. sg. личних заменица 1. и 2. лица, затим 3. лица masc. и повратне заменице употреби с предлогом, акценат се у мачванском говору често преноси на предлог и то у виду кратког силазног:

кѡд мене (Прич. × 5, БП), *кѡз мене* (Прич.), *ѡд мене* (Прич., Бад. × 2), *ѡ мене* (Прич. × 2, Бад. × 2), *ѡ мѣне* (Прич.), *ѡ мне* (sic!) (Прич. × 2), *зѡ мене* (Прич.); — *ѡза мен*: (Бад.), *ѡко мене* (Бад.); —

ѡѡ тебе (Бад.), *зѡ тебе* (БП), *ѡ(ѡ) тебе* (Прич.), *ѡрѡ(ѡ)* *ѡ тебе* (Бад.), *ѡ тебе* (БП); — *ѡко тебе* (Бад.); —

ѡд њега (БП), *зѡ њега* (Прич. × 2, БП), *зѡ њѣга* (Прич.), *ѡ њега* (Прич.), *кѡд њега* (Прич. × 3, Бад.), *нѡ њега* (Прич. × 2), *нѡ њега* (Бад.), *ѡд њега* (Прич., Бад.), *ѡрѡд њега* (Прич.), *ѡ њега* (Прич. × 3), *ѡѡ њега* (Прич., Бад.); —

ѡд себе (Прич.), *нѡ себе* (Бад.), *сѡ себе* (Бад. × 2, БП), *зѡ себе* (БП); — *ѡзмеѡ себе* (Прич.).

73. У dat.-loc. sg. акценат је једнак Даничићу: *комѡндѡр мѣни* *кѡѡжѡ* (Прич.), *мѣни* (Прич., БП), *ѡѡму* (Прич. × 2), *на ѡѡму* (Прич.), *у ѡѡму* (Прич. × 2), *у сѡби* (Прич.).

74. На западу мачванске територије, међутим, може се поред наведених срести и кратки силазни акц. на првом слогу gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. поменутих заменица, који се на проклитику преноси у виду кратког узлазног (акценат, дакле, карактеристичан за западније штокавске говоре): *ѡѡѡѡ мѣне* (Бад.), *мѣни* (Бад. × 2), *ѡѡму* (Бад. × 2, БП); — *на мѡи* (БП), *ѡ мѡи* (БП), *на сѡби* (Бад., БП), *ѡ ѡѡму* (БП). Исп. и *на кога* (Бад. × 2).

75. Када уз енклитичке облике (gen.)-acc. sg. личних заменица 1. и 2. лица и повратне заменице стоји једносложен предлог, на предлогу се јавља дуги узлазни акценат: *нѡ ме* (Бад., Прич. × 3, БП), *ѡѡѡ ѡѡ ме* *ѡѡѡѡ* (Прич.), *ѡ ме* (Прич.), *сѡѡ глѡѡѡѡ ѡ ме* (Прич.), *зѡ ме* (Прич.), *зѡ ѡѡ* (БП, Прич., Бад.), *нѡ ѡѡ* (Бад., Прич.), *ѡѡ ѡѡ* (Прич.), *ѡ ѡѡ* (Прич. × 2), *нѡ се* (Бад.), *зѡ се* (БП).

На првом слогу двосложног предлога долази кратки силазни акценат а на другом дужина: *ѡѡѡ ме* (БП), *ѡрѡѡ се* (БП), *ѡѡѡ се* (Бад., Прич.).

76. Као и у Поцерини (Моск. 49), и у Мачви проширени dat. sg. заменице *ѡна* има двојак акценат: *ѡѡѡѡ* (Прич.), *ѡѡѡ* (БП, Н, Бад.) и *ѡѡѡѡ* (БП, Н).

77. Са акузативног облика заменице *ми* акценат се у Мачви преноси двојачко: а) у виду кратког узлазног: *нѡ нѡс* (Прич.), *ѡ нѡс* (Прич.) и б) у виду кратког силазног: *ѡ нѡс* (Прич., Бад.), *ѡко нѡс* (Прич.).

78. Свакако под утицајем одређеног придевског вида, јавља се и акценат *ѡѡѡѡ* (Прич.).

VI. ПРИЛОЗИ

84. З а м е с т о: *одаклѣ сѣе* (БП, Бад.), *одакле* (Бад.), *коједакле* (Бад.), *одакле* (Бад.), — *одавде* (Прич. × 5), *одавдѣ* (Прич.), *одавдѣн* (Прич.), *одавде* (БП), — *одайле* (БП, Прич. × 9), *одайлѣ* (Прич.), *одайлѣн* (Бад.), — *дданде* (Прич. × 2); — *дшале* (Бад. × 2); — *ддуд* (БП, Прич., Бад.), *ддуд* (БП, Бад.), *ддуда* (Прич., БП), *ддуда* (Бад.), — *дшуд* (Прич.), *дшуда* (Бад.); — *овамо* (Прич.), *овамо* (Прич.), — *онамо* (Прич.); — *ондека* (свуда); — *горе* (Прич.), *имā горе цвāи* (Прич.), — *ддле* (БП, Бад., Прич.), *дбле* (Прич. × 3); — *шамѡка* (Прич.), *шамѡкар* (Прич.); *шудā* (Прич. × 2); — *унушра* (Прич., БП), *унушра* (БП), — *унушар* (Прич.), *унушар* (Прич.); — *назād* (Прич.).

85. З а в р е м е: *данās* (Прич.), *данāз дāни* (Прич., БП), *вечерās* (Прич.), *сушрадāн* (Прич. × 5), — *дāмно* (БП), *дāмно* (Бад.), *ддāвно* (БП, Прич. × 2), *ддāмно* (Прич.); — *дйей* (БП), *дйей* (Прич. × 2), *дйей* (Прич.); — *једанйуй* (Прич.), *йрийуй* (Бад.); — *од малѣна* (Прич. × 3), *из малѣна* (Прич.), *од мāлена* (Прич.), *из мāлена* (Прич.).

86. З а н а ч и н: *шуме је било йзобильа* (Прич.), *једнако* (Прич. × 2); — *назор* (Прич.); — *ддједно* (БП); — *оволкѡ* (Прич.), *вдлко* (Бад.); — *йолако* (БП, Прич. × 2); — *свеједно ми је* (Прич.); — *шамāн* (БП); — *зāједно* (Прич.), *зāједно* (Прич.); — *зайѡ й зайѡ* (БП).

VII. ГЛАГОЛИ

1. Инфинитив

87. У извесног броја глагола који у мачванском говору имају двојак акценат инфинитива то се двојство може објаснити Сосировим законом одн. метатонијом.

У мачванском говору ова појава долази до изражаја у ових глагола:

а) у глагола сложених од **несѣи*:

α) *донѣи* (Н), *унѣи* (БП);

β) *дднѣи* (Бад., Прич. × 4, БП × 2), *дднѣу* (Прич. × 2), *изнѣи* (Прич.), *дднѣи* (БП, Прич.), *йрднѣе* (Бад.), *узнѣи* (Бад.), *јнѣи* (Прич.);

б) у глагола сложених од *мрейи* и сл.:

α) *умрѣи* (Прич.), *узѣи* (Бад.), *узѣиѣе* (Бад.);

β) *изумрѣи* (БП), *умрѣи* (Бад. × 2, Прич., БП), *умрѣу* (Прич.), — *узѣи* (Бад. × 3, Прич. × 5), *йредузѣи* (Прич.);

с) у тросложних глагола сложених од *ићи*:

α) *изићи* (Прич. × 2, Бад. × 3, БП), *изићу дѣла на вѣдела* (Прич.), *изаћи* (Прич.), *ошйћи* (Прич. × 2, БП), *йронāћи* (БП);

β) *изиће* (Прич.), *дйићи* (Прич. × 4, Бад. × 4), *дйићеш* (Прич.).

Напомена. Двосложни глаголи сложени од *ићи* гласе доследно: *дбћи* (Прич.), *наћи* (Бад., Прич.);

d) у глагола сложених од *иџи*, **вџи* :

α) *исидџи* (Прич.), *уидџи* (Прич.), *довџи* (Прич. × 3), *довџи* (БП), *одвџи* (БП);

β) *идвџи* (Прич.).

88. Глаголи типа *иџи* имају као сложени једино Сосиров акценат: *озџи* (БП, Прич.), *изџи* (БП × 2), *изџи* (Прич.), *обџи* (Прич.), *одвџи* (Прич., Н), *идвџи* (Прич.). Прости глаголи гласе доследно *иџи* (Прич.) и сл.

89. Глагол *мџи* гласи у Мачви *мџи*, *мџи*, *мџи* и *мџи*. Исп. и т. 448. у одељку о облицима.

90. Говори се: *додџи* (БП, Прич.) и *додџи* (БП, Бад.).

91. С обзиром на ситуацију у разним српскохрватским дијалектима, навешћу мачвански акценат и ових инфинитива:

сидџи (*сидџи*) (Прич.), *идџи* (*идџи*) (Бад.); —

брџи = *брџи* (Прич.), *грџи* (Бад.), *грџи* (БП), *дџи* (Прич.), *јџи* (Бог.), *клџи* (Бад., Прич.), *сџи* (Бад.); — *идџи* (Прич.); —

крџи (БП), *скрџи* (Бад.) = *скрџи*, *скрџи* × 2 (Прич.), *скрџи* (БП), *окрџи* (Бад.), *окрџи* (Прич.); —

гџи (Прич.), *изгџи* (Прич.); —

возџи (Прич.), *кашџи* (Бад.), *сеџи* (Прич.); — *заџи* (БП); —

гџи (свуда), *идџи* (Н); —

кашџи (свуда), *лџи* (свуда); —

лџи (Прич.), *сџи* (Прич.) = *сџи* (БП), *идџи* (Прич., БП) = *идџи* (Бад.); —

бџи = *бџи* (Прич.), *сџи* = *сџи* (Прич.), *буџи* (Бад.), *идџи* (Н), *идџи* (БП), *идџи* (Бог.); —

крџи (Прич.), *идџи* (Прич.); —

идџи (Бад.) = *идџи* (Бад.).

2. Аорисџи

92. Два акценатска типа аориста, позната у савременом српскохрватском књижевном језику, постоје и у мачванском говору.

П р в и т и п је онај у којем се акценат 2. и 3. sg. аог. повлачи на први слог, а у осталим лицима је на другом слогу (*урџи* — *урџи* — *урџи*).

Д р у г и т и п је онај у којем акценат остаје у свим лицима на истоме слогу (*идџи* — *идџи* — *идџи*; *сџи* — *сџи* — *сџи*).

Белић сматра старим и акценат *урџи* — *урџи* — *урџи* и акценат *идџи* — *идџи* — *идџи*. Повучени акценат у 2. и 3. sg.

аог. своди се на стари акценат аориста-имперфекта. Акценат на крају особина је правог аориста. У случају глагола *сѣде* — *сѣдосмо* Белић претпоставља акценатско уједначавање *сѣде* — *сѣдосмо* > *сѣде* — *сѣдосмо* под утицајем других облика са претериталном основном (*сѣстии*, *сѣо*, *сѣла*) (в. А. Белић, Конјуг. 174—183; cf. А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе, Глас СКА 164, стр. 17).

93. Од примера који припадају првоме типу са Даничићем се слажу ови:

свѣче (Прич.) (cf. Дан. 91); — *ѡбодѣ* (Прич.), *ѡзнесѣ* (Прич.), *дѡнесе* (Прич.), *дѡвезѣ* (Прич.), *дѡнесе* (Прич.), *ѡзведе* (Прич.) (cf. Дан. 93); — *дѡграну* (Прич.) (cf. Дан. 119); — *дѡйоја* (Прич.), *нѡсмеја* (Прич.), *зѡсмеја* (Прич.) (cf. Дан. 187); — *ѡдѡикова* (Прич.) (Дан. 186); — *дѡсова* (Прич.) (Дан. 192); — *дѡдија* (Прич.) (Дан. 169); — *ѡноћѡ се* (Прич.), *ѡрѡчиѡа* (Прич.) (Дан. 166); — *дѡдузѡма* (Прич.), *ѡдузма* (sic!) (Прич.) (Дан. 172); — *ѡдгледа* (Прич.) (Дан. 172); — *нѣ завѣши* (Прич.), *ѡрѡдѡужи* (Прич.), *ѡдѡви* (Прич.), *ѡдквѡри* (Прич.), *ѡрѡди* (Прич.), *нѡслѣди га* (Прич.) (Дан. 132); — *нѡгѡири се* (Прич.) (Дан. 137); — *ѡдбеже* (Прич.) (Дан. 129); — *ѡрѡговори* (Прич.) (Дан. 148); — *кѡрѡчи* (Прич.) (Дан. 139); — *ѡѡшии нас* (Прич.) (Дан. 142); — *дѡстави* (Прич.), *ѡдари* (Прич.) (Дан. 152), *зѡустѡви* (Прич.).

Међутим, док је код Даничића (нав. дело 166) *скрѡхѡ*, у Мачви је *скрѡ се кѡнѡ* (Прич.). Са Даничићем се (стр. 110) слаже *ѡдѡче* (Прич.), али се у Мачви говори и *ѡдѡче* (Прич.). Код Даничића је *свѡнѡ* (стр. 119), а у Мачви *свѡну* (Прич.). У Даничића је *дѡзвѡ* (185), *дѡѡ* (103), *чѡшиѡ* (178), *вѡнчѡ* (166) а у Мачви: *ѡдзѡ* (Прич.), *дѡѡ* (Бад.), *чѡши* (Н) (исп. *ѡдѡчѡши* Н), *вѡнчѡ* (Прич.) (исп. *рѡзѡвѡнчѡ* Бог.). Можда је најбоље ове акценте тумачити утицајем осталих лица аориста: у Мачви се често за 1. sg. употребљава 3. sg. аог. па је пре свега ту могло доћи до мешања акцената. Исту појаву на сличан начин тумачи и Московљевић за Поцерину (Акц. сист. поц. говора 69).

Карактеристични су они примери где у простих глагола нема разлике у акценту 2. и 3. л. једн. аор., а у сложеним се у 1. л. једн., 1, 2. и 3. л. мн. јавља (') на првоме слогу а у 2. и 3. л. једн. ("): *ѡзгину* (Прич.), *ѡскуша* (Прич.), *ѡстѡра* (Прич.), *ѡзѡди* (Прич.), *дѡзи* (Прич.).

Даничић не говори о облицима: *бѡјѡде* (Прич., Бад.), *бијѡде* (Прич.), *бѡјѡшѡ* (Прич.), *бијѡдоше* (Прич.); — *могѡде* (Прич.).

94. Од примера који припадају другоме типу са Даничићем се слажу ови:

ѡио се свѡ слѡже (Бад.) (Дан. 95); — *дѡђе* (Прич.), *дѡђе ѡѡ ме дѡше* (Прич.), *ѡѡђе* (Прич.), *ѡрѡђе* (Прич.), *ѡрѡђе* (Прич.), *сиђе* (БП), *ѡђе* (Прич.) (Дан. 108); — *ја кад дѡна цѡкну* (Прич.) (Дан. 116); — *ѡрѡди* (Прич.) (Дан. 102); — *ѡриѡа* (Прич.)

(Дан. 158); — *црче* (Прич.), *седе* (Прич.), *сиџе* (Прич.) (Дан. 97); — *сјџа* (Прич.) (Дан. 182); — *исјаде* (Прич.), *најаде* (Прич.) (Дан. 98); — *сијаде* (Прич.), *засјаде* (Прич.), *џресјаде* (Прич.), *дсиа* (Прич.), *усја* (Прич.) (Дан. 106); — *дјаде* (Прич.) (Дан. 105); — *зрџби* (Прич.) (Дан. 152).

Међутим, и овде има извештан број глагола који у Мачви имају акценат друкчији од Даничићева.

Поред облика *изиђе* (БП), *наиђе* (Прич.), који се слажу са Даничићем, у Мачви је чешће: *џзиђе* (Прич.), *наџиђе* (Прич. × 3).

Према Даничићеву *рече* (нав. дело, 96) у Мачви је *рече* (Прич.), док се *леже* (Прич.) слаже са Даничићем (стр. 95).

Према Даничићеву *зайија* (стр. 158) у Мачви је *зџйија* (Прич.). У Даничића је *указа* (стр. 175), а у Мачви: *џказа се* (Прич.).

Према Даничићеву *џрџаде* (стр. 106), у Мачви је *џрџаде* (Прич.).

Према Даничићеву *џивије* (стр. 127) у БП сам записао *џиви* (упозоравајући у самој теренској бележници да је такав акценат).

Док се акценат *џде* (Прич.) слаже са Даничићем (стр. 109), у Мачви је *нџ оде* (Прич.).

Даничић не говори како би се с облика 3. л. једн. аориста гл. *хџџи* пренео акценат на проклитику (исп. Дан. 130). У Мачви је: *џна нџ џе џџи* (Прич.).

У Даничића нема примера *џдеси* (Прич.).

Познато је да се у неким црногорским говорима акценат у 2. и 3. sg. аог. повлачи на почетни слог готово код свих глагола (Озринић, нпр.; исп. и код М. Пешикана, СДЗБ XV 74). И у посавском славонском више је оваквих примера него у књижевном језику (Стј. Ившић, Rad 197, 89—92). О тенденцијама у савременом књиж. јез. в. М. Стевановића, НЈ нс V 250—263.

3. Глаголски џридев радни

95. Тросложни глаголи сложени од *џћи* могу имати тројак акценат:

а) *изџиџ* (Бад. × 2, Прич. × 3, БП), *изџија* (Бад., Прич. × 2, Прич.), *изџили* (Бад., Прич. × 3, БП), *изџиле* (Прич. × 2), *изџиџ* (Прич. × 3, БП), *изџило* (БП), *изџили* (Прич. × 2, БП), *изџиле* (Прич.), *џџиџили* (БП), *џронџија* (Н), *наџиџ* (Прич. × 3), *наџиџили* (Прич.), *џџиџ* (Прич.), *џџија је га* (Прич.), *разџили* (Прич.), *зџиџили* (Прич.), *заџиџија* (Прич.);

б) *џџиџ* (Прич.), *џџија* (БП), *џџили* (Прич.), *џџиџ* (Прич.);

с) *џџило* (БП × 2).

96. Композита тина *џџи* имају у мачванском говору двојак акценат:

а) *заџла* (Прич.); *исџекла* (Прич.), *исџекло* (Прич., Бад.), *џџиџекло* (Прич.); *исџеле* (Прич.); *зџџекло* (Прич.), *зџџекли* (БП × 2), *уџџекла* (Бад., Прич. × 2), *уџџекло* (Прич. × 4), *уџџекли* (Прич.); *џџела* (Прич.), *џџели* (Прич.), *изџела* (Прич.), *изџели га* (Прич.), *џџела*

103. Композита од глагола **nesti* имају у мачванском говору двојак акценат презента:

а) данашњи кратки узлазни (') на основи (као у Даничића — нав. дело 94) и б) данашњи кратки узлазни на префиксу. Акц. *дднесѐм* постао је метатонијом: **дднесето > дднѐсето*.

а) Акценат (') на основи преовлађује: *донѐсѐм* (Прич. × 9, Бад. × 4, БП), *донѐсѐ* (Прич. × 5, Бад. × 2, БП), *донесѐмо* (Прич. × 2, Бад.), *донѐсѹ* (Прич. × 5, Бад. × 2, БП), — *изнѐсѐм* (Прич., Бад.), *изнѐсѐ* (Бад. × 2), *изнесѐмо* (Прич., Бад.), *изнесѐше* (Прич.), *изнѐсѹ* (Прич.), — *нанѐсѐм* (Прич.), — *однѐсѐм* (Бад. × 2, БП × 2), *однѐсѐ* (Бад.), *ионѐсѐм* (Бад., БП), *ионѐсѐ* (Бад.), *ионесѐмо* (Прич., БП), — *иренѐсѐм* (Прич.), *иренесѐмо* (Прич.), — *унѐсѐм* (Прич.), *унѐсѐ* (Прич.), *унесѐмо* (Прич.), *унѐсѹ* (БП).

б) Акценат (') на префиксу знатно је ређи: *дднесѐм* (Прич.), *дднесѹ* (БП), *дднесѐм* (Прич.), *дднесѐ* (БП), *унесѐм* (Прич.), *унесѐ се* (БП).

Глаголи с акценатом на првоме слогу

104. Одрични облик 1. sg. praes. gl. *мѡћи* (*не могу*) има у мачванском говору двојак акценат:

а) данашњи кратки узлазни (') на основи: *ја не мѡгу да се инаѡћѡм* (Прич.), *не мѡгу да иѡрѡћѡм* (Прич.), *ја . . . не мѡгу* (Прич.), *не мѡгу* (Прич. × 4, Бад. × 2, БП × 3);

б) данашњи кратки узлазни на негацији: *иѡд нѐ могу да вам ка-жѐм* (Бад.).

Акц. (*не*) *мѡгу* настао је као последица деловања Сосирова закона (cf. Белић, Конјуг. 148). Акц. *нѐ могу* аналошки је према *мѡжѐш* а овај је добијен метатонијом: **нѐ тожѐш > не тѡжѐш* (о. с. 157).

105. Глагол *ићи* има у мачванском говору двојак акценат презента: а) данашњи кратки силазни акц. (") и б) данашњи кратки узлазни акц. ('). Оба акцената нису подједнако распоређена на мачванској територији. Тип *идѐм* чешћи је у Бадовинцима (југозапад), а тип *идѐм* на истоку (Причиновић). Разлика је, међутим, квантитативна: оба типа могу се чути на целој мачванској територији. Акц. *идѐм* Белић доводи у везу са праес. *чѹјѐм* које се, м. очекиваног *чѹјѐм*, развило према инф. *чѹиши* (< **чѹиши*) (Конјуг. 156—157). Акц. *идѐм* дошао је према *ићи* (који је настао по Сосирову закону).

а) *идѐм* (Прич., Бад. × 2), *идѐ* (Прич. × 2), *идѐ* (Прич., Бад. × 2), *идѐ* (Бад. × 2, БП), *идѐ са иѡајѡм* (БП), *идѐ* (Бад.), *идѐмо* (Бад., БП), *идѹ* (Прич., Бад.), *идѹ* (Бад., БП), *идѹ* (БП, Н).

б) *идѐм* (Прич. × 9, Бад. × 3, БП × 3), *идѐш* (Прич. × 2), *идѐ* (Прич. × 11, Бад. × 4, БП × 3), *идѐмо* (Прич. × 12, БП, Н), *идѐше* (Прич., БП), *идѹ* (Прич. × 7).

У вези са проклитиком постоје три могућности:

а) узлазни се акц., разуме се, не преноси: *нек идѐ* (Прич. × 2);

b) акценат се најчешће преноси у виду кратког узлазног ('): *нѣ идѣм* (Прич. × 2, Бад., БП), *ишѣо нѣ идеи рѣдиши зѣнѣи* (БП), *нѣ идѣ* (Прич.), *нѣ идѣ* (Бад.), *нѣ идѣ* (Прич. × 2, Бад. × 2), *нѣ идѣи* (Бад.), *нѣ иду* (Прич.), — *дѣ идѣмо* (Бад.), — *нѣк идѣ* (Прич. × 6, БП), *нѣ иду* (Прич.). С обзиром на то да је (") у *идѣм* акценат аналошки према *чу-јѣм* где је дошао према инф. *чуѣи* (< *чуѣи*), и с обзиром на то да је појава скраћивања старог ' у " новија ствар, разумљиво је новошто-кавско преношење типа *нѣ идѣ*;

с) акценат се понекад преноси у виду кратког силазног ("): *нѣ идѣм* (Прич.), *нѣ идѣ* (Прич.), *нѣ идѣ* (Прич.). Мислим да се у преношењу типа *нѣ идѣ* чува предметотонијска ситуација: силазни акценти могли су стајати само на првоме слогу.

106. Двосложни сложени глаголи од *ићи* имају двојак акценат презента:

а) дуги силазни: *дѣћѣм* (Прич. × 2), *дѣћѣ* (Прич.), *дѣћѣмо* (Прич., Бад.), *дѣћѣ* (Прич.), *идѣћѣмо* (Бад.), *ирѣћѣм* (БП), *ирѣћѣмо* (Бад. × 2);

б) кратки силазни: *дѣћѣмо* (Бад.), *идѣћѣм* (Прич., Бад.), *идѣћѣм* (БП), *идѣћѣ* (Прич.), *идѣћѣ* (Прич.), *идѣћѣмо* (Прич. × 6, Бад. × 2), *идѣћѣмо* (Прич.), *идѣћѣмо* (Прич., БП), *идѣћѣ* (Прич.). Показује ли акценат *идѣћѣм* да је процес *jd > dj > љ* извршен пре дуљења вокала пред сонантом?

107. Раес. од гл. *браѣи* и *ираѣи* има у мачванском говору двојак акценат: а) данашњи кратки узлазни на првоме слогу (чешће), б) данашњи кратки силазни акц. на првом слогу (ређе). Акц. *бѣрѣи* одговара чакавском и руском и настао је метатонијом (**бѣрѣиш > берѣиш*). Акц. *бѣрѣи* представља остатак старих односа код сложених глагола: **ирѣберѣиш > ирѣберѣиш* а одагле и *бѣрѣиш* (в. А. Велић, Конјугац. 157).

а) *бѣрѣ* (Прич. × 2, БП), *берѣмо* (Прич., Бад.), *бѣрѣ* (Прич. × 2, Бад.), — *ирѣрѣм* (Прич. × 2, Бад. × 2, БП), *ирѣрѣи* (Бад.), *ирѣрѣ* (Прич., Бад. × 3), *ирѣрѣмо* (Прич. × 2, Бад.), *ирѣрѣи* (Прич.), *ирѣрѣ* (Прич. × 2, БП);

б) *бѣрѣ* (БП), *бѣрѣ* (БП).

108. Глаголи сложени од *браѣи*, *ираѣи* имају такође двојак акц. у раес.: а) данашњи кратки узлазни (') на раес. (чешће) и б) данашњи кратки узлазни (') на првом слогу основе (ређе). Акц. *дѣберѣм* објашњен је у тачки 107. Акц. *обѣрѣиш* настао је под утицајем простих глагола.

а) *дѣберѣм* (Бад.), *дѣберѣмо* (Прич., БП), *одѣберѣ* (Н), — *дѣирѣм* (Бад., БП), *дѣирѣм* (Прич.), *дѣирѣи* (Бад.), *дѣирѣ* (Прич., Бад.), *дѣирѣ* (Прич., Бад.), *дѣирѣ* (Прич.);

б) *обѣрѣ* (Бад.), *узбѣрѣ се* (Прич.).

109. Композита од *зѣи* имају двојак акценат презента:

а) кратки узлазни на првом слогу основе: *изѣдѣвѣ* (БП), — *назѣвѣм* (Прич.), — *иозѣвѣм* (Прич. × 2), *иозѣвѣ* (Прич. × 2), *иозѣвѣ* (Прич. × 2);

б) кратки узлазни на префиксу: *дѣзѣвѣм* (Прич.), — *одѣзѣвѣи* (БП), — *иозѣвѣм* (БП), *иозѣвѣи* (БП), *иозѣвѣ* (БП), *иозѣвѣ* (Прич.), *иозѣвѣ* (БП), *иозѣвѣ га* (БП, Прич.), *иозѣвѣ* (БП × 2), — *ирѣзѣвѣ* (БП), — *сѣзѣвѣм* (Прич.), *сѣзѣвѣ* (Прич.).

В) Глаголи с инфинитивном оснoзом на самогласник

110. Глагол *смѣјати* (се) има у Мачви тројак акценат презента:

а) Даничићев: *смјју се* (Бад.);

б) дуги узлазни: *смѣју се* (Прич.);

с) кратки силазни: *смѣјем* (Прич. × 2), *смѣјем се* (Прич.), *смјјѣм* (Прич.), *смѣј се* (Прич., БП × 2), *смѣјеше* (Бад.), *смјју* (БП).

Интересантан је акц. композита: *насмѣјѣ* (Прич.), *насмѣјемо* (Прич.).

111. Глагол *ийти* има у Мачви двојак акценат праес.:

а) кратки силазни: *ийјем* (Прич.), *ийјеш* (БП), *ийјѣ* (Прич. × 3, Бад.), *ийјемо* (Прич. × 2), *ийјемо* (БП), *ийјју* (Прич. × 2), *ийјју* (Бад. × 4, БП).

б) кратки узлазни: *ийјѣ* (Прич.), *не ијјѣ* (БП).

Са Дан. (102) слаже се акц.: *ндийјѣм* (Прич.), *ндийјѣ* (Прич.).

Акц. *ийјем* настао је према *ийти*. Да ли је акц. *ндийјѣм* предметонијски?

112. Глагол *давати* има у Мачви тројак акц. праес.:

а) дуги узлазни: *дајем* (Бад., Прич.), *дајѣ* (Прич.), *дајју* (БП);

б) дуги силазни: *и дајем* (Бад.), *дајѣ јој се у руке* (БП), *не дајѣ* (Прич.), — *доддајѣ* (Прич.), — *издајѣм* (Прич. × 2), *издајју* (Прич. × 2), — *и́ррдајѣм* (Прич.), *и́ррдајју* (БП);

с) кратки силазни: *дајѣ* (Бад.), *дајѣ јој*, *дајју*, *не дајју* (Прич.).

113. Глагол *познавати* има двојак акценат праес.: а) *познајѣм* (Прич., Бад.); б) *познајем* (Прич.).

У Дан. је *окрѣитати* — *окрѣћем* (175); у Мачви овај гл. има двојак акц.:

а) *окрѣћѣ* (Прич. × 2);

б) *окрѣћѣ* (Прич.).

114. Глагол *коѣати* има у Мачви такође двојак акц. праес.:

а) кратки силазни: *коѣам* (Бад.), *коѣаш* (Прич.), *коѣа* (Прич.), *коѣа се* (Прич., Бад., БП), *не коѣа се* (БП), *коѣа* (Бад.), *коѣа* (Прич. × 2, БП, Н), *коѣамо* (Бад. × 2, Прич., БП), — *искоѣам* (Бад.), *искоѣаш* (БП), *искоѣају* (Бад.), *искоѣајѣ* (БП), — *окоѣамо* (Прич.), *окоѣају* (Бад.), — *раскоѣа* (Бад.), — *укоѣам* (Прич.);

б) кратки узлазни: *коѣаш* (Бад. × 3), *коѣа* (Прич.), *коѣамо* (Бад.), *коѣају* (Прич., Бад.), — *пошккоѣају* (Прич.).

Акценат *коѣаш* добијен је метатонијом: *коѣашь* > *коѣашь* (отуда чакавско *коѣаѣш* према *моѣаѣш*). Акценат *коѣаш* добијен је према сложеним глаголима: *окоѣашь* > *окоѣашь*, а одатле и *коѣашь* (в. А. Белић, Акц. студ. 83—85 и д.).

Овако треба тумачити и акценат глагола *чешвати* (Прич.): *чешьам се* (Прич.), *очешьа* (БП), *зачешьа* (БП).

115. Глагол *имаџи* доследно у презенту гласи *имам* — *имамо* — *имаме*.

116. У Даничића је *мџџаџи*, *мџџам* (нав. дело 166—167). У Мачви презент гласи: *мџџа* (Прич.), *мџџамо* (Прич.), *смџџа* (Прич.), *смџџамо* (Прич.). Очевидно је у Мачви укрштање типова *кџџаџи* и *мџџаџи*.

117. Одречни облик презента глагола *ваљаџи* има у мачванском говору двојак акценат:

а) кратки узлазни на основи: *не ваљаџи* (Прич. × 2), *не ваљајџ* (Прич.);

б) кратки силазни на негацији: *нџ ваља* (Бад. × 2), *нџ ваљајџ* (Прич.).

Мислим да је акценат *ваља* аналошки према *ваљаџи* (што је добијено Сосировим законом). Акценат *нџ ваља* предметонијски је: силазни акценти могли су стајати само на почетном слогу, а дужина вокала основе (која је у време деловања закона метатоније спречавала овде његово спровођење јер је тај закон могао захватити између осталог и само три последња кратка слога) скраћена је касније, кад метатонија више није деловала, и то аналогично према инфинитиву (трећи слог од краја: **vālǰāi > *vālǰāti > *valǰāti*).

118. Глагол *јуџџаџи* има двојак акценат презента:

а) *јрџџаџи* (Бад.), *сјџџаџамо* (Прич.);

б) *јуџџаџи* (Прич.), *јуџџаџи* (Бад.).

119. Глагол *сјрџџаџи* има двојак акценат презента:

а) дуги силазни: *сјрџџа* (Прич. × 4, БП), *сјрџџа се* (Бад., БП), *сјрџџамо* (Прич.), *сјрџџајџ* (Прич. × 4), *сјрџџајџ* (Бог.), *расјрџџа* (Прич. × 2);

б) кратки силазни: *сјрџџа га* (Прич. × 2), *сјрџџа* (Бад.), *сјрџџајџ* (Бад.).

120. Глаголи *зайџџаџи* и сл. имају у Мачви двојак акценат:

а) *зайџџаџи* (Прич.), *оџџаџамо* (Прич.), *оџџаџајџ* (Прич.);

б) *зайџџаџајџ* (Прич.), *оџџаџајџ* (Прич.).

121. Глагол *баџџи* има такође двојак акценат презента:

а) кратки силазни: *баџџи* (Прич., БП), *баџџи* (Прич., Бад., БП), *баџџамо* (Прич.), *баџџе* (БП), — *да нџ баџџи* (Прич.), — *јрџџаџи* (Прич.), *јрџџаџи* (Прич.);

б) дуги силазни: *јзбаџџи* (Прич.), *јрџџаџи* (Прич.).

122. У Даничића је *јсџџи*, *јсџџи* (нав. дело 137); и у Мачви: *јсџџи* (Прич., Бад. × 2, БП × 2, Н × 2), *јсџџамо* (Бад.), *јсџџу* (БП).

123. У Даничића је *нџџи*, *јрџџи* (нав. дело 145). Акценат *нџџи* настао је метатонијом. Акценат *јрџџи* такође је настао метатонијом: **prǰnoćišь > prǰnoćišь* (в. Велић, Конјуг. 163, 164). У Мачви се акценат простога глагола проширио и на сложени: *јрџџи* (Прич.), *јрџџи* (Бад.), *јрџџамо* (Прич. × 7), *јрџџи* (Бад. × 2).

124. Глагол *сїрѣмиши* у Мачви има двојак акц. граес.:

а) кратки силазни: *сїрѣмиш* (Бад.), *сїрѣмї* (Прич.), *сїрѣмї* (Прич.), *сїрѣмише* (Прич.), *сїрѣмѹ* (Прич.);

б) дуги силазни: *сїрѣмїм* (Прич. × 2), *сїрѣмї* (БП).

125. Двојак акценат презента констатовао сам и у глагола *у(х)-вайши*:

а) *увайїм* (Прич. × 3), *увайи* (Прич. × 2), *увайї* (БП), *уваїїмо* (Бад.), *увайїѣ* (БП), *увайїѹ* (Прич.);

б) *уваїїмо* (Бад.).

126. У питању и емфазни 2. л. једн. презента гл. *видѣши* може имати (') на првоме слогу: *видїши* (Прич.), *еїи видїши* (Прич.), *видїши*, *Саво* (Прич.).

127. Композита од глагола *држасиши* имају у мачванском говору двојак акценат презента:

а) данашњи кратки узлазни на основи: *издржїм* (Прич.);

б) данашњи кратки узлазни на префиксу: *издржїмо* (Прич.).

Инфинитив *држасиши* настао је по Сосирову закону. Презент *држїм* аналошки је метатонијски (према нпр. *кодїам* или сл.). Презент *издржїм* такође је аналошки метатонијски акц. (према нпр. *окоїам* или сл.). У презенту *издржїм* аналошки метатонијски акценат простога облика пренет је и на сложени (према нпр. *окоїїам* или сл.).

128. Одречни облик 3. л. једн. презента глагола *јесам* гласи у Мачви:

а) *нїје* (Прич., Бад., БП);

б) *нїје* (Прич., Бад., БП).

6. Глаголски ѿрилог садашњи

129. Од малог броја примера које сам забележио за акценат су карактеристични ови:

а) говори се: *α* *идући* (БП), *идући ка Равњу* (БП) и *β* *идући* (БП), *идући ка Црној Бари* (БП), *идући ка Раденковићу* (БП);

б) према Даничићевом *учећи* (нав. дело 144) у Мачви сам забележио *учећи* (Прич.);

с) глаголи т. *желећи* имају двојак акц.: *α* *седѣћи* (Прич.), *сїојѣћи* (Бад.), *їрчѣћим кдрѣком* (Прич.) и *β* *їрчѣћим кдрѣком* (Прич.).

129а. На крају излагања о мачванском акценту треба нагласити да се у мачванском говору на слогу непосредно после узлазних акцената често јавља иктус: *живоїи* (БП), *Милан* (БП), *рчак* (Прич.), *крѣбар* (Прич. × 2) итд. Иктус се сем тога може јавити и на вокалу на коме је скраћена неакцентована дужина: *мајке* (Прич.) итд.

ГЛАСОВНЕ ОСОБИНЕ МАЧВАНСКОГА ГОВОРА

ѣ

130. Будући делом шумадијско-војвођанског дијалекта, мачвански говор одликује се екавском заменом ѣ. Има, међутим, извештан број појава о којима треба посебно говорити.

131. Траговима ијекавских насељавања треба сматрати ијекавизме које сам забележио у свих пет места.

а) Веома је чест *вос. sg. дѣјѣше* (Н, Бог., Прич., Бад.), *дѣјѣше* (БП). Разуме се да се јавља и екавски лик *дѣше* (Прич.); у *пот. sg.* само је *дѣше*.

б) *ѣѣ смо стѣали* (Прич.), *ѣѣвојка* (Бад.), *заѣенѣмо* (Бад.), *ѣѣд* (Н, БП, Бог., Прич., Бад.), *ѣѣда* ген. сг. (Бог., Прич.), *ѣѣде* (Бад.), *ѣѣранѣд* (Бад.), *чѣкунѣд* (Бад.); — *ѣѣраѣи* (Прич.); — *кѣѣше* (Прич.).

Разуме се да су ликови *дѣвојка*, *заѣенѣши*, *ѣѣраѣи* чешћи.

Поред *ѣѣд* и сл. исп. и екавске ликове: *јѣдѣн маѣори дѣда* (Прич.), *дѣш- Кѣја* (Прич.), *дѣдови* (Бад.), *ѣѣмдѣдови* (Бад.).

с) *мѣѣд* (Прич.) поред чешћег *мѣдѣд*.

д) Императ. *сѣѣи* (Прич.) настао је према инф. *сеѣеши*. Лик *сѣди* знатно је чешћи.

е) Поред чешћег *Бѣѣлина* (Бад.), *из Бѣѣлинѣ* (БП), *у Бѣѣлину* (Бад., БП) забележио сам и *Бѣѣлина* (Бад.). Лик *Бѣѣлина* (: *Бѣѣљина*) несумњиво је настао под екавским утицајем као извесне врсте деформација лика *Бѣѣљина*.

ф) У Мачви се говори: *као гѣѣ* (Прич., Бад.), *кѣгоѣ* (Бад.), *како ѣи гѣѣ сѣѣе ѣсѣа* (Бад.), *ѣѣгоѣ* (Бад.), *ѣѣо гѣѣ знам* (Бад.). Али исп. и: *кад гѣд* (Бад.).

Сем ликова *дѣјѣше*, *ѣѣд*, *кѣгоѣ*, који су нешто чешћи, остали се ијекавски ликови јављају првенствено код старијих особа.

132. Слично као и у ијекавским говорима, и у мачванском говору вокал ѣ стојећи испред *ј* и иза *њ* рефлектира се у некојим категоријама у *и*.

а) Прегледаћемо, најпре, ситуацију у коренима глагола *дѣѣати*, *грѣѣати*, *смѣѣати*, *сѣѣати*, *вѣѣати*.

Доследно **џ** > **и** у гл. додџати: *додџаџи* (Бад.), *додџа* (Прич.), *додџа се* (БП), *додџа* (БП), *додџа* (БП), *додџа ми* (Прич.), *додџаше ми* (Бад.), *додџо* (Прич.), *додџало* (Бад.), *додџали* (Бад.), *додџавџа* (Н).

У осталих глагола има примера и са **е** < **џ** и са **и** < **џ**:

α) *грџе* (Прич.), *згрџо* (Н), *огрџе* (Бад.), *огрџше* (Прич.), *сгрџо* (Прич.), *идогрџемо* (БП), *идогрџала* (Прич.); — *смџем* (Прич.), *смџеш* (Бог.), *смџе се* (Прич.), *смџу се* (Прич.), *смџу* (БП), *смџали* (Н, Прич.), *засмеја се* (Прич.), *засмејо се* (Прич.), *насмеја* (Прич., Глушци Бог.), *насмејемо* (Прич.), *насмејала* (Прич.), *у смеј* (Н); — *сџаџи* (Прич.), *сџеш* (Прич.), *сџано* (Прич.), *сџани* (БП), *сџаџи* (Н), *сџаџо* (Бог.), *сџо* (Н), *сџало* (Бог.), *сџали* (БП, Бог.), *идсејеш* (Прич.), *идсејо* (БП), *у сџаџу* (Бад.), *сејачице* (sic!) (Бог.); — *вџаџи* (Бад.), *вџем* (БП), *вџе* (Бад.), *вџемо* (Бад.), *вџу* (Бад.), *вџали смо* (Н, Прич.), *вџ* (Бог.), *извџ* (Бог.), *идровџе* (Н), *идровџ* (Бог.), *развџавало* (БП), *развџавџа* (Бад.).

β) *грџе* (Бад.), *грџо сам се* (Бад.), *нагрџаџи* (Бад.), *огрџеш* (Бад.), *угрџе* (Бад.); — *смџе* (Бад.), *смџала* (Бад.), *исмџеш* (Бад.), *смџаџа* (Бад.); — *сџе* (Бад.), *сџали* (Бад.), *сџано* (Бад.), *засџано* (Бад.), *идсије* (Бад.), *идсијемо* (Бад.), *идсијали* (Бад.), *сџаџе* (Бад.), *сџачџа* (Бад.).

Као што се види из примера ликове са **и** < **џ** забележио сам само у Бадовинцима, у којима, међутим, има и ликова са **е** < **џ**. Овом особином, дакле, мачвански се говор не приказује као јединствена целина.

б) У Причиновићу сам забележио *лелџа* × 2.

с) Према *није* = *није* у мачванском је говору, као и у књижевном језику: *нисам*, *ниси*, *нисмо*, *нисше*, *нису*.

Доследни су такође облици аориста *биџаде*, *биџаде*.

д) Доследан је у Мачви компаративни наставак *-ији* (*сџариџи*).

е) Такође је доследно *ди* (према *ди је* и сл.), *дџгод*. Исп. и: *ниди* (Прич., Бад., БП), *неди* (Бад., БП), али и: *нигде* (Прич., Бад.). Међутим, само кажу: *овде*, *овдека*, *овдена*, *овде* и сл. Примери с ликом *ђе* (в. т. 131 б) забележени су од најстаријих објеката.

ф) Говори се: *Биџград* (Н, БП, Бад.), *грџиџа* (Прич., Бад.). Али исп. и *Бедград* (Прич.), *Бедград* (Прич.).

г) Поред *гњџдо* (Прич., Бог.), забележио сам: *гњџдо* (Бог., Бад.), *гњџдара* (Бог., Бад.).

Али је веома значајно да је према ијекавском *умију* (3. пл. през.) у Мачви доследно *умџ* (в. т. 416. и 556).

133. Постоји узајамни утицај префикса **пџ-** и **џи-**.

а) Граф. **пџ-** > **џи-** у великој већини случајева: *Преображџа* (Бад.), *џрџава* (Прич., Бад.), *џрџлица* (Прич.), *џрџез* (Прич.), *џрџимена* (Прич.), *џрџацио* (Прич.), *џрџишџем* (Прич.), *џрџезџена* (Прич.), *џрџезо се* (Прич.), *џрџрџа* (Прич.), *џрџоџе* (Прич.), *џрџо*

О глаголима VII врсте типа видѣти в. т. 472. поглавља о глаголским основама.

137. Глагол *видѣти* гласи у Мачви *видѣти* и *видиѣти*. Али сам у Причиновићу записао и реч *вѣдло* („жижа“) која показује да на овом терену постоји познати однос корена *вид-*: *вѣд-*.

138. Место исконскога *и* стоји *е* због утицаја ликвидних сонаната р одн. л у овим примерима: *Дреница* (Бад.) (поред *Дриница* — Бад.), *на клѣники* (Прич.), *кдлеба* (БП), *кдлебѣ* (БП), *у кдлебу* (Бад.), *у кдлеби* (Прич., Н), *кдлебе* (Прич., Бад.), *најмишња кдлебица* (БП), *кдлебицу* (Бад.), *кдлебице* (Н), *колебарак* (Прич.), *лѣница* (Бад.) (поред *линију* — Прич.) (в. слично тумачење код Ившића, Rad 196, 166—168).

У овим примерима стоји *е* м. *и* због утицаја билабијалног сонанта м: *комѣсица* (Прич., Бад., БП), *Мѣокѣс* (Прич.), *Медницу* (БП), *не сем-идишишѣм* (Прич.).

Пример *сеиуаѣица* (Прич.) може се тумачити дисимилацијом високих вокала (*и* : *у* > *е* : *у*).

Сем тога, већина примера наведених у овој тач. стране су речи, а у говорима српскохрватским често м. *и* долази *е* у страним речима.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

139. Карактеристичне су у мачванском говору неуопштене али врло честе редукције вокала. Оне могу бити: *йойијуне* и *делимичне*.

Прегледаћемо најпре примере за *йойијуну* редукцију вокала који се налази у слогу *иза акценѣа*. Квалитет и квантитет акценѣованог слога не утичу ни у ком погледу на ову појаву.

140. Најчешће се редукује вокал *и*.

а) *иза* кратког узлазног акценѣа: *из Бадѣвѣица* (Прич.), *брѣѣ* (Прич.), *йо граднама* (Прич.), *кдбла* (Прич.), *кдблу* (Прич.), *с кдблом* (Прич.), *у средни града* (Прич.), *средном* (Прич.), *сиѣвна* (Прич.), *Турѣна* (Прич.), *шарѣвне* (Прич.), *вдлкѣ* (Прич.), *видиши* *кдлкѣ је* (Прич.), *идлкѣ* (Прич.), *да видѣ* (Бад.), *узмали* (Прич.), *узмѣ* (Прич.), *шѣл друѣѣга* (Прич.), *Живѣднов* (Прич.), *Вѣлѣки йѣшак* (Прич.), *с вѣлѣким ѣѣкиѣм* (Прич.), *о вѣлѣкѣй шивѣиѣки* (Прич.); —

исѣрайла (Прич.), *наѣравла* (Прич.), *идѣсиѣли* (Бад.), *сѣсѣавло* (Прич.), *увѣила* (Прич.), *увѣило* (Прич.), *усѣав де* (БП), *зѣбѣравла* (Прич.), *зѣѣудла* (Прич.), *зѣѣтовла* (Бад.); —

зѣ Миѣровѣу (БП); —

извѣлѣчмо (Прич.), *уйѣуѣмо се* (Прич.), *йѣ ја б лѣгла* (Прич.);

б) *иза* дугог узлазног : *у Јѣѣѣиѣа кѣѣи* (БП), *кѣѣила* (Прич.), *мѣсла* (Прич.), *одѣјло* (Прич.), *йѣѣѣиѣли* (Прич.), *йосѣѣѣѣила* (Прич.), *йродѣѣѣѣла* (Прич.), *йродѣѣѣѣли* (Прич.), *радла* (Прич.), *сиѣремла* (Прич.), *сиѣѣѣѣѣиѣи* (БП), *уйѣѣѣѣѣѣѣѣла* (Бад.), *вѣѣѣѣѣѣѣѣла* (Прич.), *вѣѣѣѣѣѣѣѣли* (Прич.);

с) иза кратког силазног: *ако ћеш м бӣӣ ӣроводација* (Прич.), *оне ћу бӣӣ скљӣље* (Прич.), *гдднѣ* (Прич.), *ӣрѣсце* (Прич.), *вд̄лко* (Бад.), *кд̄лко* (Бад.), *нд̄лки* (Прич.), *вѣлка* (Прич.), *вѣлке* (Прич.), *скљила* (Прич.), *сѣрѣмли* (БП); —

кљкавица (Прич.), *мѣрдевне* (Прич.), *за Мӣӣровцу* (Прич.), *ӣдузма* (Прич.), *неколко* (Прич.), *како с ӣӣ мдгд* (Прич.);

д) иза дугог силазног: *дѣл се* (БП), *ако бљде ш̄ӣа̄*, *ӣӣ м јави* (Прич.); —

ӣрича мен Воја (Прич.); —

ми б р̄ади бӣли водѣ да ӣӣјемо (Прич.), *Тд̄мићу ӣӣ с сл̄б* (Прич.).

е) За ове примере може се рећи или да се у њима јавља наставак *-ма* или да су настали редукцијом вокала *и*: *кд̄њама* (Бад.), *з̄а коњама* (БП), *на̄ коњама* (Бад.), *ӣо кључадма* (БП), *з̄убма* (Бад., Н).

141. Примери за редукцију вокала *е*.

а) иза кратког узлазног: *дд̄чка* (Прич.);

б) иза дугог узлазног: *ӣосавӣовала* (Прич.), *ӣӯд је љдарио* (Прич.);

с) иза кратког силазног: *љ̄ мене* (Прич.), *з̄а мене* (Прич.), *в̄ӣӣ ӣӯӣа* (Прич.); — *ш̄ӣа̄ ӣе с ӣӣчѣ* (Прич.);

д) иза дугог силазног: *ѣ̄ӣ ка̄ж Рљ̄жѣ ӣӯ* (Прич.).

142. С обзиром на то да глаголи типа *видѣӣти* могу у Мачви гласити и *видӣӣти* и *виде̄ӣти*, није јасно да ли је у овим примерима редукован вокал *и* или *е*: *в̄ӣӣ-ӣӣ* (Бад.), *в̄ӣӣћемо* (Бад.), *видла* (Прич.), *видли* (Прич.), *вд̄л-ла* (Прич.), *заглад̄ило* (БП), *ж̄ив̄ӣти* (Прич.), *ж̄ивла* (Прич.).

143. Примери за редукцију вокала *а*.

а) иза дугог узлазног: *кас̄ӣти* (Прич., Бад.), *ка̄зла* (Прич., БП), *сӣавла* (Прич.);

б) иза дугог силазног: *нѣм ӣр̄аво* = 3. sg. praes. (Прич.), *нѣм ко̄ да р̄адӣ* (Прич.).

144. Примери за редукцију вокала *о*.

а) иза дугог узлазног: *а мӣ идѣм з̄а њима* (Прич.);

б) иза кратког силазног: *ѣ̄ӣ ка̄ж Рљ̄жѣ ӣӯ* (Прич.), *ӣ'ѣ̄ӣ в̄ӣӣ* (Прич.), *ка̄к сам дд̄лазио* (Прич.), *ка̄к ћемо* (Прич.), *ӣрд̄киан* (Прич.), *са̄м ӣӣ јѣ̄ј* (Прич.), *ја̄ идѣм ӣд̄м* (Прич.).

145. Примери за редукцију вокала *у*.

а) иза кратког узлазног: *кљ̄иса* (Прич.), *двд̄а* (Прич.); — *недѣл̄ дан̄а* (Прич.);

б) иза дугог узлазног: *нећ ја̄ ӣрес ӣѣбѣ* (Прич.);

с) иза кратког силазног: *ӣд̄чӣали* (БП), *љ̄јӣру* (Прич., Бад.); — *з̄а̄јӣра* (БП), *ӣза̄јӣра* (Прич.).

146. С обзиром на то да глаголи III врсте поред чешћег инфинитива на *-нуӣти* могу имати и инф. на *-нӣӣти*, није јасно да ли је у овим

примерима редукован вокал *и* или *у*: *сва̀нло* (Прич., Бад.), — *изгнџла* (Бад.), *изгнџло* (Прич.), *йдогнџло* (Бад., БП); — *крѣнџли* (БП), *окрѣнџла* (Прич.); — *скйџиџи* (Прич.), *скйџли* (Бад.).

147. Досада је било речи о потпуној редукацији вокала *и* иза акцента. У мачванском говору, међутим, вокали се могу редуковати и у слогу испред акцента. Примери нису тако бројни као иза акц., али ми се чини да ни овде акценат не утиче на ову појаву.

148. Примери за редукацију вокала *и*.

а) испред дугог узлазног акцента: *ако б на̀род* (Бад.), *градниџи* (Бад.), *йе(џи) дна̀ра* (Прич.), *офцѝре* (Бад.), *је с ила̀џио* (Прич.); — *лекџимџиџу* (Прич.);

б) испред кратког силазног: *је с вѝдио* (Прич.).

149. Примери за редукацију вокала *е*:

а) испред кратког узлазног: *Рѐмиџа* (Бог., БП), *с леџириком* (Прич.), *човчански* (БП), *којку̀да* (Прич.), *најда̀рџед* (БП);

б) испред дугог узлазног: *Рѐмиџи* (Н, БП).

150. Примери за редукацију вокала *а*.

а) испред кратког узлазног: *сѝфрага̀нскџа ка̀џа* (Прич.);

б) испред дугог узлазног: *двока̀џиу* (Прич.).

151. Примери за редукацију вокала *о*.

а) испред кратког узлазног: *со̀вџа* (Прич., Бад.), *со̀вџине* (Прич., Н, БП, Бад.), *џидич* (Бад.);

б) испред дугог силазног: *ак нѐмаџе* (Прич.).

152. Немам примера за потпуну редукацију вокала *у* у слогу испред акцента.

153. После потпуне редукације вокала настају разне гласовне појаве. Прегледаћемо их у овом одељку зато што су оне увек подстакнуте потпуном редукацијом вокала. Треба, међутим, нагласити да, као што потпуне редукације вокала нису уопштена појава, тако ни последице њихове нису уопштене. Одавде је јасно да ми све последице потпуне редукације вокала и не можемо приказати у овоме раду јер су оне разноврсне и веома бројне као и саме редукације.

154. Именица *чича* кад стоји уз лично име често се изговара *ча*: *ча-Ла̀за* (БП), *ча-Лу̀кине ко̀лебџе* (БП), *ча-Ма̀рков* (БП), *ча-Ми́лџин* (Н), *ча-Ми́ловџане* (Бад.), *ча-Си́џанисав* (БП). У питању је процес: *чича* > *ча*.

155. Именица *џриџаџељ* кад стоји уз лично име изговара се при бржем говору *џриџи*: *џриџи-Ми́ко* (Прич.). Редукују се, дакле, читави слогови. Слична редукација читавог слога долази и у примеру који се често чује: *кома̀ниџи-дџиџиџе*.

168. У облику *мѣн и чини* (Бад.) јавља се *у* по принципу објашњеном у претходној т., а *и* (= се) по принципу о којем је било речи у т. 160 б).

169. У радн. прид. гл. *ојшићи* (*ојшић* — Прич., *ојшили* — Прич.) често долази до потпуне редукције вокала *и*. Тада настаје процес стварања нове африкате: $\bar{и} + и > ч$. Међутим, често се добија акустички утисак да тај процес још није завршен, него да је у току: *ојшић* (Прич. × З), *ојшили* (БП, Н, Прич., Бад.). Разуме се да има и примера са већ формираним *ч*: *ојч* (Прич.), *ојчи смо* (БП, Прич.). Али, *и* се може и изгубити: *ошла* (Прич.), *кад ја ошла по краве* (Прич.), *је л ошла ии Радђојка* (БП), *ошли* (Бад., Прич., БП). Интересантни су примери: *свѣ е шб нѣѣс ојчило и уиѣкло* (Прич.), *ојчили смо на Мејковић* (Прич.). Ту је најпре дошло до потпуне редукције вокала *и* (*ојшили*), затим се развила нова африката (*ојчи*) па је најзад понова унето *и* (*ојчили*).

Африката се није потпуно формирала ни у примеру са $\bar{и} + с$: *оне ћу бий-скѣље* (Прич.).

170. *И делимична редукција вокала* наступа чешће *иза акценѣа*. Ни овде ни квалитет ни квантитет акценѣа не утичу на ову појаву. У случају делимичне редукције вокала у питању је редукција трајања и интензитета артикулације. Ретко се вокал квалитативно редуктује до *ѣ*.

171. Примери за делимичну редукцију вокала *и*.

а) *иза кратког узлазног акценѣа*: *домѣѣца* (Прич.), *из граѣѣне* (Прич.), *у граѣѣли* (Прич.), *којѣѣце* (Прич.), *коѣѣчио* (Прич.), *пољѣѣка* (Прич.), *ѣѣѣном* (Прич.), *рѣѣце* (Прич.), *слаѣѣчу* (Прич.), *сваѣѣма* (Прич.), *ѣѣѣна* (Прич.), *у земѣѣчу* (Прич.), *зѣѣма* (Прич.), *вѣѣки* (Прич.), *бегѣѣсала* (Прич.), *дѣѣѣм* (Бад.), *вѣѣла* (Прич.), *вѣѣли* (БП), *мѣѣсмо* (Прич.), *пѣѣла* (Прич.), *пѣѣли* (Прич.), *одѣѣли* (Прич.), *оѣѣли* (Прич.), *ѣѣѣли* (Прич.), *ѣѣѣло* (Прич.), *ѣѣѣчио* (Прич.), *сѣѣла* (Прич.), *сѣѣли* (Прич.), *сѣѣле* (Прич.), *ѣѣла* (Прич.); — *гѣѣма* (БП), *ѣѣѣна* (Прич.), *ѣѣѣмо* (Прич.), *ѣѣѣчио* (Прич.), *ѣѣѣчио* (Прич.), *ѣѣѣчио* (Прич.), *ѣѣѣчио* (Прич.); — *на Засаѣѣчу* (Прич.); — *каѣѣѣца* (Прич.);

б) *иза дугог узлазног акценѣа*: *Тѣѣѣна* (Прич.), *уѣѣѣма* (Прич.), *ваѣѣѣма* (Прич.), *Чѣѣѣне* (Прич.), *дивѣѣѣла* (БП), *жѣѣѣле* (Прич.), *закѣѣѣло* (Прич.), *наѣѣѣло* (Прич.), *ѣѣѣѣли* (Прич.), *ѣѣѣѣчио* (Прич.), *ѣѣѣѣчио* (Прич.), *раѣѣѣла* (Прич.), *раѣѣѣло* (Прич.), *раѣѣѣѣчио* (Прич.), *сѣѣѣѣли* (Прич.), *сѣѣѣѣла* (Прич.), *ѣѣѣѣчио* (Прич.); —

с) *иза кратког силазног акценѣа*: *гѣѣѣне* (Прич.), *Јѣѣѣца* (Прич.), *кѣѣѣма* (Прич.), *ѣѣѣѣце* (Прич.), *ѣѣѣѣца* (Бад.), *ѣѣѣѣчио* (Прич.), *сѣѣѣѣло му се* (Прич.), *сѣѣѣѣли смо* (Прич.); — *ис Каѣѣѣѣчио* (Прич.);

д) *иза дугог силазног акѣѣѣ*: *ѣѣѣѣмо се* (Прич.). Знатно је мањи број примера са $и > ѣ$: *у граѣѣне* (Прич.), *коѣѣла* (Прич.), *наѣѣѣло* (Бад.), *ѣѣѣѣчио* (Прич.); — *дуѣѣѣѣма* (Прич.).

172. Примери за делимичну редукцију вокала *e*.

а) иза кратког узлазног акц.: *нед^ељу* (Прич.), *изг^ор^ело* (Прич.), *ош^ераше* (Прич.);

б) иза дугог узлазног акц.: *нар^едник* (Прич.), *в^о-д^ека* (Прич.), *ов^оека* (Прич.), *ов^оена* (Прич.);

с) иза кратког силазног акц.: *дв^а м^ес^еца* (Прич.), *з^ач^еш^лали* (Прич.).

Примери са $e > \varepsilon$: *ош^ер^а* (Прич.), *у^мела* (Прич.); — *з^а н^ага* (БП).

173. За делимичну редукцију осталих вокала имам мали број примера:

вокал *o*: *ш^реш^мо* (Прич.);

вокал *y*: *на о^кки* (Прич.); *ш^ира* (БП).

174. Забележио сам само ова два случаја делимичне редукције вокала *и* и *ис* пред акцен^та: *ш^о н^ашем об^чају* (Прич.), *град^ница* (Прич.).

ХИЈАТ

175. Карактеристичне су ове појаве у хијату:

- контракција вокалских група;
- елизија вокала;
- уметање секундарних сонаната.

Контракција вокалских група

176. У радн. глаг. прид. доследно је спроведена контракција завршне групе *-ao > -o* уколико на првом вокалу нема акцен^та:

б^еж^о (Прич.), *ч^ув^о* (Прич.), *г^либ^о* (Прич.), *д^дди^о* (Прич.), *д^дш^о* (Прич.), *из^аш^о* (Прич.), *ш^мо* (Прич.), *ш^ек^о* (Прич.), *ис^прод^ав^о* (Прич.), *ш^ио* (Прич.), *ј^ав^ло се* (Прич.), *к^аз^о* (Прич.), *н^аз^во* (Прич.), *н^аш^ис^о* (Прич.), *н^аш^о* (Прич.), *д^бр^о* (Прич.), *ош^аж^о* (Прич.), *д^ст^ио* (Прич.), *д^иш^о* (Прич.), *ош^иш^о* (Прич.), *ш^иш^о* (Прич.), *ш^дст^ио*, *ш^дч^о* (Прич.), *ш^дш^о* (Прич.), *ш^ред^о* (Прич.), *ш^рш^ио* (Прич.), *ш^рб^об^о си* (Прич.), *ш^рд^шо* (Прич.), *ш^уш^ов^о* (Прич.), *р^аст^ио* (Прич.), *с^азн^о* (Прич.), *с^ас^ец^о* (Прич.), *ск^рес^о* (Прич.), *с^меј^о* (Прич.), *ш^ук^о га* (Прич.), *у^заш^о* (Прич.), *ш^уш^ер^о* (Прич.), *в^ал^о* (Прич.), *в^лад^о* (Прич.), *з^ас^меј^о се* (Прич.).

177. Контракција завршне групе *-ao > -o* постоји под истим условом и код именица: *к^аб^о* (Прич., БП), *к^дш^о* (Прич.), *ш^еш^ио* (БП), *ш^дс^о* (Прич., БП), *ш^ис^о* (БП, Н).

178. У радн. прид. контражује се и група *-eo > -o* под истим условом, али недоследно:

а) *д^дн^о* (Прич., БП), *з^ау^зо* (Прич.), *ш^ин^о га* (Прич.), *д^дв^о* (Прич.), *ш^ио* (БП), *ш^реду^зо* (Прич.), *р^азн^о* (Прич.), *ш^уз^о* (Прич.);

b) *dòveo* (Прич.), *dòneo* (Бад.), *zàseo* (Прич.), *йрòвео* (Прич., БП), *сйрòвео* (Прич.).

179. И контракција (под истим условом) завршне групе *-uo > -o* у радн. гл. прид. такође није доследна:

a) *ба̀нò* (Прич.), *мѐтйò* (БП), *мр̀днò* (Н), *на̀грнò* (Прич.), *одв̀рнò* (Прич.), *окр̀енò* (Прич.), *йòгинò* (Прич., Бад.), *йòгинò* (БП), *йр̀енò му* (Прич.), *скй̀нò* (Прич.), *скр̀енò* (Прич.), *вѝкнò* (Прич.), *зàсò* (Бад.);

b) *ја̀укнуò* (Прич.), *ко̀ра̀кнуò* (Прич.), *кр̀енò* (Прич.), *мѐтйуò* (Прич.), *осв̀ануò* (Прич.), *ош̀кануò* (Прич.).

180. Завршна група *-uo* у радн. гл. прид. не контрахује се уопште.

181. У средини речи група *-ao-* двојачко се контрахује: а) *-ao-* > *-o-*; б) *-ao-* > *-a-*: а) *крòз врай̀ица* (Прич.), *сòтйк* (Прич.), *сòнице* (Прич.), *са сòницама* (Прич.); б) *р̀анйк* (Прич., БП), *на̀коло* (БП), *у̀на̀коло* (БП, Прич., Бад.), *най̀ако* (Бад., Прич., БП).

182. Везник као јавља се у овим ликовима:

a) *гò* као *йр̀сй* (Прич.);

b) *кò* у *кòшлу* (Прич.), *ко̀ћа̀ги* (Прич.), *кò свй̀не* (БП);

c) *мѝри скоро ка и бòсйак* (Прич.), *с̀ам тй̀ јèј к̀а кош-сво̀дјè к̀у̀ћè* (Прич.), *с̀амò ј̀аја й̀й̀ж̀ к̀а свр̀аке* (Прич.), *ка и на̀ше дèвòјке* (Прич.), *к̀а и у̀ нас* (Прич.), *йм̀а ка и ја̀* (Прич.), *ка ѝс кацè* (Прич.), *ка и ов̀ај в̀а̀гòн* (Прич.), *к̀а т̀вòја* (Прич.). Овде, дакле, *ao > a*;

d) *ра̀дй кй̀ кòш* (Прич.), *дòбра кй̀ л̀боац* (Прич.), *йр̀дсйа кй̀ нòш* (Прич.), *ки дсй̀ала сй̀рвна* (Прич.). Ившић лик *ки* доводи у везу са *ко и*, наглашујући: „... . може се тумачити тако, што се *о и*, „ко *и*“ *asimiliralo vokalū i*“ (Rad 196, 184). Пре ће бити да је *о* елидирано, а *к’ + и > ки*.

183. У примеру *мѝмòћи* (Бад.) *-oi-* > *-o-*. У примеру *нй̀во* (Н) *-uo-* > *-и-*. У примеру *гор̀гйне* (Бад.) *-eo-* > *-o-*.

Елизија вокала

184. Чешће се елидира први вокал.

a) В о к а л *и*: *кай̀-смо бй̀л’ у̀ йòљу* (Прич.), *јес’ уй̀сòб га у̀ шкòлу* (Бад.), *у лй̀вад’ у̀ бари* (Прич.), *мѐтй’ у̀ ией* (Прич.), *йòљу̀б у̀ р̀уку* (Бад.);

b) в о к а л *е*: *н’у̀мèм* (Бад.), *н’у̀мèш* (Прич.), *н’у̀мè* (Прич.), *н’у̀му* (Прич.), *нòд’ у̀ днòј* (Прич.), *жèна с дй̀ицè* (Прич.), *да с’ у̀биц̀у* (Прич.);

c) в о к а л *а*: *нèће она д’ èдè* (Прич.), *д’ ѝдèм* (Прич.), *д’ ѝдèм* (Бад.), *д’ ѝдèш* (Бад.), *д’ ѝдè* (Прич., БП), *д’ ѝдèмо* (Прич.), *д’ ѝзбиц̀у* (Прич.), *д’ ѝма* (Прич.), *д’ ѝскочй* (Прич.), *д’òбл̀а̀чмо* (Прич.), *д’у̀бицè* (Прич.), *òј д’ у̀змèм* (Прич.), *д’òбр̀а̀здймо* (Прич.), *д’усй̀ајè* (Прич.), *нèк’ иде* (БП), *й’ èй*

икса́ну, ра́нли (Прич.). Најзад, у узвицима се *а* јавља свакако због емфазе: *а́јој, ја́ ја́* (свуда).

196. О облику *дйље* в. т. 383. и 384. одељка о облицима.

197. Поред *суџрада́н* (Бад.), говори се и *суџредан* (Бад., БП).

198. Говори се *ва́шер* (Бад., Прич., БП), *ва́шёр* (Прич.) и *ва́шар* (БП).

198а. Према Вукову *џдлажсјџник* у Мачви је *џдложсјџник* (БП, Бад.).

199. Лик *ддођај* (БП) долази према глаголу *догодиџи* (ср. RJA s. v.).

200. Према књижевном *далеко* у Мачви се јавља и лик *долёко* (Прич. × 6, Бад., БП), *долёкџе* (БП); исп. и *џддолеко* (Бад.).

201. Поред *џџјац* masc., *џџјаца* fem., забележио сам и *џџјоц* (Прич. × 2, Н).

202. У примерима *дамношња* (Н), *скдорошња* (Н) стоји *о м. а* према *дамно, скдро*.

203. Говори се *миџрољёз* (Прич. × 2, Бад.), *миџрољёза* (Бад.) и *миџраљёз* (Бад.).

204. Према књижевном *чараџа* у Мачви је доследно: *чџраџу* асс. sg. (Прич.), *кџраџкџу чџраџу* (Прич.), *чџраџе* (Прич., Н, БП, Бад.), *чџраџа* (Прич.). Исп. турско *çorab*.

205. В о к а л о. У овим примерима стоји *а м. о*: *вадёница* (Бад. × 2, Бог. × 2, БП) (али исп. и *водёнца* Н), *јаргдван* (Бад.). У лику *миџалёвка* (БП) у питању је асс. *миџа*. И у страним речима може се јавити *а м. о*: *наџалебна* (Н), *аџераџија* (Н).

206. Забележио сам *е м. о* у примеру *јергдван* (Н).

207. Место *о* јавља се (необавезно) *у* у овим примерима: *аџусџол* (Бад.), *кумаџци* (Бад.), *кумаџца* (Бад.), *у кумџдџију* (Н), *куџџран* (Прич.). У лику *суџниџкрёџи* (Бад.) у питању је датив *суџну*.

208. В о к а л у. Карактеристични су за мачвански говор ови облици: *џдлмач* (БП), *џдлмач* (Бад.); *џдлмачџу* (Бад.), *џолмачио* (Бад.), *расџдлмачџи* (Бад.).

Консонанџи

209. Л и к в и д е. Према књижевном *без* у Мачви је доследно *брёз бригё* (Прич.), *брёс кџжуа* (Прич.), *брёз разликё* (Прич.), *нџ бреш чега* (Бад.), *брёз џзговора* (Бад.), *брёз гаџа* (Бад.), *брёж њёга* (Н), *брёсџрага* (БП, Н), *брёсџослен* (БП). У RJA, s. v., пише: „Postanjem je prijedlog prez izjednačen s prijedl. bez tako da je uzeo njegovo b mjesto svoga p“.

210. Говори се: *брџсџар* (БП × 2, Н), *брџсџријџг* (Прич.).

- 230.** Група *мњ* > *мъ* у: *сумљу* (Прич.), *сумљив* (Бад.), *сумљам* (БП).
231. Говори се *Дамјановић* (Прич.) и *Дамљановић* (Прич.).
232. У примеру *обраћача* (БП) *мњ* > *њ*.
233. Група *-мји-* > *-ни-* у: *ја̀ни́йим* (Прич.), *за̀ја̀ни́ио* (Бад.), *за̀ја̀ни́и́ла* (БП), *у̀ја̀ни́ио* (Бад.), *ја̀ни́иљив* (Прич. × 2, БП).
234. У *нуз* (*нуз бунџ* Бад., *нуз Дрину* Бог.) стоји *н* према *низ* (Ившић, Rad 196, 208).
235. Сонант *н* изговара се у речима: *комѣндија* (Прич. × 5), *маиџије* (Прич.).

236. Говори се: *ѣрамдеда* (Бад.), *ѣрамдедови* (Бад.).

237. Л а б и ј а л и. Мачвани у већини случајева не познају сугласника *ф*; замењују га са *в*: *ва̀милију* (Прич.), *ва̀милију* (Прич.), *вѣбруѣр* (Прич.), *вѣбруѣра* (Прич.), *вѣлера* (Прич.), *вѣњер* (Прич.), *вѣрецу* (Прич.), *вѣремена* (Бад.), *вѣременчић* (Бад.), *вѣсаве* (Прич.), *вијакер* (Прич.), *на вијакеру* (Прич.), *вијакере* (Бад.), *вијакѣра* (Бад.), *Вѣлићовић* (Бад.), *вилорѣи́а* (БП), *вицѣи́ан* (Прич.), *ви́рѣза* (Бад.), *вишеклије* (Прич.), *вља́шу* (Бад.), *џар Врања* (Прич. × 2), *ко(д) џара Врање* (Прич.), *врдѣни́* (Прич.), *врдѣи́а* (Прич.), *вруну* (Прич.), *вруница* (Прич.), *кавѣ* (БП), *каву* (Прич.), *у ка̀ви* (Прич.), *кѣва* (Прич.), *овицѣра* (Прич.), *овицѣри* (Прич.), *овицѣрски* (Прич.), *ѣтелево́ном* (Прич.), *Ту̀вѣи́ћ* (БП), *и́а̀вољ* (Прич.), *ви́ксѣи́а* (БП), *ва̀ли* (Бад.), *и́ди́рѣвѣ* (БП), *и́рѣвѣим* (Бад.), *и́рѣвѣли* (БП).

Сугласник *ф* јавља се знатно ређе: *ка̀фѣ* (БП), *ко̀фа* (Прич.), *сѣфру* (БП), *фа̀милија* (БП), *фѣс* (БП).

238. Према књижевном *јѣи́и́и* (: грч. εὐθιγύς) говори се *јѣи́и́и́на* (БП), *јѣи́и́и́но* (Прич., БП, Н), *јѣи́и́и́не ѣ̀ре* (Прич.), *јѣи́и́и́није* (Прич. × 3), *на̀јѣи́и́и́и́и́и́је* (Н). Понекад се изговара глас између *и* и *ф*: *јѣи́-фѣи́и́но* (БП). — У РЈА је *јѣки́ка* а у Ноћају сам забележио *јѣи́и́и́ка*.

239. Артикулација сонанта *в* у интервокалном положају није увек стабилна. Забележио сам примере с артикулацијом која се креће ка би-лабијалној: *џѣ̀о јѣ̀дан са̀и* (Прич.), — *си́а̀ау* (Бад.), — *сна̀оу* (Прич.), — *џѣ̀ек* (Прич.), *џѣ̀ек* (Прич.), — *Јѣ̀а* (Бад., Прич.), *другѣ̀а* (Прич.), — *џр̀мо̀о* (Бад.), *њѣ̀го̀о* (Бад.), *рѣ̀о̀е* (Бад.), — *обу̀але* (БП), *уку̀аи* (Бад.).

Ретко се губи *в* у интервокалном положају: *бр̀а̀ве* (Прич. × 2), *џѣ̀ек* (Прич.).

Исп. у вези с овим и: *ѣ̀дена* (Прич.).

240. У групи *-вљ-* сонант *в* се или чува, или је његова артикулација нешто ослабљена или се сасвим губи:

а) *џси́авља́м* (Прич.), *џси́авља́* (Прич.), *и́заборавља́о* (БП), *и́дси́авља́ју* (Прич.), *си́авља́м* (Прич.), *зау̀си́авља́м* (Прич.);

б) *ди́а̀лаке* (БП), *дѣ̀жи́а̀ла̀је* (Бад.), *и́здра́ла̀ се* (Прич.), *са̀си́а̀љено* (Прич.);

с) *ј*буке *д*џлаке (Н), *д*дсџаља се (Бад.), *д*дсџаљено (Прич.), *из*баљати (Бад.), *на*баља се (Прич.), *на*баљб (БП), *на*здраља (Прич.), *на*јраљену (БП), *на*сџаљено (Прич.), *д*јрџаљмо (Прич.), *д*сџаља (Прич.), *д*сџаљане (БП), *д*јјраља (Прич.), *и*дсџаљен (БП), *с*дсџаљају се (БП), *з*дбаљају (Прич.).

241. У групи *-в-* сонант *в* се такође или чува или губи:

а) *В*лајка (Бад.), *из*влџчјмо (Прич.);

б) *Л*јаја (БП), *Л*асџа (Прич.), *Л*асџимјр (БП), *Л*асџин (Прич., БП), *и*ослџачмо (Прич.), *Л*адимјрџа (Н).

242. Група *вн* > *мн* у: *б*рмна (БП), *р*амница (БП × 2), у *р*амници (БП), *з*дмну (БП), *з*дмније (БП), *д*амно (Прич., Н × 2, БП × 3, Бад.), *д*амно (Бад.), *д*амношња (Н), *д*дамно (Прич.). Понекад се изговара глас између *в* и *м*: *д*ав-мно (Прич., Бад.). Појава није доследна: *б*рвно (БП).

243. Говори се: а) *г*умно (Прич., Бад. × 3, БП × 3), у *г*умну (Прич. × 2, БП) и б) *г*увно (БП).

244. Група *-вџ-* > *-мџ-* у: *Р*амње (Прич. × 2, Бад., БП × 2), код *Р*амња (Бог. — Глушци), *у* Рамње (Прич.), на *Р*амњу (БП, Н); — *г*ламња (БП), *г*ламње (БП). Али исп. и *Р*авње (БП).

245. У примеру *и*резмџниџ (Прич.) *в* > *м*.

246. Губљење *в* констатовао сам у овим случајевима: *р*дџкџ (Прич.), *р*дџку (БП), *б*рџска (Бад.); — *г*рџда (Прич.), *у*грџда се (Бад.), да се *г*рџд (Бад.); — у *м*дџарном крају (Прич.).

247. Поред *м*рџвац (Прич.), *м*рџваца (Прич.) у Мачви се говори: *м*рџац (Прич.), *м*рџа (Бад. × 2, Прич. × 2, БП); исп. и: *м*рџачкџ кдла (БП). Решетар је *м*рџац-*м*рџа нашао у Дубровнику а *м*рџац-*м*рџа у Прчању (Der. štok. Dial. 150).

248. У Мачви се говори доследно *вр*бац. Али сам од осамдесет петогодишњег Алексе Љубинковића из Банова Поља чуо у два маха *бр*баља.

249. Место *в* стоји *ј* у глаголском прилогу прошлом: *и*дџај *и*рџсџанџиџу (Прич.), *и*дџај *с*аљашу (Бад.), *и*дџај *Д*рџни (Бад.), *и*дџај (БП). Ова је појава један од доказа да глаголског прилога нема у језичком осећању Мачвана.

250. Иницијална група *иш* > *ш*: *ш*џница (Бад., Прич., БП). Чује се, међутим, и: *и*шџница (Бад., Прич.).

Иницијална група *ис* > *с*: *с*ујџ (Бад.), *с*ујџи (Бад.), *с*ују (БП), *д*јаки *с*дџач (Бад.). Чује се, међутим, и: *и*сујџ (Бад., Прич. × 2), *и*сдџали (БП), *д*јсова (Прич.).

Иницијална група *ич* > *ч*: *ч*џла (Прич.), *ч*џлу (Прич.), *ч*џле (Бад., Прич.).

Иницијална група *иш* > *ш*: *и*шџе (Бад., Прич.), *и*шџиџа (Бад.).

Као што се види, експлозивно *и* доследно се губи испред експлозива, а испред спيرانта његово губљење није доследно.

264. Велари. Гласа *x* нема у мачванском говору: *ѣкѣ̄ар̄а* (Прич.), *гр̄а* (Бад.), *кѣ̄жу* (Прич.), *м̄а* (БП), *р̄ч̄ак* (Прич.), *сѣ̄р̄а* (БП), *ш̄р̄бу* (Прич.), *ѹода* (Н), *Вл̄а* (Н), *на в̄ру* (Прич.), *в̄р̄ови* (Бад.); *ѣ̄ш̄ар* (Прич.), *д̄а̄ј В̄уко*, *м̄ало л̄адн̄е в̄д̄е* (Прич.), *у О̄жино село* (Прич.), *д̄д̄иш̄иш̄и* (Прич.), *д̄д̄иш̄ио* (Прич.), *д̄д̄иш̄им* (Прич.), *д̄д̄иш̄и* imp. (Прич., Бад.), *з̄а̄ш̄иш̄и* (Бад.), *з̄а̄ш̄иш̄им* (Бад.), *ѣ̄здан̄е* (Прич.), *нар̄нули* (БП), *зн̄а̄ш̄и ш̄ӣ к̄ако је ш̄о̄ кад-се ск̄р̄а̄ нар̄од у а̄влӣју* (Прич.).

265. Каткада место *x* долази *k*: *гр̄ек̄ов̄а* (Бад.), *са ѣ̄скодом* (БП), *к̄д̄д̄ник* (БП × 2, Прич.), *к̄д̄д̄ника* (Прич.), *у к̄д̄д̄нику* (Прич.), *кр̄аб̄росӣ* (Прич.), *за кр̄ану* (БП), *Мик̄аило* (Прич.), *ѣ̄рикод* (Бад., Прич.), *р̄а-скодима* (Прич.), *с̄ѣ̄а̄к̄ӣја̄* (Прич.), *в̄а̄зд̄ука* (БП), *у в̄аз̄дуку* (БП); *кр̄аб̄ар* (Прич. × 2), *кр̄аб̄ри* (Прич.), *ѣ̄рикодно* (Бад.); *д̄р̄к̄ѣ̄м* (Бад.), *з̄ак̄ӣѣ̄в̄а* (Бад.), *кр̄аб̄р̄ѣ* (Прич.), *ѣ̄рикодвала* (Бад.), *к̄ӣѣ̄ла* (Н).

У лику *сиром̄аку* (Н) у питању је суфикс *-ак*, према нпр. *ј̄ун̄ак* (в. Ившић, Раđ 196, 198).

266. Хијат који настаје губљењем *x* уклања се често гласовима *v* или *j*: *ѣ̄ѹв̄ѣр* (Прич.), *Мӣја̄ило* (Прич.).

Интересантне су појаве које том приликом настају код неких именица.

Према, нпр., *к̄ѣ̄жуви* (Прич.), *к̄ѣ̄ж̄ӯв̄а* (БП), *к̄ѣ̄жӯв̄ар* (Прич.) забележио сам и ном. сг. *к̄ѣ̄жув* (Прич.).

Ном. сг. *сн̄а* (Прич.) настао је контракцијом (*снаха > снаа > сна*). Од именице *снаха* забележио сам и облике у којима је задржан хијат а исто тако и облике и са *v* и са *j*:

α) *сн̄ау* (Прич.), *сн̄аѣм* (БП);

β) *сн̄ав̄е* (Прич. × 2), *сн̄ави* (Прич. × 2), *сн̄ав̄у* (Прич.), *сн̄ав̄о* (Прич.), *сн̄ав̄е* (Прич.);

γ) *сн̄а̄јѣм* (Прич.).

И од именице *чоха* забележио сам примере и са *v* и са *j*:

α) *чѣ̄ва* (Прич., Бад.), *чѣ̄ву* (Прич.); *чѣ̄ван̄е ч̄а̄кшире* (Прич.), *чѣ̄ван̄ѣ* (Прич.);

β) *чѣ̄ја* (БП).

Карактеристично је да се *v* развија и код именице *врх*: *вр̄ѣ̄ѣм* (Прич.).

Код именице *орак*, најпре, има примера са развијањем *j*: *ѣ̄р̄а̄ј̄а̄* (Прич. × 2). Одатле и *ѣ̄ра̄ј* (Бад.) поред *ѣ̄ра* (Бад.). Сем тога, има примера и са *s* (< *x*, друга палатализација): *ѣ̄расима* (Бад.), *ѣ̄рас̄а̄* (БП).

267. Уклањање хијата, међутим, није обавезно: *до ѣ̄д̄ӣ ѣ̄ауо* (Прич.), *ѣ̄ѣѣ̄ани* (Прич.), *сн̄ау* (Прич. × 2), *сн̄аѣм* (БП).

Два иста вокала најчешће се контрахују: *гр̄а* 2. sg. (Бад.), *сн̄а* (Прич.), *и гр̄ѣ̄ш̄ом се н̄асмеја* (Прич.), *ѹ ѣ̄ѣѣ* (Прич. × 2).

268. Група *xv > α*) *v*, β) *ф*:

α) *ѣ̄в̄а в̄а̄ша д̄р̄в̄а* (Прич.), *в̄а̄ша̄ј̄ѹ* (Прич.), *ѣ̄ѹва̄ш̄иш̄и* (Бад.), *ѹва̄ш̄ѹ* (Прич.), *ѹва̄шен* (Прич.);

β) *ѹф̄а̄ш̄ӣй* (Бад.).

269. Група *скј > шй̄: шй̄ѐдй̄ (Бад.), Шй̄й̄й̄й̄р (свуда). О глаголу *искай̄и* исп. тачку 461а. одељка о глаголским основама.

270. Група *кс* > *с* у: *Рѡсѡнда* (Бад., Прич.), *крѡлу Алѡсѡндри* (БП).

271. Група *кй̄* > *й̄* у *лѡйрика* (Прич.).

272. Забележио сам ове примере губљења сугласника *г*: *кѡд Бѡ(г) да* (врло често као питање), *нй̄ди* (Прич. × 2), *Тувѡй̄й̄* (БП). Али исп. и *кѡд Бѡг да* (питање) (Н).

273. Говори се *гѡње* (Прич., Бад.) и *дѡње* (Бад.).

274. С п и р а н т и. На почетку речи сонант *ј* добро се чува: *јѡсам* (свуда), *јаргѡвѡн* (Бад.), *јѡи* (свуда), *јѡйро* (свуда).

275. Испред *е* јавља се у неким случајевима на почетку речи протетично *ј*: *јѡксер* (Прич.), *јѡксѡрѡ* (Прич.), *јѡксерима* (Бад.), *Јѡва* (Прич.) (поред *ѡва* Прич.), *јѡ да л га* (Прич.).

276. Познато је да је у многим српскохрватским говорима артикулација сонанта *ј* нестабилна. Тачно стање моћи ће се утврдити тек методима експерименталне фонетике.

У мачванском је говору, најпре, карактеристично губљење *ј* у интервокалном положају испред *и*: *сй̄арй̄й̄*, *блѡй̄*, *ѡраи* (Бад.), *ѡди ѡби* (Прич.), *зуй̄* (БП). — У примерима *Илић*, *Тѡдић*, *Тувѡй̄й̄*, *ракица ији* > *иш* > *й̄*.

У мачванском је говору, затим, нарочито карактеристично губљење сонанта *ј* у сантхију испред *е*:

α) *е + ј + е > е + е*: *сѡѡ е иѡ* (Прич.), *сѡѡ ѡднѡко е начй̄нио* (БП), *ѡ мне е мѡла фѡмилиѡа* (БП). Ипак се не би могло рећи да се у Мачви говори *сѡѡдно* као у Пиви и Дробњаку (Ј. Вуковић, ЈФ XVII 43). Постоји пауза између *е* и *ѡ* (*ѡ*): *сѡѡдно*, *сѡѡдно* (Прич., БП).

β) *а + ј + е > а + е*: *рѡка е й̄ской̄ѡна* (Прич.), *на ѡдѡн* (Прич.), *шй̄ѡ е и кѡко е* (Прич.), *шй̄ѡѡ е се дѡрѡ* (Бад.), *да ѡѡм лѡба* (Бад.), *кй̄иша е се ѡй̄ѡй̄ сй̄ѡсй̄ишѡла* (БП), *да ѡѡмо* (БП), *ѡй̄ѡла га е* (БП). Мислим да пример *д'ѡѡѡш* (Прич.) треба овако тумачити: *да јѡѡѡш > да ѡѡѡш*, а затим елизацијом *д'ѡѡѡш* (исп. и *да ѡѡѡмо* БП).

γ) *о + ј + е > о + е*: *шй̄ѡ ѡ е и кѡко е* (Прич.), *шй̄ѡкѡ е сй̄рѡшнѡ шѡукла* (Прич.), *шй̄ѡ е ѡсй̄ѡло* (Прич.), *ѡй̄ѡшѡло е бй̄ло у грѡѡѡљу* (БП); исп. и *ѡѡѡ* (БП).

Карактеристично је да и Милија Станић за ускочки говор наводи само примере у којима је *ј* у сантхију изгубљено испред *е* (ЈФ XXIII 223).

277. Говори се *ѡй̄гѡрнѡ* (Бад., Прич., БП) и *сй̄гѡрнѡ* (Бад., БП).

278. Према немачком *der Sitz* доследно је: *кѡла са ѡѡ кѡња и ѡй̄ѡѡѡѡ* (Прич.) и сл.

279. Говори се: *сй̄грѡй̄ѡ* (Прич.), *сй̄грѡй̄ѡ* (БП), *сй̄грѡй̄ѡ се* (БП). Али исп. и *й̄грѡй̄ѡ* (Бад., Прич., БП).

280. Иницијална група *зн* > *н* у *praes. гл. знѡй̄и*: *нѡѡѡш* (Прич. × 3, Бад. × 2), *нѡ* (Прич.), *нѡш* (Бад.), *нѡй̄ѡ* (БП × 2). Појава није доследна: *знѡм* (Бад.) итд.

281. Према књижевном *звиздаџи* забележио сам: *звиздаљку* (Н).

282. Сугласник *жс* > *р* у *раес.* глагола *мџи*: *мџре* (Прич. × 8, Бад. × 3, БП), *мџрѣ* (Прич.), *нѣ морѣ* (Прич. × 7, Бад., БП), *нѣ морѣ се* (БП), *мџрѣше* (Бад.), *мџру* (Прич., БП), *нѣ мору* (Прич.), *нѣ мору* (БП). Појава, међутим, није доследна: *мџсе* (Прич.), *нѣ можсе* (Бад.), *нѣ можѣ се* (БП), *мџсу* (Прич.), *нѣ можѣ* (Прич.).

283. Говори се *вџбу* (Прич.), *на вџбу* (Прич.), *на вџбу* (БП), *вџби* (БП), *у вџбам* (Прич.); — *ибун* (БП), *ибунови* (Прич.).

Поред *мџандаре* *асс. р1.* (БП) говори се и *цандари* (Прич.).

284. Иницијална група *шк-* > *чк-* у: *у чколџу* (Прич.), *чкбле* (Прич.), *у чкблџу* (Бад., БП). Али исп. и *шкбле* (Бад.), *шкблџа* (БП) код образованијих сељака.

285. Према књижевном *рашиџкаџи* забележио сам *рџсџрканџо* (Н).

286. А ф р и к а т е. У већини случајева чува се старија група *шч* у именице *башча*: *за башчу* (Прич.), *у башчу* (Прич. × 2, Бад., БП), *за башчбм* (Прич.), *у башчи* (Бад., Прич. × 2), — *башчѣ* (Прич.), *крџз башче* (Прич.); — *башчџвџашичу* (БП). Могу се, међутим, чути и примери са *ши* < *шч*: *башшиа* (Прич.), *у башши* (Прич. × 2).

287. Ликови *когџ* (Бад.), *шикогџ* (Бад.) настали су на тај начин што је африката *ђ* изгубила свој експлозивни елемент.

288. Говори се *кођаги* (Н, БП).

289. Д и с и м и л а ц и ј а. Говори се: *вџњџка* (Прич.), али и: *бџсиџне свеће* (Прич.), одн. *бџсиџњџ иџсџ* (БП), *кџиџњџ илџц* (БП).

290. Облици типа *оделѣње* (Бад.), *оделѣња* (БП), *оделѣњима* (БП), *освеџлѣње* (БП) настали су, најпре, под утицајем дисимилације (*љ*: *њ* > *л*: *љ*), а такође и под утицајем оних облика у којима није било услова за промену *л* > *љ* (*раес.* и сл.).

291. Према књижевном *џџачкаџи* говори се у Мачви *џлџкаџи* (БП). У раду „Jezični odnosi Južnih Slavena i Arbanasa“ (Enciklopedija Jugoslavije I) П. Скок за арбанаску реч *плаџкѣ* каже да је „slavenska izvedenica od grč. glagola *πλᾱκῶω*, *uništavam, sahranjujem*“ (стр. 162/1). Мачвански је облик, дакле, ближи арбанаском одн. грчком.

292. Х а п л о л о г и ј а. И у Мачви постоји хаплолошки облик *кџруз* (свуда) поред *куџруз* (Прич.).

293. М е т а т е з а. Забележио сам ове примере метатезе: *нама-сџиџра* (Прич.) поред *манасџиџра* (Прич.), *манасџиџру* (БП), — *Жџводџр* (Бад.) поред *Жџворџд* (Прич.), — *бџрџн* (Бад., Н) поред *бџнџр* (бџнџр) (Бад., Н), — *иџнџиџр* (БП) поред *иџрџиџн* (БП).

294. Метатезом тумачи Ившић облике: *вџде* (БП × 2, Прич.), *пџде* (Бад., Прич. × 3, БП × 2), *пџдена* (Прич.) (в. Rad 196, 206).

295. И облик *њџвој* (Бад., Прич. × 2) тумачи Ившић метатезом (< *њиџов*) (Rad 196, 206).

296. Једначење сугласника. Када се реч која се завршава безвучним сугласником налази испред речи која почиње звучним сугласником, безвучни сугласник прелази у звучни у првом реду кад такве речи чине синтагматску целину: *недѣљаг дана* (Прич.), *лѣб дан* (Прич.), *ѿоб Ђоко* (Бад.), *з Бѹгарма* (sic!) (Прич.), *з гасом* (Прич.), *з дѣдом* (Прич.), *наз два* (Прич.), *мѣсец дана* (Бад., Прич., БП), *јозг гдрѣ* (Прич.).

297. Када се реч која се завршава звучним сугласником налази испред речи која почиње безвучним сугласником, звучни сугласник прелази у безвучни у првом реду кад такве речи чине синтагматску целину: *из нашек сѣла* (Прич.), *сѿарок свѣта* (Прич.), *збѣк шѣа* (Прич.), *кош Кѣдѣћа* (Прич.), *кѣш кућѣ* (Прич.), *кош кућа* (Прич.), *дѣнар на дѣнар је некаш ѿдѣ ѹ Шайцу* (Прич.), *ош ѿдѣнѣсѣе* (Прич.), *ош ѿѣѣѣ* (Прич.), *ош ѿлѣдѣвѣ* (Прич.), *ош ѿсѣћања свѣта* (Прич.), *ош Причинѣвѣца* (Прич.), *до ѿш ѿазуо* (Прич.), *ѿрѣш кућу* (БП), *бес ѿрѣшѣа* (Прич.), *ис Кѣменѣѣ* (Прич.), *ис Трѣкалишѣа* (Прич.), *ус ѿѣш* (Прич.), *ус ѿрѣску* (Прич.).

298. После једначења $з + с > с + с > с$: *ѿ(з) Салѣа* (Прич., Бад.).

У случајевима $з + ш$ после једначења по звучности ($с + ш$) долази до једначења по месту одн. начину образовања ($ш + ш$) и затим $ш + ш > ш$: *ѿ(з) Шайца* (Прич.), *ш(з) шайѣра* (Прич.), *ѿ(з) школѣ* (Прич.), *ш(з) Шѣру ѿланѣну* (Прич.).

299. У случајевима $з + ч$ проце је сличан, само што се $з > с > ш$ не губи: *крош чѣвѣѣш ѿѣвош* (Прич.), *нѣ брѣш чѣга* (Бад.); $с + ч > ш + ч$: *ш чѣвѣѣм* (Прич.).

300. У случајевима $з + ѿ > ѿс + ѿ$: *ѿс ѣѣа* (Прич.), *нѣж ѿѣмѣѣу* (Прич.). Пример *шѣж ѿѣѣвѣ* треба тумачити овако: $-сѣ + ѿ > -зѣ + ѿ > -з + ѿ > -ѿс + ѿ$.

301. У случајевима:

$-з + ѣ > ѿс + ѣ$: *ражѣѣѣш се* (Прич.), *ражѣѣѣшѣа* (Прич.), *ражѣѣѣш се* (Прич.);

$-з + њ > ѿс + њ$: *бѣж њѣѣ* (Прич.), *бѣж њѣ* (Прич.), *крѣж њѣ* (Бад.), *ѣж њѣга* (Прич., Бад.), *ѣж њѣ* (Прич., БП);

$с + њ > ш + њ$: *ш њѣѣ* (Бад.), *ш њѣм* (Прич., БП × 2), *ш њѣм* (Прич. × 2), *ѿ ш њѣм* (Бад.), *ш њѣме* (Бад.), *ш њѣма* (Прич. × 3, Бад. × 4, БП).

Али исп. и: *ѿжѣѣѣ* (БП), *ѿжѣѣѣ* (Прич.), *с њѣм* (Прич.).

О једначењу сугласника после потпуне редукције вокала исп. одељак о редукцији вокала.

302. У т. 169. говорили смо о процесу стварања нове африкате после потпуне редукције вокала. Рекли смо да има примера у којима тај процес још није завршен.

Процес стварања нове африкате није завршен ни у примерима типа: *ѿѣш - шѣѣѣѣ* (БП), *ѿѣш - шѣѣѣѣ* (Прич.).

Ни у случајевима $d + c > \bar{ii} + c$ још није завршен процес стварања африкате $ɟ$: *ка̄ӣ-сам* (Прич. × 2), *ка̄ӣ-смо* (Прич.), *ка̄ӣ-смо њдишли Скадру* (Бад.), *ка̄ӣ-се свршӣ рѹчак* (Прич.), *ка̄ӣ-сва̄нуло* (Прич.), *ко̄ӣ-Са̄вѣ* (Прич.), *ко̄ӣ-свѣг* (Прич.), *са̄м њ̄ӣ љ̄ѣ*, *ка̄ ко̄ӣ-свѣ̄ѣ кӯћѣ* (Прич.), *ко̄ӣ-сӣричѣ̄ва̄* (Прич.), *кӯӣ-сӣе* (БП), *вӣше о̄ӣ-свӣјӯ* (БП), *о̄ӣ сӣричѣ̄ва̄* (Бад.), *ѡ̄рѣ̄ӣ-себом* (Прич.).

Исто је и у придева т. *бедгра̄ӣскѣ̄* (Прич.), *лӣва̄ӣскѣ̄* (Бог.), — *бра̄ӣскѣ̄* (Бог.).

Попуна африката још није створена ни у примерима: *од-ж̄ӯӣѡ̄га ѡ̄мука* (Бад.), *од-зӣмѣ* (Прич.), *ѡ̄рѣ̄д-зору* (Бад.).

303. На а п с о л у т н о м к р а ј у речи звучни сугласници губе нешто од своје звучности, али никад не постају безвучни: *глӣб̄ӣ* (Прич.), *ѡ̄дрез̄* (Прич.) итд.

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ МАЧВАНСКОГА ГОВОРА

І. ОДНОС „ТВРДИХ И „МЕКИХ“ ОСНОВА

304. У мачванском говору однос „тврдих“ и „меких“ основа поремећен је, у поређењу са ситуацијом у савременом српскохрватском књижевном језику, у корист „тврдих“ основа. О књижевној ситуацији в. код М. Стевановића, Савремени српскохрватски језик I, стр. 191—197. и 199—203.

305. У инструменталу једине именица *о/јо*-основа мас. и neutr. чешћи су у меких основа примери с наставком *-ом*:

а) примери с наставком *-ем*: *с вѣлкѣм чѣкићем* (Прич.). — *ѡрѹжѣм* (Прич.), *ѣѹцѣвѣм* (Прич.);

б) примери с наставком *-ом*:

цѣћом (Прич.), *ѡгмићом* (Прич.), *јѡлачићом* (Прич.), *кѡнѡм* (Прич.), *кѣрѡм* (Прич.), *нѡжићом* (Бад.), *ѡрајом* (Бад.), *ѣѹѣићом* (Прич.), *ѹгљом* (Бад.), *са свѡјѣм знѡјом* (Прич.); —

з Дѹбљом (Бад.), *кѡѣљѡм* (Н), *ѡрѹжѡм* (Прич.), *ѣѡљѡм* (Прич.), *ѣѡѣѣѡм* (Прич.), *ѣриѣѣѡм* (Бад.), *с ѣрѡѣѡм* (Бад.), *ѣрѹћом* (Прич.), *са вѡѣѣѡм* (Н), *знѡѡм* (Бад.).

После некадашњих меких сугласника јавља се доследно *-ом*:

а) после *ж*: *мѹжѡм* (Прич.), *нѡжѡм* (Бад., БП), *нѡѣѡм* (БП);

б) после *ш*: *са кѡѣѣѡм* (Прич.);

с) после *ч*: *бѣѡм* (Бад.);

д) после *ѣ*: *кѡнѡѡм* (Прич.), *кѡнѡѡм* (БП), *лѡнѡѡм* (Прич.), *ѡѡѡм* (Прич., Бад.), *ѡѡѡм* (Бад.), *свѣѡѡм* (Прич.), *ѣѡѡм* (БП), *ѡѡѡѡм* (Прич.); — *лѣѡѡм на Бѡѣѣѡм* (БП).

Једино сам после *р* поред примера с *-ом* (*ѡрѹѡѡм* Прич., *ѡѡѡѡм* Бад.) забележио и примере с *-ем*: *ѡѡѡѡм* (Бад.). Очеvidно се *р* најдуже осећало као мек сугласник.

306. У проширеном плуралу именица мас. *о/јо*-основа чешћи су примери са *-ев-* а ређи са *-ов-*.

а) примери са *-ев-*: *ѡрѣѡѡм* (Прич.), *гѹѣѡѡм* (Прич.), *ѣѡѡѡм* (Бад.); — *кѣрѡѡѡм* (БП), *слѹѡѡѡм* (Прич.); — *бѡѡѡѡм* (Прич.), *ѡѡѡѡм* (БП), *у кѣрѡѡѡм* (Прич.), *ѡѡѡѡм* (БП); — *гѹѡѡѡм* (БП), *ѡѡѡѡм* (Бад.);

б) примери са *-ов-*: *вршајови* (БП), *арњове* (Прич.), *јањбв̄а* (Бад.).
Исти је однос и код некадашњих меких сугласника.

а) примери са *-ев-*: *врачеви* (Прич.), *зечеви* (Прич., Бад.); *кључеве* (Прич.), *обручеве* (Бад.), *зече* (БП); — *зечев̄а* (Прич.), *кош-сиричев̄а* (Прич.); — *сиричевима* (Прич.), *црцевима* (Прич.);

б) примери са *-ов-*: *језови* (Прич.); — *језбл̄а* (Прич.); — *вешове* (Бад.).

Поред облика *зечеви* (Прич., Бад.), *зечев̄а* (Прич.), *зече* (БП) (које смо горе навели) исп. и: *зецбв̄а* (Бад.), *зџове* (БП). Од значаја су такође и облици: *вџцови* (Прич.), *вџцбв̄а* (Прич.).

Занимљиво је да се после сугласника *р* у већини случајева јавља *-ев-*: *амбареви* (Прич., Бад.), *ио бунаревима* (Прич.), *парев̄а* (Н), *шдрев̄а* (БП, Бог., Бад.). Ређе долази *-ов-*: *шдрбв̄а* (Бад.).

307. Као последица овог ремећења односа тврђих и меких основа јавља се уметак *-ев-* и после *с* и *з*: *вдзеву* (Н), *вдзев̄а* (Прич.), *вдзевима* (Бад.), *мрзеву* (БП, Прич., Бад.); — *вдзеве* (Прич.), *кајасеве* (Прич.), *нџка кајасев̄а* (БП), *кајасев̄а* (Н), *кајасевима* (Прич.), *мирисев̄а* (Прич.), *идјасеву* (Бад.).

308. Уметак *-ев-* јавља се, сем тога, и код именица тврђих основа: *са кљневима* (Бог.), *до кљнев̄а* (Прич.), *са кљневима* (Прич.), *нерасив̄ев̄а* (БП), *расивевима* (Бог.).

309. Од именице *й̄ӯӣ* забележио сам ове облике instr. sg. и множинских облика: *й̄ӯӣом* (БП, Прич., Бад.), *м̄ло смо й̄идли й̄ӯӣом й̄равим* (Прич.), *св̄ р̄џд̄вним й̄ӯӣом* (Прич.); — *иоред й̄ӯӣбв̄а* (Прич.).

310. Однос тврђих и меких основа поремећен је и у gen. sg. masc. придева и заменица. У овоме облику после меких сугласника чешће се јавља наставак *-ог*, а ређе *-ег*.

а) примери с *-ог*: *код̄ог брис̄ириј̄ог* (Прич.), *д̄ив̄.ь̄ог* (Н), *м̄л̄ђ̄ога* (БП), *м̄л̄ђ̄ог* (БП), *нај̄м̄л̄ђ̄ог* (Прич.), *с̄ӣариј̄ог* (БП), *с̄ӣариј̄ог* (Прич.); — *вр̄ӯђ̄ог* (Прич.), *до з̄д̄њ̄ог кд̄л̄ӯӣа* (Прич.); — *ид̄ӣог* (Прич. × 2, БП × 2), *ид̄ӣок й̄равца* (Прич.), *д̄овога нај̄ӣд̄ога* (БП);

б) примери с *-ег*: *нај̄с̄ӣариј̄ег* (Прич.), *с̄ӣариј̄ег* (Бад.), *из нај̄шек с̄џа* (Прич.).

311. И у dat. sg. masc. придева и заменица више је примера с наставком *-ом* после меких сугласника, него примера с наставком *-ем*.

а) примери с *-ом*: *у д̄б̄њом граду* (Прич.), *у др̄укчијом д̄блику* (Прич.), *у др̄укчијом й̄д̄ложају* (Прич.), *у нај̄богај̄иј̄ом м̄џиу* (Прич.), *у нај̄в̄џ̄ом й̄рку* (Прич.), *у ш̄р̄џ̄ом й̄бзиву* (Прич.); — *у й̄л̄в̄љаку в̄ш̄ӣом* (Прич.), *й̄рема нај̄шом й̄бс̄л̄ном* (Прич.), *у нај̄шоме с̄џу* (Прич.), *у нај̄шом с̄џу* (Прич.), *у нај̄шоме* (Бад.), *нај̄ш̄ом владару* (БП), *о нај̄ш̄оме* (БП), *на код̄ом* (Прич.), *у код̄ом се й̄равцу* (Прич.);

б) примери с *-ем*: *м̄л̄ђ̄ем* (Прич.), *ио с̄ӣариј̄ем обичају* (Прич.), *ио садаш̄њем й̄лану* (Прич.), *нашем* (Бад.).

312. И у *nom. sg. neutr.* придева и заменица више је примера с наставком *-o* после меких сугласника, него примера с наставком *-e*.

а) *данашињо* (Бад.), *дівљо свињче* (БП), *кокдишињо ђубре* (Прич.), *лѣињо време* (БП), *йоследњо зрно* (Бад.), *йрѣдошињо* (Прич.), *йрѣдошињо време* (БП), *врућо* (Бад. × 2, БП), *врућо длово* (Прич.); — *ндшио* (Н), *кѡјѡ* (Прич.), *свѡ* (БП × 2, Прич., Бад.), *свѡ двѡ имѡње* (Прич.), *свѡ одѣло* (Прич.), *дѡседнѡ ѡѡ село*, *свѡ йѡйѡлѣ* (Прич.), *свѡ време* (Бад.), *свѡ йоверѣње* (Бад.); —

б) примери с *-e*: *највѣће брѣдо* (Прич.), *у йоследње време* (БП); — *своје мѣсто* (Прич.), *свѡ гѡре од гѡрог* (Прич.).

313. Прилог *лоше* јавља се у два облика:

а) *лѡшо* (Бад. × 2, БП), *није се никѡд лѡшо йрѣчѡло* (Прич.), *лѡшо вам и бѡло* (Прич.);

б) *лѡше* (Бад.).

314. У присвојних придева подједнако се у примерима с данашњом и некадашњом меком основом јављају наставци *-ов* и *-ев*:

а) примери с наставком *-ов*: у *Рѡдѣ Ђурѣовог* (Прич.), *Лѡзаровог* (Прич.), *Рѡдивојова* (Прич.), *Сѡјѡнислављов* (БП);

б) примери с наставком *-ев*: *Грѡнићевог* (Прич.), *од Рѡдѣ Ђурѣвог* (Прич.), *ковѡчев* (Прич.), *лѡчево* (Бад.), *ѡрѣва ѡи* (Прич.).

II. ИМЕНИЦЕ *o/jo*-ОСНОВА

315. У именица на *-лац* продире *o < л* и у *nom. sg.*: *кѡсиѡц* (Прич.), *влѡдаѡц* (БП). Овоме насупрот, поред примера: *кѡсиѡца* (Прич.), *двѡ кѡца* (Прич.), забележио сам и пример с *кѡцѡм* (Прич.).

316. Од именица на *-ар* забележио сам три примера *voc. sg.* на *-e*: *гѡсиѡдѡре* (Прич.), *кѡмандѡре* (Прич.), *мѡјѡре* (Прич., Бад.).

Од именица на *-ач* забележио сам *voc. sg.* на *-у*: *кѡвѡчу* (Прич.), *нѡмигѡчу* (Прич.).

Карактеристично је, међутим, да сам *voc. sg.* с наставком *-e* слушао и од именица с данашњим меким завршним сугласником: *Кѡко си*, *Мѡлиће* (БП), *йрѡјѡйѡтеље мѡј* (БП).

Облик *ѡѡац* може служити и за *voc. sg.*: *а ѡѡи, ѡѡац?* (Прич.).

317. Забележио сам ове старије облике промене именице *дан*: *gen. sg.*: *йосле Пѡйрова дне* (Прич.), *ѡй-Сѡјѡсова дне* (Бад.); *loc. sg.*: *О Пѡйрову дне* (Бад.).

318. Именице на *-ин* немају у *sg.* облике без овога суфикса, у чему се мацвански говор разликује од сремскога: *Шѡйчанин* (свуда) итд.

319. У мацванском говору уметак *-ов-* у *pl.* долази и код неких од оних именица које се у књижевном језику јављају без тога уметка. Навешћу овде све забележене примере с уметком *-ов-*, из којих ће се видети ситуација у Мацви:

брѡве (Прич.), брѣгови (Прич.), грѡдови (Бад., Прич.), жидрѡлови (Прич.), зѣцове (БП), зѣчеви (Прич., Бад.), зѣचेва (Бад., БП), кнѣзови (Прич.), кѣмови (Прич.), дсови (БП), сѣнови (Прич.), снѣгови (Прич.), члѡнови (Прич.), — арьѣви (Прич.), — грѡздови (Прич.), дѣлове (Бад.), жсѣлове (Бад.), — влѡйтови (Бад.), знакови (Бад.), јѣжови (Прич.), радови (свуда), ибунови (Прич.), — лѣвкови (Бад., Прич.), — гѡвранови (БП), гдлубови (Бад., Прич.), — амбарѣви (Бад.), бѡдакови (Прич.), вѣшајови (БП), дѡварѣви (Прич.), кѡјасеве (Прич.), ибѡјасеви (Бад.), ирдсекови (БП), — ирѣйискови (Бад.), — брѡјевѣ (Прич.), рѡвови (Прич.), нѡ рогове (Прич.), — крајевѣ (Прич.), — длѡнови (БП), рѡйови (Прич.), свѡйтови (Прич.), ѡ свѡйтове (Прич.), — градѡвѡ (Прич., Бад.), другѡвѡ (БП, Н, Прич., Бад.), жидралѡвѡ (Прич.), зеѡвѡ (Бад.), зечѡвѡ (Прич.), зидѡвѡ (Бад., Прич.), кумѡвѡ (Прич.), рејѡвѡ (Бад.), чланѡвѡ (Прич.), — грѡздѡвѡ (Прич.), жсѣлѡвѡ (Прич.), — брѣгѡвѡ (Прич.), — к.љунѡвѡ (Прич.), краѡвѡ (Бад.), иарѡвѡ (Н), — знаѡвѡ (Н), јѣжѡвѡ (Прич.), клѡсѡвѡ (Прич.), радѡвѡ (Бад., Н), — лѡвѡвѡ (Прич.), — вѣшајѡвѡ (Бад.), гавранѡвѡ (Бад.), голуѡвѡ (Прич.), мѣрисѡвѡ (Прич. × 2), случѡјѡвѡ (Прич.), — кајасѡвѡ (БП, Н), нерасѣѡвѡ (БП), — ѡјѡкѡвѡ (Прич.), — бѡкѡвѡ (Прич.), рѡвѡвѡ (Прич.), рѡјѡвѡ (Прич.), — рогѡвѡ (Прич.), — крајѡвѡ (БП), — бѣгѡвѡ, рѡшѡвѡ (Прич.), — свѡйѡвѡ (Прич., БП), — брегѡвѡма (Прич.), бркѡвѡма (Прич.), градѡвѡма (Прич., БП, Бад.), кумѡвѡма (Прич.), синѡвѡма (БП × 2), иѡ судѡвѡма (Бад.), — гласѡвѡма (БП), другѡвѡма (Бад., Прич., БП), к.љунѡвѡма (Прич.), краѡвѡма (Бад.). — грѡзѡвѡма (Прич.), жсѣлѡвѡма (Бад.), — радѡвѡма (Прич.), — лѣвѡвѡма (Прич.), — клѣпѡвѡма (Бог.), — илѡвѡма (Прич.), сѣшарѡвѡма (Прич.), — дѡварѡвѡма (Прич.), — бунарѡвѡма (Прич.), кајасѡвѡма (Прич.), — рогѡвѡма (Прич., Бад.), — чланѡвѡма (Бад.), — крајевѡма (Прич.), — брѡјевѡма (Прич.), — зѣпѡвѡма (Прич.), свѡйѡвѡма (Прич.), — ишѡвѡвѡ (Прич.), — брѣсѡвѡма (Прич.), вѣрѡчѡма (Прич.), грѡмовѡма (Прич.), гѣнѡвѡма (Прич.), к.ључѡвѡма (Прич.), крајѡвѡма (Бад.), лѡковѡма (Бад.), илѡвѡма (Бад., БП), сѣшѡвѡма (БП), — к.ључѡвѡма (Прич., Бад.), ишѡвѡма (Прич.), — гѡјѡвѡма (БП), гѣнѡвѡма (БП), — сѣшѡвѡма (Прич.), — сѣшѡвѡма (Бад.), — расѣѡвѡма (Бог.), — чѡркѡвѡма (Прич.), ишѡвѡма (Прич., Бад.), ишѡвѡма (Бад.), — лѡнѡвѡма (Бад.), рѡжѡвѡма (БП), рѡжѡвѡма (БП), — вѣнѡвѡма (Бад.), вѣнѡвѡма (Прич.), вѣнѡвѡма (Прич.), — јѡрѡвѡма (Прич., Бад.), јѡрѡвѡма (Прич.), јѡрѡвѡма (Бад.), — вѣсовѡма (Прич.), вѣсѡвѡма (Прич.), вѣшовѡма (Бад.), вѡзѡвѡма (Н), вѡзѡвѡма (Прич.), вѡзѡвѡма (Бад.), мѣзѡвѡма (БП, Прич., Бад.), рѡвѡвѡма (Прич.), ишѡвѡма (Прич.), ишѡвѡма (БП, Бог., Бад.), ишѡвѡма (Бад.), — ѡрѡвѡма (Прич.), ѡрѡвѡма (Бад.).

Као име празника забележио сам *Врѡчѡма* (Прич.) и *Врѡчи* (Прич.).

330. Именица *метар* има ове облике:

- a) метар — метра: *двѣста метара* (Прич. × 2);
- b) метар — метра: *метар* (Прич.), *три-четири метра* (Прич.);
- c) метер — метра: *о(д) два метра* (БП), *идла метра* (БП), *два метра* (БП).

331. Именице *млин* (Прич.), *идси* (БП) и *фрднй* (свуда) у Мачви су доследно masc. Именица *йорез* може бити и masc. и fem.: a) *йдрез* (Прич.); — b) *нагромילהе се ше йдрезе* (Прич.), *дѣвети йлада йдрезе* (Прич.).

III. ИМЕНИЦЕ а-ОСНОВА

332. Измена сугласника *к, г, х* испред *и* у *ц, з, с* у dat.-loc. sg. није доследна.

a) примери с измењеним сугласником у dat. sg.: *дѣвѣјци* (БП, Прич. × 2, Бад.), *шѣб дѣвѣјци* (Прич.), *грѣшци* (БП), *муци* (Бад.), *двој рѣци* (Бад.), — *брѣци* (Бад.).

b) Примери с неизмењеним сугласником у dat. sg.: *гѣски* (Прич.), *снајки* (Прич.), *сиѣдки* (Бад.).

c) Примери с измењеним сугласником у loc. sg.: *зѣдрузи* (Прич.), *на йуци* (Прич.), *у Амерѣци* (Прич.).

d) Примери с неизмењеним сугласником у loc. sg.: *на јѣднѣј даски* (Прич.), *на дѣкуки* (Прич.), *на рѣки* (БП), *на велкѣј шѣвайки* (Прич.), *ид жѣшки* (Прич.).

Карактеристично је да и код личних имена има примера с измењеним сугласником: *Анѣљци* (Прич.), *Радѣјци* (Бад. × 2).

333. Облик voc. sg. тросложних личних имена на *-ица* у мачванском је говору једнак пом. sg.: *нѣмѣј, Јѣлица* (БП), *нис њни шѣде, Мѣрица* (Бад.), *нѣмѣј, Мѣлица* (Прич.), *дѣј, Мѣлица, мѣло водѣ* (Прич.), *ѣј, Мѣлица* (БП), *јѣл, Радѣјца* (Прич.), *ал ше је слѣгѣ, Радѣјца* (Прич.), *ѣ, мѣја Сиѣница* (Бад.), *ѣди, Сиѣница, шѣ йрѣчај* (Бад.).

334. Наставак *-и* изразито се шири у gen. pl.^Г у мачванском говору: *цигѣй* (Прич.), *ћѣркѣй* (Прич.), *радѣй* (Бад.), *гаѣшѣй* (Прич.), *лаћѣй* (Прич.), *йѣна кѣла либаѣй* (БП), *йо мѣни рѣкѣ би да ймѣм мѣни и мѣни* (Прич.), *мѣркѣй* (Бад.), *йладау й йо нумѣрѣй* (Бад.), *йѣсмѣй* (Прич.), *йрѣчѣй* (Прич.), *ружѣй* (Бад.), *шируѣдѣй* (Бад.), *шѣрѣй* (БП).

Примера са наставком *-а* мање је: *чѣтири сиѣѣйине нумѣра* (БП).

335. Архаични loc. pl. слушао сам у мачванском селу Причиновићу од старијих особа: *ѣ чизма* (sic!), *йо градина*, *йо лѣвада*, *ѣ новина*, у *йѣйуча*, *ид шума*.

Разуме се да претежу облици с новим loc. pl.: у *велѣким лѣвадама* (Прич.).

336. Лична мушка имена и хипокористика типа *Андро* — *Андра* у мачванским местима Бановом Пољу, Ноћају, Богатићу и Причиновићу

деклинирају се по типу *Андра* — *Андрѐ*, а у селу Бадовинцима по типу *Андро* — *Андрѐ*. У Бановом Пољу обавестили су ме да се и у Равњу ове именице деклинирају по типу *Андро* — *Андрѐ*.

Примери за тип *Андра* — *Андрѐ*:

Бђжа (БП), *Бђжи* (БП), *Чѐда* (Бог.), *Чѐча* (Прич.), *Дрѐја* (БП, Бог., Прич.), *Бђка* (Прич.), *Гѐја* (Прич.), *ѝој-Јђва* (БП), *Кѝћа* (Прич.), *Лѐја* (БП), *Лѐца* (Прич.), *Лука* (Прич.), *Мѝја* (Прич.), *Мѝћа* (Прич.), *Мѝша* (Прич.), *Сѐва* (Бог., Прич.), *Тђма* (Прич.), *Тђша* (БП), *Жђја* (Прич.).

Примери за тип *Андро* — *Андрѐ* (све из Бад.):

а) *nom. sg.*:

Андро, *да л је Аџо кѝи кућѐ*, *Баѝо*, *Бђро*, *Бђко*, *Ѐво Бђбић*, *Јђво*, *свѝј-Луко*, *Љђбо Јѝнковић*, *Пајо Сѐвић*, *џика-Пѐро*, *Пѐро*, *Рако*, *Сѐво*, *Сѝаћо*, *ѝој-Тѐшо*, *газда-Влѐдо*; исп. и: *слџо*, *Шђбо*, *зѐло*.

Ређе се у Бадовинцима јавља *nom. sg.* на -а: *Аџа*, *Бђка*, *Мѝћа*, *Рѐја*.

б) *коси падежи*:

Аџѐ, *Љђбѐ Глѝића*, *коѝ-Пѐрѐ* (Бад.), *ѝој-Тѐшѐ*, *Влѐдѐ*, — *Ѐву Бђбића* (*acc. sg.*), — *Бђкђм*, *Сѝаћђм*.

Да је у Бадовинцима у питању промена типа *Андро* — *Андрѐ* потврђују и присвојни придеви: *Бђрѝн* (Бад.), *Јђвина кућа* (Бад.), *Пајѝн* (Бад.).

337. Тросложна и вишесложна лична мушка имена на -ије у Мачви у већини случајева имају завршетак -ија: *Анѝонија* (Бад.), *Анѝонија Иѝанковић* (Прич.), *џика-Димѝтрија* (Прич.), *Димѝтрија* (Прич.), *Дрѐгоја* (Прич.), *Зѐрија* (Бад.), *Макѐвија* (БП), *брѐћа Никола* и *Никђдија* (Прич.), *Мѝић Панѝѐмија* (Прич.), *Савѐишија* (БП), *Сѝѐсоја* (Прич., БП), *Сѝѐноја* (Н), *џа-Ганѐсија* (Н), *Танѐсија* (Прич.), *Тимѝија* (Бад.), *Вѐсилија* (Бог.), *Вићѝнишија* (Бад.). Ово потврђују и присвојни придеви: *Дрѐгојина џѐла њѝва* (Прич.), *Дрѐгојина двѐ казана* (Прич.).

Примера са -ије знатно је мање: *Макѐвије* (Прич.), *Сѝѐсоје* (Бад. × 2).

338. Занимљиви су облици по а-деклинацији од мушког имена *Алѝксѝндар*: *кѝаљу Алѝксѝндри* (БП), *кѝѐља Алѝксѝндрѐ* (Н).

339. Тросложне и вишесложне именице на -ика граде се у мачванском говору суфиксом -инка: *кђмишѝнка* (БП), *мирѐжѝѝнѝнку* (Прич.).

340. Именице *ѝѝѝка*, *ѝрија* и сл. кад стоје уз лично име, не мењају се: *ујна-Жѝѝки* (Прич.).

341. Чврсто је *Коџѐлева* (Прич.).

V. NEUTRA NA CONS.

354. Употребљавају се именице *јаје* и *јајце* :

а) *само јаја ијјљ ка свраке* (Прич.), *чваренй јаја* (Прич.), *јаја* (Прич.);

б) *јајцеџа* (Бад.), *јајцеџа* (Бад.), *јајцеџа* (БП, Н), *јајцеџа* (Бад.).

355. Проширење *-и-* забележио сам и код ових именица: *ћебџа* (Бад.), *гњиздџа* (Бог.), *бес-ћереџа* (Прич.), *йереџом* (Прич.), *словџу* = loc. sg. (Бад.), *словџа* (Бад.), *словџима* (Бад.), *срџа* (Прич.); *увџа* (Прич.), *жуџа* (Прич.).

356. Поред *йеро* (БП), забележио сам и лик *једно йере* (Прич.).

357. Вук именицу *жуџе* упућује на *жуванце*. У Мачви постоји именица *жуџе* (Прич.), *жуџа* (Прич.).

VI. ЗАМЕНИЦЕ

358. У dat. sg. личних заменица 1. и 2. лица, поред чешћег *мени*, *иџеби* (свуда), забележио сам и облике: *мене*, *иџе*: *менџе је јом дџа да жџи* (Прич.), *не мџа дџа менџе иџ радџи*, *bis* (Прич.), *иџа иџ мџи да ће она иџе крџеи сџрџаџи* (Прич.).

359. Од заменице *она*, енклитички облик dat. sg., поред чешћег *јој*, може да гласи и *је*: *зџи је неџе бџи* (Прич.).

Пуни облик dat. sg. гласи тројако: а) *њџ* (Прич. и сл.), б) *њџи* (Прич.) и с) *њџи* (БП, Н), *њџи* (БП, Н, Бад.), *и њџи* (Бад.).

360. Када се употреби с предлозима, instr. sg. заменица *ја*, *иџ*, *себе* гласи двојако:

а) *са мџом* (Прич.), *зџ мџом* (Прич.), *с иџџом* (БП), *са сџџом* (Прич.);

б) *с мџџом* (Прич. × 3), *са мџџом* (Прич. × 2), *сџџи се лџо са мџџом* (Прич.), *зџ иџџом* (Прич. × 2, БП × 2), *йрџ(д) иџџом* (БП), *с иџџџом* (Прич. × 2), *с иџџџом* (Прич.), *са иџџџом* (Прич.), *сџџом* (Прич.), *иџџџом* (Бад.), *иџџџом* (Бад.), *йрџџџом* (Прич.), *йрџџџом* (Бад.), *иџџџом* (Н). Ови облици постоје и у Поцерини (Моск., Поц. IV); исп. *тџџџом* у Славонској Посавини (Стј. Ившић, Rad 197, стр. 31).

361. Као што је речено у одељку о акц., кад се уз енклитичке облике ass. sg. *ме*, *иџе*, *се* пађе једносложан предлог, на њему се јавља дуги узлазни акценат. Примере в. у т. 75. одељка о акценту.

362. Поред чешћег *ко*, забележио сам и један пример с партикулом *ј (< и)*: *кџ зна кџ је иџ бџло* (Прич.).

363. У Мачви је у употреби облик *свиџу*: *вџше оџ-свиџу* (БП), *свиџу* (Бад.).

364. Говори се *њџ* и *њџџ* :

а) *код њџ кџџ* (Бад.), *њџџ* (Прич.), *њџџом брџи* (Прич.);

б) *њџџ брџи* (Прич.), *њџџина сџџа* (Бад.).

365. Заменица *њихов* има неколико облика:

- а) *њйов* (Прич. × 2, Бад.), *њйовог* (Бад.), *йо њйовом обичају* (Прич.), *њйова* (Прич., БП), *њйове* (Бад.), *њйовој* (БП), *њйови* (Прич. × 2);
 б) *њйва* (Прич.), *у њйвој башичи* (Прич.), *њйвей војника* (Прич.), *њйве рдове* (Прич.);
 с) *њйвој* (Прич.), *њйвоје* (Прич.).

Поред тога, забележио с м једном и облик *њин*: *њйну војску* (Прич.).

365а. У gen. sg. придевских заменица наставак је *-га* и *-г*: а) *у нога* (Прич.), б) *у ног* (Прич.).

366. Instr. sg. заменице *он* гласи: а) *њйм* (Прич.) и б) *йод њ ме* (Прич.).

367. У loc. sg. придевских заменица наставак је *-м* и *-ме*:

- а) *у вом сѣлу* (Бад.), *на нѣм свѣту* (Прич.);
 б) *у воме* (Бад.).

Loc. sg. заменице *ишо* има, поред облика *чему* (често), и облик *чем*: *на чем живиши* (Прич.), *у чем* (Бад.), *у чем* (Прич.).

Од заменице *он* доследно је на *њѣму* (Прич.), *њѣму* (Бад. × 2, БП), *у њѣму* (БП).

368. Једном сам забележио loc. sg. придевских заменица на *-им*: *у шйим је сйвѣр* (Бад.). У теренској бележници записао сам да је у питању loc. sing.

369. Придевске заменице *какав*, *шакав* и сл. у Мачви гласе двојако:

а) *какй* (Прич., Бад.), *на какй начин* (Прич.), *вйш какй си шйи* (Бад.), *ис какй је се разлѣгѣ* (Бад.), *кака је* (Прич.), *кака ирдйасйи* (Прич.), *какѣ је* (Прич.), *какѹ* (Прич. × 2), *какѹ ману* (Прич.), *какѹ си* (Прич.), *како је*; *й вако* (Прич.); *шакй* (Бад.), *шакѣ* (Бад.), *онаког* (Прич.), *нака* (Прич.), *накѹ ћеш* (Прич.); *йкакѣ* (Прич.); *никакй друг* (Прич.), *никѣ* (Прич.);

б) *каквей* (Прич.), *шакѣв* (Бад.), *сѣкакав* (Прич.).

370. И у Мачви се јављају облици *нака* (Прич.), *накѹ ћеш* (Прич.); *вѣлкѣ* (Прич.). Мислим да су они настали елизијом у ситуацији: *и онака* > *и нака*. Доказ: примери као *у нога* (Прич.), *у ног* (Прич.). В. т. 185.

371. Заменица *шај* јавља се и с протетичким *о*: *дйшѣј* (Бад.), *с дйшйм* (Бад., БП), *с дйшйм угљом* (Бад.), *код дйше* (Н), *с дйшу сйрѣну* (Бад.), *с дйшйм мѹкама* (Прич.).

VII. ПРИДЕВИ

372. Придеви на *-ов* (*-ев* и *-ин*) и заменица *његов* имају у мачванском говору и именску и придевску промену:

а) *до Бѣново Пдља* (Прич.), *из Бѣново Пдља* (Прич., БП × 2), *Бѣнова Пдља* (БП), *Бдга му његова* (Прич.), *у Бѣнову Пдљу* (БП);

б) *Милчиног* (Бад.), *Ба́новом Пдљу* (БП), *на Ба́новом Брдду* (БП × 2), *неговом* (Прич.).

Иначе су у Мачви углавном преовладали облици одређеног вида. Видска разлика обележава се акцентом: *лѣйбг* = неодређ. вид; *лѣйбг* = одређ. вид; *нема у младе бѣли рукѹ* (Бад.) = неодређ. вид (в. Маретић, *Gramatika*², 167).

373. Придеви сачињени од тросложних личних имена на *-ица* имају *ч* према именичком *ц*: *Вѣричин* (БП), *Дрѣгичин* (Прич.), *Јѣличин дѣтац* (Бад.), *Лукчина* (Прич.), *Милчиног* (Бад.).

374. Присвојни придеви начињени од именица *a*-основе које се завршавају на *sons*. + *ка* не мењају доследно задњонепчаног сугласника испред *и*: *мајкин* (БП, Н), *мајкино шѣйање* (Бад.). Разуме се да има и примера са *к > ч*: *сине мајчин* (Бад.). Чак и од личних имена придеви мењају задњонепчани сугласник: *Радѳјчин* (Бад.), *баб-Савчин* (БП), *Слободанчине браћѣ* (Прич.).

375. Забележио сам ове придеве на *-ћи*: *јахаће шрѹиѣ* (Бад.), *кодѣћи илѹгѳва* (Бад.), *дрѣћи илѹгѳва* (Бад.), *сѣјајаћа река* (БП).

376. Наставак *јѣ* сачуван је код ових придева: *Ивањдан* (Бад., БП), *на Ивањдан* (Прич.), *Јакѳвли дан* (Прич.).

377. Доследно је: *Бѳжија вѳла* (Н), *чѳдо Бѳжије* (Н), *чѳвѳчијѣ* (Прич.), *чѳвѳчије* (БП), *дѳчија* (БП), *дѳчије* (БП), *дѳчије ѳко* (Н).

378. Од именица на *-ија* придеви на *-ски* граде се додавањем овога наставка придевима на *-ин*: *авлињска вѳаја* (Н), *армињски* (Прич.), *аусѳирински* (БП, Прич. × 4, Бад.), *аусѳиринског рѣша* (Прич., БП), *комињински* (БП), *комињинској кући* (Прич.), *комињинске* (БП), *иешадѳински* (Бад.).

Слично је и од именице *црква* наставак *-ски* додат придеву *црквен*: *црквенска* (Бад.).

На овај начин сложеним наставком *-нски* граде се придеви и од других неких именица: *кућанске* (Бад.).

Од именице *јесен* забележио сам придев *јесѣњски* (БП).

379. Придев *доњи* има неколико ликова:

а) *у дѳњи град* (Прич.), *у дѳњѳм граду* (Прич.);

б) *дѳјни град* (Прич.), *дѳјни* (Прич.), *у дѳјњѳм граду* (Прич.), *у дѳјном иѳру* (БП), *из дѳјне мала* (Бад.), *дѳјну малу* (Бад.);

с) *дѳљна мала* (Бад.), *дѳљно* (БП).

380. И у Мачви облик одређеног вида придева *јаки* има значење неодређеног вида: *сѣи и јаки* (Прич.).

381. У употреби је придев *ѳчин* (БП), *ѳчина сѣсѳра* (Н), *ѳчина* (Прич.).

382. Према књижевном *ѳређашњи* у Мачви говоре: *ѳрѳдошњи* (Бад., Н), *ѳрѳдошњо* (Прич.), *ѳрѳдошње* (БП, Н), *у ѳрѳдошњим гѳдинама*

(Бад.). Облик *йрѣђошње* (Н) настао је контаминацијом облика *йрѣђашњи* и *йредошњи*.

383. Поред *дўже* (Бад.), говори се:

а) *дўљи* (Прич.), *дўљи* (Прич.), *дўље лбѣре* (Бад.), *дўље* (БП), *најдўље* (Прич.);

б) *дйље* (БП), *дйљи* (Прич.), *дйља мѣша* (Прич.), *зѧ дйље* (Прич.).

Према соптр. *дуљи* начињена је и именица *дуљина* (БП, Прич.), *дуљинѣ* (БП) и глагол *дўља* (Прич.).

384. Али облик *дйље* долази и место *даље*: *нѣ иди нйкуда дйље* (Прич.), *дйље нѣмѧй йћи* (Прич.), *тйу смо мй дочекивали йтрансиорѣе и исйраћавали дйље* (Прич.), *йрѣлазймо дйље* (Прич.), *из дйље* (Прич.).

Но, разуме се да се употребљава и *даље*: *дѧље* (БП, Прич., Бад.), *й даље* (Бад.).

У долини реке Фојнице у Босни *дйљи* = даљи, „vrlo rijetko dulji“ (Далибор Брозовић, Ljetopis JAZU 63, 433).

385. Компаративи на *-ши* добијају у Мачви и наставак *-ји, -ја, -је*: *лѣйшије* (Прич.), *лакшије* (Бад.). Исп. и *лѣйше* (БП).

386. Интересантан је компаратив *шйѣ врўћнйѣ вѧдѣ* (Прич.).

387. Од придева *висок* компаратив је: *вйшљи* (БП), *вйшље* (Бад., Прич., БП × 2, Н). Одатле и именица *вш.љинѧм* (Прич.).

388. Од *жидак* забележио сам компаратив *жйѣ* (Прич.), а од *йлишак* — *йлйчѣ* (БП).

389. У Мачви облик *најмшњи* има значење ‚најмањи‘: *најмшње* (Бад.), *ни најмшње* (Бад.), *најмшња кѧлебшца* (БП).

390. И у Мачви је у употреби придев *волујски* који Вук упућује на *волошки*: *вѧлујскѧ кѧла* (Прич.).

VIII. БРОЈЕВИ

391. У Мачви није изгубљена деклинаицја броја *два*: *двѣју* (Бад.), *у двѣјѣ* (Прич.), *обадвѣјѣ* (Прич.).

392. Број *чѣйри* у народном мачванском говору доследно гласи: *чѣйри ѧра* (БП), *чѣйри бѧнке* (Бад.), *чѣйри гѧдѣне* (Прич.), *чѣйри* (Прич. × 2).

393. Бројеви од 11—19 гласе у Мачви:

јѧдѧнѣс (Прич. × 3), *јѧдѧнѣ(с) сѧйй* (Прич.), *ѧдѧнѣ йљаѧ* (Прич.); *двѧнѣс* (Прич. × 5), *двѧнѣ(с) сѧйй* (Прич. × 4, Бад.), *двѧнѣ(с) сѧйй нѧћи* (Прич.);

шрйнѣс (Прич.);

чѣйрнѣз гѧдйнѧ (Прич.);

йѧйнѣз бѧнкй (Прич.), *йѧйнѣз дѧнѧ* (Прич. × 2), *йѧйнѣс мѧ-шѧрѧ* (Прич.);

шѣснѣз гддѣнѧ (Прич.);
седѧмнѣс кѡлѧ (Прич.);
осѧмнѣз гддѣнѧ (БП);
девѣтнѣз гддѣнѧ (Прич.).

Исп. и редне бројеве:

једѧнѣстѣ гддинѣ (Прич.);
ѡлѧду дѣвѣтѣ стѣдѣтнѧ двѧнѣстѣ (Прич.), *двѧнѣстѣ* (Прич. × 2);
ѡтрѣнѣстѧ (Бад.), *ѡтрѣнѣстѣ* (Прич. × 2), *о(д) ѡтрѣнѣстѣ* (Прич.);
четѣрнѣстѧ (Бад.), *четѣрнѣстѣ* (Бад.);
ѡдѣтнѣстѣ (БП, Прич.), *оѡд-ѡдѣтнѣстѣ* (Прич.), *ѡдѣтнѣстѣ гддинѣ*
 (Прич. × 2);
шѣснѣстѧ (Прич.);
седѧмнѣстѣ (БП);
осѧмнѣстѣ (Бад.), *осѧмнѣстѡ* (Бад.);
девѣтнѣстѧ (Бог.).

394. Број 20 има неколико облика:

- a) *двѧдесѣтѣ* (Прич.);
- b) *двѧдесѣтѣ* (Прич.);
- c) *двѧјез дѧнѧ* (Прич.);
- d) *двѧјес* (Прич. × 2); исп. и *двѧјесѣтѧ гддѣна* (Прич.).

395. Број 30 такође има неколико облика:

- a) *ѡтрѣјес* (Бад.), *ѡтрѣјеш четѣврѣтѡг* (Прич.);
- b) *ѡтрѣјес ѡлѧдѧ* (Прич.).

396. Број 40 има ове облике:

- a) *четѣрдесѣтѣ ѡ осѧм сѧтѣтѣ* (Прич.);
- b) *четѣрѣс кѡлѧ* (Прич.), *ѡрѣко четѣрѣс кѡлѧ* (Прич.);
- c) *четѣрѣс* (Прич., БП), *четѣрѣз гддѣнѧ* (Прич.);
- d) *четѣрес* (Прич. × 2, БП), *четѣрес ѡлѧдѧ* (Прич.), *четѣрес кѡлѧ*
 (Прич.), *четѣресѣ гддинѣ* (Прич.).

397. Број 60 доследно у мачванском народном говору гласи:
шѣсѣтѣ (Бад., Прич.), *шѣсѣ(ѡ) дѡнѧрѧ* (Прич.).

398. Маретић (Gramatika³ 193) каже да у APJ „ima dosta potvrda, osobito iz starijeg jezika, da se brojevi *dvoji, troji, četvori* . . . upotrebljavaju mjesto *dva, tri, četiri* . . .“. Маретић наводи и неколико примера с таквом променом из грађе на основу које је писао своју Граматику. И у Мачви је тако: *двѧдесѣтѣ ѡ двоја кѡлѧ* (Прич.), *са двѡјѡма кѡлѧма* (Прич.).

399. Бројни прилози граде се на два начина:

- a) *ѡтрѣѡѡтѣ* (Прич. × 2), *четѣрѣѡѡтѣ* (Прич.);
- b) *једѡрѣд* (Прич. × 2), *двѡрѣд* (Прич.).

IX. ПРИЛОЗИ

400. Навешћемо, најпре, оне прилоге за место које нисмо поменули у т. 84. одељка о акценту: *грѣдом* (Прич., БП), — *изнѹшар* (Бад.), — *нѡде* (Прич.), — *нѹнѡколо* (Бад.), — *ѡвѡмока* (Прич.), *ѡвѡмокар* (Прич.), — *ѡвдена* (Прич.), — *ѡшѡле* (Бад.), — *шѹде* (Бад. × 2, Прич. × 7), *шѹдѣ* (Бад.), *шѹшѹш* (Бад.), *вѡмо* (Прич.), *вѡмока* (БП), — *вѡде* (Прич. × 2), *вѡдѣка* (Прич.), *вѡшѡка* (Прич.).

401. Навешћемо, затим, прилоге за време које нисмо поменули у т. 85. одељка о акценту: *зѡвѡда* (Прич.), — *зѡшѹшра* = ујутру (Прич.), — *шѡзѡшѹшра* = ујутру (Прич.), — *јѡднѡч* = *einmal* (Бад.), — *кѡдгод* = некад (Прич.), *кѡдгода* = некад (БП), — *нѡвѣк* = увек (Бог.), *нѡшѹш* (БП), — *ѡнѡмѡдне* (Прич.), *нѡмѡднѣ* (Прич.), — *ѡнѡмлѡнѣ* (Прич.), — *нѡкадѣ* (БП), — *сѡдѣ* (Бад., Прич. × 2, БП).

Говори се: а) *нѡшѹ* (Прич. × 3, БП × 4, Н × 3), *ѡвѡнѣ(с) сѡшѹш* *нѡшѹ* (Прич. × 2), *ѡк у ѡвѡнѣ(с) сѡшѹш нѡшѹ шѹѣ мѣни жѣна* (Прич.); — б) *нѡшѹ* (БП), *нѡшѹ у ѡвѡнѣ(с) сѡшѹш* (Бад.); — с) *нѡшѡм* (Бад., Прич.). Према *нѡшѹ* створено је и *ѡшѹ* (Прич. × 2, БП × 2). Али исп. и *ѡшѹ* (БП).

402. Навешћемо, најзад, прилоге за начин које нисмо поменули у т. 86. одељка о акценту: *мѡлѡшѹѣ* (Прич.), — *нѡко* (Прич.), — *шѡлѡшѹѣ* (Прич.), — *шѡ ѡшѹшѹшѹ* = прилично (Прич. × 2), *шѡшѹшѹшѹшѹ* (Прич.), *ал је Мѡшѹ ѡгрѣшѹ вѣлко* (Прич.), — *здрѡво ѡѡбѡли* = врло (БП), *јѣла су бѡла здрѡво шѹрѡшѹшѹ* (БП).

X. ПРЕДЛОЗИ

403. Предлог (*из*)*мѡшѹ* кад се јави без завршног вокала у, има у мачванском говору двојакѡ облике:

а) *измѡшѹ мѡнѣ* (Прич.), *шѹзмѡшѹ себѣ* (Прич.), *мѡшѹ нѡмѡ* (Прич.), *мѡшѹ шѹмѡ* (Прич.);

б) *измѡд нѡс и измѡд Тѹрѡкѡ* (Прич.), *мѡд шѹмѡ* (Прич.).

404. Порѡд облика *сѡ*: *сѡ шѹм* (Прич. × 2), *сѡ Аѹшѹшѹшѹм* (Прич.), у Мачви се уѡгрѡбљѡва и удѡјѡен облик *сѡс*: *сѡшѹ шѹм* (Н × 2, БП), *сѡшѹ Бѹгарѡмѡ* (БП).

Сѡм тога, у Мачви је у уѡгрѡбѡи и предлог *сѹ*: *сѹ шѹм* (Н × 2, Прич. × 5), *сѹ шѹм се* (Прич.), *сѹ шѹм* (БП × 2, Прич. × 5), *сѹ шѹм шѹ* (Бад., Прич.), *нѡ сѹ шѹм* (Бад., Прич. × 2). Исп. и глагол *сѹлѡше* (Бад.). Колико је *сѹ шѹм* вѡшѹ постѡло ѡкамѡѡен израз ѡказѹје пример *нѡ сѹ шѹм* (Прич.) гдѣ је ѡнѡва уѡгрѡбљѡен предлог *сѡ* ѡ ѡбѡлѡжи сѡцијѡтивно значѡѡе.

405. О предлогу *шѹрѡмѡ* в. т. 133а) одељка о гласѡвѡмѡ.

406. Уѡгрѡбљѡва се предлог *уѡвѡѣ* у значѡѡу „уѡчи“: *уѡвѡѣ Бѡжѹшѹ* (БП), *уѡвѡѣ Бѡжѹшѹ* (Бад.), *уѡвѡѣ гдѡ вѣлкѡѡ* (Прич.), *уѡвѡѣ Нѡвѣ Гѡѡшѹшѹ* (БП), *уѡвѡѣ Пѡклѡѡѡ* (БП), *уѡвѡѣ свѡшѡвѡ* (Прич.), *уѡвѡѣ свѡшѡѡ*

Јована (Прич.), *шо је свѣ било увеч свѣиѡг Лукѣ* (Прич.), *увече славѣ* (Прич. × 2).

407. У употреби је предлог *через* са значењем „поради, због“: *ѡни су через ѡвѣ гушавности ѡдлаз“ли* (Бад.), *неће через ѡца и через мајшере* (Прич.).

XI. УЗВИЦИ, РЕЧЦЕ, ПАРТИКУЛЕ

408. У БП, Н, Бог. и Прич. у употреби је узвик *болан*. У Бад., међутим, говори се *бо*: *ѡјој, бѡ, шийѡ ѡради; ѡѡј, бѡ, шѡ мѣни; нѣмѡј, бѡ, бѡцаши*.

409. У употреби је упитна речца *еда*: *еда ли га* (Прич.), *еда л шѡга краја* (Бог.).

410. Врло је карактеристична за мачвански говор упитна речца *ѡј* која се изговара назално.

411. У употреби је потврдна речца *јабѡме* (Прич.).

412. Речца *ѡа* значи „час“: *ѡа ѡнѡг, ѡа ѡнѡг* (БП).

413. О речцама *зал, јел* в. т. 214. одељка о гласовима.

414. У мачванском се говору партикуле врло често додају разним речима и облицима. Најчешће су ове партикуле:

-а: *са њѡговима шѡм мѡмцима* (Прич.);

-ј: *ѡндај* (Бад. × 2);

-ка: *ѡвѡмока* (Прич.), *вѡмока* (БП), *ѡвѡка* (Прич.), *шѡмѡка* (Прич. × 5, БП × 2), *шѡмока* (БП), *шѡѡдека* (Прич.), — *мѣникѡ* (Прич.), *мѣника* (Прич.), *нѣмѡкѡ* (Прич.), *чѡсѡ шѡмѡка* (Прич.), *сѡ шѡмѡка* (Прич.), *сѡбѡка* (Прич.);

-кар: *ѡвѡмокар* (Прич.), *вѡмокар* (Бад.), *ѡвѡкар* (Бад., Прич., БП), *намѡкар* (Прич.), *нѡвѡнкар* (Прич.), *шѡмѡкар* (Прич.), *шѡмокар* (Бад.), *шѡмѡкар* (Прич.), *шѡѡдекар* (Бад., Прич. × 2, БП), *мѣнѡкар* (Прич.), *нѣгѡкар* (Н), *нѣмѡкар* (БП);

-ке: *ѡѡнаске* (Бад.), *ѡѡнаке* (Бад.);

-ем: *шѡкем* (БП, Прич.);

-н: *ѡѡклѣн ѡеш* (Прич.), *ѡѡвѡдѣн* (Прич.), *ѡѡклѣн је* (Бад., Прич.), *ѡѡклѣн си* (БП), *ѡѡслѣн* (Бад., БП), *ѡѡслен* (Бад.), *кѡн да сам шѡјана* (Прич.);

-на: *ѡѡдена* (Прич.), *ѡвѡдена* (Прич.);

-р: *шѡѡдер* (БП).

XII. ГЛАГОЛИ

1. Презенѡ

415. У 3. рl. ргаes. VII и VIII Белићеве врсте шири се наставак -у м. -е:

мѹчѹ, нѡћѹ, иѹшишѹ; — иѹрчѹ (БП), жсѹрѹ, кѹћѹ, кѹиѹ се, навѡлѹ, найѡварѹ × 2, нѡсѹ, нѡсѹ × 2, ѡблѡчѹ × 2, кад ме ѡсвојѹ иѡсла, иѡзѹ, иѹвѹ, нѡћѹ да иѹрѹмѹ, иѹрѡбѹшиѹ, иѹрѹ се иѹрењѡци, нѡ рѡнѹ ме, сѡдѹ × 2, слѡвѹ, слѡжѹ се, сѹрѡмѹ, срѡдѹ, ѡиѹшили нѡки да иѹрѡжѹ рѡда, ѹвѡиѹ, вѡдѹ, жсѹвѹ × 3, а ѡне се жсѹиѹ; — лѡжѹ, иѹрчѹ × 2 (Прич.), вѹиѹшишѹ, бѡјѹ јѡј^ицеѹна, нѡсѹ, нѡћѹ, загѡрѹ; — бѡжѹ, држѹ, клѡчѹ, иѹрчѹ (Бад.), зѹјѹ;

Ова појава ипак није доследна:

гѹбѡ, иѹиѹиѡ (БП), гѡдѡ, излазѡ, нѡсѡ, ѡѹколѡ, ѡиѹворѡ, иѡ-иѡлѡ, иѡиѹрѡ, иѹрѡмѡиѡ, угѡворѡ, ѹлазѡ × 2, вѡдѡ, зѡиѹворѡ, звѡнѡ (Прич.).

Једино од глагола (х)иѹиѹи 3. рл. праес. има доследно наставак -у:

*ѡни ћѹ ѡћѹи (БП), дћѹ ѡни да влѡдајѹ, нѡћѹ да иѹрѹмѹ, нѡћѹ кѡни да крѡнѹ, нѡћѹ иѡбѡ вѡи-иѹи ѹ Сѡлѡи, јѡ иѹиѡм Тѹрѡкѡ:
„Шѹиѡ ћѹ вѡма вѡлкѡ ѹмѡије“, ѡне ћѹ бѹиѹ скѹѹѹѡ, ѡћѹ Нѡмѹци, иѡбѹићѹ нас, иѹжсѹићѹ ме (Прич.), дћѹ, нѡћѹ свѹиѡ, иѡјѡићѹ гѹске грѡ, иѡлѹиѡћѹ кѡкѡиѹ (Бад.).*

Од глагола зрѡиѹи 3. рл. праес. гласи: зрѡјѹ (Бад.) и зрѡдѹ (БП).

416. Глаголи на -ћти / -ћѹ у 3. рл. праес. имају наставак -у < -еју: *нѡ смѹ (Бад.), нѡ смѹ × 3, н' ѹмѹ, не ѹмѹ (Прич.), сѹорѡзѹмѹ (БП).*

417. Глаголи VI Белићеве врсте у 3. рл. праес. имају у Бадовинцима, Богатићу и Причиновићу већином наставак -ају, а знатно ређе наставак -аје. У Бановом Пољу и Ноћају, међутим, знатно је чешћи наставак -аје, а ређи -ају.

а) Ситуација у Бадовинцима, Богатићу и Причиновићу.

а) Примери с наставком -ају:

чиѹиѡјѹ, иѡграјѹ, кѡиѡјѹ, иѡѡајѹ, иѡѡајѹ, разговѡрајѹ (Бад.), бѡѡајѹ, иѡмајѹ, иѡѡајѹ, вѡрѡћајѹ (Бог.), бѡѡајѹ, не вѡѡајѹ, нѡ вѡѡајѹ, вѡиѡајѹ, нѡ вѡрѡћајѹ, гѡиѡајѹ, глѡѡајѹ × 4, дѡјѹ, нѡ дајѹ, знѡјѹ, иѡграјѹ, изѡѡајѹ, иѡмајѹ × 2, кѹѡѡајѹ, лѹиѡајѹ, мѡ-рајѹ, нѡиѡѡајѹ, нѡмајѹ × 4, иѡѡајѹ, иѡѡѡајѹ, иѡзѹѡајѹ, иѡсѡѡајѹ, иѡиѡкѡиѡајѹ, разговѡрајѹ, рѹѡѡајѹ, свѡрѡћајѹ, свѡрајѹ, скѹѹѹѡајѹ, сѹѡѡајѹ, сѹрѡмајѹ, чѹиѡајѹ (Прич.).

б) Примери с наставком -аје:

мѡиѡајѡ (Бад.), кѡиѡајѡ, иѡѡајѡ, сѹрѡмајѡ (Бог.), иѡиѡлови иѡ-ѡајѡ (Прич.).

б) Ситуација у Бановом Пољу и Ноћају.

а) Примери с наставком -ају:

знѡјѹ × 3, иѡграјѹ, мѡбрајѹ, иѡиѡајѹ, иѹсѹиѡајѹ, иѹѡѡајѹ, рѹѡѡајѹ, убѹиѡајѹ, усѹѡѡајѹ (БП), иѹрѹѡајѹ (Н).

одоше × 3, оидалише, оидворише се кѹћна вратиа, оидераше × 2, иддегоше × 3, идведоше, иддигоше, иддадаше, иддуноше, идчеше × 2, иремеише × 2, сасидаше се, свезаше, свршише, стидоше, стидгоше × 2, убеше, узеше × 2.

427. Често се 3. sg. аориста употребљава у служби 1. sg.:

ја извади и даде (Бад.), ја дође из војске, одје ја, а ја онда ирече-
стаде мало иуцаиши, ја иши рече, ја сиђе с коња, ја шебе слѹша,
кад иолако ја скиде, да ја не узје вратиа с авлије, ја се уједи
(Прич.), ја днесе подж (БП).

V. о овоме Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књ. II, стр. 148.

428. Такође се 3. pl. употребљава у служби 1. pl. аориста: одведоше ми пегѹ кѹћи (БП), мислим одоше ми саи-кѹћи (Бад.).

429. Из 3. pl. аориста шири се *-и-* и на остала лица pl.:

а) Примери за 1. pl. аориста:

добошмо, изгинушмо, нашошмо, оградшмо, идбшмо, идгле-
дашмо (БП), идздравшмо (Н), идйешмо се × 3, ирешошмо × 2,
седошмо, сишошмо, стидгошмо, осташмо × 2, идгошмо, стид-
дошмо, идслашмо, иоидквашмо, иддѹерашмо, коидашмо, нагу-
ташмо, иоидрѹашмо, сорѹиѹрашмо, бидишмо, ирѹближшмо,
урадшмо × 2 (Прич.), идбшмо, иддадошмо, држашмо,
казашмо, идшшмо, рѹкошмо, иукошмо, узешмо × 2 (Бад.).

б) Примери за 2. pl. аориста: идрашшѹе ми, рѹкошшѹе (Бад.).

Појава ипак није доследна: стидгошмо (Прич.), изидшмо (Бад.).

430. У композиата од *ићи* у множинским облицима аориста шири се основински наставак *-е* из 2. и 3. sg.: добешѹе, одешѹе (БП), добешшмо, изидешшмо, одешшмо × 3, одешѹе × 11 (Прич.), добешѹе, одешѹе (Бад.).

Ни ова појава није доследна: идошшмо, одошшмо (Прич.).

431. Од глагола *бићи* и *моћи* карактеристични су за мачвански говор ови аористи: бијиде (Прич., Бад.), бијиде (Прич.), бијидшмо (Прич.), бијидоше (Прич.); — могаде (Прич.). Овде је *-д-* продрло према шпр. *ићи* (идох), *идсићи* (иддох) или сл.

432. Према књижевном изгореше забележно сам у Бад. изгореше. Овај се облик може објаснити на два начина:

а) можда је у питању ширење *-о-* из других основа;

б) можда овај облик треба довести у везу са ширењем „тврдих“ наставака и после „меких“ сугласника.

4. Императив

433. Карактеристични су императиви: брѹди (Прич.), даји (Бад.), не даји никоше (Прич.), подаји (Прич. × 3, Бад.), наидји (Прич.). Јављају се и књижевни облици: дѹдѹј (БП), идѹдѹј (Бад.), дајшѹе (БП).

(Бад.), *изѝћи*, *изѝћѝм* × 2, *изѝћѝ*, *изѝшиѝ*, *изѝшила*, *изѝшило*, *изѝшило*, *изѝшли* (БП); исп. и: *зайѝе*, *зайѝиѝ* командѝр ѝо чѝшама, *зайѝили* (Прич.), *зайѝѝ* (Бад.), *зайѝѝм* (БП);

б) *изаѝћи*, *изаѝћѝ*, *изаѝиѝ* × 4, *изаѝили* × 3, *изаѝиле* × 2, *изаѝили* (Прич.), *изаѝѝм*, *изаѝѝи* (Бад.), *изаѝѝ*, *изаѝиѝ*, *изаѝило* × 2, *изаѝили* (БП); исп. и: *изаѝлазѝмо* (Н) итд.

444. Глаголи *лѝћи*, *рѝћи*, *срѝсѝи*, *сѝсѝи* имају у презенту углавном: *рѝкнѝм*, *рѝкнѝ*, *рѝкнѝ*, *срѝѝнѝмо*, *сѝднѝмо* (Прич.), *лѝгнѝм* (БП), *рѝкнѝ* (БП), *сѝднѝмо*, *сѝднѝ* (Бад.). Само сам у два маха забележио у сложеним глаголима: *да ѝе дѝвѝјке не урѝчѝ* (Прич.), *малу сѝѝину кѝзнѝчу ѝзрече* (БП).

Глагол *ѝдѝћи* у граес. гласи *ѝдѝчѝ* (Н) итд. Глаголи сложени од *ѝдѝћи* имају двојак през.: а) *ѝѝекнѝ* (Прич.), б) *ѝѝѝчѝм* (Н).

445. Од глагола *јѝсѝи* забележио сам у граес. једино: *јѝдѝм* × 2, *јѝдѝмо*, *јѝдѝ* (Прич.), *нѝ јѝдѝ* (Бад.). Али је у облицима императива сачувана и старија основа: *ѝѝј* и *јѝј*, *сѝм ѝѝ јѝј ка код свѝјѝ кѝћѝ*, *сѝм ѝѝ јѝји*, *ѝѝѝѝ* и *јѝѝѝ*, *јѝѝѝ* (Прич.), *сѝм вѝ ѝѝѝѝ* и *јѝѝѝ* (Бад.).

446. Глагол *врѝћи*, *врѝѝм* гласи: *врѝћи* (Прич., Бад., Бог., БП), *врѝѝм* (Прич.), *врѝ* (Прич.), *врѝла* (Прич.), *врѝло* (БП), *врѝли* (Прич.), *је л дврѝ Живѝѝн* (Бад.), *оврѝли* (Бад.); исп. и *врѝѝѝѝ* (Бад.).

447. Говори се: а) *сѝѝсила* (Бад.), *сѝѝсило* (Прич.), *сѝѝ^лло* (Бад.), *сѝѝѝѝн* (Прич., БП); б) *сѝѝсѝ* (БП), *сѝѝсѝ* (БП).

448. Глагол *мѝѝнуѝи* гласи у Мачви тројако: а) *мѝѝнѝм*, *мѝѝнѝи* (Бад.), *мѝѝне*, *мѝѝнѝ* (БП); б) *мѝѝнуѝи*, *мѝѝѝм* × 2, *мѝѝѝ* × 2, *мѝѝѝ*, *мѝѝѝо* × 2, *мѝѝѝ* × 2, *мѝѝѝла*, *мѝѝѝле* × 2 (Прич.), *мѝѝѝѝѝи*, *мѝѝѝѝм* × 2, *мѝѝѝѝ*, *мѝѝѝѝмо*, *мѝѝѝѝѝо* (Бад.), *мѝѝѝѝ*, *мѝѝѝѝ*, *мѝѝѝѝо* × 3, *мѝѝѝѝ*, *мѝѝѝѝѝо* (БП), *мѝѝѝѝѝи* (Бог., Прич., БП); с) *мѝѝѝѝѝи*, *мѝѝѝѝѝла*, *мѝѝѝѝѝмо* (Прич.). Јасно је да императ. *мѝѝѝ* (Прич., БП), *мѝѝѝ га* (Прич.) може да буде и од *мѝѝѝѝѝи* и од *мѝѝѝѝѝи*.

449. Глаголи на задњонепчани сугласник преносе резултат прве палатализације и у 3. рl. граес. и у imperat.: *вѝчѝ се*, *вѝчѝ* × 3, *свѝчѝѝ*, *ѝдѝчѝ*, *сѝчѝ* × 5, *да ѝе дѝвѝјке не урѝчѝ* (Прич.), *вѝчѝѝ*, *извѝчѝѝ* × 2, *обѝчѝѝ*, *ѝдѝчѝѝ*, *ѝрѝѝѝчѝѝ*, *ѝѝѝчѝѝ* × 2, *ѝѝѝдѝчѝѝ* (Бад.), *извѝчѝѝѝ*, *ѝѝѝчѝѝ* × 3 (БП), *сѝчѝѝ* (Прич.), — *вѝчѝ се*, *ѝѝсѝѝ ми* (Бад.), *вѝчѝѝ*, *ѝѝѝчѝѝ* × 3 (БП).

Само сам једном забележио *ѝѝѝчѝѝ* (Прич.).

450. Код глагола *мѝћи* у 1. sg. и 3. рl. шири се *ѝс* из осталих лица: *нѝ можѝм* (Бад.), — *ѝни дѝчу да рѝскѝнѝ кѝло ал нѝ можѝѝ*, *мѝѝѝу*, *мѝѝу*, *нѝ мѝру* × 3 (Прич.), *нѝ можѝѝ* × 2, *нѝ мѝру* (БП).

451. Глагол *брѝјѝѝи* има двојак облике граес.: а) *брѝјѝѝ* (Прич.), *дѝрѝјѝѝ*, *дѝрѝјѝѝ* (Бад.), *дѝрѝјѝѝ* (БП); б) *брѝјѝѝи* (Прич., Бог.), *брѝјѝѝ се* × 2 (Прич.), *брѝјѝѝмо*, *брѝјѝѝѝѝ* (Бад.), *брѝјѝѝѝѝ* × 2, *брѝјѝѝѝѝ* (БП).

Граес. гл. *каѝѝѝѝѝи* гласи *каѝѝѝѝѝѝ* (Прич.).

Граес. гл. *ѝѝѝѝѝѝи* гласи *ѝѝѝѝѝѝѝѝ* (Прич.).

452. Глаголи III Белићеве врсте у већини случајева имају инфинитивну основу на *-ну-*: *ви́кнуо* × 2, *и́дгинњ*, *наѓрнњ*, *корáкнуро*, *крéнуо се*, *крéнули*, *окрéно* × 2, *скрéнули*, *кљцнуро*, *и́рснуће*, *свáнуло*, *освáнуо* (Прич.), *и́обринутии* (Бад.), *изгинула*, *и́дгинуо* (БП). Могу се, међутим, чути и облици са *-ни-*: *и́рсниће*, *свáнило* × 2 (Прич.), *и́дгинићеи* (Бад.), *изгинили*, *скљинии* (БП).

Обрнуто, неки глаголи прешли су из VII у III врсту: *замéнуло се*, *зámнѐм*, *ои́кán'о* (Прич.), *замéнуо* (Бад.), *каи́-се једна и́рмѐнѐ*, *из-мѐнњ*, *измéнула*, *зámнљи* (БП), *и́рмѐнуи* (Н).

453. Глаголи IV Белићеве врсте на *-иваи* у праес. имају двојак облике: а) *дочѐкујѐм*, *изврљујѐм*, *наи́лаћујѐ*, *наредљујѐ*, *наредљујљ*, *свáљујљ* (Прич.), *дочѐкујљ*, *заврљујљ*, *закáчујѐ се*, *залљчујѐмо*, *рáскво-чујѐ* (Бад.), *и́окáзуј*, *завáљујѐ* (БП); б) *свáњивá* (Прич.), *исљи́и́квивá*, *идљивá*, *свáњивá* (Бад.), *изгрáћивá се*, *развáљивá* (БП).

За однос глагола на *-иваи* и *-аваи* исп. *исљрáћујѐ* (Прич.).

454. Глагол *и́ознáвати* има двојак облике праес.: а) *и́ознајѐм* (Прич., Бад.); б) *и́ознáм*, *докљоп Милáновић и́ознаиће га он је и(з) Шаи́ца* (Прич.), *ја нѐгá не и́ознáм*, *сáмо сам чу́ла за нѐгá* (Бог.).

455. Глагол *јáхати* гласи: а) *јáшати*, *јáшао*, *узјашати*, *узјашњ*, *сјáша*, *јáшѐ*, *јáшѐмо*, *и́ојашѐмо* (Прич.), *јáшати*, *и́дјаша*, *узјашњ*, *узјашá* (Бад.), *јáшао* (Н); исп. и *јáшалљце* (Бад.) и б) *узјашљо књна* (Прич.), *јáшљи*, *јáшио* (БП). На југу нема облика *јáшљи*.

456. Композита од *слáти* имају двојак облик праес.: а) *и́ошаљѐм* × 3, *и́ошаљѐ* × 2, *и́ошаљљ* × 2, *и́ошáљи* (Прич.) и б) *и́дш.љѐ*, *и́дш.љи* (Прич.), *и́дш.љљи* (Бад.).

Сем тога постоји и глагол *и́иљвати*: *и́иљѐмо* (БП), *и́иљњ* (БП), *и́иљала* (БП), *и́иљали* (БП).

457. У неких глагола V Белићеве врсте уопштен је и у инфинитивној основи јотовани сугласник из презентске основе:

њдврљо, *њдврљали* (Прич.), *исљрѐврљáно*, *љврљáно* (Бад.), *љврљо* (Н); — *њгрљати*, *њдгрљали* (Прич.), *нагрљали* (Н); — *крекѐћале* (Бад.); —

њкрећало, *скрѐћати*, *скрѐћњ* × 2 (Прич.), *крѐћати*, *скрѐћали* (БП), *њкрећати*, *скрѐћати* (Бад.); — *налећали* (Бад.); —

мећати, *мећњ*, *мећали* × 2, *намећњ*, *и́дмећáла*, *и́дмећали*, *и́рмећњ* (Прич.), *мећати*, *мећњ*, *мећала* × 2, *и́дмећáно* (Бад.), *њдмећњ*, *мећњ је*, *мећали*, *мећале*, *и́омећаше* (БП); —

љи́лећала, *љи́лећали* (БП); — *и́рѐйћати* (Прич.).

458. Говори се: а) *жљи*, *жáњем*, *жљњ*, *жљла*, *жљло*, *и́њжљи* (свуда); б) *жљѐвѐно* (БП).

459. Глаголи *дáти* и *знáти* имају двојак облике праес.:

а) *нѐ дáм*, *дá* (Прич.), *дáм*, *дáмо* (Бад.), *нѐ знáм*, *знáјљ* (Прич.), *знáм* × 2 (Бад.), *и не знáм*, *знáиће*, *знáјљ* × 2 (БП);

b) *dadēm, dadēm, dadē × 3, dadēmo, dadū* (Прич.), *dadēm* (Бад.), *dadēm, dadē* (БП), *nadēm × 2, nadēni × 6, nadē × 3, nadū × 2* (Прич.), *nadēm × 2, nadēm* (Бад.), *nadēm* (БП).

460. Од *zaiivaraiiti* и сл. према *zaiivoriiti* говори се: *zaiivoraiš, zaiivorā × 2, zaiivoraǰǰ, zaiivorāǰ, zaiivorali* (Прич.), *zaiivorā, zaiivoraǰǰ* (БП), *zaiivoramо* (Бог.), — *oiivōrā* (Прич.), *oiivoraǰ, oiivoraǰiite × 2* (БП).

Према *skloniiti* говори се и *idskloǰali* (Прич., БП).

461. Од глагола *meitiiti, meitiiti* забележио сам и ове облике *praes.*: *smēhē, ī nako me smēhē, nē smēhē* (Прич.), — *mehē* (Прич.).

461a. Глагол *iskaiiti* има тројачке облике *praes.*:

a) *iskāiš, iskā × 2, iskaǰǰ* (Прич.), *iskā* (Бад.);

b) *išiiēni, išiiē* (Бад.), *išiiiti imperat.* (Бад.), *zaiišiite* (Н);

c) *zaiišiiti × 2 imperat.* (Бад.).

Глагол *biskaiiti* има двојачке облике *praes.*: a) *biišiiēmo* (Прич.), *iobiišiiiti* (Бад.) и b) *biišihē* (Бад.).

462. Глагол *il'ěskaiiti* има двојачке облике *praes.*: a) *il'ěskām* (Прич.) и b) *il'ěšihē, il'ěšihēmo* (БП).

463. Презент глагола *irskaiiti* и *m'ěskaiiti* гласи: *īršihēm, īršihē, īršihēmo, īoīršihēm* (Прич.), *īršihēm, nē īršihēm* (Бад.), *īršihēiite* (БП), — *m'ěšihēm, m'ěšihē* (Прич.).

464. Презент гл. *itkaiiti* гласи доследно: *itkām, itkā, itkāmo, itkāǰǰ*.

465. Глагол *glēdaiiti* има двојачке облике *praes.*:

a) *glēdāiš, glēdā, glēdāǰǰ × 3* (Прич.);

b) *glēdīm, glēdi × 4, a nārod sāmо glēdi, glēdimo × 2, ioglēdīm × 3, ioglēdiiti* (Прич.).

466. Поред *račūnaiiti* (Бад.), говори се и *račūni imperat.* (Прич.).

467. Постоји узајамни утицај тренутних и итеративних глагола:

a) према *iūsaiiti* говори се и: *īūšaiš, īūšō × 2, naiūšaiš, naiūšaišali × 2* (Прич.);

b) према *iūšaiiti* говори се и: *īūšaišim × 2, īūšaiš nas, īūšaišimo × 2, īūšaiš me, īūšaišū, īūšaiš me, īūšaišio, īūšaišili, īoiūšaiš, īoiūšaišili, siūšaišimo, siūšaiš* (Прич.).

Разуме се да постоје и облици *iūšaiiti* и *iūsaiiti*.

468. Глагол *xvaišaiiti* и од њега сложени гласе двојачко:

a) *vāšali* (БП), *īdvašal su* (sic!) (Бад.);

b) *zavašā* (Бад.), *svāšō* (Бад.), *īdvašō* (Н).

Исп. и *zaišamo* (Н).

469. Аналошке је природе *-iš-* м. *-išii-* код неких итератива VI Белићеве врсте: *izveišāvō* (Прич.), — *krišihāvā* (БП), *krišihāvāǰǰ* (Бад.),

— *исїрєкирѣам* (Прич.), — *нàмешѣ* (Прич.). Али исп. и: *нàмешїѣ* (Прич.), *їрємешїајў* (БП).

470. Према *намешїаїи* и сл. говори се и: *нàмешїїм* × 3, *нàмешїїш*, *нàмешїї* × 2, *нàмеш де її їб*, *нàмешїїмо* × 2, *смєшїїмо* (Прич.).

471. Код неких глагола VII Белићеве врсте м. књижевнога *шї* јавља се у трпном придеву аналогичом *шѣ*: *зайушѣн* (Н), *обавєшѣн*, *обавєшѣно* (Прич.); *кришѣње* × 3 (Прич.). Али исп. и: *кѣшїен* (Н, Прич.), *кришїєње* (Прич.).

472. Глаголи на *-ѣїи/-им* имају двојаке облике инфинитива:

а) на *-єїи*: *їрєблєїи*, *вдлєла*, *гдрєла*, *изгдрєїи* × 2, *изгдрєло*, *сагдрєла*, *їрїєїи* (Прич.) и

б) на *-їїи*: *їолуди* (= аог.), *сєдио* × 2, *сєдила* × 2, *сєдили* × 7, *вїдио* × 9, *вїдили* × 2, *залудио*, *жсївио* × 4, *жсївиѣ*.

Облике на *-їїи* не треба сматрати икавизмом. Они су настали под утицајем *graes.* (*волим*) и глагола типа *носиїи*, *носим*.

Овоме насупротив, поред *graes.* *вдлїш*, *вдлї* (Прич.) и сл., постоје и облици *graes.* на *-є*: *бдлє кдбилу їрѣбу*, *гдрє їлдмєн* (Прич.). За облике 3. рл. *graes.*: *бдлў је лєѣа*, *бдлў ндге*, *вдлў*, *гдрў му усїа*, *изгдрў дрѣа* (Прич.) могу се дати два тумачења: или је у питању ширење *-у* у 3. рл. *graes.* (в. т. 415), или су у питању облици *graes.* на *-є*.

473. Глагол **begēti* гласи а) *бєжсїи* (Прич., Бад., БП) и б) *бєгаїи* (Бад., БП, Н).

474. Говори се: а) *ћушїаїи* (БП) и б) *ћушїїи* (Прич., Бад., БП), *ућушїи* су (Н).

475. Презент глагола *бїїи* (*esse*) гради се од ових основа:

а) *бўдем* × 2, *бўде* (Прич.);

б) *бўдне* × 2 (Прич.);

с) *бїднем* × 3, *бїдне* × 4, *бїднємо* (Прич.);

д) *бїдем* × 3, *бїдєш* × 2, *бїде* × 6, *бїдємо*, *бїду*, *бїди*, *бїїе* (Прич.);

е) *бїне* (Прич.). Јасно је да *бїне* < *бїдне*.

476. Позната и карактеристична конструција *ни* + енклитичка заменица + *је* постоји и у Мачви: *нї ми је се свїдло*, *нї му је дала*, *нї му їрѣбала жєна* (Прич.), *нї ми је се нї їб ддїадало*, *нї ми је још їрегусїило ал їў је* (БП), *нї нам је ругє* (Бог.); исп. и: *шїрудлї нї бїло*, *нї јој нїшїа* (Бад.).

477. Карактеристична су ова итеративна образовања:

а) *зарабљали*, *одабрајў*, *удєшїи* × 2, *удєшам* (Прич.), *ддзвљљ*, *сїрїаїиєљамо* (Бад.).

б) *исїрѣћављ*, *исїрѣћављм гдсїе*, *оїдѣжсвљ*, *оїдсвљш* (Прич.), *оскућавб* (Бад.), *їроїрѣћављў* (Бад.), *їроїурѣвљ* (БП), *сачувљавали* (Бад.), *свѣћављш* (Бад.), *свѣћављмо* (Бад.).

СИНТАКСА

І. РЕД РЕЧИ

478. У мачванском говору радо се енклитиком раздвајају речи семантички тесно везане: *Милан ми је Пецић био као ујравник болнице* (БП), *ис Црнѐ смо Гдрѐ* (Н), *свѐић је Никола* (Н), *Зѐка је Буљубашиа знѐо да ће изгинути* (Н); исп. и: *ири смо и њо мѐсѐца били* (БП), *ја смо и жена сами* (Прич.). М и т а р П е ш и к а н поводом примера типа *Маишија је Бенадић човек сасвим ситар* истиче да је овакав положај енклитике постојао „у архаичнијем књижевном језику“, али да је то данас „необично и не препоручљиво“ (Наш језик нс IX 7—10, 306). Љ. Јонке сматра да се овакав положај енклитике данас јавља у књиж. јез. у експресивнијем казивању (Људевит Јонке, О redu riječi sa sintaktičkog i stilističkog gledišta u hrvatskosrpskom jeziku, Ivšićev zbornik, Згб. 1963, стр. 171—182).

479. Често је у суперлативу речца *нај* одвојена од компаративног облика неком другом речју: *ишо је нај било лѐше идојести и идиити* (Н), *нај се више мши* (Прич.), *нај сше више мѐнѐ бележ^мли ишуде кад гдво-рим* (Прич.), *новац је нај га шѐже набавиши ал нај га лѐкше иошрдшиши* (Бад.).

480. У мачванском говору *је + се* не сажима се увек у *се*: *слабо је се жшшо радило кѐсѐм* (БП), *ѐн идѐ у Мишировицу дѐк је се сирѐмио* (Прич.), *како је з дѐсило* (Прич.), *он је се иришшудио са њѐм* (Прич.), *војска је се иобун^мла* (Бад.), *ис како је се разлѐга* (Бад.). Ову је појаву констатовао П. Ивић у ужичком крају (Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. IV (1959) стр. 400).

481. Карактеристични су у мачванском говору ови случајеви за књижевни језик неуобичајеног размештаја енклитика у реченици:

а) повратна заменица *се* долази често после глагола и у оваквим случајевима кад реченица не почиње тим глаголом: *кад је био на днѐм ишамѐка мѐсиу, он је ишшнуо се у Вардѐр* (Прич.), *иа само иокѐжѐ се* (Прич.), *кака је иѐ крѐва за двѐјес иљаѐ!* *Па је л музѐ се* (Прич.), *онда је ишшкѐдлачио се* (Бад.), *ѐндак ѐн иобѐлѐ се* (БП), *и чим су днѐ јавили се ишш кѐд нас* (Н), *да л ниси се ѐкачио на шљшвову грѐну?* (Прич.);

б) врло често глаголски облик *је* долази испред енклитичких

иће црна зѐмља покрла (Прич.), *обила је га* (Прич.), *не знам да је му крџа* (Прич.), *ниш је му дао да дође* (Бад.). У таквом случају заменичка енклитика може доћи и после глагола: *Воја ишиџ да је оишусишо и(х) гџада* (Прич.), *није више ни давала му крџаре* (Бад.);

с) заменичка акузативна енклитика (= објекат) врло често долази на крају предикатске синтагме, после глагола: *дхе д' љбије ме* (Прич.), *ишрџа љџак ак ће да дирави га* (Прич.), *нико не мор ни уваи-иш га* (Прич.), *неће да донесе га* (Прич.); исп. и: *јес уишџо га љ шкџлу* (Бад.), *ишо Радован да избази и[х] јџко* (Прич.), *сушрадџан кад свџнуло, мацарска ѓргемџна заобила нас и зарџбила* (Прич.);

д) место у књижевном језику уобичајеног реда глагол + енклитика у ген. + се забележио сам овај пример са се испред генитива: *не бџџм се га* (Прич.);

е) акузативна енклитика може да дође после пуног дативног облика: *ишрџа мџни га џвамо* (Прич.);

ф) дативска енклитика може доћи после инфинитива у примерима као: *ишиџ и (= ћеш) се расишрџаиш кад ваља џиџи иш иш* (Прич.);

г) дативска енклитика може доћи после глагола: *је л дошла иш Радџка* (БП), *а иџџа домашит нарџдио им* (Прич.), *сџд је иџиша насџшала му* (Прич.);

ћ) у примеру: *а је с виџдио како Дџџош му вџче сџшрашу* (Прич.) пре би се очекивало да датив му дође испред именице (*Дџџош*);

и) у примеру који ћемо сад навести требало је очевидно да дативски облик *иш* значи смер, али, с обзиром на то да је дошао после именице, он као да је постао посесивни датив: *је л', сџне, је л дошла џбуџа иш?* (Прич.) (ово је отац питао своју кћер да ли су јој из града донели нову обућу). Мислим да овде ипак није у питању посесивни датив. Однос, наиме, овога последњег примера према примерима типа *је л дошла иш Радџка* близак је односу примера типа *комџсија је ме ишџшала* према примерима типа *Воја ишиџ да је оишусишо и(х) гџада*. У оба случаја у односу на књижевни језик у питању су два друкчија начина распоређивања енклитика у реченици: прво м н а ч и н у припадали би примери *комџсија је ме ишџшала* (тј. књижевно *ме је* : мацванско *је ме*) и *је л дошла иш Радџка* (тј. књижевно *иш* *оишшла* : мацванско *оишшла иш*); друго м н а ч и н у припадали би примери *Воја ишиџ да је оишусишо и[х] гџада* (тј. књижевно *да иш је сџишусишо* : **да је иш оишусишо* : мацванско *да је оишусишо и[х]*) и *је л, сџне, је л дошла џбуџа иш* (тј. књижевно *је ли иш дошла џбуџа* : **је ли дошла иш џбуџа* : мацванско *је л дошла џбуџа иш*). Јасно је одавде да претпостављени облици **да је иш оишусишо* и **је л дошла иш џбуџа* припадају првом начину. Другим речима: **да је иш оишусишо* = *комџсија је ме ишџшала* односно **је л дошла иш џбуџа* = *је л оишшла иш Радџка*. Али, разуме се да при свему овоме не треба као обавезно претпоставити да је у Мачви некада постојала ситуација каква је данас у књижевном језику, па да се временом деформисала. Напротив, ја мислим да је у питању још неискристалисан систем распореда енклитике у реченици. Тај је распоред, дабоме, различит од књижевне си-

489. У Мачви се употребљава прилог *кадгод* (= некад): *Јеси тиш кадгод њему* (Прич.).

490. Честа је употреба прилога *лицем*: у *Драчу смо били лицем на Боджић* (БП), *лицем на свейбог Николу* (Бад.), *на Ивањдан лицем две гддине* (Прич.), *дди смо лицем увеч свейбог Николу* (Н), *што је било лицем уочи Преображења* (Бад.).

491. У Мачви је у употреби прилог *изобила*: *шум је било изобила* (Прич.).

492. Место *више* у Мачви се употребљава прилог *боље* у примерима као: *бдље влдљ тио нџ(г) кукурџа* (БП), *коју бдље влдиш* (Прич.), *чега бдље влдиш је л йасула је л гра* (Прич.), *бдље влдиш леио нег зиму* (Бад.), *бдље влдиш* (Бад.).

IV. ВЕЗНИЦИ

493. Забележио сам ове примере супротног везника *али*: *кад ја идгледам на дгњишије, ал' дна лезиј сирам дгњишија* (БП), *кад дн дтвори ддлај, ал корњача бда* (БП).

494. У овим примерима везник *док* значи *чим*: *Док дтворим сдбу, ја ћу одуд свѣ навиллаши* (Бад.), *ддок мрак, не видим* (Бад.), *ддок изађем најпоље, нема — дћеш да се смрзнеш* (Бад.); — *дн иде у Мишировицу, ддок је се сирѣмио* (Прич.), *није дн йрави Немац, ддок вакѣ сфјски говорј* (Прич.).

У примеру, пак, који ћемо сад навести везник *док* означава „да оно, што се каже у главној реченици, траје тако дуго као оно, што се каже у зависној“ (Маретић, Gram.² 464): *док смо ми йскојали рдове, магла се свуче и йказа се сунце* (Прич.).

495. „Željni veznik“ (Маретић, о. с. 477) имамо у примерима: *еда ми га* (Прич.), *еда ми је* (Бад.), — *једа л' дсам саши* (Прич.).

V. ПАДЕЖИ БЕЗ ПРЕДЛОГА

496. Као и у Вука (Маретић, Gram.² 485) и у Мачви је честа употреба присвојног генитива од презимена на *-ић*:

Бјиновића шдр (Бад.), *на Бјуића бресиовима* (Прич.), *Бијуклића ада* (Бад.), *на Гибића рибњаку* (Прич.), *Дабвића идље* (Прич.), *Делића дућан* (Бад.), *Ерчића фамлија* (Прич.), *код Јефимића куће* (Бад.), *у Јефимића кући* (БП), *у Кмановића њиви* (БП), *Мезића кућа* (Н), *Павловића шдр* (Бад.), *Росића шдр* (Бад.), *Танасића фамлија најсиарија у Ндџају* (Н), *Тдвловића шдр* (Бад.), *Цвѣјића кућа* (Н), *кош-Шећеровића кућа* (Бад.);

Ана Микаћевића (Бад.), *Милева Кодића* (Прич.), *Душанка Аврамовића* (Прич.), *Иванка Марџића* (Прич.), *Марџа Јакишића* (Бад.), *Радмила Сидића* (Прич.); — *на Милеве Кодића градини* (Прич.).

Има, међутим, и примера са код + ген.: *доведѐ Лѣйосаву код мене* (Прич.), *рѣци шѣдј удавачи да дѣћѣ код мене* (Прич.).

Карактеристичан је случај који сам забележио у Бановом Пољу. Док сам седео у дворишту свога газде, сеоском улицом пролазило је више мештана и распитивало се о газдином синовцу *Лају*. На питање једнога од њих *Дѣ је Лаја?* одговорио му је: *Ошнѣ Драју*, а на питање другог: *је л-Лаја нѣје код-ће?* одговорено је: *ѡде ко(д) Драјѣ*.

500. У примерима: *славѣ му љнук* (Прич.), *ѡдкѡјног Влајка, брѡша ми, ѡшац* (Бад.), *ѡшац јој* (Бад.), како каже Маретић, „dativ lične zamjenice znači u rečenici isto, kao da je uzeta posvojna zamjenica“ (о. с. 498).

501. У мачванском говору у употреби је временски акузатив типа *била је она ѡве дѣго врѣме* (Бад.) (в. Маретић, *Gramatika*², 502).

502. Ближи објекат у асс. уз глагол *смѣшати* имамо у примеру *ѡ нако ме смѣше* (Прич.) (в. Маретић, о. с. 500).

503. За пример као што је *сѣра ме* (БП) Маретић каже да у њему „стоји објект, јер се. . . [њиме] изриче осјецање“ (о. с. 501).

504. Месно значење instr. огледа се у овим примерима: *ја ѡдѣм ѡвљѡм* (Прич.), *ѡре лѡдшѡм* (Прич.), *шѣрајући дрѡмом* (БП).

505. Начинско значење instr. огледа се у овим примерима: *а сѣарија њѡ ѡмено* (Прич.), *сѣлом баба ѡ рај не ѡде* (Н), *сѣлом кѣр лѡва не лѡви* (Н).

506. Узрочно значење instr. огледа се у примерима: *да је ѡво Вѣром, ѡнда би и Миѡка био бѡлесѡан* (Прич.).

507. Предикатињни инструментал налазимо у примеру: *зовѣмо Миѡм* (БП).

508. Маретић (*Gramatika*² 512) каже: „Kad se riječju kao izriče *svoјstvo* ili *porеdenje*, te ona stoji ispred nominativa ili akuzativa, onda se mјesto ta dva padeža mođe uzeti instrumental, ali onda se kao izostavlja“. Нпр.: „*ude kadetom* (t. j. kao kadet) u regimentu“ (loc. cit.). Из Мачве, међутим, имам ове примере са код + instr.: *ѡдѡла се као дѣвѡјком у Бѡгаѡић* (Прич.), *доведѣ је ѡсѣо као дѣвѡјком* (Прич.).

509. Уз глагол *мирисати* и њему семантички сродне глаголе у Мачви може доћи instr.: *и ѡѡко зѣм-њѡм не мѣршиѣ* (БП), *мѣрѡ бућѡм* (БП), *кад-сам ѣрѡла гѡће, сѡмѡм ѣрѡшиѡм смрдѣ* (Прич.).

VI. ПАДЕЖИ С ПРЕДЛОЗИМА

510. За изрицање намене у мачванском говору најчешће се употребава предлог за + ген.: *ѡрѣба кѡше за дѣѡелинѣ, нѣмѡм за зѡмѣ ѡљине, за мѣѡјѣ, ѡѡкир за рѡкѡ, ѡво је здравѣје за сѡмоѡка* (Бад.), *нѣје за бѡлницѣ, нѣје ѡѡј за кѡћѣ, ѡѡј је за гѡсѡѡдѣ, ко дѣе за гѡсѡѡдѣ, ѡѡшиѡј га нѣк ѡде, и ѡѡ је за мене био жѡвоѡи и за мѡјѡ другѡвѡ, дѡмѡће жѣне ѡѡпале су и сѡшѡле вѡће за зѡмѣ, за кѡзѡ је брѣѡи, ѡѡѡше је за кѡлѡ, мѡма,*

ојери велику шерију за млека, нисше ви за две радње, како није за сироме шидиша, две је за чега, два крила, за чега шиш диш? — за врашиа, за чега си шдо, за чега ш шиш шд (Прич.), сирѣми за дочека, гђим свине за зимине, има л' шдйле водѣ за ндгѣ, да нагрѣвам мало и за шерушине (БП).

У ређој је употреби конструкција за + акузатив: *йрејреми сидки* за зиму, *дѣље лѣйре* за сводзидбу жийша (Бад.), *вучу се дрва* за зиму, да *дйравим цйцваре* за вечеру (Прич.), *сирѣма* за дрбу (БП).

511. Време се обележава предлогом *с* у примерима типа: *с конца айрила* (Н).

512. У мачванском говору врло је развијена употреба предлога у с генитивом: у *Паниѣлицѣ било шри сына* (БП), *има у Владимира* (Бад.), *а у Драгѣ нема* (БП), *нѣма у младе белѣ рѣкѣ* (Бад.), *ме(ни) ш (= се) чинѣ* у *шѣбѣ је био грдо* (Прич.), *има у нас жѣнски* (Прич.), *имам у мене* (Прич.), *у мене има обор* (Прич.), *у шашѣ* (Прич.), *у кога је шашац* (Прич.), *у мѣ ждрѣбѣша* (Прич.), — *јѣл, Цајо, ди је у тебе она швоја шарена шорбица* (БП), — *йѣкла кола у Арнаѣшиа* (Прич.), *у Дијѣ йрва жѣна умрла д(д) шгога* (Прич.), *рѣвѣш је кад-се нѣшишо забѣлѣжи, кад-се гѣски расѣчѣ нога*; у *кокѣшке сѣчу нѣкаш* (Прич.), — *јѣс шакѣ је у нас* (Бад.), *йшто у нас мѣмак јѣдан дѣвѣ жѣну ради кайшиа* (Прич.), *ако је збок шдга, ја нѣшу йѣшичѣши у вас* (Прич.); али исп. и: *рака је йскопана кѣ и кѣд нас шшо се кѣйа* (Прич.), *сѣди сѣдија има свѣју цѣмију и свѣј народ шшо радѣ код нѣга* (Прич.).

513. Константовао сам три начина изрицања поређења:

а) конструкцијом са *него*: *брѣвѣвија нѣг ја* (Прич.), *скѣље нѣг на вѣроши* (Бад.), *бѣље вѣлим лѣшо нѣг зиму* (Бад.), *бѣље вѣлу шд нѣг* (кукѣрѣза) (БП), *ми нѣмамо нишиша нек шѣ два ара* (БП), *бѣље нѣго водѣ* (БП).

б) конструкцијом са *од* + ген.: *сѣаријѣ од мене* (Бад.), *више ош-свијѣ* (БП);

с) генитивом без предлога: *гдрѣ си Дидоше* (Прич.).

514. Узрок се изриче и предлогом *ради* + генитив: *да чува ради лѣда* (Бад.), *йшто у нас мѣмак јѣдан дѣвѣ жѣну ради кайшиа* (Прич.). Али исп. и: *Ако је збок шдга, ја нѣшу йѣшичѣши у вас* (Прич.).

515. Место ређег због чега (Н), у Мачви се чешће говори зѣк *шиша*: *зѣк шѣша се зѣвѣ Ндѣј* (Н), *зѣк шѣша се зѣвѣ Причѣвиш* (Прич.), *зѣк шѣша је шд* (Прич.), *зѣк шѣша она шд са(д) шрага* (Прич.).

516. О предлогу *через* в. т. 407.

517. Мачванском говору није непознат предлог *к(а)* који с *dat.* означава смер: *дѣшоше к нама* (Прич.), *идѣши ка Рѣвѣну* (БП), *идѣши ка Рѣдѣнковишу* (БП), *идѣши ка Црѣној Бѣри* (БП).

518. Сврха се најрадије изриче предлогом *шо* + акузатив: *шо-шѣлѣ шѣ шо менѣ* (Бад.), *идѣ шо дѣвојку* (БП), *идѣм шд воду* (Прич.), *дала сам Нѣри ка(д) дѣлазла шо цѣгер* (Прич.), *йѣмо шд гуске* (Бад.), *кад ја шшла шд краве* (Прич.).

519. У ова два примера дотицање је изражено предлогом *од* + акузатив место *о* + асс. (в. Маретић, Gram.² 505): *удари шийајом од бейиби* (Прич.), *ударим рѣбрима од њањ* (Прич.).

520. За исказивање начина употребљава се и предлог *на* + акузатив: *вѣјали смо на вѣшрењачу* (Прич.), *жѣло се на срѣи* (Бад.).

521. Конструкције као: *с дѣу сѣрѣну* (Бад.), *с двѣ сѣрѣну Зѣсавице* (БП) познате су и мачванском говору (в. Маретић, Gramatika², 504). Забележио сам је и у Тршићу. Али исп. у Мачви и: *с дне сѣрѣне* (Прич.).

521а. У конструкцијама: *чѣк ѡмо до на Банѡв Брѡд* (БП), *ѡишиѡ до у забран* (Прич.), *ѡѡѡ до у ѡдље* (БП), — *не дѣрѣмо до на Бѡжѣи* (Бад.) предлозима *до* + *на* (у) + акузатив прецизније се одређује место (у простору или времену) до којег је вршена глаг. радња.

522. Предлог *на* + акузатив служи за допуну глаголу *мрзѣти*: *ѡѡѡле мрзѣм њѣга* (Прич.), *мрзѣм на Пѣру Мѡлеѣиѣа* (БП). Исп. и код Маретића, Gram.² 507.

523. Оруђе, средство или начин изриче се и инструменталом без предлога и инструменталом с предлогом *с*: *жѣло је се срѣјом* (Прич.); *извѣјене са срѣјом* (БП), *врѣли смо с кѡњима* (Прич.).

524. Пример инстр. који ћу сад навести има и социјативно значење: *ѡмо с кућом живѣи у ѡди* (Бад.).

525. За исказивање начина употребљава се и *на* + Јос.: *кад се ѡрѡло на дрѡети ѡлѡговима* (Прич.).

526. У примеру *скуѡље нег на вѡроши* (Бад.) стоји предлог *на* + локатив место предлога *у* + локатив. Исп. код Маретића (Gramatika² 508) сличне примере. Али сам забележио и предлог *у* + локатив географског имена: *село Бѡкор је у Цѣру* (Прич.).

527. Карактеристична је употреба предлога *о* + локатив као објекатске допуне глаголу *бавѣти се*: *ја се бѡвѣм ѡ мѡм ѡдслу а ѡѡи ѡди ѡ ѡрѡжи* (Прич.), *бѡвио се ѡ свадби* (Прич.).

528. У примеру *ѡѡ сам ѡ ѡудма* (Н) конструкцијом *ѡ* + локатив изриче се средина (= место) у којој се обавља радња глагола *ѡѡи*.

Л Е К С И К А

I. ТОПОНИМИЈА И ХИДРОНИМИЈА

529. Говори се: *Мачва*; *Мачванин* (*Мачванин*) р1. *Мачва̀ни* (= masc.); *Мачва̀нка*, р1. *Мачва̀нке* (= fem.); *мачванскѝ*.

530. Навешћу имена мачванских села, етнике и адјективе.

Баддвѝнци, *Баддвѝнаџа*, у *нашим* *Баддвѝнцима*; *Бадовѝнчанин* р1. *Бадовѝнчѝни* (= masc.); *Бадовѝнчѝнка* р1. *Бадовѝнчѝнке* (= fem.); адј. *баддвѝначкѝ*.

Ба̀ново *Пдље*; *Ба̀новљанин* (*Ба̀новљанин*) р1. *Ба̀новљѝни* (*Ба̀новљѝни*) (= masc.); *Ба̀новљѝнка* (*Ба̀новљѝнка*) р1. *Ба̀новљѝнке* (*Ба̀новљѝнке*) (= fem.); адј. *ба̀новачки* (*ба̀новачки*).

Бѝла *Рѝка*; *Белорѝчанин* р1. *Белорѝчѝни* (= masc.); *Белорѝчѝнка* р1. *Белорѝчѝнке* (= fem.); адј. *белорѝчкѝ*.

Бѝлоѝѝѝ; *Бѝлоѝѝѝнаџ*, -џа р1. *Бѝлоѝѝѝнци* (= masc.); *Бѝлоѝѝѝнка* р1. *Бѝлоѝѝѝнке* (= fem.); адј. *бѝлоѝѝѝчки*.

Бдгаѝѝѝ; *Бдгаѝѝѝнаџ*, -џа (*Бдгаѝѝѝнаџ*, -ѝџа) р1. *Бдгаѝѝѝнци* (*Бдгаѝѝѝнци*) (= masc.); *Бдгаѝѝѝнка* р1. *Бдгаѝѝѝнке* (= fem.); адј. *бдгаѝѝѝчки*.

Глдговаџ, -џа; *Глдгдвчанин* р1. *Глдгдвчѝни* (= masc.); *Глдгдвчѝнка* р1. *Глдгдвчѝнке* (= fem.); адј. *глдгдвчкѝ*.

Глуѝѝѝ, *Глуѝѝѝџа*; *Глуѝѝѝчанин* р1. *Глуѝѝѝчѝни* (= masc.); *Глуѝѝѝчѝнка* р1. *Глуѝѝѝчѝнке* (= fem.); адј. *глуѝѝѝчки*.

Дрѝноваџ, -џа; *Дрѝновчанин* р1. *Дрѝновчѝни* (= masc.); *Дрѝновчѝнка* р1. *Дрѝновчѝнке* (= fem.); адј. *дрѝновачкѝ*.

Дубље, -а; *Дубљанин* р1. *Дубљѝни* (= masc.); *Дубљѝнка* р1. *Дубљѝнке* (= fem.); *дубљѝнски*.

Дува̀ѝѝѝѝѝ; *Дува̀ѝѝѝѝѝчанин* р1. *Дува̀ѝѝѝѝѝчѝни* (= masc.); *Дува̀ѝѝѝѝѝчѝнка* р1. *Дува̀ѝѝѝѝѝчѝнке* (= fem.); *дува̀ѝѝѝѝѝчки*.

Зѝсавѝџа; *Зѝсавчанин* р1. *Зѝсавчѝни* (= masc.); *Зѝсавчѝнка* р1. *Зѝсавчѝнке* (= fem.); *зѝсавчкѝ*.

Змиѝџак; *Змиѝџчанин* р1. *Змиѝџчѝни* (= masc.); *Змиѝџѝнка* = *Змиѝџчѝнка* р1. *Змиѝџѝнке* = *Змиѝџчѝнке* (= fem.); *змиѝџачкѝ*.

Клѝѝѝѝѝ, -а; *Клѝѝѝѝѝчанин* р1. *Клѝѝѝѝѝчѝни* (= masc.); *Клѝѝѝѝѝчѝнка* р1. *Клѝѝѝѝѝчѝнке* (= fem.); *клѝѝѝѝѝчки*.

Лијолмѣи; *Лијолмичанин* = *Лијолмишијанин* = *Лијолмишијанин* р1. *Лијолмишијани* = *Лијолмишијани* = *Лијолмишијани* (= masc.); *Лијолмишијанка* = *Лијолмишијанка* р1. *Лијолмишијанке* = *Лијолмишијанке* (= fem.); *лијолмишки* = *мијолмишки*.

Мајјур; *Мајјурац*, -рца р1. *Мајјурци*, *Мајјураца* (= masc.); *Мајјурка* р1. *Мајјурке* (= fem.); *мајјурскй*.

Мејјковић; *Мејјковац*, -вца р1. *Мејјковци*, *Мејјковцаца* (= masc.); *Мејјковка* = *Мејјковљанка* р1. *Мејјковке* = *Мејјковљанке* (= fem.); *мејјковачкй*.

Малѧ (*Мачванскѧ*) *Мийјровица*; *Мийјровчанин* р1. *Мийјровчани* (= masc.); *Мийјровчанка* р1. *Мийјровчанке* (= fem.); *мийјровачкй*.

Нођај; *Нођаја*; *Нођајац*, -јца р1. *Нођајци*, *Нођајаца* (= masc.); *Нођајка* р1. *Нођајке* (= fem.); *нођајскй*.

Пејјковица; *Пејјковчанин* = *Пејјковчанин* р1. *Пејјковчани* = *Пејјковчани* (= masc.); *Пејјковчанка* р1. *Пејјковчанке* = *Пејјковчанке* (= fem.); *пејјковачкй* = *пејјковачкй*.

Пејјловача; *Пејјловчанин* р1. *Пејјловчани* (= masc.); *Пејјловчанка* = *Пејјловчанка* р1. *Пејјловчанке* = *Пејјловчанке* (= fem.); *пејјловачкй*.

Причиновић; *Причиновац*, -вца р1. *Причиновци*, *Причиновцаца* (= masc.); *Причинówka* = *Причиновљанка* р1. *Причинówka* = *Причиновљанке* (= fem.); *причиновачкй*.

Прњавор; *Прњаворац* р1. *Прњаворци* (= masc.); *Прњаворка* р1. *Прњаворке* (= fem.); *прњаворскй*.

Рамъе = *Равъе*, -а; *Рамъанац* = *Равъанац*, -нца р1. *Рамъанци* = *Равъанци* (= masc.); *Рамъанка* = *Равъанка* р1. *Рамъанке* = *Равъанке* (= fem.); *рамъанскй* = *равъанскй*.

Радѣнковић; *Раденковац* = *Раденковчанин* р1. *Раденковци* = *Раденковчани* (= masc.); *Раденковљанка* = *Раденковчанка* р1. *Раденковљанке* = *Раденковчанке* (= fem.); *радѣнковачки*.

Рибѧри; *Рибѧрац*, -рца р1. *Рибѧрци* (= masc.); *Рибѧрка* р1. *Рибѧрке* (= fem.); *рибарскй*.

Сѧлѧи *Нођајскй*; *Сѧлѧичанин* р1. *Сѧлѧичани* (= masc.); *Сѧлѧичанка* р1. *Сѧлѧичанке* (= fem.); *сѧлѧишкй*.

Сѧлѧи *Црндбарскй*; *Сѧлѧичанин* р1. *Сѧлѧичани* (= masc.); *Сѧлѧичанка* р1. *Сѧлѧичанке* (= fem.); *сѧлѧишкй*.

Скрађани; *Скрађанчанин* р1. *Скрађанчани* (= masc.); *Скрађанчанка* р1. *Скрађанчанке* (= fem.); *скрађанскй* = *скрађанскй*.

Слѧйчевић = *Слѧйчевић*; *Слѧйчевчанин* = *Слѧйчевчанин* р1. *Слѧйчевчани* = *Слѧйчевчани* (= masc.); *Слѧйчевчанка* = *Слѧйчевчанка* р1. *Слѧйчевчанке* = *Слѧйчевчанке* (= fem.); *слѧйчевички* = *слѧйчевички*.

Сдвљѧк, -а; *Сдвљѧчанин* р1. *Сдвљѧчани* (= masc.); *Сдвљѧчанка* р1. *Сдвљѧчанке* (= fem.); *сдвљѧчкй*.

Тѧбановић; *Тѧбановац*, -вца р1. *Тѧбановци* (= masc.); *Тѧбановљанка* р1. *Тѧбановљанке* (= fem.); *тѧбановачкй*.

Црнā Бāра; Црнѡбарац, -āрца = *Црнѡбāрац, -рца* р1. *Црнѡбāрци* = *Црнѡбāрци* (= masc.); *Црнѡбāрка* р1. *Црнѡбāрке* (= fem.); *црнѡбāрскѡй* = *црнѡбарскѡй*.

Ўзвѣће, -а; Узвѣћанин р1. *Узвѣћати* (= masc.); *Узвѣћанка* р1. *Узвѣћанке* (= fem.); *узвѣачкѡй*.

Шевāрице, Шевāрѡцā; Шевāричанин р1. *Шевāричāни* (= masc.); *Шевāричāнка* р1. *Шевāричāнке* (= fem.); *шевāричкѡй*.

Шѡйѡпāр, -āра; Шѡйѡпāрац, -рца р1. *Шѡйѡпāрци, Шѡйѡпāрцā* (= masc.); *Шѡйѡпāрка* р1. *Шѡйѡпāрке* (= fem.); *шѡйѡпāрскѡй*.

531. Говори се *Шāбац* (врло често) и за *Шāбац* (Прич.).

532. Говори се *Срѡби* (Прич.) и *Срѡби* (Прич.).

533. Р е к е: *Сāва, Дрѡна*. Мање текуће воде: *Бāшар, -шра; Бѡшва; Јѣрѣз; Зāсавица* (која се улива у канал звани *Мѡдран*). Придев од *Бѡшва* гласи *бѡшвенскѡй: бѡшвенскѡй кāнал* (Прич.).

У Прич. постоји бара *Пгњапѡвица* која је изјажена у *Рāйковци* (бара) а она у *Јѣрѣз*.

II. АНТРОПОНИМИЈА

534. Навешћу овде лична имена, имена од мила, надимке и презимена које сам забележио у мачванском говору. У вези с овом грађом ваља видети и т. 22. и 41. одељка о акценту као и т. 332, 333, 336. и 337. одељка о облицима одн. т. 496, 497. и 512. одељка о синтакси.

535. М у ш к а л и ч н а и м е н а: *Аврам* (БП), *Алекса* (БП), *Бѡгосав* (БП), *Бѡгисѡдāр* (БП), *Вѣљко* (Прич.), *Влāјко* (Прич.), *Дрāгѡјло* (БП, Бад.), *Дрāгољуб* (БП), *Дрāгомѡр* (БП), *Дрāгорад* (БП), *Дрāгосав* (Бад.), *Душан* (Бад.), *Живāдин* (Прич., БП), *Жѡвāн* (Бад.), *Жѡворāд* (Прич.), *Пгњап* (БП), *Плија* (БП), *Јāнко* (БП), *Јован* (Прич.) (али исп. акц. *свѣтѡг Јовāна* (Прич.)), *Кѡсѡна* (БП), *Лука* (Прич.), *Мāксим* (Н), *Мāнѡјло* (БП), *Мāрјан* (БП), *Мāрко* (Прич., БП), *Милāдин* (БП), *Милан* (БП), *Мѡливоје* (Прич.), *Милѡнко* (БП), *Мѡлић* (БП), *Мѡловāн* (Бад., БП), *Млāден* (Прич., Бад.), *Нѡкола* (Прич.), *Пāвле* (БП), *Пѣшар* (Прич., БП), *Рāдѡнко* (Прич.), *Рāдивѡј* (Бог., БП), *Рāдовāн* (БП), *Рāдѡјица* (Прич.), *Рāнисав* (БП), *Сāва* (Прич.) = *Сāва* (Прич.), *Слобѡдāн* (Прич.), *Свѣтѡслав* (БП), *Сѡјасѡје* (Бад.), *Сѡјансав* (БП, Бад.), *Сѡјанко* (Прич.), *Сѡјвāн* (БП), *Сѡјјан* (БП), *Цвѣтѡин* (Прич.).

536. Ж е н с к а л и ч н а и м е н а: *Ана* (Бад.), *Анђѣлија* (БП), *Анђѣлка* (Прич.), *Анѡка* (БП, Прич.), *Вукосава* (Прич.), *Дāница* (Прич.), *Живана* (БП), *Жѡвка* (БП), *Јвāнка* (Прич., БП), *Јѣлена* (БП), *Јѣлсāвѣтā* (БП), *Јѣлица* (БП), *Јѣлка* (БП), *Крсѡјѡна* (БП), *Лѣјосава* (Прич.), *Љубѡица* (БП), *Мāра* (Прич.), *Мāра* (Прич.), *Мāрѡна* (Бад.), *Милѣва* (Прич., БП), *Милѣнија* (БП), *Мѡлица* (Прич., БП), *Мѡлосава* (Прич., БП), *Рāдмила* (Прич.), *Рāдѡјка* (Бад., БП), *Рѡсāнда* (БП), *Ружа* (Прич.), *Сāвка* (БП), *Слобѡдāшка* (Прич.), *Сѡјанка* (БП), *Томāнија* (БП).

537. М у ш к а и м е н а о д м и л а : *Аца* (Бад.), *Бѡкса* (БП, Н), *Вѣра* (Прич.), *Гаја* (Прич.), *Драја* (Прич., БП, Бог.), *Ђока* (Прич., Бад.), *Ђука* (Прич.), *Жика* (Прич.), *Жоја* (Прич.), *Јѡца* (Прич.) (исп. у *Јѡцину бѡру* Прич.), *Лаза* (БП), *Лаја* (БП), *Лаца* (Прич.), *Луње* (Прич.), *Мија* (Прич.), *Миќа* (Прич.), *Миња* (Прич.), *Миња* (Прич., БП), *Миња* (Прич., Бад.), *Миша* (Прич.), *Паја* (Прич.), *Тадѡца* (Прич.), *Тиќа* (Прич.), *Тѡша* (Н, Прич.), *Чеѡа* (Прич.).

За акценат нур. *Тѡма* (Прич.) исп. и презиме *Тѡмић* (Прич.), али исп. и *Тѡминѡн* (Прич.).

538. Ж е н с к а и м е н а о д м и л а : *Анђа* (Прич.), *Вѣра* (Бад.), *Вуќа* (Прич.), *Гѡна* (Прич.), *Миѓа* (Прич.), *Мица* (Прич.), *Пуја* (Прич.).

539. М у ш к и н а д и м ц и : *Бѡја* (Прич.), *Бѡња* (Прич.), *Бања* (Прич.), *Киња* (Прич.), *Кѡња* (Прич.), *Чѡца* (Прич.).

540. Ж е н с к и н а д и м ц и : *Цѡца* (Прич.), *Цѡндра* (Прич.), *Цѡра* (Прич.; *ѡека-Цѡра* Прич.), *Шѡра* (Прич., *ѡека-Шѡра* Прич.).

Н а п о м е н а : У имена типа *Миња* — *Миња*, *Мѡра* — *Мѡра* акценат је диференцијални знак за значење: особу коју зову *Миња* никад не зову *Миња* н обрнуто.

541. П р е з и м е н а : *Аѓановић* (Прич.), *Ањић* (Н), *Аћимовић* (БП), = *Аћимовић* (БП), *Аѡић* (Прич.), *Бѡбић* (Прич., Бад.), *Бѡиновић* (Бад., исп. и *Бѡиновѡћа шѡр* Бад.), *Бѡјић* (Прич., исп. и на *Бѡјиња брѡсѡвѡма* Прич.), *Бѡћановић* (Прич.), *Бѡрић* (Бог., Прич.), *Бијуклић* (Прич.; исп. и *Бијуклића аѡа* Бад.), *Бѡѓићевић* (Прич.), *Бѡжѡковић* (Н), *Бѡјић* (Бад.), *Бѡѓарски* (Н), *Вечерѡиновѡић* (Шабац), *Вѡлѡиновѡић* (БП, Бад.), *Вѡйѡоровѡић* (БП, Прич.), *Вѡченѡвић* (Н), *Гѡврилѡвић* (Прич.), *Гѡѓић* (Прич.), *Гѡјић* (Прич.), *Гѡрибѡвић* (Бад.), *Гѡцурић* (Н), *Гѡѡздеѡвић* (Бад.), *Гѡсѡиѡвић* (Н), *Дѡвидѡвић* (Бад., Бог.), *Дѡничић* (Бог.), *Дѡлић* (Бад.), *Дѡдић* (Прич.), *Дѡлић* (Н), *Дѡкић* (Бог., БП), *Ђѡковић* (Бог., БП) = *Ђѡковић* (БП), *Ђѡнић* (Прич.), *Ђѡкић* (Прич., Бад.), *Ђѡрковић* (Прич., Бог.), *Ердеѡићки* (Бад.), *Ерчић* (Прич.), *Жѡвковић* (Н, Прич.), *Жѡвѡдић* (Бад.), *Жѡњић* (Бад.), *Зѡкић* (БП), *Иѓѡиѡвић* (Прич.), *Илић* (Н), *Јѡкић* (Бад.), *Јѡнковић* (Бад.) = *Јѡнѡдић* (Бад.), *Јѡвѡровѡић* (Прич.), *Јѡвић* (Бад.), *Јѡвѡић* (БП), *Јѡѡић* (Бад.), *Јѡриѡић* (Прич.), *Кнѡѡжѡвић* (Прич.), *Кѡвѡчевић* (Н), *Кулић* (БП), *Лѡкић* (Прич., исп. код *Мѡрка Лѡкића кѡће* Прич., Н), *Лѡлић* (Прич.), *Лукић* (БП), *Љубѡнковић* (БП), *Мајѡсѡровѡић* (Бад.), *Мѡлеѡић* (БП), *Мѡндић* (Прич.), *Мѡрић* (Прич.), *Мѡрић* (Прич.), *Мѡрковић* (БП) = *Мѡрѡдић* (БП), *Мѡић* (Бад., Прич.), *Мѡзић* (Н), *Мѡјѡлѡвић* (Прич., Н), *Мѡјѡиѡвић* (Прич.), *Мѡќѡевић* (Бад.), *Мѡјић* (Бад.), *Пѡјчић* (БП), *Пѡнѡурѡвић* (Н), *Пѡнић* (Н), *Пѡић* (Н), *Пѡрмаѡковић* (Н), *Пѡрунић* (Бад.), *Пѡѡвић* (БП) = *Пѡѡдић* (БП), *Пѡѡлѡчевић* (Н), *Пѡрѡковић* (Прич.), *Пѡѡруѡић* (Бад.), *Пѡѡдић* (Бад.), *Пѡѡиѡвић* (Бад.), *Пѡѡидѡровѡић* (Бад.), *Рѡдѡсѡвѡевић* (Н), *Рѡсѡиѡвић* (Н), *Рѡшевић* (БП, Прич.), *Рѡсић* (Бад.), *Сѡвић* (Бад., Н), *Срѡѡеѡвић* (Н, БП, Прич.), *Сѡѡѡрѡевић* (Бад., БП), *Сѡѡнић* (Прич.), *Тѡдић* (Бад.), *Тѡѡсѡић* (Н, Бад.), *Тѡѡ-*

доровић (Бад.), Тёрзйић (Бад.), Тешановић (БП), Төвиловић (Бад.), Төдић (Прич.), Тодөровић (Прич.), Төјић (Н), Төмић (Прич., Н), Трйковић (Бад.), Төбсић (БП), Урдшевић (Прич.), Фйлийовић (БП), Филийовић (Н), Шёрбић (Н), Шөһеровић (Бад.), Шумәревић (Н).

Напомена. Презиме *Сййанчейић* (БП) изговара се и с редукцијом вокала *e*: *Сййанчић* (БП). С овога другог облика акценат (˘) често прелази и на облик без редукције: *Сййанчейић* (БП).

542. Нади мци у облику презимена. Иако информатори о томе нерадо дају обавештења, забележио сам да Танасиће из Н зову *Шукићима* (: *Шукић*), а Ердевичког из Бад. *Певачевић*.

III. ТУРЦИЗМИ

543. Слично Абдулаху Шкаљићу, под појмом турцизама подразумевам речи које су „došle u naš jezik iz turskog ili preko turskog jezika“ (Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1957, стр. XXII). Ову напомену дајем у покушају да нађем заједнички садржатељ између Шкаљићева поступка и напомена Ф. Бајрактаревића у Прилозима XXVI, св. 3—4, стр. 334—344. То оправдава и поступак П. Скока примењен у његову раду „Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku“ (Slavia XV).

Према класификацији А. Шкаљића датој на стр. XII—XIV његова речника, у мачванском су говору у живој употреби ови турцизми:

1. а. *бакар*, *боја*, *бубрег*, *чораџа* (sic!), *чекић*, *челик*, *чесма*, *чйзма*, *ћела*, *дара*, *дүвән*, *идй*, *ћдн*, *јйшак*, *јергдвән* (sic!), *калуј*, *кайран*, *күлук*, *күндак*, *күшија*, *лймун*, *мајмун*, *йамук*, *йайуче*, *ракија*, *сәйүн*, *сәп*, *шәшор*, *шеһер*, *шәмбура*, *шдй*, *занәп*; — *ййша*, *сөмүн*, — *бөза*, *кава*, — *дүд*, *сенәбија*; — *арйәшик*; — *либада*, *јелек*, *чакшире*, *вөрмен*; — *ййәсија*, *сйнија*; — *зүрла* (sic!);

1. б. *әләй*, *баруј*, *бәшија*, *чәришија*, *чәришав*, *чобанин*, *јасиук*, *јорган*, *јүрйи*, *кајмак*, *калај*, *кашика*, *күсүр*, *маказе*, *мафарама*, *мејана* (мијана Прич.), *мирәз*, *йара*, *сандале*, *сирће*, *шегри*, *шөрба*;

2. *барјак*, *бешика*, *бүнәр* (*бүрән*), *чәрдак*, *ћорав*, *ћумур*, *дүшек*, *ћүбре*, *гајшан*, *әјдүк*, *кайија*, *күршум*, *магәза*, *манә*, *дйак*, *йәрче*, *йешкйр*, *ййринач*;

3. *әвлија*, *баксуз*, *бакшиши*, *дүшманин*, *идләй*, *ћуйрија*, *бөләј*, *дүвәр*, *дөвер*, *сөкәк*, *буразер*, *көмишија*, *көнак*, *мушијерија*, *нишан*, *дрййак*, *йәзәр*, *йенчер*, *дйрек*, *вәјда*, *идә*, *әмбәр*, *инәй*, *верәсија*, *дүһән*;

4. *баба*, *иксән*.

У даљем излагању навешћу и остале турцизме које сам забележио у Мачви. Ако и поновим неку од горњих речи, разлочи су фонетске, морфолошке или сл. природе.

абар, *абра* м (мн. *аброви*, ген. *абрoвā*) *глас*. У изр. *ѝроносиѝи аброве* = *оговарайѝи*. — Прoносe ђ њoј рāзне аброве (Прич.).

āлаѝ м *коњ црвенкасиѝе длаке* (Бад.).

āсниѝи, -ѝм *биѝи корисѝан* (БП).

āичѝија м (ген. мн. *āшчѝјā*) *човек коѝи редује на свадби*. — *Ашчија* је за свадбу кат-кoљe мāрву и туде oн као послуѝе, редуѝе, спрeмā за свадбу и служѝи свāтове (Прич.).

аичѝијайѝи, -āм (-āмо, -āте) *обављайѝи на свадби ѝослове аичѝије* (Прич.).

бāба, -e м *oѝац* (Прич.).

булоња м *име вољу* (Бад.).

бунгур м *ѝрекруѝа* (Бад.).

вeрмен м *мушки кайѝи без рукава*. — Нoсили су вeрмене прe-дошe (Прич.).

вилорeѝа ж *дворѝина ограда од лeѝава* (БП, Прич.).

вѝлѝāн, -āна м *шoлиця за црну каву* (Прич.).

вучија ж *дрвени суд за ракију, бачва* (Прич.).

вучѝиця ж *деминуѝив ѝрема вучија* (Прич.).

дeњāк м *свежсањ, бала* (БП).

зoрли прил. *вeома*. — Нeшто сам зoрли слāб (Н).

ѝксāн, -āна м *људско биѝе* (БП, Прич., Бад.).

ѝксāнскѝ, -ā, -o *коѝи се односи на ѝксана*. — *ѝста крв ко ѝксāнскā* (Н).

ѝиѝил м *уверење у игри ѝрсѝена* (БП, Глоговац).

јабāнац, -нца м *сѝиранац*. — Ако нe знāмо oдаклe је, кāжeмо јабāнац (Прич.).

јāлациѝ м *деминуѝив од јалак (јарак, канал)*. — Вѝдѝмо мѝ: прo-копан јāлациѝ (Прич.) (БП).

кaнѝилѝиѝиѝе с *иѝѝай* у *бича, бичаља* (Прич.).

карамāлије ж мн. *крушке караманке* (БП).

каћāги прил. *ѝобoжe* (Бад., Прич.).

крѝалињац, -нца (гѝњ крѝалињац) м *гуњ украшен гаѝѝаном* (Прич.).

мāла ж *део села, насеља* (Бад., Прич.).

мāљāни м мн. *сѝановѝици мале* (Прич.).

мирāз, -āза м *имeѝак коѝи млада доноси сѝуѝајуѝи у брак* (Прич., Н).

мирāзача ж *удавача која доноси мѝраз* (Н).

мoсѝр м *ѝкачки чунак*. — *Мoсѝр*, на ѝeгā се снѝјe кa(д) ткāјѝ жeне (Прич.).

oкaнѝа ж *суд за ѝечносѝ од једне оке*. — Млāдин брāт ѝзмe oкaнѝу (sic! в. т. 167) вѝна (Прич.).

ѝѝрјāн, -āна м *врсѝа јeла од кромѝира*. — *Штā* с рѝчала, Вѝко ? — *Прāвила мāма пѝрјāна* (Прич.).

ѝдѝиенāјлe прил. *ѝoлако*. — *Ѐде тѝ тудā пoтенāјлe* (Прич.).

ракијайѝи, -āм (-āмо, -āте) *ѝиѝи ракију, обично у друшѝиву*. — *Oж да ракијāмо мāло* (БП).

санирѣч м ограда на бунафу (Бад.).
саћура ж илеиена кориа, цегер (БП).
саћурица ж деминутив њрема саћура (БП).
собеи м њарасиџос. — Кад нѣкога њздѣју, кажѣмо собет (Прич.).
сѣмун, -уна м хлеб (Прич.).

шараба и *шараба* ж дворишна ограда (БП).
шѣнајле прил. њолако. — Видла сам ја тебѣ: све њдѣш тењајле (Прич.).

шииѣб, -ѣба м њисмено наређење. У изразу *њо шииѣбу* = како шреба.
 — Све сам урадио по ћитабу (Прич.).

ћуиѣк, -тка м њруѣц, облица (Прич.).

ујдурма ж смѣцлица. — Све је то њѣна ујдурма (Прич.).

чаршија ж градски њрг (Прич.).

чаршијанац, -нца м човек из чаршије (Прич.).

чѣи ма ж ограда. — Чѣтма, тѣ је кад се мѣгу грѣде и између грѣдѣ зидѣ се кѣћа (Прич.).

чѣрма ж јечерма (Прич.).

чобанија ж чобански њсивѡи (БП).

идба прил. узалуд. — То је све ѣба (Прич.).

идм м окно (Прич., БП).

ѣлеи м сѣадо (Прич.).

ѣемдан м свилом и сребром извезен ѡрслук (БП).

Н а п о м е н а. У овом прегледу дате су и речи изведене од турскога корена и српскохрватскога наставка. Интересантне су речи саграђене од српскохрватскога корена и турскога наставка -лук: *двајѣслук* = новац од двадесет пара (Прич.), *ковѣчлук* = ковачки занат (Прич.).

IV. РЕЧИ КОЈИХ НЕМА У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ

544. Навешћу овде оне речи које сам забележио у мачванском говору, којих нема у Вукову Рјечнику а нису турцизми.

ѣлина ж мушки крајѣки *кајуи* (БП).

ѣмѣр м кова (Прич.).

баграм м багрем (Прич., Бад.).

баграмов, -а, -о који ѡриѣада багрему (Прич.).

банкѡи, -уѣа м *врсиа* озиме ѡиенице. — Банкѡт је жѣто окрѡгло и сѣтно, сам' оно ѡма тежѣну (Прич.).

бѣда ж набеђивање (Н).

бежѣнац, -нца м избеглицѣа (БП).

бѣлава ж ѡме крави (Бад.).

бѣлѣ чѣњ м *врсиа* јабуке (Прич.).

бѣлце, -ѣта с беланце у јајѣшу (Прич.).

бѣља м ѡме волу (Бад.).

бивакаѡи, бивакѣм в. биваковѡи. — На Бањѣци бѣвакали смо цѣло лѣто (Прич.).

бѣваковайи, бѣвакујѣм *логоровайи* у *йољу*. — Тѹ смо бѣваковали нѣделѣ' данѧ (Прич., БП).

бѣуждаи, бѣуждѣм *ѣљушиайи* (за кишу). — Бѣуждѣ кѣша (Бад.).

бѣузак, бѣѹска *ѣљусак* (Бад., Н).

бѣрѣак, -ѧка м *борова шума* (обично млада) (БП).

бѣруља ж *име крави* (Бад.).

бѣцнатѣ, -а, -о (одр. бѣцнатѣ, -ѧ, -ѵ) *боцкаси*. — Ѡвѵ је зѹбан бѣцнатѣ (БП).

бѣдо с *речна обала* (Бад.).

бѣдањак, -њка м *деминуѣтив ѣрема брдо* (*узвишење*) (БП).

бѣзрѣнка ж *врсиа јабукѣ* (БП).

вѣренѧ (придевска деклинација) ж *варѣна ракија, варѣника*. — Ѡни дѵнѣше вѣренѣ (Прич., БП).

варѣника ж *варѣна ракија* (Прич.).

вѣрје с *обичај, ѣриликѣ*. — Ў нас је дрѹго вѣрје (Прич.). Штѧ ѣмо кад нас је тѧкѵ вѣрје ѣвѧтило (Бад.).

вѣчѣрнице ж мн. *време кад увѣче ѣвајау ѣѣйли* (Прич.).

вѣжља ж *име кобили* (Бад.).

вѣљѧрка ж *име крави* (Бад.).

вѣдиши, вѣдѣм, 1. *За квѵчку која има малѣ ѣилиѣѣ кажѣ се да „води ѣилиѣѣ“*. — Мѧла квѵчка, ал' добро вѣдѣ пѣлиѣѣ (Прич.). 2. У изр. *вѣдиши комѣндијау* — *шалѣши се с ким, на рачун кога*. — Вѣдѣ комѣндијау с мѣнѵм (Прич.).

вѣјшинѧй, -ѧта, -ѧто *оволици* (Бад.).

вѣлѣјскѣ, ѧ-, -ѵ *воловски*. — Вѣлѣјскѧ кѵла (Прич.).

вѣћија ж *воѣѣ*. — Имѧмо вѣћије дѵста (БП). Ако је време вѣћији ѵвѵј ѵстѧлој (Прич.). (Н, Бад.). (Даничић, Основе, стр. 78. даје акц. *воћија*).

врѧн, -а, -о *цри* (Прич.).

врѧнуша ж *име кобили* (Бад.).

врѣѣ ж мн. *врсиа ѵѧанака*. — Рѧѣѣ су нѵсили врѣѣ (БП).

гѧроња м *име волу* (Бад.).

глибайи, -ѧм *газиши глиб, каљайи се*. — Јѧ ѣу ти тѵ урадити да тѣ нѣ би глибѵ (Прич.).

глибѣй, -ѣѧа м *мали глиб* (Прич.).

глуѣѧрија ж *глуѣѣси* (Прич.).

гѵзбѣрайи се, гѵзбѣрам се ѣроводиши се на гѵзби (Бад.).

горѵѧадан, -дна, -дно (фигуративно) *врло велики*. — Ѡн је бѣо тѹ наплѧтио неки горѵпадан нѵваѣ (Прич.).

гѵсѵѵдскѵ ѵко с *врсиа башиѣнскѵ цѣѣѧа*. — Гѵспѵдско ѵко, шѧтѣрано (Бад.).

гѵшѵвинѧрка ж *женско чѣладе које не воли да ради*. — Ал' гѵтовѣнѧрка, сѧѣѵвај Бѵже. Чѵвѣк јѵј свѣ лѵжѣ вѧгру (Прич.).

гра̀бѣк, -ѣка м *грабова шумица* (Прич.).

гра̀бља̀к, -а̀ка м *грабова шума* (Прич.).

гра̀ћа ж *вуница* (Бог., Прич., Бад.).

гра̀ћенї, -а̀, -о̀ који је од *граће* (*вуннице*). — *Гра̀ћенѣ* чорапе (Бад.).

Гра̀ћенї џемпер (Прич.).

гр̀ло с *људска јединка, душа*. — *За Ва̀скрс* спрѣм-мо по трїјес *кома̀да* ја̀цѣта̀ на гр̀ло (Бад.).

гр̀вѣч, -а̀ча м *машина за круњење кукуруза* (БП).

гуда ж *мало йрасе* (Прич.). (У Вука ова реч значи ‚крмача‘).

гу̀јурина ж *аугментѣиѣив од гу̀ја* (Бад.).

гу̀манї, -а̀, -о̀ и *гу̀манї*, -а̀, -о̀ *гумени* (Бад., Прич.).

гу̀њци м мн. *врсиа йлода во̀лке дуње* (Прич.).

гушавности ж *гушавосї*. — У овом сѣлу има доста *лудї*, *ваљда* *через* овѣ *гушавности* (Бад.).

двѣтїина ж *йомен који се одржава девѣт дана йосле смртїи умрлог* (Прич.).

девојчу̀рак, -рка ж *хит*. за *одраслију девојчицу* (Бад.).

дївоња м *име волу* (Бад.).

дд̀ђиш м *досељеник* (Н). (Ову сам реч записао и у Доњим Михаљевцима у Срему).

дѣја ж *очева или мајчина маїти* (Прич.).

дуга ў *небо* прил. с *великом галамом*. — Ђно и(х) пѣвају *дуга* ў *небо* (Прич.).

ђуда ж *врсиа горње одеће*. — Ђуда *чованā* за *мушкїѣна* а за *женскїѣна* *полдусвила* (Бад.). (Прич.).

ђурђѣвка ж *врсиа народног кола* (БП).

ждребовиѣ, -а, -о *снажан* (за коња). — *Ждребовити* *пастуви* (Н).

жїѣниѣца ж *црна кава од жїѣна* (БП).

жїѣнѣарка ж *врсиа крушке* (Бад.).

жїѣнѣача ж *врсиа крушке* (БП, Н).

жїѣшо с *їшениѣца* (свуда).

жїѣца ж *удаљеносї*. — *Кд̀лка* је *жїѣца* до *куће* (Прич.).

жѣу̀ја ж *име крави* (Бад.).

жѣу̀јула ж *име крави* (Бад.).

забѣљиваїи, *забѣљује* *йочињаїи свиѣїаїи* (Прич.).

загрѣбаїи, *загрѣбѣм* *йобећи*. — *Мој другār* *Ман̀бјло* *засмеја* се и *за̀греба* (Прич.).

звондѣиѣ, -а, -о *који звонко говори*. — *Ја̀ко* *дївāнї*. Ал’ *такѣ* је *бїо* *звондѣит*, *ка(д)* *дївāнї* *чўје* се до *каванѣ* (Н).

здравља̀к м *Хрисїов колач за Божић* (Бад.).

зѣка ж *име кобили* (Бад.).

зѣкула ж *име крави* (Бад.).

злїїоња м *име волу* (Прич., Бад.).

зрнѣце, -ѣта с *деминуїѣив од зрно* (Прич.).

зрнчав, -а, -о који је у облику зрна, зрнасӣ. — Крупнѣ сѣли зрнчаве (Прич.).

зубан, -ана м *врсӣа* кукуруза (БП).

издава̄ӣи издāјѣм (кога) *дава̄ӣи* коме *ѵарасӣос*. — Кад нѣкога издāјѣ, кажѣмо сѣбет (Прич.).

исѵолӯӣа̄ӣи, -ам *искомада̄ӣи* (Бад.).

исѵранђӣса̄ӣи, -ам *изудара̄ӣи* (Бад.).

ѵӣнӯӣи (се), -нѣм (се) *ба̄ӣӣи* (се). — Кад је бѵо на њнѡм тѣмѡка мѡсту, ѡн је ѵгнуо се у Вāрдār (Прич.).

ѵӣи, ѵдѣм *ѵада̄ӣи* (за кишу, снег). — Ъдѣ кѵиша (Прич., Бад.). Ъдѣ снег (Бад.). (Али се говорн и *снег ѵдā* Бад.).

јабѡме речца *дабѡме* (Бад.).

ја̄к, -а, -о *имућан* и *многѡѵудан*. — То је јака кућа (Н).

јаѡме в. *јабѡме* (Прич.).

ја̄пāдӣӣи, *ја̄пāд̄ӣм* *сѵречава̄ӣи* *осунчавање*. — Поклѡнла шѣма па *ја̄пāд̄ӣ* (Бад.).

ја̄шалица ж *врсӣа* *чобанске игре* (Бад.).

јѣлāк, -āка м *јелова шума* (БП, Н).

јѣчмāрка ж *врсӣа* *крушке* (БП, Бад.).

кабѡ, *кабла* м *дрвени суд* за воду, *ведрица*. — У Пѡцерици зѡвѣ видрица, ал' ѡвде зѡвѣ *кабѡ* (Прич.).

ка̄ѵа̄ӣка ж *ка̄ѵ* (Бад.).

ка̄ѵӣчари *ѡпāнѵи* м мн. *врсӣа* *ѡпāнака* (БП).

ка̄ѵӣѵца ж *ка̄ѵ* (Бад.).

ка̄ђуна ж *име крави* (Бад.).

кварлӣзай̄ӣи, -ам *ѵравӣӣи* *ларму* (*чесӣим ѡп̄варањем вра̄ӣа*); исп. творизати. — Уђи ѵнѵтра, штā јѣднāко *кварлӣзаш* тѣм *вра̄ӣа* (Прич.).

кецѣљак, -љка м *дем.* и *хӣѵ.* од *кецѣља* (Прич.).

кӣѵӣѡња м *име волу* (Бад.).

кокошӣњац, -њац м *кућица* за *кокошке*, *обично дрвена* (БП).

колāчара ж *врсӣа* *јабуке* (БП).

кѡмак, -мка м *ходник* (БП).

кѡѵа̄ӣи, -ам *дѵѵсӣи* *корӣӣа*. — Кѡпāна *кѡрита* (Бад.).

кѡрāћ, -āћа м *дирек* (Прич., Н).

кѡсѡ м *ѵӣӣца* *кос* (Прич.).

кѡсовуша ж *ѵӣӣца* *кос* (Бад.).

кошӣара̄ӣи, -ам (-āмо, -āте) *ловӣӣи* *рибу ѵѡмоћу* *кѡшӣārā* (БП).

крѣшан, -тна, -тно *ѵокрешан*. — Што гѡд ѵмајѣ и *крѣтног* и *нѣпѡкрѣтног* (Прич.).

кѵѵа̄ње с 1. *кувано јело ѵѡӣӣѵе* (Прич.). 2. *кувана говедина из сѵӣѵе* (Прич.).

кѵд бѡгда изр. *куда* с *Бѡжӣѡм ѵѡмоћу* (Прич.).

кѵд бѡда изр. *куда* с *Бѡжӣѡм ѵѡмоћу*. — *Питāм ја Стѣвāна: „Стѣво, кѵд бѡда?“* (Прич.).

- кӯйало с кориџо за куџање (Прич.).
 кӯрузни, -а, -о кукурузни. — Кӯрузни леб (БП). Кӯрузно брање
 (Бад. × 2).
 лабуда ж име крави (Бад.).
 лажсија — лажсија ж лаж. — Нема лажије (Прич.). Нема више
 лажије (Прич.).
 ламџек м казан у којем се пече ракија (БП).
 ленија ж ивица џуџа (џеничке сиџе) уз џлоџ (Бад.).
 лейкокаџа ж врсиџа башиџенског цвећа. — Лепоката розе, бела (Бад.).
 лейкочова м врсиџа башиџенског цвећа (Бад.).
 ливењаџ, аџа м ливени џлуг (Прич.).
 лџса ж име кобили (Бад.).
 лубеничаџка ж врсиџа крушке (БП, Н).
 лӯда м круџан, снаџсан човек (Прич.) (Вук ову реч наводи за Бачку
 и Банат).
 маџаџи, маџем џресџи. — Маџем кӯдељу (Бад.).
 маџкаџи, -аџ угџуџи (за џживоџиџу), цџџи (Прич., Бад.).
 маџија ж друга очева џжена која није маџка деџџу (Бад.). (Вук ову
 реч посведочава само за Бачку).
 меџо с врсиџа народног кола (БП).
 меџар, -ара м Меџар то је згрџда ди се дрџи бели смџк (Прич.).
 милоња м име волу (Прич.).
 милоња м име волу (Бад.).
 милоџиџа ж деџниџиџив од милоџиџа (дар) (Прич.).
 младџлезџ м ладолезџ (Бад.).
 момчињаџ, -ња м хџџокор. за момче (Прич., Бад.).
 мџџан, -џна, -џно који моџе, који је у моџуџносџи. — Да сам мџџан,
 кӯпџо би (Прич.).
 моџениџа ж сноџ од лана, који има деџеџ ручиџа (БП, Н, Прич.,
 Бад.).
 мрџлив, -а, -о који (моџе да) се мрџа (Прич.).
 мӯџга ж име волу (Бад.).
 мӯџгов, -ова м име волу (Бад.).
 набџсиџи се, набџсим се наљуџиџи се (Прич.).
 наџрӯваџи, наџрӯвам наџруниџи (кукуруз). — Да наџрӯвам маџо
 кӯрӯза и за перӯшине? (БП).
 најџи, најџем најџадаџи (за снег). — Тџ јӯтро ўдари снеџ. Тџлико
 је џшџ да је најшџ дџ пџ цџбӯља (Прич.).
 наџслан м џуџа, обџчно џокривена сламом, џод којом се чувају џољски
 алаџи (Прич., Н).
 нџзгодан, -дна, -дно кога су сколиле незгоде. — Ёма дџбро имање,
 ал' ўвек је нџзгодан (Прич.).
 нџвчиџи, -џм џродавањем џреџвараџи робу у новаџ (Прич.).
 џбрџџко прил. џомало, џорџџко. — У јџдној лџвади џма џбрџџко
 војџика (Прич.).

- òдбрана* ж *насу̀ша речна обала* (Прич.).
òдрад м Кад òн мени нèшто урадї, па ја пòсле нèму нèшто ура̀-
 дїм за òдрад (Прич.).
òкрен предл. без, мимо. — Òкрен шалè (Прич.).
òмајашїи, òмајем *завршїши мајање*. — Òмајала сам сву кудељу.
 (Бад.).
òправшїи, -їм *їрїшремїши*, *сїремїши*. — Да òправїм цїцварè за
 вèчеру (Прич.).
òпрїчашїи, òпрїчам *исїрїчашїи*. — Сà(д) ћу ја тò теби да òпрїчам
 (Прич.) (Бад.).
òрба ж *орање*. — Спрèмà за òрбу (БП).
òснїзак, òснїска, -ско *онїзак* (Прич.).
òчув м *òруги мајчин муж који нїје оїтац деїтеїу* (Бад.).
їандија ж *славско жшїо* (Прич.).
їèруља ж *име крави* (Бад.).
їèрушина ж *їèрнаїа живина*. — Да на̀грүвам ма̀ло күрүзà и за
 перүшинè? (БП).
їèшрòвача ж *вршїа јабуре* (БП).
їлдоїа м *име волу* (Бад.).
їлїчàр м *їлїчак* (Прич.).
їлòвїши, плòвїм *ловїши рїбу їређом* (БП).
їлòшїшара ж *Ўдољита зèмља у кòјò је вòда зòвè се плòштара*
 (Прич.).
їлүскача ж *вршїа крушке* (БП, Н).
їлòбогу прил. *їрїбогу* (Бад.).
їòвòїка ж *вршїа народнога кола* (БП).
їòвођани м мн. *їòходе* (Прич.).
їòвїòрàвашїи, повтòрàвам *їòнављашїи*. — Повтòрàвò сам јèдàн
 рàзред (Прич.).
їòдгала ж *црвенило неба їòсле Сунчева заласка* (БП).
їòдмлечац, -чца м *їавлака с млека* (Прич.).
їòложнїк м *їòлажсajнїк* (Прич.).
їòмàјкашїи, -à *угинушїи* (за *живоїшїње*), *їòцркашїи* (Бад.).
їòмрчан, -чна, -чно *їтаман, црн, мрчан*. — Кад су нòћи на̀по-
 мрчнїјè (Прич.).
їòњава ж *губер*. — Мàчва зòвè пòњава а у Пòцерини гүбер (Прич.).
їòшовача ж *вршїа крушке* (БП).
їòрїа ж *дворїшина ограда* (БП, Прич., Бад.).
їрàскиња ж *крмача која се гаји да би се їрасила заїшо шїшо се добро*
їраси (Бад.).
їрèдошїњ, -ã, -è *їрèђашїњи*. — Нòсили су вèрмене прèдошїње
 (Прич.).
їрèкрсї м *раскрїће* (БП, Бад.).
їрèлїшїи, -їм *їравїшїи їрело; учесївовашїи у їрелу* (Прич.).
їрїч.љив, -а, -ò *који воли да їрїча* (Прич.).

иџвор м Кад гòрè плàмèн, па кад изгòрӯ др̀ва па òнò ш̀то побèлї
пò жишки ет(о) тò је пӯвòр (Прич.).

рибáник м *куйус* *рибанац* (Прич.).

рїсоња м *име волу* (Бад.).

рӯмèнка ж *име крави* (Бад.).

свòзидба ж *свожење*. — Дӯље лòтре слџжè за свòзидбу жїта
(Бад.).

селáнце с *мало село* (БП).

слїковани (се), *слїкујем* (се) *фотографисани* (се) (Бад., Прич. bis.).

снèжсика ж *снежна кай*. — Било је вèтра *јакòг* а и пòнека снè-
жика као да је пàдала (Прич.).

снèжїћ, -їћа м *дем. и хїћ*. од *снег* (Прич.).

снїж м *низина* (Прич.).

сїџустїиши се, *спїустїм* се *фиг. јакò, уједначено и дуго їадаши*
(*обично за кишу*). Кїша е се òпèт спїустила (БП).

сїа̀кло, *стáклета* с *боца, флаша* (Прич.).

сїа̀рача ж *сїара, усїајала бара, заосїала їосле їойлава* (Бад.).

сїџдљив, -а, -о *ирохладан*. — Мало стџдљив дáн дáнас (Н).

сїшлїја ж *їорцеланска чинїја* (Прич.).

сїшљив, -а, -о *који се лако суши* (Бад.).

їа̀куша ж *врсїа крушке* (БП).

їа̀воризани, -ãм *їравїи ларму (чесїим оїварањем враїа)* (Прич.).

їи́чија ж *їи́нице*. — Ёпропáсти ми тїчија *парадаїз* (БП).

їидїци м *мн. їойара од хлеба* (Прич.).

їиџруз м *нечисїоња у жишїу*. — У жїту бїдне невалáлштина
(*грашак, кўкољ*) и тò је тџруз (Прич.) (У Вука тџлуз = *окомак* (у
Бачкој)).

їџрузан, -зна, -зно *нечисї*, *нейречїићен*. — Тџрузно жїто — кад
їмá у њèму грашка и вáздан којèшта (Прич.).

убрáниши, *убрáним забраниши* (Прич., БП).

удòлши, -а, -о *низак (за земљу)*. — Пљòштара — *удалїта зèмља* у
кòдòј је вòда (Прич.).

узваник м *званица* (Прич.).

цвèтоња ж *име волу* (Бад.).

цèвара ж *део ноге од колена до чланка; исп. цибуља* (БП).

цèдница ж *їредмèи кроз који се їроцеђује їарадаїз* (Прич.).

цибуља ж *део ноге од колена до чланка*. — Тò їџтро *удари снèг*.
Тòплико је *їшò* да је *наїшò* дò пò *цибуљá* (Прич.).

црвèника ж *врсїа јабукe* (БП).

црквèнскї, -ã, -ò *који се односи на цркву*. — Пòрта — то су *црквèн-*
скá *врáта* (Бад.).

цїуїлїнгер м *їосредник* (БП).

чабрїњак, -њка м *мали чабар* (Прич.).

- чарлакаџи*, -ам весело *џричаџи*. — Ми жене чарлакале (Прич.).
чарнџ, -џва м име волу (Бад.).
чварџи, џм *џрџиџи на масџи*. — Ош чварењ *јаја* (Прич.).
чврстџак, -џка м Кад је веџар па рџну га а џн не пџшта стџмак, него је више чврст, више мџса џма нек сџла (Прич.).
чџдан, -дна, -дно *леџ* (Прич.).
чџкнуџи, чџкнџм *фиг. начуџи*. — Чџкнули смо да је у зџтвору (Прич.).
- шџлина џдсла* = *безначајна сџвар*. — То нџсу шџлина пџсла (Прич.).
шџрга м име волу (Бад.).
шџруља ж име *крави* (Бад.).
шџблац, -лца м *џак*, *мушко деџе које се школује* (Прич.).
шџлива ж *шџлиловица* (Прич.).
шџџран, -рна, -рно *који је на шџру, који је окренуџ шџру*. — Не смџ спџвати на шџрним вџратима (Бад.).
шџвџрљив, -а, -џ *закрџљаџ*. — Шџвџрљиво жџто, кад нџје лџпо, кад је рџтко и тџнко, мџли влџтић (Прич.).
шџмоња м име волу (Бад.).
шџшлија ж *џорџеланска чџнија*. — Шџшлија — чџнија вџлкџ, бџла, камџна (Прич.).
шџшџџрак, -рка м *мали жџбун* (Бад.).

ЗАКЉУЧАК

545. Као што сам рекао у т. 1, у закључку овога рада најпре ћу показати однос данашњег мачванскога говора према суседним говорима а затим ћу говорити о постанку мачванскога говора.

I. ОДНОС МАЧВАНСКОГА ГОВОРА ПРЕМА СУСЕДНИМ ГОВОРИМА

546. Приказаћу однос мачванскога говора према сремском, поцерском, тршићком, источнобосанском и колубарско-тамнавском говору.

Однос мачванскога говора према сремском

547. Треба указати на ове моменте у односу мачванскога говора према сремском:

а) У Мачви нема познатих војвођанских варијаната вокала средњег реда *e* и *o*²². Ови вокали у мачванском говору имају нормалну књижевну артикулацију. Са Мачвом се у овоме слаже (југо)западни Срем²³.

б) Нешто затворенија артикулација вокала *a* позната је и Мачви и Срему²⁴.

с) Мачванска замена *џ* блиска је источносремској²⁵. Глаголи типа *сијајати* постоје у западном Срему и у (југо)западној Мачви²⁶. Тип *сијајати* наставља се и у поцерском говору²⁷.

д) И мачвански говор, као и сремски, познаје разне потпуне и делимичне вокалске редуције, елизиде и контракције²⁸.

е) И у мачванском се говору не чувају све Даничићеве неакцентоване дужине. Само је мачвански говор у овом погледу конзервативнији, јединственији и ближи западносремском²⁹.

²² ЈФ XX 274.

²³ loc. cit.

²⁴ ЈФ XX 275.

²⁵ ЈФ XX 275—276.

²⁶ loc. cit.

²⁷ Др М. С. Московљевић, Акц. сист. поц. говора IV.

²⁸ ЈФ XX 277—278.

²⁹ ЈФ XX 279—281.

f) И у Мачви, као и у Срему, јавља се извештан број неакцентованих дужина којих нема у Даничића. У Мачви, само, нема дужине типа *кѣушкѣма*, познате у Срему.

g) И у Мачви и у Срему акценат се у одређеном придевском виду повлачи према крају у много већем броју категорија него у Вука.

h) У западној Мачви и у западном Срему акценат се са *gen.-acc.* и *dat.-loc.* 1. и 2. л. јдн. личних заменица и заменице *себе* преноси по типу *мѣне — кѣд мене*.

i) Сонант *л* и сугласници *ш, ж, ч, џ* имају у Мачви нормалну књижевну артикулацију, док у Срему постоје *љ, ш, жс, ч, џ*³⁰.

j) И у Мачви и у Срему губи се сугласник *х*³¹.

k) У Срему су много чешћи архаични облици *instr. pl.* и *loc. pl.* именица *masc.* и *neutr.* (*на коли*) и *loc. pl.* именица *fem.* (*у чѣкшира*)³². У Мачви су ови облици спорадични.

l) И у Мачви и у Срему шири се наставак *-и* у *gen. p'*. именица у већој мери него у књижевном језику.

m) Однос тврдих и меких основа приближно је једнак у Мачви и Срему³³.

n) Ширење наставка *-им* у *dat.-loc. sg.* заменица и придева врло је живо у Срему³⁴. У Мачви га готово нема.

o) У Срему нема заменичких облика *сѣшебом* и сл.

p) Мачвански говор не познаје наставка *-ду* у 3. *pl. praes.* који постоји у Срему³⁵.

q) У 3. *pl. praes.* наставак *-ају* у Мачви никад не губи интервокално *ј*. У Срему постоји ова појава³⁶.

r) У Срему³⁷ и у Мачви и глаголи на *-ћи* граде футур од краћег облика инфинитива.

s) Глаголи III Белићеве врсте у западном Срему имају инфинитивну основу на *-ни* (поред *-ну*)³⁸. Ова појава постоји и у Мачви.

t) У Срему је *врћи, вршиши* и *врѣћи*³⁹, а у Мачви само *врѣћи*.

u) У западном Срему забележио сам облик *ишићѣ*. Он постоји и у Мачви.

v) У западном Срему и у Мачви шири се *ш* из 3. *pl. aor.* и на остала лица у *pl.*: *дѣшерашмо* и сл.

³⁰ ЈФ XX 281—282.

³¹ ЈФ XX 281—282.

³² ЈФ XX 282—283.

³³ ЈФ XX 283.

³⁴ *loc. cit.*

³⁵ ЈФ XX 284.

³⁶ *loc. cit.*

³⁷ ЈФ XX 284.

³⁸ *loc. cit.*

³⁹ *loc. cit.*

w) И у Мачви и у Срему¹⁰ уз глагол *йишайи* употребљава се генитив м. акузатива: *йишйб мѣмѣ*.

x) У Мачви се уз предлог *за* употребљава генитив. У Срему сам забележио само *за чѣгѣ*.

2. Однос мачванскога говора њрема поцерском

548. Треба указати на ове моменте у односу мачванскога говора према поцерском:

а) Замена *ѣ* идентична је, изузев што је цела Поцерина захваћена зоном *сйјайи*⁴¹. Мада ваља рећи да на стр. 72. своје књиге Московљевић даје примере *смѣја*, *нѣсмѣја*, а на стр. 108. *сѣјѣмо*.

б) И у Мачви и у Поцерини⁴² у извесним се категоријама губе Даничићеве неакцентоване дужине, а јављају дужине којих нема у Даничића⁴³. Али ни у Поцерини, као ни у Мачви, Тамнави и Тршићу нема дужине типа *крѣшкѣма*.

с) И у Мачви и у Поцерини⁴⁴ шири се наст. *-и* у ген. рl. именица у већој мери него у књижевном језику.

д) И у Мачви и у Поцерини постоје заменички облици типа *сѣ љебом* и сл⁴⁵.

е) Облици *бѣишѣм*, *ѣршишѣм* и сл. постоје и у Мачви и у Поцерини¹⁶.

ф) Уз глагол *йишайи* и у Мачви и у Поцерини употребљава се ген. м. асс.

г) Уз предлог *за* употребљава се генитив (*за зѣмѣ*) и у Мачви и у Поцерини⁴⁷.

3. Однос мачванскога говора њрема љршићком

549. Треба указати на ове моменте у односу мачванскога говора према тршићком:

а) Мачвански је говор у основи екавски. Данашњи тршићки говор представља слободну мешавину ијекавизма и екавизма⁴⁸. Важно је, међутим, истаћи да сви они икавизми које сам забележио у Мачви постоје и у Тршићу⁴⁹. Примери као *ѣд*, *ѣдѣрај* доследни су у Тршићу⁰. И у мачванским ијекавским примерима извршено је ово јотовање. А и Московљевић за Поцерину наводи *ѣд*⁵¹.

⁴⁰ ЈФ XX 285.

⁴¹ Моск., Поц. IV.

⁴² о. с. VI, 1 и 53—55.

⁴³ о. с. VI, 50, 38, 49.

⁴⁴ о. с. 4.

⁴⁵ о. с. IV.

⁴⁶ о. с. IV.

⁴⁷ о. с. V.

⁴⁸ ЈФ XXIII 263—266.

⁴⁹ ЈФ XXIII 264—265.

⁵⁰ о. с. 265.

⁵¹ Моск. Поц. IV.

- b) И у тршићком говору постоји тенденција губљења неакцентованих дужина, али се оне ипак у Тршићу боље чувају него у Мачви⁵².
- c) Мачвански и тршићки говор потпуно се подударају у постојању неакцентованих дужина којих нема у Даничића⁵³.
- d) И у Мачви и у Тршићу акценат се у одређеном придевском виду повлачи према крају у много већем броју категорија него у Вука и Даничића⁵⁴.
- e) И у Мачви и у Тршићу постоје сличне вокалке редукције, контракције и елизације⁵⁵.
- f) И у Тршићу, као и у Бадовинцима, именице типа *Љубо* деклинирају се по типу *Љубо* — *Љубѐ*⁵⁶.
- g) И у Мачви и у Тршићу постоје облици личних заменица као *з̄а̄ њебом*⁵⁷ и сл.
- h) И у Тршићу, као и у Мачви, постоје ликови *њићѐ*, — *к̄р̄ићен*⁵⁸.
- i) И у Тршићу, као и у Мачви, и глаголи на *-ћи* граде футур од краћег облика инфинитива⁵⁹.
- j) И у Тршићу, као и у Мачви, *ш* из 3. рl. аог. пири се и на остала лица рl.: *д̄о̄њерашмо*⁶⁰.
- k) И у Тршићу се уз глагол *њињањи* употребљава генитив: *њињѐ* *б̄акѐ*⁶¹.
- l) Уз предлог *за* за исказивање намере или намене у Тршићу често, али не доследно, долази геп. м. асс.: *за к̄ур̄њз̄а* — *за з̄њму*⁶².

4. Однос мачванскога говора према источнобосанском тузланском

550. Др Иван Брабец објавио је у Питањима књижевности и језика, књ. IV и V, св. Б, стр. 43—68, рад „Главније фонетске особине говора у тузланском крају (упоређене са особинама у другим штокавским говорима).“ На тај начин у могућности смо да упоредимо гласовне особине мачванскога говора с особинама источнобосанскога тузланскога говора. Треба указати на ове моменте:

a) Мачвански је говор у основи екавски, тузлански је пјекавски. Али је карактеристично да све оне примере са *и* м. **џ** које сам нашао у Мачви познаје и тузлански говор⁶³. У тузланском говору, сем тога, више је примера са *и* м. **џ** него у Мачви.

⁵² ЈФ XXIII 267.

⁵³ о. с. 267—268.

⁵⁴ о. с. 268—269.

⁵⁵ о. с. 269—270.

⁵⁶ о. с. 271.

⁵⁷ о. с. 271.

⁵⁸ о. с. 272.

⁵⁹ о. с. 272.

⁶⁰ о. с. 272.

⁶¹ о. с. 273.

⁶² о. с. 273.

⁶³ Питања, о. с. 50. н д.

b) У тузланском говору доследно је: *крићавајӣ, крићен, шићем, њ̄.вешћем*⁶⁴ и сл. У Мачви, као што смо видели, јављају се и облици са *шӣ* и облици са *шћ̄*.

с) У источном делу тузланске области доследно је *-шӣ-* у корену речи и у наставку *-шӣће*⁶⁵. Тако је у Мачви. У западном делу тузланске области и у овим категоријама има примера са *-шћ̄*⁶⁶.

d) Примери са јотованим сугласником у вези са рефлексом кратког *ћ* као *ћѣд, ћѣраји* и сл. чеши су у источном делу тузланске области: „... највише се јотовање чује уз Дрину, а идући према западу мање“⁶⁷. И у мачванским ијекавским примерима извршено је ово јотовање.

e) Затворено *a* познато је у читавој тузланској области⁶⁸. Није непознато ни мачванском говору.

f) У тузланској области губи се сугласник *д* испред *н* и *њ*⁶⁹ као у примерима *бунем, огланим, најзање*. Мачванском је говору ова особина углавном непозната. Свега сам једном забележио *б̄ине* (Прич.).

g) Губљење сугласника *д* испред зубних спираната и африката особина је и тузланског⁷⁰ и мачванског говора.

h) Промена *ѣ > в* у примерима као *чивка, шивка* и сл. особина је и мачванског и тузланског⁷¹ говора.

5. Однос мачванскога говора према говору Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве

551. Августа 1959. год. проучавао сам говор Ваљевске Колубаре и Ваљевске Тамнаве. Упоредивши овај говор с мачванским треба, најпре, истаћи ово: Као делови шумадијско-војвођанског дијалекта, мачвански говор и говор Ваљевске Колубаре и Тамнаве имају велики број заједничких особина (скраћивање неакцентованих дужина, повлачење акц. према крају у одређеном придевском виду у много већем броју категорија него у Вука и Даничића, приближно једнаку замену *ћ*, примере с вокалским редукцијама, контракцијама и елизацијама, губљење *x*, *-вљ- > -љ-*, *-вл- > -л-*, заменички облик *з̄а̄ ш̄ебом, врећи, њ̄ришћемо*, употреба ген. уз *ш̄иш̄ајӣ* и сл.); карактеристичне су, међутим, ове разлике:

a) У Колубари јављају се дужине типа *кр̄ушк̄ама, г̄ар̄ав, ц̄р̄ӣајӣ* и сл. У Мачви ових дужина нема. Важно је нагласити да их нема ни у Тамнави.

b) У Колубари слушао сам на месту јата глас између *e* и *и* (*л̄^аѣно, д̄ѣ̄ше, њ̄р̄ѣ̄вече, д̄ѣ̄ца* Бранковина). Тога у Мачви нема.

⁶⁴ о. с. 58.

⁶⁵ о. с. 58.

⁶⁶ loc. cit.

⁶⁷ о. с. 60.

⁶⁸ о. с. 62.

⁶⁹ о. с. 64.

⁷⁰ Питања, о. с. 65.

⁷¹ о. с. 65.

с) У Колубари сам забележио облик радног придева гл. *хїеїи* — *сїѣо*. У Мачви тога нема. Исп. *сїѣо*, *нє сїеде* у Тршић (ЈФ XXIII 264).

д) У Мачви је облик присвојне заменице *нїи* спорадичан. У Колубари и Тамнави врло је чест.

е) У Колубари и Тамнави много је чешће *изићи*, а много ређе *изаћи*. У Мачви су оба облика у подједнакој употреби.

ф) У Мачви нема наставка *-ду* у 3. рl. праес. У Колубари и Тамнави га има.

г) 3. рl. праес. т. *їграјє* забележио сам у мачванским селима Бановом Пољу и Ноћају (често) и Бадовинцима, Богатићу и Причиновићу (спорадично) и у колубарском селу Дивцима.

h) Употреба ген. уз предлог *за* јавља се и у Мачви и у неким селима у Колубари и Тамнави.

II. ПОСТАНАК МАЧВАНСКОГА ГОВОРА

552. Прелазећи на питање формирања данашњег мачванскога говора ваља рећи да ово питање не треба одвајати од питања генезе шумадијско-војвођанског дијалекта у целини. У својој докторској дисертацији „Сремски говор“ тако сам поступио с питањем формирања сремскога говора.

553. О пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта писали су: А. Белић, М. Решетар, М. Московљевић, [Стј. Павичић и П. Ивић.

А. Белић је о овом питању расправљао у овим својим радовима: 1) „Дијалектологическая карта сербскога језика“ (Санктпетербургъ, 1905), 2) „О српским или хрватским дијалектима“ (Глас 78, 1908), 3) „Штокавски дијалекат“ (Н. Енц. Ст. Станојевића IV).

М. Решетар је своје мишљење изнео у књизи „Der štokavische Dialekt“ (Wien, 1907).

О овоме питању Белић и Решетар полемисали су у још извесном броју својих радова, али се суштина њихових погледа налази у већ наведеним студијама.

М. Московљевић о пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта највише говори у својој „Дијалектолошкој карти Војводине“ (Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVIII).

Стј. Павичић своје мишљење најјасније износи у својој књизи „Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji“ (Zagreb, 1953).

Павле Ивић о овоме питању говори у раду „О неким питањима наше историске дијалектологије“ (ЈФ XXI) а такође и у својој „Дијалектологији“ (Нови Сад, 1956. и Хаг 1958).

Критику досадашњих схватања о пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта дао сам у својој докторској дисертацији „Сремски говор“, СДЗБ XIV 375—398. Зато ту критику нећу овде понављати.

Пошто сматрам да мачвански говор потврђује моје погледе о пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта, овде ћу показати како се они могу применити на питање порекла мачванскога говора.

Сматрам да се и у развоју мачванскога говора могу констатовати три фазе. Приказаћу карактеристике сваке од ових фаза посебно.

Прва фаза

554. Нема никакве сумње да је једна од основних карактеристика ове фазе — што незамењено **џ** има вредност вокала између *e* и *u* (*e^u*). Овакву вредност потврђују, како то П. Ивић тачно каже, и говори са незамењеним **џ** (галипољски и крашовански) и савремени шумадијско-војвођански дијалекат.

555. У овој, првој фази (XIV в.) шумадијско-војвођански терен често се заједно са славонским и тереном североисточне Босне налази под угарском управом. Сматрам да у ово време пада замена **џ** са *u* у познатим категоријама у шумадијско-војвођанском дијалекту. Белић сматра да се овде **џ** развило у *u* под икавским утицајем; Решетар сматра да је прелаз **џ** у *u* настао гласовним путем, а не под икавским утицајем. Павле Ивић је покушао да неким новим аргументима докаже тачност Решетареве тезе. У Ивићеву тумачењу има доста тачних момената, али ми се чини да они нису довољни да оспоре основну Белићеву идеју. У даљем излагању покушаћу да покажем какве је трагове оставила у шумадијско-војвођанском дијалекту повезаност, под влашћу средњовековне Угарске, шумадијско-војвођанског терена са славонским и босанским.

556. И П. Ивић сматра да **џ** > *u* у шумадијско-војвођанском дијалекту или аналогijом или гласовним путем.

А н а л о г и ј о м тумачи: а) познате облике у деклинацији (*жџни*, *мџни*, *у колима*, *ових* и сл.), б) inf. *видиџи*, с) praef. *џри-* < *џрџ-* и *ни-* < *нџ-*.

Ваља нагласити да деклинацијске облике и Белић тумачи аналогijом. Они и нису спорни. Тачно је, сем тога, и Ивићево тумачење inf. *видиџи*. Али сматрам да у префиксима *џри-* и *ни-* и м. **џ** долази под икавским утицајем. Мислим, наиме, да овде семантика није допуштала аналогijу, већ је ту морала фонетика да надјача семантику. А то се могло десити само под икавским утицајем.

Г л а с о в н и м п у т е м Павле Ивић сматра да су се развили: а) облици у којима *крајико* **џ** + *j* > *иј* (*сџарији*, *дџ је*, *није*, *гријџија*, *сџаџи* и сл., *бијџуг*); б) облици са *гњџ* > *гњи-* (*гњиздо*, *гњиван* и сл.); с) *видриџа*, *сџиџа*, *биџаџи* (тј. облици у којима **џ** испред слога с акцен-тованим *u* и само даје *u*).

Нема никакве сумње да је морало бити и фонетских услова за промену **џ** у *u*. Али они нису били довољни.

У вези са променама *џј* > *иј* и *гњџ* > *гњи-* треба рећи двоје.

Најпре, **џ** у шумадијско-војвођанском дијалекту не даје *u* у суседству свих палаталних сугласника у суседству којих оно даје *u* и ије-

кавским говорима. Значи, у шумадијско-војвођанским говорима нису постојали сви потребни гласовни услови који су постојали у ијекавским говорима. У шумадијско-војвођанском дијалекту сем гласовних услова морао је постојати још неки подстрек. То је икавски утицај. — А затим, ни прелаз $\check{b} + j > ij$ није у шумадијско-војвођанском дијалекту доследан. Наиме, 3. р1. праес. од глагола *умеџи*, које у Мачви гласи *умџ*, могао се развити само од *умеју*, а никако од *умију* или *умџю*. А онда, иако је *дџ* је, доследно је *џ*де.

У вези с тумачењем облика *сџкира*, *видрица*, *биџаџи*, треба рећи да има велики број примера у којима \check{b} у овој позицији не даје *и*, нпр.: *бџлица*, *вџчић*, *вџриџба*, *вџрић*, *вџчић*, *дџчица*, *лџњив*, *лџњивац*, *лџњивица*, *мџшина*, *иџиљ*, *рџчица*, *цвџић*. Сем тога код глагола на *-џи* (које даје *-иџи* аналогном) у корену \check{b} никад не даје *и* (не говори се нпр. *сидиџи*). И, најзад, овде Ивић очевидно претпоставља асимилацију вокала средњег реда према вокалу високог реда. А такве асимилације вокала *о* (такође средњег) према вокалу *у* (такође високом) нема на шумадијско-војвођанском терену. Зато и сматрам да је тешко у свему овоме не видети утицај икавских говора. Вероватно је најбоље рећи да, у случајевима када је задржан траг таквог утицаја, он се може јавити и у ситуацији у којој се кратко \check{b} налази испред слога с акцентованим *и*.

Задржаћу се још на тумачењу облика *дџџка* које тај облик доводи у везу с речима *диван*, *дџиџи се*. Не мора, међутим, бити довољно убедљива претпоставка о утицају једног да тако кажемо естетичког момента у ранијим фазама историје српскохрватског језика.

Тако су се, сматрам, развили примери са *и* м. \check{b} у шумадијско-војвођанском дијалекту. Треба да нагласим да сматрам да је још у ово време у свим осталим случајевима \check{b} остало неизмењено и да је имало вредност гласа између *е* и *и*. Ако као апстрактни симбол свих категорија у којима је у овом времену \check{b} дало *и* узмемо облик *нисам*, а као апстрактни симбол свих осталих категорија у којима је у ово време \check{b} још остало неизмењено узмемо облик *бе^мло*, онда можемо рећи да је на показани начин створена фаза у развиту \check{b} коју у формули можемо приказати као фазу *бе^мло — нисам*.

Овде сам изнео само најосновније разлоге због којих сматрам да је на стварање фазе *бе^мло — нисам* у шумадијско-војвођанском дијалекту морао утицати босански икавски говор. Ако неког великог мешања становништва и није било, одсуство мешања не мора да искључи сваки утицај.

557. Међутим, за ову везу шумадијско-војвођанског дијалекта с босанским одн. уопште западнијим штокавским говорима у овом раном периоду има још потврде сем ситуације у вези с \check{b} .

Прво. Акцентат придевског вида типа *нџви*. Да је ова појава босанска, доказ је поред разлога изнетих у т. 58—68, и чињеница што је она позната у шаптиновачком, а становници Шаптиновца, како наводи Ивић, доселили су се из Босне (Rad 168).

Друго. Акцентат ген.-асс. sing. личних заменица и повратне заменице *себе* т. *кџд мене* и сл. о чему сам детаљно говорио у ЈФ XXIII 227—233.

Треће. Затворена артикулација вокала *a* (*a^o*) особина је босанских, славонских и шумадијско-војвођанских говора. На овај начин може се доказати да је босанско-славонско-шумадијско-војвођански континуитет старијег датума.

Четврто. Губљење имперфекта особина је и чакавских и босанских говора.

Пето. Употреба ген. м. асс. уз глагол *йиѣѣѣи* постоји и у Славонији (Rad 197, 119) и у језику Матије Дивковића (Ђ. С. Ђ о р њ е в и ћ, Глас 53, 36).

Шесто. Предлог *мед* познат је чакавском и кајкавском дијалекту. Његово присуство у Војводини и Мачви говори о раној вези шумадијско-војвођанског дијалекта са западним говорима српскохрватским.

(Уосталом, за ову прву фазу можда и није најважније питање јата. Важно је да се у ово време шумадијско-војвођански терен налазио у ближним везама са западним српскохрватским говорима. А то је, мислим, јасно из овог излагања).

Ова, п р в а ф а з а завршава се крајем XIV века.

Друга фаза

558. Почев од XV в., а нарочито после пада посткосовске Србије, средњовековно становништво Србије у великим масама слива се на данашњи шумадијско-војвођански терен. То траје током XV и XVI в. Ово екавско становништво дефинитивно је утврдило екавизам у шумадијско-војвођанском дијалекту. Остали су само примери са и м. *ѣ* о којима је раније било речи. Ово екавско становништво учинило је да се у јужном Банату, источној Бачкој, источном Срему и већем делу Мачве учврсте облици типа *сѣјати*. Тај историјско-географски моменат чини излишним покушај да се лик *сѣјати* тумачи било како друкчије. Може се, дакле, рећи да је са досељавањем становништва средњовековне Србије и, с тим у вези, с потпуним екавизирањем територије шумадијско-војвођанског дијалекта, завршено формирање онога што се обично зове шумадијско-војвођанском заменом *ѣ*.

559. Утицај средњовековног становништва Србије огледа се и у појави скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина. Мени се чини да факат што се дужине лакше губе после силазних акцената упућује на закључак да је у питању преддинарски утицај косовско-ресавског дијалекта. Дужине које се данас налазе непосредно после узлазних акцената биле су пре ширења четвороакценатске системе под акцентом па зато онда нису ни скраћене. Дужине пак после силазних акцената очевидно су још онда скраћиване, што потврђује и чињеница да су оне данас у Мачви скраћене у већем броју категорија него после узлазних. Разуме се да је динаризирање и ширење четвороакценатске системе за извесно време задржало тај процес, па је вероватно довело и до поновног ширења категорија са дужинама.

560. Постоји покушај да се утицај косовско-ресавског дијалекта на формирање шумадијско-војвођанског дијалекта искључи и пита-

њем: зашто у шумадијско-војвођанском дијалекту нема ни једне од 8 особина косовско-ресавског дијалекта које Белић наводи у својој студији „О српским или хрватским дијалектима“. Одговор на то питање, међутим, готово је на домаку руке: ових особина нема зато што се шумадијско-војвођански дијалекат у овоме слаже са динарским херцеговачким говорима, а динаризирање шумадијско-војвођанског дијалекта нико не пориче.

Трећа фаза

561. Крајем 17. в. и током 18. в. долази до дефинитивног динаризирања шумадијско-војвођанског дијалекта. У Мачви оно се огледа у овим појавама:

Прво. Ширење четвороакценатске системе.

Друго. Губљење познате војвођанске артикулације вокала средњег реда, сонанта *љ*, консонанта *ш*, *ж*, *ч*, *џ*.

Треће. Ширење наставка *-ма* у loc. pl.

Четврто. Одсуство облика 3—7. sg. *òвѝм дèтѝеѝу*.

Пето. Акценатска алтернација *Мића* — *Мѝћа*.

Као што је речено, мачванско је становништво често било у интимнијем додиру са босанским становништвом. Као трагове тога додира можемо сматрати:

Прво. Редукцију вокала.

Друго. Акценат *кòд мене* у западној Мачви.

Треће. Inf. III Белићеве врсте типа *гѝниѝи*. Итд.

На овај начин у XVIII в. дефинитивно је формиран шумадијско-војвођански дијалекат. Тако се може објаснити зашто у језику Гаврила Стефановића-Венцловића постоје готово све важније црте шумадијско-војвођанског дијалекта.

*

* * *

Целокупно ово проучавање, најзад, допушта и један општији закључак. Оно показује како историјски развитак утиче на језички развитак. За време средњовековне Угарске шумадијско-војвођански терен био је у блиским везама са славонским и источнобосанским тереном. Као резултат те везе јављају се икавизми у шумадијско-војвођанском дијалекту. После пада средњовековне Србије на шумадијско-војвођански терен продиру представници првенствено косовско-ресавског дијалекта, што доводи до утврђивања екавизма у шумадијско-војвођанском дијалекту. Најзад, с продирањем херцеговачког динарског елемента шири се четвороакценатска система и нови облици деκлинације.

Резюме

Берислав М. Николич

ГОВОР МАЧВЫ

Автор изучал говор Мачвы в течение 1955-го и 1956-го годов. Он побывал в пяти пунктах: Бадовинци, Баново Поле, Богатич, Ночай и Причинович. Изучение говора Мачвы является продолжением исследований в области сремского говора, опубликованных тем же автором.

В вступительной части автор сперва указывает на главные особенности говора Мачвы. Затем он описывает те явления, в которых этот говор не представляет собой цельность. В конце вступления речь идет о происхождении местного населения. После этого следует подробный анализ современного говора Мачвы из перспективы синхронической диалектологии (ударение, звуки, формы, синтаксис, лексика). В заключении показаны сначала отношения этого говора к соседним говорам (сремскому, поцерскому, тришичскому, к говорам Тузлы, а также Валеvской Колубары и Тамнавы). В конце заключительной части изложено происхождение говора Мачвы.

Основные отличия этого говора следующие:

— а к ц е н т н ы е : а) говор Мачвы показывает четырехцентную систему младших новоштокаvских диалектов; б) в этом говоре нет явления специальной так называемой „кановачкой“ долготы; в) все четыре ударения сохраняют свою характерную мелодическую сторону; все же, в связи с кратким нисходящим (") нужно отметить, что его нисходящий тон не настолько типичен, как, напр., в Валеvской Колубаре — тон этого ударения до некоторой степени можно рассматривать как ровный; г) перенос ударения на проклитику осуществляется в этом говоре, но не так последовательно, как у Даничича: восстанавливаются индивидуальные ударения отдельных слов; кроме того, есть категории, в которых акцент не переносится на проклитику, на основании тех же принципов, что и у Даничича; д) в говоре Мачвы не сохраняются все безударные долготы Даничича; е) в этом говоре возникают долготы, не имеющиеся у Даничича;

— фонетические: а) экавский рефлекс звука *ǣ*, с известными икавизмами; б) различные редукции, контракции и эллизии гласных; в) несколько более закрытое произношение гласного *a* в соприкосновении с губными согласными и с плавными; г) потеря звука *x*;

— морфологические: а) спорадические явления старых форм твор. мн. и предл. мн. существительных с *-o/-jo-* основами м. и ср. рода и предл. мн. существительных ж. рода с основами на *-a*; б) распространение окончаний твердых основ на мягкие; в) местоименная форма *zǎ шебом*; г) в 3-ем л. мн. наст. времени: отсутствие окончания *-ду* (известного в войводинских говорах); распространение окончания *-у* в 7-ой и 8-ой глагольной группе по Беличу; последовательно *oћу* и *нећу*; окончание *-aju* никогда не утеривает интервокального *j*; у глаголов на *ћ* — *ћи* 3. л. мн. наст. времени — *не сму* и под.; д) в аористе *ш* из 3-его л. мн. распространяется и на остальные лица мн. числа: *доћерашмо*; е) глаголы на *-ћи* образуют будущее время также от краткой формы неопределенного наклонения: *ићеш*; ж) глагольные формы: *ирићемо, мљешћем, шићем, крићење*;

синтаксические: а) с глаголом *ишћайи* употребляется род. падеж; б) предлог *за* употребляется с род. пад. в случаях типа *за зимѣ*.

Говор Мачвы в подавляющем большинстве случаев представляет из себя языковое единство. Очень мало явлений, неодинаково представленных на целой территории Мачвы. Таковы следующие явления:

— акцентные: а) на западе территории (Бадовинци, Баново Поле) встречается краткое нисходящее ударение (") в род.-вин. и дат.-предл. падежах личных местоимений *ја, ти, он* и местоимения себе: *мѣне, тиби* и под.; на проклитику это ударение переносится как краткое восходящее ('): *на мени* и под.; б) на югозападе (в Бадовинцах) с местоименных форм *двај* и под. акцент переносится на проклитику гораздо чаще в виде (") (*и ово* и под.), чем в виде (') (*и ово* и под.);

— фонетические: а) на (юго)западе территории Мачвы краткое *ǣ* перед *j* в корнях глаголов *сѣјайи, вѣјайи, грѣјайи, смѣјайи се* превращается в *и* (*сијайи*), но встречаются и формы с *e* (*сејайи*); б) наряду с общей для всей Мачвы формой *сикера* в Бановом Поле, Ночае, Богатиче и Бадовинцах отмечен и вариант *сикера*; в) Причиновиче, самом восточном из изученных пунктов, нет варианта *сикера*;

— морфологические: а) личные имена типа *Андро* склоняются в западной части территории Мачвы по типу *Андро—Андрѣ—Андрин*; в остальных частях имеем последовательно *Анрда—Андрѣ—Андрин*; б) в южной части не встречается форма *јашийи*, а всегда только *јашайи*; на севере — *јашайи* и *јашийи*; в) глаголы 6-ой группы по Беличу в 3-ем л. мн. наст. времени имеют, в Бадовинцах, Богатиче и Причиновиче, в большинстве случаев окончание *-aju* (*иѣвају*), а в Бановом Поле и Ночае чаще встречается окончание *-aje* (*иѣваје*); г) в Бановом Поле, Ночае, Богатиче и Причиновиче употребляют восклицание *болан*, в то время как в Бадовинцах всегда *бо*.

Изучение происхождения населения Мачвы и его говора свидетельствует о том, в какой мере историческое развитие влияет на языковое. В эпоху средневековой Венгрии шумадийско-войводинские земли были в близких связях со славонскими и восточнобосанскими. Результатом этих связей явились икавизмы в шумадийско-войводинском диалекте. После падения средневековой Сербии на шумадийско-войводинскую территорию проникали главным образом представители косовско-ресавского диалекта, что привело к упрочению экавизма в шумадийско-войводинском диалекте. И наконец, вместе с распространением герцеговинского элемента распространяются четырехакцентная система и новые формы склонения.

